

ROCZNIKI BIBLIOTECZNE

Czasopismo
poświęcone
kulturze książki
i komunikacji
piśmiennej

67/2023

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU WROCŁAWSKIEGO

KOMITET REDAKCYJNY

Maciej Matwijów — redaktor naczelny, Agnieszka Wandel — zastępca redaktora naczelnego,
Anna Hanc — redaktor merytoryczny, Anna Cisło — redaktor tekstów w języku angielskim,
Tomasz Dziurdzia — sekretarz redakcji

RADA NAUKOWA

Henryk Hollender (Stowarzyszenie EBIB, Warszawa, Polska), Larysa Holovata (L'vivs'ka natsional'na naukova biblioteka Ukrainy imeni Vasylya Stefanyka, Lwów, Ukraina), Katarzyna Konarska (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Bożena Koredczuk (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Yuriy Labyntsev (Rossiyskaya akademiya nauk, Moskwa, Rosja), Halina Mieczkowska (em., Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Polska), Grzegorz Nieć (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska), Emiliya Ogar (Ukrayins'ka akademiya drukarstva, Lwów, Ukraina), Arvydas Pacevičius (Vilniaus universitetas, Wilno, Litwa), Vit Richter (Národní knihovna České republiky, Praga, Czechy), Marta Špániová (Univerzita Komenského, Bratysława, Słowacja), Jiří Trávníček (Akademie věd České republiky, Ústav pro českou literaturu, Brno, Czechy), Arkadiusz Wagner (Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, Polska)

Lista recenzentów opiniujących artykuły nadsyłane do „Roczników Bibliotecznych”
podawana jest raz na dwa lata

© Autorzy, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego i Wydawnictwo „Szermierz” sp. z o.o., 2023
Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 (CC BY 4.0).
Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorów oraz Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego
i Wydawnictwa „Szermierz” sp. z o.o. Treść licencji jest dostępna pod adresem <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.pl>.

Publikacja sfinansowana przez Wydział Filologiczny Uniwersytetu Wrocławskiego

Projekt okładki: Ewa Repucho

Na okładce rycina autorstwa Johannesa Jelgerhuisa przedstawiająca sklep księgarza
Pietera Meijera Warnarsa na Vijgendam w Amsterdamie, 1820.

Źródło: https://www.europeana.eu/pl/item/90402/SK_A_662

ADRES REDAKCJI

Institut Nauk o Informacji i Mediach
50-137 Wrocław, pl. Uniwersytecki 9/13
e-mail: roczniki.biblioteczne@uwr.edu.pl
<https://wuw.pl/rbibl>

ISSN 0080-3626

E-ISSN 2720-1023

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja elektroniczna

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
pl. Uniwersytecki 15, 50-137 Wrocław

Wydawnictwo „Szermierz” sp. z o.o.
pl. Uniwersytecki 15, 50-137 Wrocław

I. ARTYKUŁY

ANNA DZIAŁAK-SZUBIŃSKA

ORCID: 0000-0001-8576-1674

Uniwersytet Warszawski

RAMA LITERACKO-WYDAWNICZA W PORTUGALSKIEJ KSIĄŻCE DAWNEJ — STUDIUM CZTERECH PIERWSZYCH TOMÓW *MONARQUIA LUSITANA**

Rama literacko-wydawnicza: stan badań i definicje. Historiografia cystersów z Santa Maria de Alcobaça i jej rama literacko-wydawnicza. Rama literacko-wydawnicza: co mówi nam o relacjach z władzą? Wnioski końcowe i *food for thought*.

SŁOWA KLUCZOWE: rama literacko-wydawnicza, książka dawna w Portugalii, cystersi, Santa Maria de Alcobaça, *Monarquia Lusitana*

DO CZYTELNIKA / AO LEITOR

Artykuł służy przedstawieniu ramy literacko-wydawniczej w portugalskiej książce dawnej na przykładzie nowożytnych prac historiograficznych cystersów z portugalskiego klasztoru Santa Maria de Alcobaça. Korpus do analizy stanowią pierwodruki czterech pierwszych tomów *Monarquia Lusitana* (1597–1632). Wspomnę jednak także o drugim wydaniu pracy, późniejszym o kilkadziesiąt lat od *editio princeps*. Wykorzystany w artykule materiał źródłowy pochodzi ze zbiorów Portugalskiej Biblioteki Narodowej (Biblioteca Nacional de Portugal).

* Artykuł powstał dzięki kwerendzie zrealizowanej podczas mikrograntu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (Miniatura 3) „Rama literacko-wydawnicza wybranych prac historiograficznych Cystersów z klasztoru Santa Maria de Alcobaça opublikowanych w latach 1580–1640 — kwerenda w Biblioteca Nacional de Portugal”, nr rejestracyjny 2019/03/X/HS2/01359. Dziękuję za pomoc przy zebraniu materiałów, w szczególności za możliwość konsultacji różnych egzemplarzy druków, pracownikom zbiorów specjalnych (*Reservados*) Portugalskiej Biblioteki Narodowej. Specjalne podziękowania kieruję do dr. Pedra Mesquity.

Obok omówienia części składowych ramy literacko-wydawniczej i różnic pomiędzy kolejnymi tomami, przedstawiam także relacje autorów z władzą: interesują mnie zarówno kontakty zindywidualizowane (np. imienne dedykacje, listy), jak i oparte na ‘miejscach wspólnych’. W szczególności skupiam się na aprobachach cenzorskich oraz na częściach wprowadzających, takich jak prologi, przedmowy i dedykacje. Przyjmuję, że *Monarquia Lusitana*, jako spójny korpus, umożliwia kompleksowe przyjrzenie się ramie literacko-wydawniczej.

RAMA LITERACKO-WYDAWNICZA: STAN BADAŃ I DEFINICJE

Rama literacko-wydawnicza jest relatywnie dobrze rozpoznana w polskiej historii literatury ze szczególnym uwzględnieniem piśmiennictwa staropolskiego. Zawdzięczamy to m.in. pracom Renardy Ociecek i innych badaczy ze szkoły śląskiej (m.in. Jarczykowa, Mazurkowa, Marcinkowska, 2015; Ociecek, 2002)¹. W krajach portugalskojęzycznych badania skupiają się m.in. na elementach wprowadzających (np. Cerqueira, 2016) czy na tematyce związanej z cenzurą (np. Martins, 2005). Warto nadmienić, że podobne prace nad ramą literacko-wydawniczą są prowadzone w Hiszpanii (np. Bouza, 2012; Porqueras Mayo, 1957). Można założyć, że wynika to m.in. ze wspólnoty doświadczeń, wspólnej przeszłości — ze szczególnym uwzględnieniem okresu portugalsko-hiszpańskiej unii iberyjskiej (1580–1640) oraz z popularności języka kastyljskiego w Portugalii w wiekach dawnych.

Ważnym odniesieniem dla portugalskojęzycznego kontekstu badawczego jest praca Gérarda Genette’a *Seuil* (1987) wydana w Brazylii jako *Paratextos editoriais* (2009). Nadmienmy, że słowo powszechnie wykorzystywane w języku portugalskim na określenie ramy literacko-wydawniczej to właśnie parateksty (*paratextos*). Z tego względu w pracy będę używać wymiennie terminów „rama literacko-wydawnicza” i „paratekst(y)”. Dodajmy też, że w praktyce iberyjskiej słowo prolog (*prólogo*) miewa szersze znaczenie: bywa określeniem zbiorczym na prologi, listy do czytelnika czy listy dedykacyjne (zob. Porqueras Mayo, 1957, s. 47–74)². Hiszpański badacz Porqueras Mayo dowodził, że tak rozumiany prolog to oddzielny gatunek literacki (zob. Porqueras Mayo, 1957). Spojrzenie to i terminologiczne ujęcie są zatem odmienne od podejścia polskich badaczy.

W polskiej tradycji termin „rama literacko-wydawnicza” odnosi się do „elementów piśmienniczych dodanych do tekstu głównego książki, wprowadzających lub zamykających tenże tekst” (Ociecek, 2002, s. 17). Renarda Ociecek (2002, s. 19) podkreśla również rolę tekstów pochodzących od autora dzieła i całościowej

¹ Lista tematycznych prac związanych z Uniwersytetem Śląskim w Katowicach jest bardzo długa. Przytaczam tu tylko te, na które powołuję się w artykule.

² Cerqueira (2016) z kolei podobnie wykorzystuje termin *exordium* (*exórdio*).

oprawy edytorskiej. W portugalskim *Dicionário do Livro: da escrita ao livro eletrônico*, naukowym słowniku poświęconym książce w jej aspekcie materialnym, czytamy, że paratekst to „rama tekstualna, która okala tekst i która służy adaptacji tekstu dla publiczności” (Faria, Pericão, 2008, s. 937)³. Definicja podkreśla zatem, że rama literacko-wydawnicza przygotowuje odbiorcę na lekturę. Brazylijski badacz André Sekkel Cerqueira (2016, s. 138–139) wychodzi od definicji Genette’a, by następnie zwrócić uwagę na specyfikę książki dawnej i różną od współczesnej formę ramy literacko-wydawniczej oraz zasugerować wdrożenie terminu *preambulares*, a więc „[częstki] wstępne”. Cerqueira bazuje tutaj na pracy Marii do Socorro Fernandes de Carvalho. Z kolei Roger Chartier (2019, s. 267) nazywa parateksty „progiem książki” i „wrotami” tekstu, nawiązując do metaforyki nowożytnej.

Parateksty obejmują zatem różnorodne treści okalające, które mogą pochodzić tak od autora pracy, jak od twórców zewnętrznych, np. innych pisarzy. W ich skład wchodzi zarówno elementy, których lektura może wpłynąć na odbiór i interpretację dzieła (aprobacje, prologi itp.), jak i treści czysto techniczne (np. erraty). Rama literacko-wydawnicza, uwzględniając powyższy kontekst, stanowi istotny element książki dawnej. To na jej podstawie możemy m.in. zrekonstruować proces wydawniczy, zbadać recepcję pracy czy rozwój cenzury. Pomaga nam ona także w wychwyceniu prawidłowości, elementów powtarzalnych. Jest zatem niezwykle cennym, lecz nie zawsze dostrzeganym elementem pracy literackiej. Tak samo wysoka jest jej przydatność w przypadku analizowanych tu prac cystersów z opactwa Santa Maria de Alcobaça.

HISTORIOGRAFIA CYSTERSÓW Z SANTA MARIA DE ALCOBAÇA I JEJ RAMA LITERACKO-WYDAWNICZA

Obecność cystersów w Portugalii jest ściśle związana z początkami państwowości portugalskiej. To pierwszemu królowi Portugalii, Alfonsowi Henriquesowi (1139–1185), zawdzięczamy osiedlenie się zakonników nad Tagiem. Jednym z najważniejszych portugalskich ośrodków religijnych związanych z cystersami jest właśnie opactwo Santa Maria de Alcobaça (Teixeira, 2011, s. 114–115). Początek obecności cystersów w Portugalii datowany jest na rok 1143 lub 1144, a ufundowanie opactwa na rok 1153 (Cocheril, 1989, s. 25).

W okresie unii iberyjskiej, a więc unii personalnej, która połączyła Hiszpanię i Portugalię w latach 1580–1640, to właśnie w Alcobaça powstawała monumentalna seria kronikarska — *Monarquia Lusitana*. Prace nad nią rozpoczął ojciec

³ Tłumaczenia z języka portugalskiego, o ile nie wskazano inaczej, sporządziła autorka artykułu. W przypadku tekstów źródłowych podaję zarówno oryginalną wersję językową, jak i tłumaczenie.

Bernardo de Brito. Pierwszy tom wyszedł spod prasy drukarskiej w roku 1597. Dzieło kontynuował ojciec António Brandão. Cztery pierwsze tomy powstały za panowania królów z dynastii Habsburgów⁴. Prace nad dalszymi woluminami były kontynuowane w czasach panowania Braganzów i zakończyły się dopiero w XVIII wieku. Ambitny projekt zakładał objęcie całości dziejów Portugalii. W praktyce osiem obszernych tomów skupiło się na dziejach iberyjskiego królestwa od czasów biblijnych do końca pierwszej dynastii królów portugalskich. Od końca XVI wieku mnisi posiadali własny zakład drukarski. To w nim wydano drukiem pierwszy tom *Monarquia Lusitana* Bernarda de Brito (Cocheril, 1989, s. 78).

Nadmienić tu należy, że wokół całej serii narosło wiele mitów. *Monarquia Lusitana*, w szczególności jej dwie pierwsze części, od początku była przedmiotem sporów. Bernarda de Brito oskarżano bowiem o fałszowanie źródeł, na których opierał swoją kronikarską pracę (szerzej zob. np. Łukaszyc, 2003, s. 92–93). I tak Diogo de Paiva de Andrade, portugalski nowożytny dziejopis, w 1616 roku opublikował polemiczną pracę, w której krytykował Bernarda de Brito. W odpowiedzi Bernardino da Silva wydał drukiem dzieło broniące *Monarquia Lusitana — Defesa da Monarquia Lusitana* (1620) (da Silva Rego, 1973, s. XXV–XXVII). Jeszcze w XVII wieku Bernarda de Brito chwalił inny autor, Severim de Faria. W pracy *Notícias de Portugal* (1655) zawarł kompleksową pochwałę twórczości autora („Elogio do Doutor Bernardo de Brito. Religioso de Cister, e Cronista mor de Portugal”) (Faria, 2003, s. 245–253). Debata była kontynuowana w wiekach późniejszych (da Silva Rego, 1973, s. XXVII nn.).

Podobnie dwuznaczna jest recepcja dzieła w XX i XXI wieku. Wynika ona z faktu, że działalność mnichów z Alcobaça przypada na okres unii iberyjskiej, kiedy Portugalią rządili hiszpańscy Habsburgowie. Portugalscy badacze chcieli widzieć w *Monarquia Lusitana* przejaw tzw. literatury autonomistycznej (Cidade, 1950), tj. literatury, która miała na celu bezwarunkową i upolitycznioną pochwałę Portugalii w czasach panowania hiszpańskich Habsburgów. Zdaniem Cidadego i jego kontynuatorów, liczni portugalscy autorzy, którzy pisali w czasach unii portugalsko-hiszpańskiej, mieli w mniej lub bardziej dyskretny sposób manifestować swój brak poparcia dla Habsburgów właśnie poprzez literaturę. Do tego grona byli zaliczani także cysterscy kronikarze. I tak, Terreiro określił Bernarda de Brito mianem „profetycznego historyka oporu”. Badacz ten (1992, s. 36; por. też Gloël, 2017, s. 33) zakładał, że Brito był antykastylijski, ale swoje poglądy sprawnie ukrywał za parawanem pochwały Portugalczyków. Z taką perspektywą polemizował z kolei niemiecki historyk Matthias Gloël. Jak wykazał (2017, szczególnie

⁴ Portugalscy królowie wywodzili się z następujących dynastii: Burgundzkiej, Avis, Habsburskiej i Braganza. W portugalskiej historiografii często spotykamy się także ze sformułowaniem: pierwsza dynastia, druga dynastia itp.

s. 33–35), Brito cieszył się za panowania Habsburgów licznymi przywilejami, a hiszpańskich królów ukazał jako prawowitych monarchów Portugalii.

Nie ulega wątpliwości, że czasy unii iberyjskiej są pełne dwuznaczności. Dość zwrócić uwagę na innych portugalskich autorów tego okresu. I tak António de Sousa de Macedo (por. Działak-Szubińska, 2015) w swojej pracy *Kwiaty Hiszpanii, wspaniałości Portugalii* (1631) chwalił króla Filipa IV⁵, ale też wskazywał na szczególną rolę rodu Braganzów, „kontrkandydatów” Habsburgów do portugalskiego tronu⁶. Równocześnie Macedo uznawał Portugalię za pełnoprawną część Hiszpanii⁷, choć pisał o Portugalii jako o suwerennej monarchii. Postawy wobec unii są zatem różne i często niejednoznaczne, ale nie oznaczają rezygnacji z pochwały rodzimego kraju. Jak zauważa Cristina Nogueira da Silva (2001, s. 350): „W czasach unii dynastycznej inni autorzy, nawet ci, którzy byli jej przychylni, starali się wykazać, że Portugalczycy byli inni, mieli własną historię, niezwykłą ziemię, ekscyponalny język, właściwości i cnoty, które odróżniały ich od pozostałych ludów Hiszpanii”. Warto tu też przywołać słowa Martima de Albuquerque (1974, s. 262–264), który odnotował, że pochwała panującego monarchy nie musiała być jednoznaczna z bezkrytycznym wsparciem obecności Filipów na portugalskim tronie i bywała interesowna bądź też wynikała po prostu z tradycji.

Niezależnie od przyjętej optyki ideologicznej, nie ulega wątpliwości, że ambitna praca cystersów stanowi kluczowe dzieło nowożytnej portugalskiej historiografii. Cystersi bowiem, co warto odnotować, korzystali z różnorodnych materiałów i kwestionowali utarte poglądy. I choć ich duma z dostarczania nowych informacji jest oczywiście powiązana z toposem wstępu (por. Curtius, 1997, s. 93), równocześnie odpowiada stanowi faktycznemu — *Monarquia Lusitana* dostarcza cennych informacji o przeszłości Portugalii. O nośności tych prac świadczy także fakt, że w portugalskiej historiografii funkcjonuje termin „kronikarze z Alcobaça”. Do tego grona należą właśnie Brito i Brandão. Przy czym, jak wskazuje Cocheril (1989, s. 78–79), termin wynika z faktu, że cystersi mieli za zadanie redagować kroniki królewskie — funkcja ta jest powiązana z tytułem *cronista-mor*, tj. naczelnego kronikarza królestwa. Nie chodzi tu zatem o żadną specyficzną szkołę, choć wszyscy autorzy z Alcobaça byli apologetami i wpisywali się w humanistyczny sposób patrzenia na przeszłość (zob. Pimenta, 1963, s. 5–6).

⁵ Numeracja władców jest zgodna z tradycją hiszpańską, ale dla porządku warto odnotować, że w Portugalii często stosowane są odmienne sygnatury: Filip II to Filip I, Filip III to Filip II, a Filip IV to Filip III.

⁶ Okres wspomnianej już unii iberyjskiej poprzedza tzw. kryzys sukcesyjny, podczas którego o tron Portugalii ubiegali się różni kandydaci. Była wśród nich księżna Katarzyna Braganza, której potomkowie — po okresie unii Portugalii z Hiszpanią — dali początek czwartej dynastii królów portugalskich.

⁷ Oczywiście należy tu pamiętać, że tożsamość iberyjska i poczucie przynależności były bardzo złożone. Szerzej zob. np. Nogueira da Silva, 2001, s. 350–351.

W tym kontekście warto zacytować słowa Ewy Łukaszyk (2003, s. 92), która pisze o *Monarquia Lusitana*, „że stanowi ona ostateczną formę mitologii narodowej, wykrystalizowanej począwszy od XV wieku”.

Prace, które omawiam w tym artykule, wpisują się w kontekst unii iberyjskiej. Są to⁸:

— *Monarquia Lusitana* część 1 (ML1), autorstwa Bernarda de Brito. Wydana drukiem w 1597 roku, w Alcobacie przez Alexandre’a de Siqueirę i Antóniego Álvaresa, w formacie bibliograficznym *folio*. Praca jest współwydana z *Geografia antiga de Lusitania* (GAL). Jeden z egzemplarzy tego dzieła o sygnaturze RES. 1270/IV został zdigitalizowany i jest dostępny na stronie Portugalskiej Biblioteki Narodowej: <https://purl.pt/14843/1/index.html#/2/html>. Portugalska Biblioteka Narodowa posiada jeszcze cztery inne egzemplarze tego samego wydania *Monarquia Lusitana* o sygnaturach: RES. 776//1 V, RES. 2868//1 V, RES. 3328//1 V i RES. 3587 V. Wszystkie egzemplarze, z wyjątkiem sygn. 3587 V, są współwydane z *Geographia antiga de Lusitania*, przy czym dzieło to jest zdigitalizowane oddzielnie i ma własne sygnatury w systemie (np. odpowiednio RES. 1270//1 V i RES. 1270//2 V). Elementy ramy literacko-wydawniczej, które zawiera część pierwsza *Monarquia Lusitana*, to: aprobacje cenzorskie, listy dedykacyjne do króla i do ojca Francisca de Santa Clara, przedmowa do czytelnika, utwory poetyckie zalecające dzieło i autora, oświadczenia autora, Jerónima de Souto oraz Francisca de Santa Clara, indeks rozdziałów i wykaz prac cytowanych w dziele. Dodatkowo praca zawiera kartę tytułową m.in. z ryciną przedstawiającą św. Bernarda z Clairvaux oraz informację o przywileju królewskim, który nie jest jednak przedrukowany.

— *Monarquia Lusitana* część 2 (ML2), autorstwa Bernarda de Brito. Wydana drukiem w 1609 roku, w Lizbonie przez Pedra Craesbeecka, w formacie bibliograficznym *folio*. Egzemplarz zdigitalizowany (sygn. RES. 777 V) jest dostępny na stronie Portugalskiej Biblioteki Narodowej: <https://purl.pt/14094/1/index.html#/8/html>. Biblioteka posiada jeszcze inne egzemplarze tego samego wydania pracy o następujących sygnaturach: RES. 1271 V, RES. 2869 V. Elementy ramy literacko-wydawniczej, które zawiera ten tom, to: aprobacje cenzorskie, przedmowa do czytelnika, przypisanie do króla, oświadczenie autora, utwór zalecający dedykowany autorowi, erraty, indeks. Ponownie znajdziemy też ozdobną, choć skromniejszą, kartę tytułową: zawiera m.in. herb królów Portugalii oraz informację o przywileju królewskim (w tym wypadku także nieprzedrukowanym).

— *Monarquia Lusitana* część 3 (ML3), autorstwa Antónia Brandão. Wydana drukiem w 1632 roku, w Lizbonie, przez Pedra Craesbeecka, w formacie bibliograficznym *folio*. Portugalska Biblioteka Narodowa posiada w Zbiorach Specjalnych

⁸ Cenne informacje o wszystkich zachowanych egzemplarzach tych i innych druków iberyjskich można znaleźć na stronie Iberian Books: <https://iberian.ucd.ie/index.php>. Zob. także katalog Portugalskiej Biblioteki Narodowej, <https://catalogo.bnportugal.gov.pt/>.

jej cztery egzemplarze o sygnaturach: RES. 778 V, RES. 1272 V, RES. 1298 V, RES. 2780 V oraz dwa egzemplarze w czytelni ogólnej: H.G. 1560 A i TR. 1113 V. Zdigitalizowany egzemplarz to RES. 1298 V, dostępny na stronie: <https://purl.pt/14116>. Biblioteka Narodowa posiada w Zbiorach Specjalnych dwa warianty dzieła. Elementy ramy literacko-wydawniczej, które zawierają oba warianty, to: aprobacje, prolog do trzeciej i czwartej części, erraty i indeksy oraz karta tytułowa zdobna w herb królów Portugalii, różny jednak od zamieszczonego w drugim tomie. W obu częściach brak informacji o przywilejach. W wariantcie reprezentowanym przez RES. 778 V (ML3a) mamy „drugie aprobacje”, tj. zgody, które wydawano po wydrukowaniu pracy (szerzej o procedurze ocen, w tym o „drugich aprobacjach”, pisze Martins, 2005, s. 35–40) wraz z *taxa* — wyznaczoną ceną książki powiązaną m.in. z kosztami papieru (o cenach i nakładach zob. szerzej Serrão, Oliveira Marques, 1998, s. 464–465). Wariant reprezentowany przez RES. 1298 V (ML3b) posiada wyłącznie podstawowy zestaw zgód cenzorskich. Różnice między wariantami obejmują także przypisanie: ML3a zawiera list do króla Filipa IV⁹, a ML3b zamiast tego przypisania posiada list/opinię od D. Tomása Tamaya de Vargasa¹⁰, a więc tekst zalecający. Karta tytułowa obejmuje m.in. herb królów Portugalii (wzór graficzny jest jednak odmienny od tomu drugiego).

— *Monarquia Lusitana* część 4 (ML4), autorstwa Antónia Brandão. Wydana drukiem w 1632 roku, w Lizbonie, w formacie bibliograficznym *folio*. Portugalska Biblioteka Narodowa informuje o pięciu egzemplarzach: dwóch w czytelni ogólnej TR. 1119 V i TR. 1121 V oraz trzech w Zbiorach Specjalnych: RES. 779 V, RES. 1299 V i RES. 2871 V. Treści paratekstualne w tym tomie są częściowo wspólne z częścią czwartą. I tak druk zawiera: aprobacje (dokładnie te same, co w części trzeciej w wariantcie RES. 778 V), dwa różne zestawy errat, przypisanie do króla i prolog do czwartej części (odmienny od tego z części trzeciej), dziełko zalecające, indeks. Karta tytułowa czwartego woluminu zawiera elementy graficzne tożsame z kartą trzeciego.

Już tak pobieżne przyjrzenie się poszczególnym tomom (zob. Aneks) pozwala stwierdzić, że kształt ich ramy literacko-wydawniczej jest różny. Części składowe ramy literacko-wydawniczej, które możemy wyróżnić w czterech tomach *Monarquia Lusitana*, to: karty tytułowe zdobne w ryciny, aprobacje cenzorskie o różnorodnym kształcie, tzw. drugie aprobacje, przedmowy do czytelnika, dedykacje dla przełożonych, osobne dedykacje dla monarchy, oświadczenia (jak zobaczymy, mające na celu odrzucenie herezji i nieprawomyślnych lektur), różnorodne teksty

⁹ Na tym wariantcie z prologiem, oznaczonym przeze mnie jako ML3a (RES. 778 V), opiera się faksymile wydane przez Imprensa Nacional — Casa da Moeda (zob. Brandão, 1973).

¹⁰ Istnieje także, jak się zdaje, dodatkowy wariant z prologiem do króla, ale bez „drugich aprobacji”. Jego kopia cyfrowa dostępna jest w Google Books (ML3c). Jest to egzemplarz z pieczęcią madryckiej biblioteki (Biblioteca de Filosofia y Letras Madrid).

zalecające dzieło i autora, a także erraty i indeksy. Treści pojawiają się wymienione: nie wszystkie tomy posiadają wszystkie wymienione elementy (zob. Aneks). Treści paratekstualne pojawiają się także w różnej kolejności: brak tu ustalonego szyku. Rzuca się też wyraźnie w oczy wielopoziomowa relacja z władzą: z monarchami i z Kościołem.

RAMA LITERACKO-WYDAWNICZA: CO MÓWI NAM O RELACJACH Z WŁADZĄ?

Rama literacko-wydawnicza bez wątpienia przybliża polityczno-społeczny aspekt książki, m.in. umożliwia analizę relacji autora z władzą. Zaznaczmy, że przez władzę rozumiemy tutaj nie tylko króla i jego otoczenie, ale także zwierzchników zakonnych i inkwizycję. W tej części artykułu przyjrzyć się, jak te relacje uwidaczniają się w *Monarquia Lusitana*. Uwzględnij tu kontekst unii iberyjskiej.

Powyższe zagadnienia są umocowane na obserwacjach innych badaczy. Sam Roger Chartier (2004, s. 138) odnotował, że parateksty obrazują związki z władzą. Podobne obserwacje znajdziemy u Sekkela Cerqueiry (2016, s. 141–143), który pokazuje dedykacje jako swoisty pakt. Z kolei portugalscy badacze, wśród nich Martim de Albuquerque (1974, s. 262–264), zwracali uwagę na to, że rama literacko-wydawnicza może stanowić rodzaj gry z władzą świecką. Informacje o relacji władza–autor przekazywane są przez układ i zawartość ramy literacko-wydawniczej, a także przez treść — tak zindywidualizowaną, jak o charakterze stałych formuł i związków frazeologicznych bądź odwołującą się do ‘miejsc wspólnych’.

Zacznijmy od oświadczeń, które pojawiają się w dwóch pierwszych tomach pracy i zawierają przydatne wskazówki, w szczególności na temat relacji z trybunałem inkwizycyjnym. Zgodnie z obserwacjami Porquerasa Mayo (1957, s. 74) *protestación* to tekst, który pojawia się głównie w książkach o tematyce religijnej. Jego cel polegał — zdaniem badacza — na „podporządkowaniu się Kościołowi”. Faktycznie, w przypadku dwóch pierwszych tomów, Bernardo de Brito broni się przed potencjalnymi oskarżeniami o nieprawomyślność, wskazując, że korzystał ze wszystkich lektur w dobrej wierze. Wynika to z faktu, że użycie pewnych prac było zakazane, zgodnie z obowiązującymi listami ksiąg zakazanych (zob. szerzej Martins, 2005, s. 167–173). Pierwsza część *Monarquia Lusitana* zawiera oświadczenia od Jerónima de Souto (ML1, 5r–6v), Francisca de Santa Clara (ML1, 6v) i dwa od samego autora (ML1, 6v). W pierwszym z nich Jerónimo de Souto poświadcza, że w bibliotece opactwa widział wiele starych ksiąg, a następnie je wymienia. Oświadczenie służy raczej przydaniu wiarygodności pracy. Podobny cel zdaje się przyświecać Franciscowi de Santa Clara. W pierwszym oświadczeniu autora daje się już jednak wyczuć ton „zabezpieczający”. Brito tłumaczy się z wykorzystania

Koranu, pism rabinów „i innych autorów, jak wiadomo, potępionych” („e outros autores, notoriamente condenados”) (ML1, 6v). Zaznacza, że się z tymi autorami nie zgadza i nie śmie występować przeciw Kościołowi. Podobne formuły zabezpieczające znajdziemy w drugim oświadczeniu odautorskim. Może to wskazywać na pewne obawy związane z wydaniem księgi drukiem, w szczególności odnośnie do źródeł wiedzy i informacji. Zwróćmy też uwagę, że standardowo dzieła były cenzurowane z uwzględnieniem trzech kluczowych elementów: zgodności z religią, z racją stanu i z moralnością. Te trzy elementy wpisują się także w formułę stosowaną przez cenzurę: „Tudo o que é contra o Rei, a Igreja e os bons costumes” („Wszystko, co jest przeciw królowi, kościołowi i dobrym obyczajom”) (Martins, 2005, s. 17)¹¹. Warto zapewne by było przyjrzeć się bliżej powodom takiego zabezpieczenia ze strony autorów i, być może, powiązać je z aktywnością trybunału inkwizycyjnego za panowania Filipa II, króla hiszpańskiego. Władca ten w swoich ordynacjach (zbiórce praw) wydanych dla Portugalii skupił się m.in. na kwestiach związanych z księgą drukowaną (zob. np. *Ordenações Filipinas*, ks. IV i V-Par. CII; por. Martins, 2005, s. 22, 44). Dzięki badaniom Fernanda Bouza Álvareza (np. 2000, s. 41–60) wiemy, że król był świadom wagi słowa pisanego. Wracając zaś do *Monarquia Lusitana*, podobne oświadczenie odautorskie znajdziemy także w drugiej części pracy. W zestawieniu z czterema, relatywnie długimi, wywodami z pierwszej części przedstawia się ono jednak skromnie: stanowi tylko zastrzeżenie, że autor nie chciał wystąpić przeciw temu, co święte i obyczajne. W kolejnych tomach podobnych oświadczeń brak, co być może należy powiązać z ich tematyką: trzeci tom autorstwa Brandão zaczyna się od czasów hrabiego Henryka, ojca pierwszego króla Portugalii, i nie dotyka aż tak wrażliwych teologicznie tematów obecnych w tomie pierwszym czy drugim, takich jak m.in. stworzenie świata. Przy czym wariant trzeciego tomu (ML3b) na karcie *verso* z listem od Tamaya de Vargasa zawiera tekst skierowany do czytelnika, w którym autor zamieszcza dodatkowe objaśnienia dotyczące części trzeciej i czwartej *Monarquia Lusitana*. Funkcja tego tekstu jest zatem objaśniająca, a nie zabezpieczająca.

Relacje z władzą, w szczególności z Kościołem, unaocznia nam także treść aprobacji. Przywołajmy dla przykładu pierwszy tom pracy. Po karcie tytułowej znajdziemy zgody cenzorów z kilku instancji — od ojca Manuela Coelho, Świętej Inkwizycji, dworu królewskiego i biskupa ordynariusza, ojca Luísa de Souto Maiora, ojca doktora Lourença do Espírito Santo, ojca Francisca de Santa Clara — przełożonego zakonnego. Taka liczba aprobacji wydawać się może niezwykła, ale wynika z dwóch czynników: a) autor jest duchownym, a więc jego praca musi być zatwierdzona przez przełożonych; b) od 1578 roku obowiązywała w Portugalii

¹¹ Wiara i obyczaje były także podstawą cenzury na ziemiach Rzeczypospolitej — o zasadach zob. szerzej Ociecek, 2002, s. 159–163.

trójdzielna struktura cenzury, która obejmowała inkwizycję, biskupa ordynariusza i reprezentantów władzy królewskiej (por. Martins, 2005, s. 44). Zaznaczmy przy tym, że aprobacje, choć sygnowane przez tak dużą liczbę osób, zajmują zaledwie jedną kartę (1r). Najobszerniejsza jest aprobacja od przełożonego Bernarda de Brito, który — co warto zaznaczyć — od razu autoryzuje planowane dalsze tomy dzieła. Na marginesie, zgodnie z badaniami Renardy Ocieczek (2002, s. 173), na ziemiach polskich w omawianym tu okresie wiele druków ukazywało się bez aprobat. Rzecz nie do pomyślenia w kontekście iberyjskim, gdzie księga posiadała mniej lub bardziej wnikliwie opinie cenzorów.

W przypadku drugiego woluminu *Monarquia Lusitana* aprobacje ponownie zajmują zaledwie jedną kartę, choć również pochodzą od wielu autorów. Z drugiej strony, mimo że praca jest późniejsza od pierwszego tomu (dzieli je łącznie dwanaście lat), jej aprobacje są zasadniczo podobne w treści, co zdaje się potwierdzać próbę wypracowania pewnego schematu oceny ksiąg (choć nie jednego reprodukowanego modelu), w szczególności tych pisanych przez autorów należących do stanu duchownego. Mianowicie aprobacje zawierają: informację od ojca rewizora, pozwolenie inkwizycyjne, aprobację z ramienia królewskiego oraz od biskupa ordynariusza. Wreszcie pojawia się zgoda ojca doktora Gerarda das Chagasa i przełożonego zakonnego. W zakresie słownictwa warto zwrócić uwagę, że całość nosi nazwę *licenças*. To ten termin pojawia się na karcie tytułowej książki dawnej. Obowiązuje standardowa formuła (lub jej warianty): „com todas as licenças necessárias”, tj. „ze wszystkimi niezbędnymi zgodami”. W kontekście aprobacji warto odnotować, że każda z nich jest wyodrębniona, podpisana i opatrzona terminem *licença* — pozwolenie, *aprovação* — aprobacja lub *informação* — informacja.

Odnosząc do trzeciego i czwartego woluminu podkreślmy, że prace zostały wydane w tym samym roku, przez tego samego drukarza, Pedra Craesbeecka, w tym samym miejscu, klasztorze św. Bernarda w Lizbonie, i miały wspólnie wydane aprobacje. Sugeruje to, że ubiegano się równoległe o pozwolenie na druk obu prac. Zwraca też uwagę ustrukturyzowany podział aprobacji. Otóż są one rozdzielone na „aprobacje religijne” („licenças da religião”), „aprobację inkwizycyjną” („licença da Santa Inquisição”), „aprobację biskupa ordynariusza” („licença do ordinário”) i „aprobację królewską” („licença do era”). Podział ten pokrywa się z trójdzielną strukturą cenzorską i uwzględnia przynależność autora do stanu duchownego. Aprobacje zajmują też całą kartę — *recto* i *verso* — i są bardziej obszerne i rozbudowane (same „aprobacje religijne” to pięć sygnowanych opinii). Dodatkowo, jak już wspominałam, jeden wariant trzeciego tomu (ML3a) oraz czwarty tom posiadają „drugie aprobacje”. Na marginesie odnotujmy, że drugie wydanie pierwszego, drugiego i trzeciego tomu *Monarquia Lusitana*, które wyszły spod prasy drukarskiej w 1690 roku, powielają aprobacje z pierwodruku, a także włączają aktualne zgody na druk pracy. Na tej podstawie można zatem

zauważyć, że procedura oceny książek nadal się formowała i stawała się coraz bardziej dokładna i sformalizowana.

Jak zwraca uwagę Ocieczek (2002, s. 170): „Aprobaty poddane były określonym zwyczajowo rygorom stylistycznym”. Sformułowanie to można odnieść także do kontekstu iberyjskiego. Jak wspominałam, aprobacje opierały się na trzech elementach: prawomyślności religijnej, racji stanu i dobrych obyczajach. Obowiążąca formuła (por. Martins, 2005, s. 17) będzie się pojawiać w *Monarquia Lusitana* wielokrotnie i w różnym kształcie, np.:

— „Não tem toda esta obra cousa alguma contra nossa santa Fé, ou contra os bons costumes della [...]” — „W całej tej pracy nie ma nic przeciw naszej świętej Wierze ani przeciw jej dobrym obyczajom” (ML1, snp, aprobacja ojca Coelha);

— „[N]ela não achei coisa que seja contra a Fé e bons costumes” — „Nie znalazłem nic, co byłoby sprzeczne z Wiarą i dobrymi obyczajami” (ML1, snp, aprobacja ojca de Souto Maiora).

Cenzorzy chwalał też przedłożone im prace i ich autorów, używając stałych sformułowań, swoistych ‘miejsce wspólnych’:

— „[...] me parece obra curiosa, muito gostosa, muito útil e douta” — „wydaje mi się pracą ciekawą, przyjemną, przydatną i uczoną” (ML1, 1r, aprobacja ojca de Souto Maiora);

— „[...] era livro não só aceite a todos os que forem curiosos de saber coisas de nosso Portugal, mas também muito proveituoso a todos os que o lerem: por onde me parece que é livro muito digno de se imprimir” — „księga zostanie przyjęta przez wszystkich zainteresowanych w poznaniu rzeczy o naszej Portugalii, a także przyniesie korzyści wszystkim, którzy ją przeczytają: tak więc uważam, że księga ta jest godna wydrukowania” (ML1, 1r, aprobacja brata doktora Lourença do Espírito Santo).

Pojawia się również wątek czci królestwa i religii:

— „[...] obra digna de sair ao público de que pode resultar honra e crédito da nossa Religião sagrada e proveito e bem comum deste Reino cujas antiguidades nela se tratam” — „dzieło godne wydania drukiem, które może mieć wpływ na honor i uznanie naszej świętej Religii oraz korzyść i dobro publiczne tego Królestwa, którego dawności są w nim opowiedziane” (ML2, snp, aprobacja Adeodata da Assunção);

— „[...] contém muitas [coisas] que servem ao bem cumum[,] à honra e ao crédito deste nosso Reino” — „zawiera dużo [rzeczy], które służą wspólnemu dobru, honorowi i uznaniu tego naszego Królestwa” (ML3 i 4, snp, brat doktor Remígio da Assunção).

Pochwała autora może wyrażać zarówno uznanie dla stylu, jak i dla warsztatu:

— „Descobriu o Autor as coisas dos princípios de Portugal com grande diligência e apurando-as com muito exame e verdade: o estilo é grave e acomodado

à historia, traz notícias de muitas coisas novas e honrosas [...]” — „Autor z dużą sprawnością odkrył rzeczy z początków [państwa] portugalskiego i wyjaśnił je dzięki licznym studiom i prawdzie: styl jest wysoki i dostosowany do historii, przekazuje informacje o wielu rzeczach nowych i godnych czci” (ML 3 i 4, snp, brat doktor Remígio da Assunção);

— „Examinam-se as coisas antigas do princípio de Portugal com singular juízo, emendam-se os erros dos nossos historiadores, descobrem-se verdades não sabidas. Trazem-se a luz muitas coisas do crédito deste Reino que a pouca diligência dos Cronistas passados deixaram jazer sepultadas e sobretudo se confirmam estes escritos com tantas provas e autoridades de doações que não deixam lugar a dúvidas, bem a mais que desejar em fé humana” — „Badane są dawności z początków Portugalii ze szczególnym rozsądkiem, poprawiane są błędy naszych historyków, odkrywane są prawdy dotąd nieznanne. Wydobywane są na światło liczne rzeczy [rzutuujące] na uznanie tego Królestwa, które niedostateczna uważność minionych Kronikarzy pozostawiła zakopane i, przede wszystkim, potwierdzenie tych pism jest oparte o dowody i autorytet donacji, które nie pozostawiają wątpliwości ani nic do życzenia” (ML3 i 4, snp, brat doktor Pedro do Horto);

— „[...] parece-me obra digna de muito louvor em que o autor mostra acertado juízo, boa eleição, estilo fácil e grave, muita verdade na história e sobretudo grande diligência em descobrir e apurar as materias de que trata que era o que faltava às histórias de Portugal” — „Praca wydaje mi się godna pochwały, a pokazuje w niej autor precyzyjny osąd, dobry dobór, styl łatwy i wysoki, dużo prawdy w historii i, przede wszystkim, dużo umiejętności w odkrywaniu i udowadnianiu rzeczy, o których mówi, a tego brakowało dziejom Portugalii” (ML3 i 4, snp, brat doktor Paulo Brandão).

Pozytywna ocena dzieła, autora czy stylu jest widoczna w wielu portugalskich aprobachach cenzorskich. Można ją wręcz nazwać swoistym ‘miejscem wspólnym’. Co ciekawe, jak zwraca uwagę Renarda Ociecek, w przypadku Rzeczypospolitej pochwalna aproba nie była elementem standardowym i mogła być przyczynkiem do instytucjonalnej krytyki autora. Na przykładzie siedemnastowiecznego polskiego teologa ks. Szymona Stanisława Makowskiego Ociecek (2002, s. 169) pokazuje, jak sformułowanie cenzora, które „i owszem wiele rzeczy poważnych w sobie zawiera do wiadomości każdemu potrzebnych”, staje się dla autora przyczyną problemów. Zwraca ona (2002, s. 157) także uwagę na fakt, że aprobaty są swoistym rodzajem tekstu zalecającego. Faktycznie — w przypadku omawianych tu aprobach treści jest pochlebna, choć równocześnie ustandaryzowana. Przy czym w przypadku recenzji prac ojca Brandão, tj. 3 i 4 części, być może widać elementy prawdziwego uznania: zwracam tutaj uwagę szczególnie na ocenę Pedra do Horto, która zdaje się wykraczać poza standardowe pochwalne formuły. Przyglądając się całości aprobach, można zauważyć też, że standardowa

aprobacja zawiera: krótkie omówienie treści cenzurowanej pracy; stwierdzenie, że zawiera stosowne treści; pochwałę autora i dzieła oraz potwierdzenie, że może być wydana drukiem. Do tego dochodzą informacje takie, jak np. na czyje polecenie następuje ocena dzieła. Oszczędne w treści, czysto informacyjne są zazwyczaj „drugie aprobacje”, przy czym — jak wiemy — nie pojawiają się one w dwóch pierwszych tomach.

Warto tu zatrzymać się także nad datami umieszczanymi pod aprobacjami: wszystkie aprobacje są bowiem datowane i, tym samym, dają nam one wgląd w tempo procedur. Jest to o tyle istotne, że w czasach pierwszych Braganzów, po 1640 roku, drukowanie książek przyspiesza. Te, które są istotne z perspektywy budowania prestiżu nowej dynastii i monarchy, oceniane są dość szybko, a przecież oficjalnie powinny przejść przez (co najmniej) potrójne sito cenzorskie (zob. o „fabrykacji” dynastii Braganza — Działak-Szubińska, 2022, s. 102–103; o roli druku w tym okresie zob. też np. Anastácio, 2007, s. 117–136). Wszystko wskazuje na to, że *Monarquia Lusitana*, wydana przed rokiem 1640, podlega standardowym procedurom. W przypadku pierwszego tomu proces oceny dzieła zamknął się w roku 1596, a więc w roku poprzedzającym wyjście pracy spod prasy drukarskiej. Z kolei dla drugiego tomu aprobacje spływały sukcesywnie od grudnia 1607 do września 1608. Ciekawostką jest tu wydana *a priori* zgoda biskupa ordynariusza, który autoryzuje wydanie obu tomów jeszcze w 1597. Trzeci i czwarty tom, wydane równocześnie (lecz nie współwydane), otrzymują aprobacje razem, a ocena — wraz z „drugimi aprobacjami” — obejmuje okres od 1630 do 1632 roku. Jest zatem zdecydowanie dłuższa. Reasumując: aprobacje i oświadczenia odautorskie pokazują nam wyraźnie, jak dalece władza kontrolowała rynek książki w nowożytnej Portugalii i jak kontrola ta zyskiwała coraz bardziej ustrukturyzowane ramy oraz wpisywała się w literę obowiązującego prawa. Z tej perspektywy istotnym miejscem, w którym władza spotyka się z typografią, jest także przywilej królewski — ograniczenie możliwości przedruku księgi. Dwa pierwsze tomy *Monarquia Lusitana* posiadają informację o przywilejach: jest ona podana na tytułowej karcie druków. Przy czym, jak już wspomniałam, brak przedruku przywileju. Zaznaczmy, że takie przedruki się wówczas zdarzały. Przykładem *Luzytanie* Camõesa (1572) czy *As Eglogas* (1605) Rodriguesa Lobo.

Ważne są również teksty, które autor kieruje do czytelnika, w tym te, które oddają dzieło w ręce wybranego czytelnika-patrona — króla czy przełożonego. Jak wspomniałam, treści te w iberyjskiej tradycji bywają nazywane zbiorczo „prologami”, choć w praktyce były oznaczane różnymi nazwami: prolog, do czytelnika, *exordium* itp. (por. Porqueras Mayo, 1957, s. 54–74). Wśród nich w szczególności warto zwrócić uwagę na przypisania do monarchów: symbolicznie łączą one autorów z władzą. Zwróćmy uwagę, że każdy z czterech pierwszych tomów *Monarquia Lusitana* zawiera stosowną dedykację na karcie tytułowej oraz

przypisanie wewnątrz księgi. Wyjątkiem jest tu omówiony wcześniej wariant tomu trzeciego. Dedykowanie utworów królom można uznać za swoiste ‘miejsce wspólne’: tradycja ta sięga czasów cesarza rzymskiego Oktawiana Augusta (Sapota, 2015, s. 28). W oczywisty sposób stanowią one sposób pozyskania przychylności monarchy i podziękowania za dotychczas uzyskane łaski. Prologi, przedmowy i przypisania, podobnie jak aprobacje, są napisane z użyciem stałych formuł, choć — jak zobaczymy — zawierają też elementy zindywidualizowane.

Przyjrzyjmy się teraz kolejnym tomom *Monarquia Lusitana*. Pierwsza część skierowana jest do króla Filipa II i do przełożonego mnicha. Zawiera także przedmowę do czytelnika. Wszystkie trzy części wstępne zawierają informacje wspólne: księga jest postrzegana jako istotna dla zachowania pamięci. W przypisaniu skierowanym do monarchy (ML1, 1v–2r) duży nacisk jest kładziony na topos *armas y letras*, tj. broń i studia (por. Curtius, 1997, s. 186–187). Autor mówi także o swoim „warsztacie” i powodach powstania pracy: celem, który mu przyświeca, jest prawda i chęć sławienia ojczyzny („ornar a Monarquia”, 1v; „levantar com a pena a fama de minha pátria”, 2r), a także m.in. udokumentowanie dokonania rodu, z którego wywodzi się monarcha. W dedykacji adresowanej do przełożonego (ML1, 2r) pojawia się z kolei wątek spłacenia długu — oto autor wyniósł z życia klasztornego wiedzę, za którą chce się teraz odwdziżyć. Pojawia się również sylwetka fundatora opactwa Alcobaça, Alfonsa Henriquesa, wobec którego należy spłacić dług. Topos skromności, niezbędny w nowożytnym prologu, jest obecny, gdy autor mówi o swoim *opus magnum* jako o „pequena empresa” — „małej rzeczy”. Obszerna przedmowa do czytelnika (ML1, 3r–5v) porusza podobne wątki. Ona także zawiera topos skromności: Brito przeprasza, że język, którego używa, może nie jest wystarczająco erudycyjny (ML1, 4r). Podkreśla także rolę słowa pisanego w utrwalaniu przeszłości (ML1, 3r) i zaznacza, że historia stanowi źródło przykładów dla możnych, źródło wiedzy dla starszych. Wskazuje przy tym na niedostatki historiografii portugalskiej (ML1, 3r–3v). Opowiada także kilka wątków ze swojej biografii, w tym jak stał się mnichem (ML1, 3v). Autor tłumaczy, dlaczego nie zdecydował się na język kastylijski i łaćciński, lecz na portugalski (ML1, 3v–4r). Wreszcie wyjaśnia, z jakich korzystał źródeł, i przydaje autorytetu swej pracy poprzez wskazanie na pracę archiwalną, którą wykonał, oraz na nieznanne dotąd źródła, które odkrył (ML1, 4v–5r). Treści zawarte w przypisaniu i przedmowie są zatem dość tradycyjne, objaśniające, zgodne z założeniami części wstępnych, a relacje z władzą nawiązywane głównie poprzez przypisania. Przy czym pamiętajmy, że czytelnik, do którego kieruje swą przedmową Brito, mając na uwadze erudycyjny charakter pracy, także jest raczej kimś z kręgów władzy, elit¹². „Zasadniczo czytelnik jest tak wykształcony

¹² Zastanowić się tu oczywiście można, czy są to także elity hiszpańskojęzyczne czy wyłącznie portugalskojęzyczne. Wiemy, że portugalscy autorzy byli często (co najmniej) dwujęzyczni:

jak autor, pojawia się w tych samych kręgach społecznych i, co logiczne, umie czytać” — pisze o idealnym siedemnastowiecznym czytelniku Cerqueira (2016, s. 143) i trudno się z nim nie zgodzić.

Drugi tom zawiera, jak wiemy, przypisanie do monarchy — teraz już Filipa III — oraz przedmowę do czytelnika. List dedykacyjny dla monarchy jest oparty w dużej mierze na pochwałę jego poprzednika (ML2, snp). Oto zadedykowanie pierwszej części Filipowi II niejako „wymusza” przypisanie części drugiej dla Filipa III: adresat nie może być wszak mniej godny. Pojawia się także topos skromności: podkreślenie własnej „małości” (m.in. niedoskonałości stylu), prośba skierowana do króla o przyjęcie „małego daru” („pequeno dom”), jakim jest księga. Towarzyszy im pochwała ojczyzny: autor dowodzi, że Portugalia jest najwspanialszą częścią Imperium Hiszpańskiego, które pozostaje we władzy Filipa IV. Podkreśla również rolę monarchy jako reprezentanta Boga na ziemi. Każdym słowem Brito zdaje się potwierdzać swoją pozycję jako wiernego wasala zwracającego się do prawowitego monarchy. W przedmowie do czytelnika (ML2, snp) znajdziemy z kolei wątki topiczne, znane już z prologów w części pierwszej, w tym pochwałę Portugalii. Pisanie jest postrzegane jako służba ojczyźnie¹³. Autor ponownie nawiązuje też do swojej biografii: wyjaśnia, co robił pomiędzy oddaniem do druku obu części pracy, usprawiedliwia się, dlaczego obie prace dzieli kilka lat. Wśród wątków osobistych pojawia się choroba i poświęcenie się innym pracom pisarskim. Faktycznie, w międzyczasie Brito wydaje *Crónica de Cister* (1602) — obszerne dzieło o historii cystersów i księgę o portugalskich monarchach *Elogios dos Reis de Portugal* (1603). Autor wyjawia także, że tematyka drugiego tomu była poruszana przez niewielu autorów, co znacząco utrudniło mu pracę. To oczywiście także ‘miejsce wspólne’. Centralnym elementem przedmowy do czytelnika są jednak listy od Filipa II adresowane do autora i do jego zakonnego przełożonego. Oba datowane jeszcze na rok 1597, odpowiednio na 17 marca i na 3 kwietnia. Zawierają podziękowanie za otrzymaną księgę i jej pochwałę: „folguei muito de o ver” — „jej ujrzenie sprawiło mi przyjemność”, „que lhe encarregueis que acabe o que dela falta” — „zlećcie mu dokończenie tego, co pozostało”, „vos agradeço o trabalho de o compor e o serviço que me fizestes em mo dirigir” — „dziękuję wam za pracę włożoną w jej napisanie i przysługę mi wyświadczoną poprzez przypisanie mi jej” (ML2, snp). Choć są to niewielkie epistoły, stanowią ważną formę uznania dla historiograficznej pracy cystersa. Co ważne, umieszczenie treści tych dokumentów w przedmowie do czytelnika wskazuje jasno jako odbiorcę treści pochwalnej

pisano po portugalsku, kastylijsku i łacinie. Fakt, że elity hiszpańskojęzyczne nie władały powszechnie językiem portugalskim w mowie i w piśmie, nie uniemożliwia im lektury tekstów w języku portugalskim. W przypadku omawianych tu dzieł śladem lektury w otoczeniu Filipów może być list od monarchy z tomu drugiego i list od kronikarza hiszpańskiego z wariantu tomu trzeciego.

¹³ Podobne treści znajdziemy w ramie literacko-wydawniczej innych prac wydanych w tym okresie (por. np. Działak-Szubińska, 2015, s. 3–5).

czytelnika pracy. List ma swoistą funkcję reklamową — zaleca dzieło. Listy stanowią zatem sposób na zbudowanie autorytetu Bernarda de Brito, wskazują bowiem, że kontynuacja prac nad *Monarquia Lusitana* jest niejako obowiązkiem zleconym przez króla. Na początku przedmowy Brito polemizuje ze swoimi krytykami, list można zatem uznać za ostateczny kontrargument z jego strony: oto król chwali jego pracę. Podkreślmy, że nie mamy podstaw, by podejrzewać, iż Brito spreparował epistoły: nie mógłby wtedy raczej liczyć na akceptację pracy przez grono cenzorskie, a – w przypadku odkrycia kłamstwa i falsyfikacji — musiałyby się liczyć z poważnymi konsekwencjami. Co więcej, jak zauważa Gloël (2017, s. 34), Brito otrzymał od Filipa III wynagrodzenie finansowe za służbę, a kiedy przebywał w Madrycie, podziękował za królewską nominację na stanowisko kronikarza królewskiego. Nie mamy oczywiście pewności, że któryś z Filipów faktycznie zapoznał się z pracami cystersów, ale list stanowi pewien dowód na uznanie pracy mnicha przez monarchię. Z innych zaś źródeł wiemy, że Filip IV posiadał (choć nie mamy pewności, że czytał) prace cystersów — *Monarquia Lusitana* i *Elogios dos Reis* (Bouza, 2005, s. 262–263). *À propos* tego ostatniego dzieła warto odnotować, że ono również jest dedykowane Filipowi III i pełne ‘miejsz wspólnych’ (parateksty opiewają m.in. zalety ciała i ducha monarchów, zawierają topos skromności). Kronikarz podkreśla też, że korona portugalska przez 500 lat nie przeszła w obce ręce (1603, snp). Legitymizuje tym samym Filipów jako prawowitych monarchów Portugalii i panów przyrodzonych. Dodatkowo dzieło zdobiją prace znanego artysty na służbie Filipa II — Pietera Perreta. Sygnatura identyfikuje go jako „scultor regis”¹⁴. Z kolei Brandão w 1634 przygotował księgę dla syna Filipa IV w celu poszerzenia wiedzy syna monarchy (Bouza, 2000, s. 281). W tej rękopiśmiennej pracy także znajdziemy przypisanie do króla (Brandão, 1634, k. 2r–3v). Relacje między oboma cystersami i trzema Filipami Hiszpańskimi (odpowiednio II, III i IV) są zatem widoczne w więcej niż jednej pracy i w różnych kontekstach.

Trzecia część *Monarquia Lusitana* jest ciekawa ze względu na różnice pomiędzy dostępnymi egzemplarzami. Wariant z przypisaniem i listem adresowanym do króla, tym razem Filipa IV, chwali monarchę (ML3a, snp): kronikarz przedstawia się jako „wdzięczny poddany” („vassalo agradecido”). Podkreśla, że zawdzięcza królowi nominację na stanowisko kronikarza królewskiego (*cronista-mor*)¹⁵. List stanowi zatem oczywiste nawiązanie do relacji między możliwymi tego świata a autorami i wyraża wdzięczność za konkretne zaszczyty. Nie jest to oczywiście praktyka odosobniona. Jak zauważa Cerqueira (2016, s. 141), kronikarzom zda-

¹⁴ Perret jest także autorem ryciny z *Crónica de Cister*. Powiązania tego autora z Portugalią to bez wątpienia ciekawy teren do badań dla historyka sztuki.

¹⁵ Karty tytułowe wszystkich czterech części podkreślają „zawód” autorów: w zależności od tomu są oni określani jako kronikarze zakonni i kronikarze królewscy. Tu także można się doszukać funkcji zalecającej autora.

rza się też wprost prosić o królewskie wsparcie w formie dedykacji-petycji. Co ważne, dedykacja dla króla odnosi się do obu części dzieła. W wariantcie zamiast tego przypisania pojawia się tekst zalecający dzieło i autora — list od D. Tomása Tamaya de Vargasa (ML3b, snp), hiszpańskiego erudyty, pisarza i, przede wszystkim, królewskiego kronikarza. Tamayo de Vargas gratuluje staranności i dobrego stylu, podkreśla, że Brandão jest godnym kontynuatorem Bernarda de Brito. Wymienia też innych ważnych portugalskich pisarzy, a wśród nich Severima de Farię. Wskazuje również, że praca jest ważna dla iberyjskiej szlachty. Sposób pisania o Portugalii i Hiszpanii potwierdza istnienie wspólnej iberyjskiej tożsamości: historia Portugalii jest postrzegana jako ważna część dziejów Hiszpanii, szlachta nie jest rozdzielana na szlachtę rodową hiszpańską i portugalską. Zwróćmy uwagę, że ten tekst zalecający pełni swoistą funkcję reklamową, podobnie jak list od króla z drugiej części pracy. Dodatkowo, choć w wariantcie znika list dedykacyjny dla monarchy, król Filip IV jest nadal obecny na karcie tytułowej pracy. Nie możemy zatem mówić o wymazaniu połączenia króla i autora. Prolog do trzeciej i czwartej części podejmuje z kolei m.in. kwestię warsztatu: konieczność dotarcia do prawdy i związane z tym wyzwania. Autor legitymizuje swoją pracę, wskazując, że przez 10 lat studiował źródła: wskazuje archiwa, konkretne klasztory, konkretne rękopisy. Kieruje także zindywidualizowane podziękowania do konkretnych osób, w tym Manuela Severima de Farii. Zaznacza też, że podążał śladami ojca Brito. Ważny element legitymizujący pracę kronikarza to zatem nie tyle relacje z królem, ile ciężka praca ze źródłami, o której autor szczegółowo pisze w prologu. Zwróćmy uwagę, że w tej części nawiązanie do króla, w zależności od wariantu, jest raczej symboliczne: w formie dedykacji bądź listu dedykacyjnego i wpisuje się w typowe zależności kronikarz–monarcha.

Czwarta część, przypomnijmy, ukazuje się drukiem w tym samym roku co trzecia. W niewielkim przypisaniu do monarchy Brandão podkreśla, że opisani w dziele monarchowie portugalscy to przodkowie aktualnego króla Hiszpanii i Portugalii. To sformułowanie, mniej lub bardziej bezpośrednio, pojawiało się i we wcześniejszych częściach, ale teraz nabiera mocy. Oto Filip IV, w słowach kronikarza, ma z królami Portugalii „krew połączoną na wiele sposobów” („sangue derivado por tantas vias”) (ML4, snp). Pojawia się też nieodrodny topos skromności: wielkość królów Portugalii może przykryć niedostatki dzieła, dzieło zaś jest określone jako mały dar („Pequeno é o dom”). W dalszej kolejności dzieło zawiera niezależny prolog do czwartej części. Co ciekawe, znajdziemy w nim przytoczony list od Tamaya de Vargasa, który pojawiał się w wariantcie trzeciej części. List służy potwierdzeniu wysokich kwalifikacji kronikarza. Pojawiają się także objaśnienia związane z treścią i źródłami. Kronikarz podkreśla (i podaje przykłady) nowe ustalenia, które poczynił — poczytuje to za walor pracy, pisząc: „Confesso que nesta quarta parte que de presente sai à luz se propoem de novo algumas coisas contrárias ao que até agora

corria e se dava por certo” — „Przyznaję, że w tej czwartej części, która aktualnie się ukazuje, znów proponuję pewne rzeczy sprzeczne z tym, co dotychczas pisa-no i uznawano za słuszne” (ML4, snp). Zwraca też uwagę wyjątkowa pochwała pierwszego monarchy Portugalii: związana m.in. z tematem tomu, który obejmuje panowanie króla, a także z faktem, że to on był fundatorem opactwa w Alcobaça. Królowie Hiszpanii są tu również przedstawieni jako legalni monarchowie na portugalskim tronie. Relacje autor–monarcha pojawiają się zatem bezpośrednio w treści prologu i odnoszą się nie tyle do konkretnego króla i jego cnót, ile do całej dynastii Habsburgów. Autor, co ważne, legitymizuje dynastię hiszpańską na portugalskim tronie. Jest to o tyle istotne, że w okresie, w którym ukazują się drukiem prace Brandão, mnożą się napięcia w łonie habsburskiego imperium, a zaledwie kilka lat później Portugalia oderwie się od Hiszpanii i pod berłem Braganzów wkroczy w nowy etap swoich dziejów¹⁶.

Zwróćmy uwagę, że dedykacja dla monarchy we wszystkich czterech tomach pojawia się na karcie tytułowej. Ma zatem wyraźną rolę zalecającą. Takie miejsce dedykacji jest zresztą wpisane w tradycję. Jak zauważa Chartier (2019, s. 214): „Jeśli chodzi o stronę tytułową, każde dzieło odsyła tutaj do trzech imion własnych: autora, tego, komu zostało ono dedykowane oraz drukarza-wydawcy”. Podobnie wyglądają karty tytułowe *Monarquia Lusitana*. Przy czym w przypadku pierwszego tomu zamiast drukarza-wydawcy (a raczej drukarzy: Alexandre’a de Siqueiry i Antóniego Álvaresa) pojawia się ojciec Francisco de Santa Clara, który — zgodnie z zapisem — zlecił druk książki. Dodatkowo, jak już się rzekło, dzieło zdobi rycina przedstawiająca św. Bernarda z Clairvaux. Święty i jego autorytet także niejako patronują pracy.

Reasumując: związki między władzą a autorami, które uwidaczniają prologi, listy i dedykacje obecne w czterech pierwszych częściach *Monarquia Lusitana*, wskazują, że przypisanie pracy do szlchetnego adresata, w szczególności monarchy, stanowi praktykę legitymizacyjną. Potwierdza ona kwalifikacje autora, a – w tym konkretnym przypadku — podkreśla także, że Habsburgowie są prawowitymi władcami Portugalii (co nie dla wszystkich było oczywiste). Co ważne, autorzy wchodzą też w bezpośrednie interakcje z władzą: Brito otrzymuje list od Filipa II i nie omieszka przytoczyć go w dziele, Brandão zaś jest odbiorcą listu od Tomása Tamaya de Vargasa — kronikarza królewskiego. Tym samym stałym formułom i toposom towarzyszą elementy zindywidualizowane.

Wszystkie cztery prace są przypisane monarchom i we wszystkich czterech znajdziemy prologi, w których autorzy potwierdzają swój status dobrych i wier-

¹⁶ W historiografii portugalskiej moment oderwania się Portugalii od Hiszpanii nazywany jest restauracją, a wojna, którą Portugalia i Hiszpania toczyły przez ponad dwadzieścia lat — wojną o restaurację.

nych poddanych hiszpańskich Habsburgów. O roli dedykacji dzieła dla monarchy świadczą dalsze losy *Monarquia Lusitana*. Oto drugie wydanie dzieła, które wyszło spod prasy drukarskiej kilkadziesiąt lat później (Brandão 1690; de Brito 1690a, 1690b), w czasach Piotra II Braganzy, zostało pozbawione przypisań do Filipów, a zadedykowane panującemu podówczas monarsze oraz oprowiane stosownym listem dla monarchy od drukarza (wspominałam już o tej rekontekstualizacji w Działak-Szubińska, 2021, s. 177, przypis 3). Podobnie ciekawy przypadek omawia Cerqueira (2016, s. 143): nie całkowite usunięcie, a objaśnienie przypisania do Habsburgów. Mianowicie w czasach Braganzów syn kronikarza Farii e Sousy w *Ásia portuguesa* dowodził, że ojciec przewidział i wspierał koniec panowania Habsburgów w Portugalii, a dedykacja dla Filipa IV nie determinowała jego lojalności wobec hiszpańskich monarchów. Przykłady te stanowią doskonałą ilustrację płynnych relacji autor–wydawca–władza i podatności tekstu dawnego na nadinterpretację, niezrozumienie czy manipulację.

WNIOSKI KOŃCOWE I FOOD FOR THOUGHT

Przegląd części składowych ramy literacko-wydawniczej w czterech pierwszych tomach *Monarquia Lusitana* wskazuje wyraźnie, że, choć zawierają części wspólne, nie realizują jednego modelu. W badanych tekstach pojawiają się następujące składowe: zdobne karty tytułowe, aprobacje, prologi, listy dedykacyjne, przedmowy do czytelnika, deklaracje autorów, erraty, indeksy, epigramaty i inne utwory dedykowane autorom, np. listy. Niektóre z nich pojawiają się wymiennie. Pierwszy tom dzieli od czwartego kilkadziesiąt lat: rama literacko-wydawnicza staje się w tym czasie bardziej kompletna, pojawiają się tzw. drugie aprobacje, które stają się też bardziej obszerne, a ich uzyskanie — jak sugerują daty — zajmuje więcej czasu. Widzimy także, że jeden tom, wydany w tym samym roku, może mieć różne warianty, które obejmują zarówno prologi, jak i aprobacje. Ta różnorodność dotyczy także kształtu cenzury odzwierciedlonej w aprobachach: widzimy, jak zyskują one bardziej spójny, zorganizowany kształt. Różnice wynikają z braku stałej formy, ogólnego modelu, choć obecność aprobacji, niezależnie od ich różnej formy, jest elementem stałym i obowiązkowym, a cenzura obejmuje co najmniej trzy etapy. W przypadku tych prac do elementów stałych należą także przypisania do monarchy. Części wstępne łączą utarte formuły z elementami zindywidualizowanymi: podkreśleniem roli źródeł, na których autorzy opierają swoją pracę, poświęceniem nowych ustaleń czy przywołaniem elementów biografii autora (w przypadku Bernarda de Brito). Zawierają także pochwałę monarchy i dynastii, a w przypadku aprobacji uznanie dla dzieła i autora. Całość pokazuje

wielotorowe relacje władzy i twórców, w szczególności relacje z monarchą oraz instytucjami takimi jak Święte Oficjum.

W tradycyjnej narracji historycznej kroniki cystersów z Alcobaça były przedstawiane jako modelowe nośniki treści patriotycznych, a nawet prorestauracyjnych (np. Cidade, 1950). Niemniej, pogląd ten jest teraz kwestionowany (Gloël, 2017). Badanie ramy literacko-wydawniczej potwierdza, że cystersi z Alcobaça przedstawiali Habsburgów jako pełnoprawnych królów na portugalskim tronie, a wielopoziomowe relacje z władzą były obowiązkowym elementem legitymizacyjnym. Na przykładzie czterech części *Monarquia Lusitana* możliwe jest także prześledzenie różnorodnego kształtu elementów paratekstualnych. Przy czym do pełnej oceny niezbędny byłby dostęp do archiwaliów i pełne zapoznanie się z dokumentacją cystersów zachowaną w Portugalskiej Bibliotece Narodowej, która zawiera nieprzenalizowane jeszcze bliżej źródła (np. rękopisy omawianych tu prac, notatki autorów), a także przejrzanie zasobów hiszpańskiego archiwum w Simancas — być może znaleźć tam można ślady relacji kronikarzy z królami. Obiecującym kierunkiem badań wydaje się także zestawienie ramy literacko-wydawniczej księgi dawnej z ziem Rzeczypospolitej i dzieł iberyjskich: uchwycone różnice, ale i podobieństwa są bowiem substancjalne.

ANEKS

ZESTAWIENIE ELEMENTÓW RAMY LITERACKO-WYDAWNICZEJ W CZTERECH PIERWSZYCH TOMACH *MONARQUIA LUSITANA*

Opracowanie własne autorki na podstawie egzemplarzy z Portugalskiej Biblioteki Narodowej

	Bernardo de Brito (1596): <i>Monarquia Lusitana</i> I (ML1)	Bernardo de Brito (1609): <i>Monarquia Lusitana</i> II (ML2)	António Brandão (1632): <i>Monarquia Lusitana</i> III (ML3)	António Brandão (1632): <i>Monarquia Lusitana</i> IV (ML4)
Miejsce druku i drukarze	— w klasztorze Alcobaça — Alexandre de Siqueira i António Álvarez — na polecenie F. de Santa Clara	— w klasztorze św. Bernarda w Lizbonie — Pedro Craesbeeck	— w klasztorze św. Bernarda w Lizbonie — Pedro Craesbeeck	— w klasztorze św. Bernarda w Lizbonie — Pedro Craesbeeck

	Bernardo de Brito (1596): <i>Monarquia Lusitana</i> I (ML1)	Bernardo de Brito (1609): <i>Monarquia Lusitana</i> II (ML2)	António Brandão (1632): <i>Monarquia Lusitana</i> III (ML3)	António Brandão (1632): <i>Monarquia Lusitana</i> IV (ML4)
Aprobacje	<p>— aprobacja ojca Manuela Coelha</p> <p>— aprobacja inkwizycji</p> <p>— aprobacja królewską</p> <p>— aprobacja biskupa ordynariusza</p> <p>— aprobacja ojca Luísa de Souto Maiora</p> <p>— aprobacja ojca doktora Lourença do Espírito Santo</p> <p>— aprobacja ojca Francisca de Santa Clara</p> <p>(wspólne dla ML1 i GAL)</p>	<p>— informacja ojca rewizora (Padre Revedor)</p> <p>— aprobacja inkwizycji</p> <p>— aprobacja królewska</p> <p>— aprobacja biskupa ordynariusza</p> <p>— aprobacja ojca doktora Gerarda das Chagasa</p> <p>— aprobacja od przełożonego</p> <p>aprobacje sygnowane</p>	<p>— aprobacje religijne</p> <p>— aprobacja inkwizycji</p> <p>— aprobacja biskupa ordynariusza</p> <p>— aprobacja królewska</p> <p>— „drugie aprobacje” w wersji z listem do króla z Biblioteca Nacional (ML3a)</p> <p>— bez „drugich aprobacji” wariant z listem od D. Tomása Tamaya de Vargasa (ML3b)</p> <p>— bez „drugich aprobacji” wariant z listem do króla, dostępny m.in. na Google Books (ML3c)</p> <p>aprobacje sygnowane</p>	<p>— aprobacje religijne</p> <p>— aprobacja inkwizycji</p> <p>— aprobacja biskupa ordynariusza</p> <p>— aprobacja królewska</p> <p>— „drugie aprobacje”</p> <p>aprobacje sygnowane</p>
Teksty wprowadzające: prologi, przypisania, listy dedykacyjne, przedmowy do czytelnika	<p>— do króla Filipa II [I] („Ao católico, e sempre augusto rei Dom Filipe, Senhor de Espanha, Imperador do novo mundo, &c.”)</p> <p>— do ojca Francisca de Santa Clara („Ao Reverendíssimo Padre Frei Francisco de Sancta Clara...”)</p> <p>— przedmowa do czytelników („Prólogo aos leitores, em que se dá a relação...”)</p>	<p>— do czytelników („Prólogo do autor aos leitores”)</p> <p>— do króla („Ao católico e sempre augusto rei Dom Filipe III do nome entre os de Castella...”)</p>	<p>— prolog do III i IV części (wspólny dla III i IV, ale wydrukowany wyłącznie w III) („Prólogo a terceira e quarta parte da Monarquia Lusitana”)</p> <p>— do króla („A el Rey nosso senhor”)</p> <p>— w wariantcie — bez przypisania do króla</p>	<p>— przypisanie do króla („A el Rey Nosso Senhor”)</p> <p>— prolog do czwartej części („Prólogo a Quarta Parte da Monarquia Lusitana”)</p>

	Bernardo de Brito (1596): <i>Monarquia Lusitana</i> I (ML1)	Bernardo de Brito (1609): <i>Monarquia Lusitana</i> II (ML2)	António Brandão (1632): <i>Monarquia Lusitana</i> III (ML3)	António Brandão (1632): <i>Monarquia Lusitana</i> IV (ML4)
Dedykacje (na karcie tytułowej i/ lub w formie listu dedykacyjnego)	— Filip II — Francisco de Santa Clara — list i karta tytułowa	Filip III — list i karta tytułowa	Filip IV — list (w wariancie) i karta tytułowa	Filip IV — list i karta tytułowa
Oświadczenia odautorskie	— od Hieronyma de Souto („Porque em matérias tão antigas como aqui se tratam...”) — od przełożonego („Stromento do Reverendissimo Padre Geral...”) — dwa od autora, dodatkowe po spisie autorów cytowanych („Censura do Autor...”, „Protestação do Autor...”)	od autora	brak oświadczeń o prawomyślności, ale w wariancie ML3b pojawia się tekst od autora do czytelnika, w którym autor (brak podpisu, ale forma pierwszoosobowa sugeruje taką identyfikację) objaśnia wybrane kwestie związane z pracą; nie jest to zatem typowa „censura” czy „protestação” (porównaj tom pierwszy)	brak
Erraty	brak	jest	jest	jest
Indeksy	— spis autorów cytowanych („Estes são os autores alegados na primeira parte desta Monarquia Lusitana...”) — spis treści po oświadczeniach („Index e Taboada dos títulos, e capítulos desta primeira parte da Monarquia Lusitana”)	spis najważniejszych rzeczy, alfabetyczny, na samym końcu („Taboada das coisas principais”)	na samym końcu: księgi i rozdziały oraz alfabetyczny spis najważniejszych treści („Taboada dos livros, e capítulos”; „Taboada das coisas principais”)	— spis treści („Taboada dos livros, e capítulos...”) — spis rzeczy („Taboada das coisas principais que se tratam...”)

	Bernardo de Brito (1596): <i>Monarquia Lusitana</i> I (ML1)	Bernardo de Brito (1609): <i>Monarquia Lusitana</i> II (ML2)	António Brandão (1632): <i>Monarquia Lusitana</i> III (ML3)	António Brandão (1632): <i>Monarquia Lusitana</i> IV (ML4)
Utwory poetyckie zalecające dzieło i autora oraz inne teksty zalecające	— epigramat łaciński Didaciego de Brito — epigramat D. Manuela Sousy e Coutinho	epigramat łaciński od Manuela Severima de Farii	list od D. Tomása Tamaya de Vargasa	epigramat łaciński od D. Jerónima Mascarenhasa
Inne	— współwydana z <i>Geografia Antiga da Lusitania</i> — na karcie tytułowej informacja o przywileju królewskim — rycina z portretem św. Bernarda na karcie tytułowej wariant: bez <i>Geografia Antiga da Lusitania</i>	— na karcie tytułowej informacja o przywileju królewskim — list od króla przytoczony w prologu	warianty (na poziomie aprobacji i przypisania: list od D. Tomása Tamaya de Vargasa lub list do króla, „drugie aprobacje”, słowo od autora do czytelników)	list z wariantu ML3 (od D. Tomása Tamaya de Vargasa) umieszczony w prologu

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Brandão, A. (1632a). *Terceira Parte da Monarchia Lusitana que contem a Historia de Portugal desde Conde Dom Henrique, até todo o reinado del Rey Dom Afonso Henriques*. Lisboa: Pedro Craesbeeck.
- Brandão, A. (1632b). *Quarta Parte da Monarchia Lusitana que contem a Historia de Portugal desde tempo del Rey Dom Sancho Primeiro, até todo o reinado del Rey D. Affonso III*. Lisboa: Pedro Craesbeeck.
- Brandão, A. (1634). *Directorio sacado de las vidas y hechos de los esclarecidos reyes de Portugal*. Biblioteca Nacional de España, signatura Mss/2850. <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000076057&page=1>.
- Brandão, A. (1690). *Terceira parte da Monarchia Lusytana: que contém a historia de Portugal, desde o Conde Dom Henrique, até todo o reynado del Rey Dom Afonso Henriques*. Lisboa: Impressão Craesbeeckiana.
- Brito de, B. (1602). *Primeyra Parte da Chronica de Cister, Onde se Contam Cousas Principais Desta Religiam com Muytas Antiquidades, Assi do Reyno de Portugal Como de Outros Muytos da Christandade*. Lisboa: Pedro Craesbeeck.

- Brito de, B. (1603). *Elogios dos Reis de Portugal com os mais verdadeiros retratos que se puderão achar. Ordenados por Frey Bernardo de Brito*. Lisboa: Pedro Craesbeeck.
- Brito de, B. (1690a). *Monarchia Lusitana composta por Frey Bernardo de Brito. Chronista Geral, e religioso da ordem de S. Bernardo. Professo no Real Mosteiro de Alcobaça. Parte primeira que contém as historias de Portugal, desde a Criação do Maundo até o Nascimento de nosso senhor Jesu Christo*. Lisboa: Impressão Craesbeeckiana.
- Brito de, B. (1690b). *Segunda parte da Monarchia Lusitana. Em que se continuão as historias de Portugal, desde o Nascimento de nosso Salvador Jesu Christo, até ser dado em dote ao Conde Dom Henrique. Composta pelo doutor frey Bernardo de Brito. Chronista Geral, e Monge da Ordem de S. Bernardo. Anno 1690*. Lisboa: Impressão Craesbeeckiana.
- Camões, L. Vaz de (1572). *Os Lusíadas*. Lisboa: Luís Gonçalves Impressor.
- de Faria, M. Severim (2003). *Notícias de Portugal*, introdução F.A. Lourenço Vaz. Lisboa: Edições Colibri.
- Lobo Rodrigues, F. (1605). *As Eglogas*. Lisboa: Oficina de Pedro Craesbeeck.
- Ordenações Filipinas. Livros IV e V* (1985). Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.

OPRACOWANIA

- Albuquerque de, M. (1974). *A consciência nacional portuguesa. Ensaio de história das ideias políticas*. Viseu: Tipografia Guerra.
- Anastácio, V. (2007). „Heróicas virtudes e escritos que as publiquem”. D. Quixote nos papéis da Restauração. *Iberoamericana*, VII(28), 117–136. <https://journals.iai.spk-berlin.de/index.php/iberoamericana/article/view/849/532>.
- Bouza Álvarez, F. (2000). *Portugal no tempo dos Filipes. Política, cultura, representações (1580–1668)*, tradução de A. Barreto Xavier, P. Cardim. Lisboa: Edições Cosmos.
- Bouza, F. (2005). *El libro y el centro. La Biblioteca de Felipe IV en la Torre Alta de Alcázar de Madrid*. Salamanca: Instituto de Historia del Libro y de la Lectura.
- Bouza, F. (2012). „Dásele licencia y privilegio”. *Don Quijote y la aprobación de libros en el siglo de oro*. Madrid: Ediciones Akal.
- Brandão, A. (1973). *Monarquia Lusitana*, parte terceira, prefácio A. da Silva Rego, notas A. Dias Farinha, E. dos Santos. Lisboa: Imprensa Nacional — Casa da Moeda.
- Cerqueira, A. Sekkel (2016). A retórica da história no século XVII. *Labor Histórico*, 2(1), 137–150. <http://dx.doi.org/10.17074/lh.v2i1.322>.
- Chartier, R. (2004). *The Author's Hand and the Printer's Mind: Transformations of the Written Word in Early Modern Europe*. Cambridge: Polity Press.
- Chartier, R. (2019). *Czy książki wywołują rewolucje? Szkice z historii książki, lektury i kultury piśmiennej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Cidade, H. (1950). *A Literatura Autonomista sob os Filipes*. Lisboa: Livraria Sá da Costa Editora.
- Cocheril, M. (1989). *Alcobaça: Abadia Cisterciense de Portugal*, trad. A. Mansuy Diniz Silva, colab. J.M. Natividade Santos Coelho, pref. J. Veríssimo Serrão. Lisboa: Imprensa Nacional — Casa da Moeda.
- Curtius, E.R. (1997). *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, przeł. A. Borowski. Kraków: Universitas.
- Działak-Szubińska, A. (2015). Kwiaty Hiszpanii, wspaniałości Portugalii (1631) Antóniego de Sousa de Macedo, czyli jak udowodnić „siłę” Portugalczyków. *Res Rhetorica*, 4(1–18). <https://doi.org/10.17380/rr2015.4.1>.

- Działak-Szubińska, A. (2021). Bajeczno-mityczna geneza Portugalii w świetle pierwszej i drugiej części *Monarchia Lusitana*. W: A. Grzelak-Krzymianowska, M.J. Woźniak (Red.), *Rzym a Półwysep Iberyjski. Inspiracje i powiązania na przestrzeni dziejów* (ss. 175–195). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/8220-421-6.12>.
- Działak-Szubińska, A. (2022). „Fabrykacja” dynastii Bragança. Studium oracji Antóniego de Sousy de Macedo *Fala que fez o D. António de Sousa de Macedo do Concelho da Fazenda da sua Magestade...* (1656). *Res Rhetorica*, 9(4), 96–110. <https://doi.org/10.29107/rr2022.4.5>.
- Faria, M.I., Pericão, M. da Graça (2008). *Dicionário do livro: da escrita ao livro eletrônico*. Lisboa: Edições Almedina.
- Gloël, M. (2017). Bernardo de Brito: A Misunderstood Portuguese Chronicler. *e-JPH*, 15, 30–44. https://www.brown.edu/Departments/Portuguese_Brazilian_Studies/ejph/html/issue30/html/v15n2a02.html.
- Jarczykowa, M., Mazurkova, B., Marcinkowska, M., (Red.). (2015). *Wypowiedzi zalecające w książce dawnej i współczesnej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Łukaszyk, E. (2003). *Terytorium a świat. Wyobrazeniowe konfiguracje przestrzeni w literaturze portugalskiej od schyłku średniowiecza do współczesności*. Kraków: Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Martins, M.T. Esteves Payan (2005). *A censura literária em Portugal nos séculos XVII e XVIII*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian — Fundação para a Ciência e a Tecnologia.
- Nogueira da Silva, C. (2001). A identidade portuguesa. W: R. Carneiro (Coord. geral), *Memória de Portugal. O milénio português* (ss. 350–351). Lisboa: Círculo de Leitores.
- Ocieczek, R. (2002). *Studia o dawnej książce*. Katowice: Wydawnictwo Gnome.
- Pimenta, A., (Introdução, organização, notas). (1963). *Clássicos Portugueses. Trechos escolhidos. Os historiógrafos de Alcobaça*. Lisboa: Livraria Clássica Editora.
- Porqueras Mayo, A. (1957). *El prólogo como género literario: su estudio en el siglo de oro español*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Sapota, T. (2015). *Proemia* w rzymskich tekstach naukowych. W: M. Jarczykowa, B. Mazurkova, M. Marcinkowska (Red.), *Wypowiedzi zalecające w książce dawnej i współczesnej* (ss. 21–33). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Serrão, J., Marques, A.H. de Oliveira, (Dir.), Alves Dias, J.J., (Coord.). (1998). *Nova História de Portugal. Portugal do Renascimento à crise dinástica*, volume 5. Lisboa: Editorial Presença.
- da Silva Rego, A. (1973). Introdução. W: B. Brito, *Monarquia Lusitana* (ss. XI–XXX). Parte Primeira: Imprensa Nacional — Casa da Moeda.
- Teixeira, F. (2011). Os cistercienses e a sua rede de mosteiros. W: J.E. Franco (Ed.), *O esplendor da austeridade. Mil anos de empreendedorismo das ordens e congregações em Portugal: arte, cultura e solidariedade*. Lisboa: Imprensa Nacional — Casa da Moeda.
- Terreiro, Á. (1992). *Frei Bernardo de Brito. Historiador profético da resistência (1569–1617)*. Lisboa: Edição da Câmara Municipal de Almeida — Sociedade Histórica da Independência de Portugal.
- Wilkinson, A. et al. (2018). *Iberian Book Project*. Dublin: University College Dublin. <https://iberian.ucd.ie/index.php>.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

<https://catalogo.bnportugal.gov.pt/>

ANNA DZIAŁAK-SZUBIŃSKA

PARATEXTS IN PORTUGUESE EARLY PRINTED BOOKS: A STUDY OF FOUR VOLUMES OF *MONARCHIA LUSITANA*

Summary

The paper discusses paratexts in Portuguese early printed books. In particular, it concentrates on the first four volumes of *Monarquia Lusitana*, printed between 1597 and 1632. The main finding is that a closer examination of the works in question makes it possible to analyse paratexts of early printed books in Portugal, including approbations written and signed by censors and introductory texts, such as prefaces. Furthermore, it may allow insight into the relationship between the author and the authority and its dynamics. The paper is methodologically facilitated with, among others, the works of Renarda Ocieczek (2002) and André Sekkel Cerqueira (2016).

KEY WORDS: paratexts, early printed book in Portugal, Cisterians, Santa Maria de Alcobaça, *Monarquia Lusitana*

EDWARD RÓŻYCKI

Katowice

Z DZIEJÓW PRODUKCJI KSIĄŻKI WE LWOWIE XVIII WIEKU. DRUKARNIA BRACCTWA ŚWIĘTEJ TRÓJCY

Podstawy produkcji drukarskiej we Lwowie — dostępność papieru i jego rodzaje. Założenie typografii Bractwa Świętej Trójcy we Lwowie. Materialne podstawy funkcjonowania tłoczni. Zasługi kanoników kapituły w zakresie spraw wydawniczo-drukarskich. Repertuar wydawniczy. Druki i wydania nieznane bibliografom znajdujące się w księgarni (magazynie drukarni). Biblioteka Bractwa.

SŁOWA KLUCZOWE: drukarnia, Bractwo Świętej Trójcy, Lwów, biblioteka, kapituła

WSTĘP

O drukarni Bractwa Świętej Trójcy we Lwowie pisałem w formie popularno-naukowej w pracy *Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku* (Wrocław 1994, s. 80–85), gdzie podałem szkicowy zarys jej działalności. Podstawową rolę w odtworzeniu działalności tej drukarni odegrały archiwalia Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie (CPAHUL), znajdujące się głównie w zespołach kapituły lwowskiej oraz w aktach urzędu radzieckiego Lwowa. Artykuł niniejszy jest uzupełnioną o przypisy bibliograficzne i aneksy źródłowe oraz rozszerzoną o nowe, niewykorzystane dotąd materiały archiwalne wersją tego tekstu. Materiały te rzucają nowe światło na dzieje tej drukarni, co w pełni uzasadnia ponowne zajęcie się tą tematyką.

PODSTAWY PRODUKCJI DRUKARSKIEJ WE LWOWIE

Zdobycie Lwowa przez Szwedów w 1704 roku zahamowało jego rozwój po pewnym ożywieniu za czasów Jana III Sobieskiego. Po zrabowaniu przez wroga

Lwowa i okolic oraz nałożeniu na miasto kontrybucji stolica województwa ruskiego powoli dźwigała się z upadku. Zaczęły powstawać lub kontynuowały działalność warsztaty rzemieślnicze związane również z produkcją książki. Powoli normalizował się handel potrzebujący spokojnych czasów. Niczym niezastąpiony do druku książek surowiec w postaci papieru, ze względu na niespokojne czasy, dostarczany był z trudem. Drukarnie lwowskie, oprócz zaopatrywania się na jarmarkach, nastawione były na sprowadzanie papieru bezpośrednio od producenta. Z powodu braku tego surowca dochodziło czasami, zwłaszcza we wcześniejszym okresie, do zatrzymania lub spowolnienia produkcji druków.

Do lwowskich drukarni i introligatorni papier był dostarczany z bliższych i dalszych miejscowości Rzeczypospolitej oraz z zagranicy, np. ze Śląska¹. Różne rodzaje papieru były używane w kancelariach dla różnych potrzeb, dlatego papier jako towar zawsze był poszukiwany. We Lwowie można było nabyć papier przeznaczony do szerokiego użytku: „rygałowy”, pocztowy, farbowany, złocisty, „bagazyowy”, srebrny, „niebieski, malowany”. Oprócz papieru specjalnego, przeznaczonego m.in. dla kartowników, w handlu były wyroby papierowe, jak gotowe notatniki dla kancelarii, kupców i innych użytkowników, a także obrazki, „kopersztychy” i inna galanteria papiernicza. Jaki papier był w codziennym użytku, można wnioskować na podstawie zawartości kramów lwowskich². Poważnymi konsumentami papieru byli introligatorzy, którzy przy okazji handlowali papierem oraz wyrobami z niego, np. notatnikami. Niekiedy był to papier turecki stosowany do oprawy książek³. Inny papier był używany do oprawy książek na wyklejki oraz karty ochronne. Najprostsze oprawy niewielkich druczków były papierowe. Pod

¹ „Regestr towaru śląskiego [z 1693 roku]. Naprzód za papier turecki, za pargamin [...]” (CPAHUL, f. 52, op. 2, spr. 498, s. 357; Badecki, 1935–1936, nr 498). Numery dzisiejszych jednostek archiwalnych są takie same jak w Katalogu Badeckiego.

² Por. np. CPAHUL, f. 52, op. 2, spr. 367 (= Badecki, 1935–1936, nr 367), s. 140 („3 ryzy papieru — 36/-; - - - 7 liber papiru — 8/12; - - - 31 liber papiru farbowanego — 28/20. 8 liber szarego papiru — 16/-. 5 liber w kwiatki papiru 10/-. 4 libry papiru złotego — 10/-” — z inwentarza towarów Antoniego Michaela, kupca z roku 1770. Z inwentarza Jana Meyxnera z lat siedemdziesiątych XVIII wieku, który sprzedawał również książki, warto wynotować kilka pozycji: „Ryza papieru kanzley — fl. 14/-. 10½ libry ditto pro Patria — fl. 10 gr 15. 11 Liber małego poczt[owego] a g[r] 22½ — fl. 12 g[r] 22½. 8 Liber większego pod Lilią a g[r] 24 — fl. 6 g[r] 12. 17 d[itt]o Wielkiego Konzept[owego] — 8 g[r] 15. 18 d[itt]o ordyn[arnego] a g[r] 12 — 7 g[r] 6 (CPAHUL, f. 52, op. 2, spr. 368, s. 659; Badecki, 1935–1936, nr 368).

³ „[...] półtorasta kalendarzy oprawnych w turecki, czerwony i żółty papier [...]”. „Item kalendarzy 50 w turecki papier oprawnych z kartkami na drukowym pięknym papierze” (CPAHUL, f. 52, op. 2, spr. 503, s. 245; Badecki, 1935–1936, nr 503). Papier ten był powszechnie stosowany do opraw drobnych druków. Por. zapis z terenu Krakowa: „pro 369 libris papyri Turciae pro compactione Informationum typo expressorum pro comitiis Proszoviensibus et Oswiecimensibus 5 zł 20” (Dobrzyńnicka, 1975, s. 163, przypis 46).

koniec XVII wieku papier turecki sprowadzano ze Śląska. W XVIII wieku również korzystano ze śląskiego papieru różnych gatunków.

W mieście sprzedawano papier holenderski, m.in. holenderski biały, i to zarówno w pierwszej, jak i w drugiej połowie XVIII wieku. Należy sądzić, iż był to papier dobrego gatunku, który z powodzeniem mógł konkurować z miejscowymi wyrobami.

Papier w XVIII wieku był drogi i to od jego ceny w dużym stopniu zależała cena książek. W drugiej połowie XVIII wieku ryza papieru bliżej nieoznaczonego kosztowała aż 12–13 złp⁴. Inne gatunki papieru (pocztowy, farbowany, srebrny, złoty) były jeszcze droższe. Dużo taniej kosztował papier bibulasty stosowany do różnych celów gospodarczych. Cena ćwierci beli tego gatunku wynosiła w 1776 roku 22 i pół grosza (CPAHUL, f. 52, op. 2, spr. 368, s. 349; Badecki, 1935–1936, nr 368). Warto dla porównania zwrócić uwagę na ceny innych towarów w tym czasie. Dla przykładu: w roku 1771 krowa kosztowała 16–36 złp, para wołów 96–112 złp, koń 16–36 złp (CPAHUL, f. 52, op. 2, spr. 367, s. 246, 247; Badecki, 1935–1936, nr 367).

Oprócz papieru zagranicznego korzystano też z wyrobów papierni krajowych, i to nie tylko z tych najbliższych. W 1725 roku klasztor oo. dominikanów we Lwowie zapłacił 10 złp za ryzę papieru drukarskiego papiernikowi z drukarni w Zaskowie-Zawadowie (Budka, Ściebora, 1988, s. 10 nn). Wcześniej, w XVII wieku, z papierni zaskowskiej sprowadzały papier typografie Lwowa, między innymi jezuicka i Michała Śloski.

Z materiałów archiwalnych dowiadujemy się o rodzajach papieru stosowanego w drukarstwie: klejonym oraz wodnym (CPAHUL, f. 52, op. 2, spr. 366, s. 753; Badecki, 1935–1936, nr 366). Przy niektórych drukarniach istniały warsztaty introligatorskie — obok działających samodzielnie zakładów rzemieślniczych. Starano się uporządkować sprawy organizacyjne tego zawodu, zwłaszcza po powołaniu w roku 1740 we Lwowie cechu i zatwierdzeniu jego statutu przez Radę Miasta. Król August III potwierdził powstanie organizacji cechowej lwowskich introligatorów w Grodnie w 1744 roku (Tyszkowski, 1978, s. 37–51)⁵.

Produkcję drukarską XVIII wieku we Lwowie rejestruje katalog druków wydanych na Ukrainie Jakyma Zapaski i Jarosława Isajewycza (1984)⁶. Na jego

⁴ „2 ryzy papieru a 13 — 26/-. 1½ ryz pocztowego a 15 — 22/15. 8 liber ditt. holenderski [!] a 1½ — 12/-. 16 liber srebrnego papieru a 3 — 48/-” — z inwentarza towarów Jana Duczman, ławnika lwowskiego z 1767 roku (CPAHUL, f. 52, op. 2, spr. 366, s. 805, 806; Badecki, 1935–1936, nr 366).

⁵ Oryginalny statut na pergaminie potwierdzony przez króla został we Lwowie i znajduje się w CPAHUL — por. Kupchyns'kyj, Ruzhyts'kyj, 1972, nr 1054; E. Różycki, *Introligatorzy lwowscy XVIII w. Wybrane zagadnienia* (artykuł przygotowany do druku).

⁶ Należy zauważyć, że mylące jest podanie przez autorów w wykazie drukarni skrajnych dat funkcjonowania drukarni Bractwa Świętej Trójcy (1713–1786).

podstawie można odtworzyć dynamikę druku książek. Jednak, jak można wnioskować z archiwaliów rejestrujących zawartość magazynów drukarzy i księgarzy lwowskich, nie jest to pełny spis. Większa ilość jednego tytułu w magazynie drukarni świadczyła z niemal pewnym prawdopodobieństwem, że książka została w niej wytłoczona. Zdarzały się jednak wyjątki, jak wymiany między drukarniami niekiedy dość pokaźnych ilości książek celem dalszej sprzedaży. Na marginesie można dodać, że w inwentarzach dawnych bibliotek, zwłaszcza instytucjonalnych, można spotkać zapisy informujące o kilkudziesięciu egzemplarzach jednego tytułu, co może świadczyć, że właściciel księgozbioru był nakładcą druku.

DZIAŁALNOŚĆ DRUKARNI BRACTWA ŚWIĘTEJ TRÓJCY

Przy katedrze lwowskiej obrządku łacińskiego istniało kilka bractw. Jednym z nich było Bractwo Świętej Trójcy (dalej: Bractwo). W sumie na terenie Lwowa istniało 13 bractw, a najstarsze z nich *Confraternitas Literatorum* zostało utworzone jeszcze w średniowieczu (1387). Józef Krętosz (1986, s. 275) podaje, iż Bractwo Świętej Trójcy istniało przy katedrze w latach 1600–1731, chociaż jego dzieje nie zostały do końca zbadane.

W innych miejscowościach archidiecezji lwowskiej (Mikołajów, Rohatyn, Bóbrka, Żółkiew, Zubrza, Stare Sioło, Rodatycze, Chodorów, Konkolniki, Uście, Żółtańce) bractwa Świętej Trójcy powstawały głównie w XVIII wieku. W tej ostatniej miejscowości zaistniało najpóźniej, bo w 1769 roku. W sumie bractwa te funkcjonowały przy 12 kościołach (Krętosz, 1986, s. 282, 284).

Bractwa były stowarzyszeniami ludzi świeckich, których celem było pielęgnowanie i pogłębianie ducha religijnego członków, jak również działalność charytatywna oraz apostołska. Po latach wzlotów i upadków, w okresie po soborze trydenckim działalność ich ożywiła się. W mieście nad Pełtwią — jak sądzi współczesny badacz — bractwa miały „zdecydowany wpływ na kształtowanie się polskiego środowiska religijno-społeczno-kulturowego Lwowa, w którym stykało się kilka kultur” (Krętosz, 1986, s. 275). Zasadniczą rolę w tym procesie, oprócz słowa mówionego, odegrało słowo drukowane — książka, druk, biblioteka spełniały ważną przeznaczoną im misję. Życie religijne, którego najważniejszymi momentami były nabożeństwa, wspólne komunie itp., nie ograniczało się do tych obowiązków. Członkowie bractw brali udział w pogrzebach współbraci oraz wspólnych modlitwach. Bractwa znajdowały się pod opieką miejscowych proboszczów. Prowadziły swą działalność drukarsko-wydawniczą m.in. dzięki uposażeniom, na które składały się zapisy mieszczan i szlachty⁷.

⁷ Kanonik Franciszek Długosz w swoim testamencie zaświadczył, że Anna Krosnowska przekazała na potrzeby drukarni Bractwa tysiąc złotych z czterech tysięcy, które dała „pro fundatione capellani” (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 71r).

Nie ulega wątpliwości, iż światli kanonicy, jak np. we Lwowie, którzy sami posiadali księgozbiory, zawierające druki o treści religijnej i świeckiej, zdawali sobie sprawę ze znaczenia książek. Z ich grona rekrutowali się opiekunowie Bractwa, którego geneza sięga przełomu XVI i XVII wieku⁸. W tym środowisku należy szukać inicjatorów spraw wydawniczych.

Materiały archiwalne znajdujące się w CPAHUL (fond 197 — Rzymskokatolicka kapituła metropolitalna we Lwowie) pozwalają rozwikłać niejasną dotąd sprawę początków działalności drukarni Bractwa⁹. Również nie do końca znamy jej produkcję wydawniczą. Źródła często milczą o dość skomplikowanych sprawach wydawniczo-drukarskich w dawnych wiekach, dlatego czasami jesteśmy skazani na domysły. W świetle nowych materiałów nasza wiedza o tych sprawach staje się bardziej klarowna.

Dotychczas powszechnie przyjmowano, iż początek działalności oficyny przypadł na rok 1713 (Kawecka-Gryczowa, Korotajowa, Krajewski, 1960, s. 71–73; por. Zapasko, Isayevych, 1984, ch. 2, s. 27). Powstanie jej łączono z rozwojem miejscowej szkoły, filii Akademii Krakowskiej. Jednak autorzy *Drukarzy dawnej Polski* (Kawecka-Gryczowa, Korotajowa, Krajewski, 1960, s. 71) skłonni byli przesunąć datę powstania drukarni na rok 1707, w tym roku bowiem ukazał się druk z adresem wydawniczym: „W drukarni T.P.B. kościoła m. Lwowskiego”¹⁰. Zaznaczono przy tym, iż Rudolf Kotula przypisał tej drukarni anonimowy druk z 1702 roku, najwidoczniej na podstawie zasobu typograficznego identycznego z inną tłocznia.

Jak wynika z dokumentów znajdujących się w archiwum kapituły lwowskiej, drukarnia Bractwa powstała na bazie typografii Wojciecha Mielczewskiego, introligatora tłoczącego wcześniej polskie, czeskie i ruskie druki (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 83r nn.)¹¹. Oficyna pod koniec XVII i na początku XVIII wieku już nie była jego własnością, ponieważ mistrz był zadłużony w kapitule i warsztat został przez nią przejęty. Małżonkowie Wojciech i Jadwiga Mielczewscy kilkanaście lat wcześniej pożyczili u kapituły kwotę 2000 złp z 7% czynszem od 100 złp i zabezpieczyli ją na swoich częściach kamienicy. Świadczy o tym odpowiedni zapis przed urzędem miejskim Lwowa. W 1686 roku ze strony kapituły została udzielona kolejna pożyczka, tym razem na sumę 500 złp, która została zabezpieczona (z czynszem rocznym 8%) na tejże kamienicy i typografii.

⁸ Autorzy podają różne daty: rok 1600 i 1606 (por. Krętosz, 1986, s. 275, 282, 284).

⁹ Por. CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 83r n. („Descriptio Typographiae Confraternitatis SSmae Trinitatis necnon Jurium et Documentorum eidem inservientium”); *ibidem*, k. 93v nn. (Opisanie Drukarni); *ibidem*, f. 9, op. 1, spr. 548 (Inducta relationum castrensiu Leopoliensium), s. 371–378.

¹⁰ Skróc T.P.B. można odczytywać jako „Trójcy Przenajświętszej Bractwa”.

¹¹ O działalności drukarskiej W. Mielczewskiego zob. Różycki, 1988, s. 57–73; Różycki, 1986, s. 141–142. W wydawnictwie *Drukarze dawnej Polski* biogram i działalność tego typografa zostały pominięte.

Ponieważ Mielczewscy nie spłacali przez kilka lat procentów od sumy głównej, Wojciech Samborski, „actu presbyter” działający w imieniu kapituły, zgłosił pretenzje i sprawa oparła się o sąd. Rozprawa rozpoczęła się w 1696 roku¹² przed sądem miejskim. Kapituła weszła w posiadanie drukarni i przez kilka lat sprawowała nad nią pieczę (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 83r). Druki, które mogły się ukazać w tych latach, należy chyba przypisać kapitule, jako będącej właścicielką warsztatu. 21 maja 1704 roku typografia została przekazana w administrację Ignacemu Andrzejowi Hebanowskiemu, obywatelowi krakowskiemu i bibliopoli królewskiemu (Pachoński, 1972, s. 312). W następnym roku Franciszek Długosz¹³, doktor teologii, kupił tłocznię razem z należącym do niej wyposażeniem za 95 talerów bitych („Imperialium”) i przeznaczył dla Bractwa, o czym świadczy pokwitowanie z datą 7 lipca 1705 roku¹⁴. Potwierdzili ten akt Jan Tomasz Józefowicz oraz prokurator Józef Głęboccki. Także kanonicy lwowscy zeznawali przed sądem wójtowskim, po czym wprowadzili Franciszka Długosza w posiadanie typografii. Zatem początek działalności drukarni Bractwa Świętej Trójcy definitywnie należy łączyć z tym faktem. Pierwszym prefektem typografii został Franciszek Długosz, który polepszył stan wyposażenia typograficznego, sprowadzając różnorodne matryce do odlewania liter. Znamy nazwiska kilku prefektów¹⁵. Byli nimi:

1. Franciszek Długosz (1707–1718),
2. Stefan Rybotycki,
3. Jan Kanty Nowakowski (zm. w listopadzie 1755),
4. Wojciech (Adalbert) Ignacy Szylarski (18 kwietnia 1766¹⁶–1775?),
5. Andrzej Filipecki, kanonik¹⁷ (1780).

Nie wiemy natomiast, kto był typografem. Znane są nazwiska współpracowników („famuli”) typografii. Byli to: Stefan Bartmiński, Kajetan Zawadzki i Błażej Martwiński (zob. Biblioteka Narodowa w Warszawie, rps IV 5510, k. 11).

W testamencie z dnia 28 lutego 1718 roku („die Lunae 28 Mensis Februarii”) nabywca zobowiązał swoich następców, kanoników lwowskich oraz opiekunów Bractwa do dotrzymania następujących obowiązków:

¹² „Feria quarta ante festum SS. Simonis et Iudae Apostolorum proxima”.

¹³ Franciszek Długosz, nadliczbowy kanonik z fundacji Krosnowskich (z 1694 roku), następnie z fundacji Jana Skarbka (1707). Por. Zachariasiewicz, 1839, s. 82.

¹⁴ „F[e]r[i]a 3-tia intra octavas festi Visitationis Beatissimae Mariae Virginis”.

¹⁵ *Drukarze dawnej polski* (z. 6, s. 71) podają, iż w latach trzydziestych Wawrzyniec Perowicz „tytułował się prefektem drukarni”.

¹⁶ Po śmierci Nowakowskiego drukarnią administrował Wojciech Łada. W tym dniu W. Łada przekazał Szylarskiemu typografię wraz z urządzeniem, co zostało stwierdzone w osobnym rejestrze (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 89v).

¹⁷ Mianowany po śmierci Szylarskiego (jeszcze w roku 1780 był prefektem), zob. CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 9.

a) żeby należące do typografii matryce były utrzymywane w należyтым porządku i konserwowane;

b) prefektem drukarni winien być każdorazowy proboszcz Bractwa; jeżeli będzie mieszkał poza Lwowem, ma być przez Bractwo wybrany administrator, który co 3 lata ma obowiązek składania sprawozdania z rachunków, wydatków i dochodów przed wybranymi i delegowanymi do załatwienia tej sprawy kanonikami i prałatami;

c) dochody od typografii mają być podzielone w następujący sposób: jedna część powinna być przeznaczona dla pracowników i służby typografii; reszta ma być podzielona na dwie części, z których jedna będzie przeznaczona na papier oraz konserwację typografii, a druga jako zapłata administratorowi typografii oraz dla ubogich;

d) jeżeli nie będzie potrzeby konserwacji drukarni, przeznaczona na ten cel suma ma być obrócona na niezbędne wydatki Bractwa oraz na troskę o dusze dobroczyńców;

e) książki winny mieć koronę Najświętszej Trójcy oraz mają być przydzielane do tych kościołów, w których powstaną bractwa Świętej Trójcy, i rozdzielane między biednych;

f) dla oo. reformatów będą bezpłatnie drukowane konkluzje z zakresu filozofii oraz teologii i traktowane jako jałmużna.

W 1707 roku Długosz wszedł w posiadanie części browarnej („sortem braxatorii”) kamienicy Karczowskiej¹⁸ (zwanej współcześnie Lanckorońską) i przypuszczalnie w niej ulokował warsztat¹⁹. Budynek znajdował się między kamienicami mansjonarzy lwowskiego kościoła katedralnego a domem zwanym „Obora lanionum” (rzeźników). Ten rok można uważać za początek działalności drukarskiej Bractwa, ściślej — w tym roku zostały wytłoczone pierwsze znane dziś druki. Oprócz tego mamy niezbity prawny dowód w postaci wpisu świadczącego o posiadaniu przez Bractwo w tym czasie tłoczni. Jako pierwsze spośród znanych dziś wytłoczone zostały dwa kilkuarkuszowe panegiryki autorstwa Wojciecha Stanisława Golejowicza (por. Zapasko, Isayevych, 1984, nr 833, 834). Większy druk autorstwa Józefa Antoniego Kaczorkiewicza ukazał się w następnym roku (Zapasko, Isayevych, 1984, nr 844).

Należy podkreślić zaangażowanie i oddanie sprawie wydawniczej kanonika Długosza. W dodatku do testamentu z dnia 28 lutego 1718 roku stwierdził, że swoją nieruchomości, którą posiadał w mieście, oraz pieniądze zabezpieczone na kamienicy Lanckorońskiej zapisuje na rzecz typografii (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 88v). Podobnie uczynił w 1733 roku Józef Stępkowski, syn nieżyjącego

¹⁸ W latach sześćdziesiątych XVIII wieku kamienica należała do Mikołaja Stroga.

¹⁹ W 1783 roku drukarnia znajdowała się w kamienicy za jatkami (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 12).

w tym czasie Jana, który zapisał drukarni kamienicę Karczowską (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 88v).

Dnia 3 lutego 1726 roku August II nadał Bractwu przywilej na drukowanie książek łacińskich oraz ruskich, starej i nowej edycji. Dokument królewski dotyczył również rozpowszechniania ich zarówno we Lwowie, jak i w innych miejscowościach. Podobnie jak na mocy przywilejów nadanych innym oficynom, między innymi w Krakowie, Gdańsku i Wilnie, drukarnia bracka została zwolniona od miejskich oraz innych ciężarów. Przywilej został ingrossowany do akt grodzkich lwowskich w 1734 roku „in crastino festi S[ancto]rum Omnium” razem z przywilejem Wojciecha Mielczewskiego (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 56v)²⁰. Przywilej nadany Bractwu właściwie powtarzał słowa z dokumentu wystawionego przez kancelarię królewską dla Mielczewskiego — być może dlatego zostały powtórzone słowa o tłoczeniu obok książek łacińskich także druków ruskich. Nic bowiem nie wiadomo o zamiarach Bractwa drukowania książek cyrylicą. Monopol staupigii nie został i tym razem złamany, a książki w języku ruskim, pochodzące z tłoczni Bractwa, nie ukazały się drukiem.

Aktywność drukarni Bractwa trwała do 1786 roku i wytłoczyła wydania głównie o tematyce religijnej (od jednoarkuszowych do dość obszernych druków). Były to przede wszystkim ewangelie, kazania, modlitwy, żywoty świętych i błogosławionych, medytacje i inne druki dewocyjne. Drukowano na potrzeby Kościoła, w szczególności miejscowych i pozamiejscowych diecezji, klasztorów, szkół (kolegia, gimnazjum), bractw istniejących przy kościołach, a także wiernych. Wydawano własnym sumptem i na zamówienie. Nakładcami, oprócz Bractwa, byli zamawiający, a wśród nich osoby i podmioty związane z Kościołem (diecezje, zakony, bractwa), osoby świeckie, m.in. bibliopole. O tym, że Bractwo wydawało własnym kosztem, świadczą słowa „proprio sumptu” (zob. Aneks II). Pod koniec lat pięćdziesiątych nieznanego bliżej księgarz Riger (Rygier?) własnym nakładem wydał *Missae propriae* (Zapasko, Isayevych, 1984, nr 2113). Nakładcą kalendarzy Niewieskiego na rok 1723 był bibliopola i introligator Jakub Stroński działający w pierwszej połowie XVIII wieku. Z druków świeckich drukowano panegyryki, elementarze do nauki języka polskiego, wiersze polskie, kalendarze, programy sztuk dla teatrów szkolnych, literaturę lekką itp. Dotychczas w sumie, jak to podaje opracowana przez Jakyma Zapaskę i Jarosława Isajewycza bibliografia druków wydanych na Ukrainie, w typografii Bractwa ukazało się ponad 300 druków. Nie jest to cała znana produkcja tłoczni. Dlatego cenne dla jej historii są zachowane

²⁰ Por. przywilej na pergaminie króla Jana III nadany W. Mielczewskiemu, znajdujący się w CPAHUL, f. 131, spr. 792 (druk. w: Kupchyns'kyy, Ruzhyts'kyy, 1972, nr 990). Obecnie wiadomo, z jakiej przyczyny został dokonany wpis do akt grodzkich (zob. Różycki, 1986, s. 63, przypis 35).

w lwowskich aktach archiwalnych wykazy książek znajdujących się w jej magazynach (Aneksy I–IV). Wśród nich są nieznanne bibliografom tytuły i wydania²¹.

Wydaje się, że nie należy wszystkich druków podanych w tych wykazach przypisywać tłoczni Bractwa, chociaż taka możliwość jest wysoce prawdopodobna. Ze względu na to, że istniał zwyczaj wymiany książek między wydawnictwami (typografiami) celem sprzedaży, część książek mogła być wytłoczona w innej drukarni. Warto zwrócić uwagę, że przy niektórych tytułach spisu książek figuruje słowo „przykładki” (Aneks II, poz. 3, 9, 10, 13, 14 i in.). Są to dodruki, być może do dyspozycji Bractwa.

Po śmierci Długosza według rejestru (Aneks I) w magazynie drukarni znajdowało się 2660 wytłoczonych egzemplarzy książek łacińskich, które liczyły w sumie 677 arkuszy, i 6935 książek polskich (w sumie 815 ark.). Według innego spisu (Aneks IV), składającego się z 7 tytułów, które ukazały się drukiem po śmierci Szylarskiego kosztem drukarni Bractwa, było 2800 egzemplarzy książek (w sumie 63 ark.).

BIBLIOTEKA BRACTWA ŚWIĘTEJ TRÓJCY

Franciszek Długosz zapisał testamentem Bibliotece Bractwa Świętej Trójcy sporo książek, które nabył własnym kosztem²², przy czym zobowiązał egzekutorów testamentu, by sporządzili ich wykaz, a kopię wnieśli do akt konsystorskich. Spis książek wykazał 101 pozycji w 101 woluminach oraz 8 pozycji, które — jak się wydaje — trafiły później do biblioteki. Wśród nich znalazły się kazania ks. Jerzego Dębskiego (*Trojaki pokłon*), które ukazały się w druku po śmierci ofiarodawcy. Jedna pozycja została подарowana do biblioteki Bractwa przez nieznanego bliżej Nowakowskiego, być może krewnego późniejszego prefekta J.K. Nowakowskiego²³. Była to głównie literatura religijna, przeważnie autorów jezuickich, z zakresu bibliistyki (wraz z komentarzami do poszczególnych ksiąg Starego i Nowego Testamentu), teologii praktycznej, sporo dzieł z zakresu teologii moralnej oraz homiletyki, jak również dotyczące historii Kościoła (*Roczne dzieje kościelne* Piotra Skargi oraz dzieło Jana Kwiatkiewicza). Wśród druków teologicznych

²¹ Por. Aneks IV: „Skarb duszy pobożney”, „Sextenna do świętego Aloyzego”, „Przygotowanie do śmierci xiędza Krasseta”. Jest to wcześniejsze wydanie J. Krasseta w tłumaczeniu Wojciecha Tylkowskiego (Jean Crasset S.J., *Préparation à la mort*). Późniejsza edycja ukazała się w tej tłoczni w 1776 roku. Zob. Biblioteka Jagiellońska, Dział Starych Druków.

²² „Multos libros proprio sumptu comparavit” (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 53r). Por. „Registr ksiąg legowanych... spisanych Anno Domini 1756” (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 249r–252v). W rejestrze figuruje 91 pozycji dzieł oprawionych w skórę i pergamin.

²³ „Discursus praedicabiles in Dominicis et festa Auctore Augustino Paoletti donatus ab illustri Nowakowski” (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 53v).

figurują pisma świętych: Cypriana i Tomasza z Akwinu, a także późniejszych autorów, między innymi Georges'a Gobata, Jakuba Plateliusa, Hieronima Drexela (*Opera omnia*), dzieła Tomasza Stapletona, Marcina Bonaciny i in.

Sporo pozycji dotyczy prawa kanonicznego, m.in. *Decretales* Grzegorza IX, Dekret Gracjana oraz pisma Mikołaja de Tudeschisa (Abbasa Panormitanusa), Prospera Fagnaniego, Augustyna Barbosy i in. Uzupełniają ten dział *Acta conventus Thoruniensis* oraz bullaria. Zostało zarejestrowanych niemało pism z zakresu prawa rzymskiego, cywilnego, kryminalnego oraz miejskiego (m.in. dzieła Justyniana i jego komentatorów: Mateusza Wesenbeca, Jana Schneidewina, jak również dzieła wszystkie Juliusza Clarusa, *Speculum Saxonum*, a z polskich *Statut koronny* Januszowskiego). Wśród książek o innej tematyce można zauważyć kilka pozycji z zakresu historii (Arnolda Myliusa *Principum et Regum Poloniae imagines*, *Kronika Miechowity*, Jana Dymitra Solikowskiego *Commentarius brevis rerum Polonicarum...*), jak również słowniki języka łacińskiego.

Z polskich autorów kościelnych — oprócz wzmiankowanych — znalazły się pisma przede wszystkim jezuitów: Jana Poszakowskiego, Pawła Kaczyńskiego, Jerzego Dębskiego, a także Szymona Stanisława Makowskiego. Nie brakowało autorów przedstawicieli innych zakonów: Antoniego Węgrzynowicza, reformaty, Chryzostoma Gołębiowskiego, augustianina i in. Wśród polskich autorów również figuruje nazwisko Jana Fryderyka Sapiehy, kasztelana trockiego, autora dziełka *Monumenta antiquitatum Marianaru[m] de Imagine Codnensi*, które znalazło się w bibliotece Bractwa.

W wykazie książek także zostały wymienione archiwalia należące do Bractwa: „Acta Confraternitatis S[ancti]s[si]mae Trinitatis”, „Album Confraternitatis S[ancti]s[si]mae Trinitatis”, „Reiestra perceptarum et Expensarum Confraternitatis S[ancti]s[si]mae Trinitatis” oraz „Libri pro decantanda missa votiva S[ancti]s[si]mae Trinitatis et anniversarii pro defunctis Fratribus et Sororibus Confraternitatis”. Oprócz tego została zanotowana, a następnie skreślona następująca pozycja: „Komedye y Traiedye w Domu xiążąt Radziwiłów na widok dane” (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 54r, 181v). Warto dodać, iż w brackiej kaplicy przy ołtarzu Trójcy Przenajświętszej znajdował się „Mszał w axamit karmazynowy oprawny z blachami srebrnymi dwoma na srodku, z naroznikami y klamrami srebrnymi”. Mszał ten został przekazany po śmierci prefekta Jana Kantego Nowakowskiego jego następcy, Szylarskiemu (CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 235).

Nie ulega wątpliwości, iż największym darem książkowym dla Biblioteki Bractwa Świętej Trójcy był zapis Długosza, co podkreśla odpowiedni dokument. Kanonik lwowski i tym razem wykazał inicjatywę kulturalną, podobną do tej, jaką była jego działalność związana z założeniem drukarni.

ZAKOŃCZENIE

Reasumując, należy stwierdzić, że zasłużony dla kultury religijnej Lwowa kanonik Franciszek Długosz zorganizował wydawnictwo książek religijnych i świeckich oraz położył podwaliny pod Bibliotekę Bractwa Świętej Trójcy. W świetle archiwaliów za początek działalności typografii Bractwa należy uważać rok 1707. Wykazy tytułów książek, wytłoczonych w tej typografii, które są podane w Aneksach, świadczą o ich objętości, wysokości nakładów, autorstwie, przybliżonym czasie wydania (*ante quem*) oraz innych danych związanych z drukiem książek.

ANEKS I²⁴

Regestr Pisma y rzeczy w Drukarni Bractwa Swietey Trojcy znaiduiących się dnia 18 listopada Roku 1755 po smierci WJMCi x. Jana Kantego Nowakowskiego... spisany Dnia zaś 18 kwietnia Roku 1756 WJMCi xięzdu Woyciechowi Szylarskiemu, kanonikowi... oddany

REGESTR XIAŻEK

[Lp.]	[tytuł]	exemplarze
[1]	Centum Quaestiones ex Universa Theologia in duas Partes divisae, quarum prima est integra in suis exemplaribus Altera penitus defectuosa	430
[2]	Kazania na piątki Marcowe in quarto	38
[3]	Historia święta in quarto	70
[4]	Jałmużna in octavo	120
[5]	Peregrinatio Wolscii in quarto	140
[6]	Pałac Krolowy Nieba in Octavo	64
[7]	Krotkie zebranie życia B. Jozefa Kalassancyusza in Oct[avo]	300
[8]	Xiązeczka o Świętym Antonim in Octavo	180
[9]	Węzły in quarto	30
[10]	Tarcza duchowna in Octavo	21
[11]	Septenna do Nayswiętszey Panny Bolesney	32
[12]	Elegia de BV Maria Dolorosa	50
[13]	Directorium vitae Christianae	44

²⁴ Teksty aneksów są podawane bez zmian. Uzupełnienia pochodzące od autora podane są w nawiasach kwadratowych.

[Lp.]	[tytuł]	exemplarze
[14]	Epitome Vitae Christi Domini na arkuszu	100
[15]	Defensa Diecezji Kijowskiej	56
[16]	Komedy xiążek in folio	5
[17]	Litaniae o Familii Jezusowej	200
[18]	Punkt honoru	80
[19]	Rozmowy	62
[20]	Wykład Mszy Ruskiej	56
[21]	Reflexya na Psalm piecdziesiąty	80
[22]	Zal bez miary	30
[23]	Rok Niebieski	150
[24]	Addytamenta do Mszałów	140
[25]	Brząk nieczystego Prozniaka	30
[26]	Kazania podczas Koronacyi Nay. Panny Maryi u Domin[ikanów]	30
[27]	Officia propria sa[n]ctor[um] in quarto	25
[28]	Officia propria sanctorum in octavo	16
[29]	Dwor krolowy Nieba	20
[30]	Dwor Pana y Nieba	300
[31]	Tres Centuriae casuum selectorum	350
[32]	Kazań rożnych w panegirykach	40
[33]	Klątwy wielkoczwartkowej liber	9

Źródło: CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 90v–91r.

ANEKS II

Regestr xiążek Ab Anno 1756 inchoative ad Annum 1766 inclusive za Posses-syi IMCi xiędza Szylarskiego kanonika drukowanych

[Lp.]	[tytuł]	[egz.]
1.	Praxis Episcopalis inchoando a Litera C. tertii Alphabeti	350
2.	Bullarium Smi Dni Ntri Benedicti XIV	450
3.	Compendium Antilogiarum. Przykładki	150
4.	Wyprawa na tamten swiat, cała proprio sumptu	500
5.	Krotkie zebranie, także proprio sumptu	400
6.	Bieg całego Roku, proprio sumptu	1000

[Lp.]	[tytuł]	[egz.]
7.	Koronka S. Trojcy na iednym arkuszu in 12 ^{mo}	500
8.	Prawo swiete o Poscie także	1000
9.	Novogrodecum Ducum Novogrodensium. Przykładki.	25
10.	Icologii Duchowney OO. Reformatow. Przykładki.	50
11.	Elementarze Łacińskie, proprio sumptu	500
12.	Elementarze Białogłowskie, także	500
13.	Pars tertia Processus contra talmudistarum. Przykładki	50
14.	Zegarek czyscowy. Przykładki.	200
15.	Medytacyi na każdy dzień całego roku x. Pikulskiego	200
16.	Evangelii na arkuszu drukowanych Liber	20
17.	Kazania x. Gołembiewskiego Augustyanina. Przykładki	25
18.	Swiactwo o Cudach N. Panny Maryi Łopatynskiey. Przykładki	50
19.	Compendium ferculorum albo Kuchmistrz, proprio sumptu	500
20.	Gloria s. Clementis. Przykładki.	6
21.	Zycie WW sług Boskich. Przykładki	12
22.	Zegarek czyscowy. Przykładki	200
23.	Cwiczenie duchowne. Przykładki.	500
24.	Zbior Nabożeństwa. Przykładki.	25
25.	O początku iezyka Polskiego. Przykładki.	300*

*Dalej opuszczono tekst dotyczący wydatków i dochodów tłoczni, podatków, wyposażenia i in.

Źródło: CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 90v–91r.

ANEKS III

Reiestr książek w Drukarni po śmierci JMCi Xdza Szylarskiego znajdujący^a

LIBRI LATINI

[Lp.]	[tytuł]	[ark.]	[egz.]
1.	Meditationum pro clero pars autumnalis	30	300
2.	Meditationum pro clero pars hyemalis	30	400
3.	Meditationum pro clero pars vernalis	30	400
4.	Bullarium Benedicti XIV pro Regno Poloniae	44	25
5.	Praxis Episcopalis Pauli Piasecii	68	60

[Lp.]	[tytuł]	[ark.]	[egz.]
6.	Tres centuriae selectorum conscientiae casuum auctore Adamo Bur-chaber S. J.	40	80
7.	Rituale caeremoniarum	72	700
8.	Officia SSrum propria in 4 ^{to}	29	182
9.	Officia SSrum propria in 8 ^{vo}	18	18
10.	Officia SSrum propria pro ordine sancti Dominici	4	16
11.	Missae propriae SSrum	25	50
12.	Directorium vitae Christianae iuxta Thomam Kempensem	2	28
13.	Podchorecensia sive fragmenta varia	48	15
14.	Epitome vitae Jesu Christi versu concinnatum	1	28
15.	Centum quaestiones ex universa Theologia in Academia Pragensi	48	114
16.	Syllabus Marianus auctore Antonio Węgrzynowicz Refor.	80	42
17.	Compendium antiologiarum [!] Sacrae Scripturae	29	45
18.	Peregrinatio Jerosolimitana Thomae Wolski	48	37
19.	Clypeus Turris Davidicae seu centu[m] raonis urbis Leopoliensis pro immaculata Conceptione Beatissimae	2	100
20.	Novogrodecum Ducum Novogrodensium	29	20 ^c

LIBRI POLONICI

[Lp.]	[tytuł]	[ark.]	[egz.]
1.	Początki ięzyka polskiego sp. Walentego Szylarskiego	9	300
2.	Rok Bogomyślny x. Remigiego Kukulskiego Bernardyna	120	80
3.	Officium codzienne	19	100
4.	Krótkie zebranie żywota Bł. Jana Marynoniusza Theatyna	10	100
5.	Krotkie zebranie żywota Bł. Jozefa Kalasantjusza Piiara	3	300
6.	Matka ukochana Marya w Kochawinie	5	24
7.	Chwała Maryi. Kazania xiędza successa [!] Ziembickiego Francisz[ka]	20	24
8.	Nabożne przystępowanie do spowiedzi y komunii	9	30
9.	Węzły z dozoru według poloru, wiersze Polskie	9	120
10.	Kazanie na Beatyfikacyey Bł. Jozefa Kalesancyusza [!] WMX Ciesz-kowskiego	4	24
11.	Cwiczenie codzienne nabożeństwa	14	47
12.	Rachunek sumienia	2	50
13.	Krótkie zebranie różnego nabożeństwa Xzny Konst. Lubomier[skiey]	48	150
14.	Historya swieta, wiersz o męce Pańskiej	12	80

[Lp.]	[tytuł]	[ark.]	[egz.]
15.	Sposob uczenia się y uczenia nauk Karola Rolina	4	200
16.	Pamiętka wizyty kościoła Nyzynskiego (?) albo opisanie wierszem obrazu Nayswiętszey Panny	48	44
17.	Bieg roku	16	200
18.	Rok niebieski czyli kalendarz wierszem Polskim	12	100
19.	Cudotworca ^b Patron Antoni święty	—*	200
20.	Męka Pana Jezusa czyli modlitwy na każdy dzień Postu JW Jana Jabłonowskiego woiew. Rusk.	34	15
21.	Wykład Mszy świętego Chrysostoma	4	200
22.	Stare błędy światowej Mądrości przeciwko powściągliwości Panien-skiej, wdowicy y kapłanskiej x. Flory. Jaroszewicza Refor.	30	28
23.	Klątew wielkoczwartkowa	1	1400
24.	Mowa kaznodziejska na pogrze[bie] Jozefa Potockiego Hetmana X. Trynitarza	4	18
25.	Punkt honoru wierszem opisane	3	90
26.	Zycie Panskie JW Tarła. Kazanie na pogrze[bie] JW Jezierskiego [...]**	4	18
27.	Septenna do Naysw. Mary[i] Niep[okalanie] Pocz[ętey] u Ormian	2	50
28.	Konkurencyja grzesznika do Familii Jezusa	1	7
29.	Droga do doskonałości J.W. Sierakowskiego arc. Lwo[wskiego]	10	300
30.	Krotka nauka o powietrzu	10	500
31.	Rozmyślanie Męki Chrystusowej przy Mszy Świętey	—	300
32.	Wyprawa duszy na tamten świat	13	100
33.	Zywot sw. Wincentego a Paulo	13	7
34.	Nabożeństwo do świętego Iwona	5	24
35.	Stacye wierszem. Polskim	—	—
36.	Tarcza duchowna	29	8
37.	Koronka do świętego Thadeusza	—	—
38.	Bractwo na część świętego Thadeusza	—	—
39.	Sposob cwiczenia się w iałmużnie	9	72
40.	Snopek ziarnem słowa Bożego plenny. Kazania x. Cyrenewicza [!] Franc[iszkana]	150	50
41.	Pałac krowey nieba o Nayśw. Pannie Leżańskiej [!] ^c	23	40
42.	Theologia zakonna albo medytacye x. Daniela Bryknera Ref[ormaty]	26	25
43.	Swiactwo o cudach y Łaskach Naysw. Panny Lopatynskiej	22	150
44.	Rok odkupienia albo kazania na piątki postu Trynitarские	26	40
45.	Prawo święte o postach	8	40

[Lp.]	[tytuł]	[ark.]	[egz.]
46.	Mowa Pasterska JW. Władysława Łubińskiego arcy[biskupa] Lwo[wskiego]	3	100
47.	Panegiryk Piiarski Rzewuskiemu wojew. Wołyn.	—	—
48.	Wiersze jezuickie na pogrzeb Hetmana Potockiego	—	—
49.	Wiersze Polskie na Psalm 50	—	—
50.	Nabozenstwo trzy tygodniowe do świę[tego] Mikołaja Barskiego	1	90
51.	Dwor krolowej Nieba Niepo[kalanie] Pocz[ętey] Maryi u Bernard[ynów] Lwo[wskich]	3	18
52.	Rozmowy polityczne proznosci y prawdy	11	70
53.	Historya Rzymska Defektowa	—	—
54.	Cześć sw. Jana Nepomucena u Trynitarzow u Sw. Mikołaja	—	—
55.	Bractwo sw. Troycy u Oycow Trynitarzow	—	—
56.	Głos wołającego na puszczy. Kazania niedzielne y seymowe x. Jana Gołębiowskiego augustyniana [!]	—	—
57.	Kazania na anniwersarz koronacy ^d u Dominikanow Lwow[skich]	—	—
58.	Elementarzow większych	4	500
59.	Elementarzow mniejszych	2	500
60.	Kazania na przeniesienie obrazu Naysw. Łask. Katedr.	—	—

* Kreska (—) oznacza brak liczby.

** Dwa wyrazy nieczytelne.

a) Toż z nieznacznymi zmianami na k. 145–146. Na k. 145v zostało wymienionych 19 pozycji (brak numeru 11: *Missae propriae...* dopisanej do tego wykazu, zob. Libri Polonici).

b) k. 145: Cudotwórny.

c) k. 145v: Lezayskiej.

d) k. 145v dodano: Nays. Pan.

Źródło: CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 61v–62v.

ANEKS IV

Reiestr książek, które się już po śmierci xiędza Szylarskiego drukowały swoim kosztem

[Lp.]	[tytuł]	[ark.]	[egz.]
1.	Zegarek czyscowy	16	1000
2.	Skarb duszy pobożney	13	300
3.	Przygotowanie do śmierci xiędza Krassetta	8	300

[Lp.]	[tytuł]	[ark.]	[egz.]
4.	Sextenna do świętego Aloyzego	8	300
5.	Kazania o niesmiertelności duszy	14	300
6.	Droga krzyża albo stacje katedralne	2	100
7.	Koronka świętej Trójcy	2	500

Źródło: CPAHUL, f. 197, op. 2, spr. 64, k. 61v.

BIBLIOGRAFIA

MATERIAŁY ARCHIWALNE

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (CPAHUL), zespół (fond) 52, 131, 197.

OPRACOWANIA

- Badecki, K. (1935–1936). *Archiwum akt dawnych miasta Lwowa. A: Oddział staropolski*, [t.] III. *Księgi i akta administracyjno sądowe 1382–1787*; [t.] IV. *Księgi rachunkowe (lonherskie) 1404–1788*. Lwów: Nakł. Gminy król. stoł. miasta Lwowa.
- Budka, W., Ściebora, M. (1988). Dzieje papierni oo. dominikanów w Zaskowie-Zawadowie, *Roczniki Biblioteczne*, 32(2), 29–56.
- Dobrzyniecka, J. (1975). *Drukarnie Uniwersytetu Jagiellońskiego 1674–1783*. Warszawa-Kraków: Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kawecka-Gryczowa, A., Korotajowa, K., Krajewski, W., (Oprac.). (1960). *Drukarze dawnej Polski*, z. 6. Wrocław-Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Krętosz, J. (1986). *Organizacja Archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 roku*. Lublin: Wydawnictwo Tow. Naukowego KUL.
- Kupchyns'kyi, O.A., Ruzhyts'kyi, E.Y. (1972). *Kataloh perhamentnykh dokumentiv Tsentral'noho derzhavnoho istorychnoho arkhivu URSR u L'vovi 1233–1799*. Kyiv: Naukova dumka.
- Pachoński, J. (1972). Ignacy Antoni Hebanowski. W: I. Treichel (Red.), *Słownik pracowników książki polskiej* (s. 320). Warszawa-Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Różycki, E. (1986). Wojciech Mielczewski. W: I. Treichel (Red.), *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement* (ss. 141–142). Warszawa-Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Różycki, E. (1988). Wojciech Kazimierz Mielczewski — introligator i drukarz lwowski (Z dziejów siedemnastowiecznego drukarstwa). *Roczniki Biblioteczne*, 32(2), 57–73.
- Tyszkowski, W. (1978). Statut konfraternii kunsztu introligatorskiego we Lwowie z 1740 r. *Ze Skarbca Kultury*, 30, 37–51.
- Zachariasiewicz, F.K. (1839). Historia metropolitalnej kapituły lwowskiej obrządku łacińskiego. *Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy*, 7, 82.
- Zapasko, Ya., Isayevych, Ya. (1984). *Pam'yatky knyzhkovoho mystetstva. Kataloh starodrukiv vy-danykh na Ukrayini*, knyha 2, ch. 1 (1701–1764), ch. 2 (1765–1800). L'viv: Vyshcha shkola.

EDWARD RÓŻYCKI

FROM THE HISTORY OF BOOK PRODUCTION IN EIGHTEENTH-CENTURY LVIV: THE PRINTING HOUSE OF THE FRATERNITY OF THE HOLY TRINITY

Summary

Founded as a continuation of Wojciech Mielczewski's printing shop, the printing house of the Fraternity of the Holy Trinity operated between 1705 and 1786. It produced over 300 items, which were mostly religious. Its lay publications included alphabet books to learn Polish, Polish poetry, almanacs, play programmes for school theatres, light fiction, panegyrics etc. The printing house popularised Polish culture in multicultural Lviv. Book inventories found in its storeroom show that some titles and publications are not known to bibliographers.

KEY WORDS: printing house, Fraternity of the Holy Trinity, Lviv, library, chapter

ANNA GRUCA

ORCID: 0000-0001-6530-9779

Uniwersytet Jagielloński

TREŚCI PATRIOTYCZNE W DRUKOWANYCH DEDYKACJACH W KSIĄŻCE DZIEWIĘTNASTOWIECZNEJ

Patriotyzm rozumiany jako walka o wolność ojczyzny. Inne przejawy patriotyzmu. Postacie zasłużone dla narodu polskiego wymieniane w dedykacjach.

SŁOWA KLUCZOWE: dedykacja drukowana, książka w XIX wieku, budowa książki, patriotyzm

WSTĘP

Janusz Dunin, charakteryzując cechy wydawnicze książki, pisał, iż może ona nosić na sobie różnego rodzaju znaki wskazujące na jej wartość ideową czy polityczną (Dunin, 2018, s. 95). Dotyczy to głównie różnych symboli, kolorów, napisów, obecnych na okładce czy obwolucie książki. Nośnikiem idei mogą być ilustracje w książce (Komza, 2011), a niekiedy, zwłaszcza w epoce staropolskiej — karta tytułowa (Natkaniec, 2021; Socha, 2011). Wskazówki, mogące sugerować przyszłemu czytelnikowi poglądy autora czy też bliskie mu wzorce, może zawierać również dedykacja drukowana w książce (Koczur-Lejk, 2018). W XIX wieku dedykacje tego rodzaju nie mają już zazwyczaj na celu wyrażenia wdzięczności mecenasowi za sfinansowanie wydania książki, jak to było w zwyczaju w poprzednich epokach. Oprócz więc dedykacji kierowanych do osób z różnych względów bliskich autorowi, pojawiają się przypisania dla adresatów zbiorowych, czy też takie, które mają uczcić lub przypomnieć ważne wydarzenia epoki (więcej o rodzajach dedykacji, ich autorach, adresatach oraz przyczynach przypisania zob. Gruca, 2021). Ze względu na warunki polityczne tego okresu wiele z nich zawiera wątki patriotyczne.

Dedykacje omawiane w artykule zostały wybrane ze sporządzonej przez autorkę bazy książek z drukowanymi dedykacjami, opublikowanych w okresie zaborów. Baza, licząca ok. 2700 tytułów, powstała głównie na podstawie *Bibliografii polskiej XIX stulecia* Estreicherów oraz „Przewodnika Bibliograficznego” wydawanego w Krakowie w latach 1878–1914. Wiele tytułów udało się odnaleźć podczas przeglądania zasobów bibliotek cyfrowych poprzez stronę internetową Federacji Bibliotek Cyfrowych. Z uwagi na przyjęte założenie, że książki dedykowane uczestnikom walki o wolność ojczyzny czy wspominające ważne wydarzenia z historii Polski — ze względu na cenzurę państw zaborczych — nie mogły się ukazywać w kraju, przeszukano zasoby bibliotek cyfrowych według miejsc wydania. Uwzględniono miejscowości będące skupiskami emigracji polskiej, w których działali też wydawcy publikujący polskie książki: Paryż, Brukselę, Lipsk, Berlin, Londyn. Pod kątem dedykacji sprawdzono ponadto opublikowane w XIX wieku pamiętniki uczestników powstań narodowych. W ten sposób zidentyfikowano tytuły, które stały się podstawą źródłową artykułu. Analizowane w artykule dedykacje pochodzą głównie od autorów książek.

Pojmowanie patriotyzmu zmieniało się w ciągu wieków, w zależności od tego, z czym utożsamiano kluczowe pojęcie „ojczyzna” — czy zawężano je do miejsca urodzenia, ojcowizny, jak to się działo w wiekach XVI czy XVII, czy też rozciągano je na cały kraj (Tazbir, 2004, s. 47). Samuel Bogumił Linde w *Słowniku języka polskiego* (1811, s. 651) nie zamieścił definicji pojęcia „patriotyzm”, odsyłając do hasła „obywatelstwo”. Określił natomiast, kim jest patriota — to „gorliwy o dobro ojczyzny obywatel, przy ojczyźnie, jakoby przy swojej własności obstawający”. Hasło „patriotyzm” zaczęło się pojawiać w polskich słownikach i encyklopediach dopiero w drugiej połowie XIX wieku. Według *Słownika języka polskiego* wydanego przez Maurycego Orgelbranda w 1861 roku (Zdanowicz, 1861, s. 978) patriotyzm to „miłość ojczyzny, usilna gorliwość o jej dobro i swobodę”. W *Encyklopedii powszechnej* Samuela Orgelbranda (1865, s. 464) patriotyzm definiowany jest jako „uczucie miłości ojczyzny, objawiające się godnie w świątym pojmowaniu jej zalet, zarazem też niedostatków, w gorącej obronie pierwszych, a usilnym dążeniu do usunięcia drugich”. Z kolei Adam Stanisław Krasieński (1885, s. 469) w *Słowniku synonimów polskich* podkreśla, iż patriotyzm nie oznacza wprost miłości ojczyzny, ale „wyrobioną z tej miłości stałą zasadę poświęcenia się dla dobra wspólnej matki t. j. *patriae*”. Wymieniane w przytoczonych definicjach miłość ojczyzny i gotowość poświęcania się dla niej różnie się przejawiały. Mówiąc o patriotyzmie w XIX wieku, należy wymienić dwa jego rodzaje: patriotyzm romantyczny i pozytywistyczny.

Dla romantyka celem działalności patriotycznej była walka zbrojna przejawiająca się w powstaniach narodowych. Dla pozytywisty sensem działalności patriotycznej był realizm rozumiany jako rozwój cywilizacyjny. Patriotyzm

w optyce społecznej podnosił do rangi obowiązku otwarcie się na wszelkie nowe idee i zdobycze naukowe (Markiewicz, 2007, s. 68).

Obie te postawy znalazły odzwierciedlenie w dedykacjach drukowanych w dziewiętnastowiecznej książce.

PATRIOTYZM ROZUMIANY JAKO WALKA O WOLNOŚĆ OJCZYZNY

Wzór patrioty jako osoby walczącej o wolność ojczyzny, cierpiącej z tego powodu w więzieniu lub na zesłaniu, a nawet gotowej oddać życie, pojawiał się w dedykacjach szczególnie w okresie międzypowstaniowym. Taką postawę generała Jana Umińskiego, walczącego w insurekcji kościuszkowskiej i powstaniu listopadowym, podkreślał w dedykacji do swojego poematu *Polak w więzieniu w Paryżu* Napoleon Feliks Żaba, pisarz, uczestnik powstania listopadowego: „Jenerale! Miłość Ojczyzny gardzi niebezpieczeństwem. Chlubnym tej prawdy jesteś przykładem”¹. Z kolei wydanie wiersza *Głos Kościuszki do jenerała Lafayette’a* poprzedził dedykacją, w której zwracał się do generała Karola Kniaziewicza:

Jenerale! Towarzyszu Kościuszki, którego cnoty żyją w Twojem sercu, coś przewodniczył z chlubnym zapałem mężnym Legionom i chwałę Narodu wydartą przemocą tyranów pod obcem niebem przechował, a dzisiaj z prawdziwem uczuciem niez mordowany w pracy wszystkie chwile poświęcasz powstałej z grobu Ojczyźnie, Jenerale, przyjmij głos dawnego wodza Twojego, i wspólnie z Lafayette’em przyspiesz ratunek współbraciom.

Michał Chodźko dedykacją w dramacie *Noc pielgrzyma* upamiętniał swojego ojca — Jana Chodźkę, a czarna ramka nadaje dedykacji formę klepsydry. Pisał tam:

Pamięci Jana Chodźki, prezydenta sądów głównych guberni mińskiej, więźnia stanu w kazamatkach petropawłowskich, zsyłanego po trzykroć w daleką północ, za jego miłość dla ojczyzny i święte knowania przeciwko carowi, czci godnego ojca swojego *Noc pielgrzyma* pokornie poświęca i na kamieniu jego grobowym rzewnie składa Autor.

Koleje losu Jana Chodźki mogły być też udziałem wielu Polaków. Stąd można uznać, że w dedykacji tej został przedstawiony wzorcowy życiorys Polaka-patrioty, zaangażowanego w działania na rzecz niepodległości kraju. Lapidarnie taki życiorys człowieka poświęcającego całe życie dla ojczyzny ujął Cyprian Kamil Norwid w dedykacji poprzedzającej utwór *Garstka piasku*, a upamiętniającej Konstantego Pomiana Linowskiego, „pułkownika, który — w 1807 w ojczyźnie urodzony — od 1830 za nią i dla niej żył — a w roku 1858 w Paryżu umarł”. Wzór patriotki odnajdujemy natomiast w *Bajkach Marcinowej* Jana Czyńskiego,

¹ Nie podaję przypisów do cytowanych dedykacji, ponieważ zazwyczaj umieszczano je na nieliczbowanych stronach po karcie tytułowej. Pisownia tekstów dedykacji została uwspółcześiona, podobnie jak tytuły cytowanych książek.

emigranta po powstaniu listopadowym, który w swojej twórczości publicystycznej propagował „wciągnięcie mieszczaństwa polskiego do czynnego życia narodu” (Frejlich, 1938, s. 377). Ofiarował je „Zacnym Polski mieszczańkom”, a w przedmowie dedykacyjnej przedstawił życiorys tytułowej Marcinowej:

W nocy 29 Listopada otworzyła swój dom dla wiarusów co z Polski despotyzm wypędzali. Sypała wały na Pradze, zanosila bułki, wędlinę, piwo i co mogła dla braci walczących pod Grochowem, skubała szarpie dla rannych a ciągle prosiła pana Boga o zwycięstwo dla Polski kochanej. Kiedyśmy byli przymuszeni opuścić kraj, poszła z nami na wygnanie. Na obcej ziemi pracą, nauką, przyzwoitym postępowaniem zarobiła na szacunek i na kawałek chleba. Nie należy do żadnej partii, do żadnej koterii, do żadnej kupki emigracyjnej, dlatego też zapewne ani jeden tułacki dziennik o pracach jej nie wspomni.

Taką kobietą była Klaudyna z Działyńskich Potocka, będąca dla ówczesnych pokoleń symbolem patriotyzmu i poświęcenia dla ojczyzny (Wawrzykowska-Wierciochowa, 1989, s. 744). Pielęgnowała rannych w powstaniu listopadowym i razem z nimi udała się na emigrację, gdzie również niosła pomoc potrzebującym. Jej działalność została utrwalona w dedykacji Wincentego Pola, zamieszczonej w *Pieśniach Janusza*. Jej pamięci poświęcił swoją rozprawę *O kształceniu serca* Feliks Nowosielski, który walczył w powstaniu listopadowym w randze kapitana, a skazany za to na karę śmierci, emigrował do Szwajcarii. Pol w swojej dedykacji wymienił również Emilię Szczaniecką, także zasłużoną jako opiekunka rannych powstańców. Szczaniecka pojawiła się też w dedykacji Hipolita Cukrowicza, w jego *Zbiorze modłów narodu polskiego podczas pokutnej niewoli*. Skierował ją ponadto do Konstancji Jarochońskiej oraz Bibianny Moraczewskiej „w imieniu wszystkich braci, którym Ich usiłowania przyniosły pomoc podczas i po ostatnich wypadkach Wielkiego Księstwa Poznańskiego”. Dedykacja odnosiła się do powstania wielkopolskiego z 1848 roku. Z kolei Ludwik Jastrzębiec Zielonka w dedykacji do *Wspomnień z Syberii od roku 1863–1869* oddał hołd „czcigodnym Polkom, szlachetnym Opiekunkom więźniów politycznych cytadeli warszawskiej”. Wymienił nazwiska trzech z nich: Marii Bauerfeind, Pauliny Kraków i Apolonii Świeszewskiej. Zielonka za udział w powstaniu styczniowym został aresztowany i osadzony w Cytadeli Warszawskiej, a następnie skazany na zesłanie. W swoich wspomnieniach pisał o opiece, jakiej doznawał on i inni więźniowie ze strony między innymi wspomnianych pań, dostarczających więźniom żywność i czystą bieliznę (Zielonka, 1886, s. 265–268).

Z kolei Agaton Giller *Podróż więźnia etapami do Syberii w roku 1854* dedykował „Wspomnieniu najzaciejszej z Polek Emilii Gosselin, zmarłej w Warszawie w roku 1864”. Była ona działaczką konspiracyjną, opiekującą się więźniami politycznymi i ich rodzinami (Romankówna, 1959–1960, s. 357). Sam Giller był członkiem Rządu Narodowego podczas powstania styczniowego, a później opisał jego przebieg. Jego zasługi na obu tych polach przypomniał Walery Wołodźko,

również uczestnik powstania, „nałogowy rewolucjonista i spiskowiec” (Chołojewski, 1896, s. 17), w dedykacji do swojej powieści *Wybrańcy losu*, ogłoszonej pod pseudonimem „Wacław Koszczyc”. Taki związek między autorem a adresem powtarzał się też w innych dedykacjach. Autorzy publikacji wspominali w nich dawnych towarzyszy broni, określając ich rolę w walkach, zasługi, tak jak Ignacy Aleksy Komorowski, który swoje *Wspomnienia podchorążego z czasów W.X. Konstantego* dedykował „Wielmożnemu Jego Mości Panu Leonowi Bietkowskiemu majorowi b. wojsk polskich, towarzyszowi broni z r. 1831”. Stefan Garczyński *Sonety wojenne* ogłoszone razem ze *Wspomnieniami z czasów wojny narodowej polskiej 1831* przypisał „Generałowi Umińskiemu w dowód szacunku wysokiego i na pamiątkę kampanii roku 1831 pod jego rozkazami odbytej”.

Wspomnień w dedykacjach doczekali się więc zarówno uczestnicy powstania listopadowego, jak i styczniowego. Za symboliczny wyraz łączności pomiędzy uczestnikami obu powstań można uznać dedykację powstańca listopadowego, walczącego jako kanonier pod dowództwem Józefa Bema, Krystyna Ostrowskiego, w tomie jego fraszek i epigramatów *Wskrzeszonego ś.p. Józefa Prawdomitra Przystrogi: „Braciom powstańcom z 1863–1864 r.”*.

Niekiedy podawano w dedykacjach okoliczności śmierci walczących za ojczyznę. Ksawery Godebski rozprawę *Duch i dążność wieku* dedykował „Pamięci Cypriana Godziemby Godebskiego, dowódcy 8go pułku piechoty Xięstwa Warszawskiego poległego na placu bitwy pod Raszynem d. 19 kwietnia 1809 r.”. Józef Sokołowski *Poemat. Rok 1863* opatrzył dedykacją: „Na pamiątkę żywej pamięci dla zmarłego wskutek ran Karola księcia Łódzia Ponińskiego w potyczce z Moskalami obok miasteczka Parczewo pod wioską Uściługiem w roku 1863 odniesionych”. Wiktor Wiśniewski *Wspomnienia kapitana wojsk polskich z roku 1863* poświęcił „Cieniom poległych kolegów w razem stoczonych bitwach”. Wymienił poległych w bitwach pod Małogoszczą, Pieskową Skałą, Skałą i Kobylanką. Leon Sułkowski relację z powstania dedykował pamięci swojego dowódcy, Władysława Czarkowskiego, rozstrzelanego za udział w powstaniu wyrokiem sądu wojennego, oraz towarzyszy poległych w bitwie pod Międzyzlesiem 20 marca 1863 roku. Mieczysław Paszkowski w dedykacji do swojego poematu *Komedia polska. Sempre speranza!* wspominał poetę Mieczysława Romanowskiego, poległego podczas powstania styczniowego w potyczce pod Józefowem.

Dedykacje kierowano nie tylko do poszczególnych osób biorących udział w powstaniach, ale też ogólnie, do dawnych towarzyszy broni. Leon Potocki, powstaniec listopadowy, walczący pod dowództwem gen. Henryka Dembińskiego, wspomnienia *Kazimierz z Truskowa, czyli pierwszy i ostatni litewski powstaniec* poświęcił „Towarzyszom broni, z którymi dzieliłem dobre i złe koleje, cieszyłem się lada umizgiem zwodniczej nadziei, zapłakałem nad jej utratą”. Inny uczestnik powstania, Józef Teodor Głębocki, *Wspomnienie z roku 1830–1831, czyli*

treściwe przedstawienie dziejów tegoż okresu dedykował „Rodakom a w szczególności spółtowarzyszom w tej wojnie”. Agaton Giller w *Historii powstania narodu polskiego w 1861–1864 r.* zamieścił dedykację: „Wspomnieniu i czci tysiąca pięciuset patriotów straconych przez Moskwę na szubienicach lub rozstrzelanych w powstaniu 1863–1864 r.”.

W dedykacjach znajdziemy też wspomnienie tych, którzy z powodu udziału w powstaniach musieli uchodzić z kraju, postaci ważnych w życiu emigracji. Życie we Francji wielu emigrantów po powstaniu listopadowym nie było łatwe. Mimo że początkowo większość z nich jako żołnierze otrzymywali wsparcie finansowe od rządu francuskiego, to jednak nie było ono duże. Ledwie wystarczało na zaspokojenie codziennych potrzeb: mieszkania, wyżywienia, odzieży (Kalembka, 1971, s. 277). Część emigrantów, zwłaszcza ci, którzy nie otrzymywali pomocy finansowej z kraju, przymierała głodem, chorowała (Stankowska, 1974). Dlatego doceniano osoby, które udzielały pomocy rodakom, również poprzez utrwalenie ich pamięci w dedykacjach. W tomie wierszy Antoniego Goreckiego *Kłosek polski* pojawiła się dedykacja z podziękowaniem dla narodu francuskiego, „który nam tułaczom polskim i w takiej liczbie u Niego zebranych, i przez tyle lat, ciągiem opiekę i schronienie udziela”. Ten sam autor w dedykacji w tomie *Siewba* zamieścił bardziej osobiste podziękowanie, bo przeznaczone dla siostry — Róży Wysogerdowej Zambrzuskiej, która mu „przez lat dwadzieścia z górą, przesyłała kawałek chleba”. Juliusz Falkowski *Obrazy z życia kilku ostatnich pokoleń w Polsce* dedykował Marcelinie Czartoryskiej jako „opiekunce emigrantów we Francji”.

Wspomnienia w dedykacji doczekało się też powstałe w 1832 roku Towarzystwo Demokratyczne Polskie, jedna z najważniejszych organizacji emigracyjnych. Uczestnik powstania listopadowego, Henryk Kamiński, poświęcił mu rozprawę *O prawdach żywotnych narodu polskiego*. W obszernej, kilkustronicowej dedykacji pisał między innymi:

Ojcowie polskiej sprawy! To wasz uczeń, wasz wychowaniec do was się odzywa; i składa przed wami swą pracę w dowód czci i uwielbienia.

W latach tułactwa i niedoli wyście myśl ojczyzną podjęli i kształcili na rozmiary olbrzymie demokratycznego żywiołu; wyście ujęli istotę naszej narodowej potęgi, *myśl ludową*, która jedna zdolna przywrócić nam siły, wznieść je do najwyższej działalności; wskrziesić i ocucić masę Polski dotąd martwą i bezwładną.

Kamiński nawiązywał tu do głoszonego w swoich publikacjach poglądu o konieczności połączenia powstania mającego przynieść niepodległość z rewolucją społeczną (Kieniewicz, 1964–1965, s. 534).

Uchodźcy, na których wydano wyroki długoletniego więzienia czy nawet śmierci, nie mogąc powrócić do kraju, dawali w dedykacjach wyraz swojej tęsknoty za ojczyzną. Powstaniec listopadowy, Aleksander Rypiński, emigrant najpierw w Paryżu, a następnie w Londynie (Tyrowicz, 1980, s. 546–548), wydany

w 1853 roku tom poezji poświęcił: „Rodzinnemu miastu mojemu Witebsku, z nadzieją, że jeszcze sam zatknę na nowo polskie orły nasze”. W innej dedykacji zamieszczonej w książce wydanej w 1856 roku Rypiński zwracał się do rzeki Dźwiny:

...od pieluch do młodości, twych świętym wypieszczon podmuchem; twego nauczon języka; a wirem zawistnego losu pozwany od cię daleko! — z odległych krańców obcego ci świata, ślę ci powitanie, i na niezabądz: tę pracę.

Dedykacje są też świadectwem tęsknoty za wolną Polską, wyrażaną również przez tych, którzy za tę wolność walczyli. Tomasz Potocki walczył w powstaniu listopadowym u boku gen. Ignacego Prądzyńskiego. Ranny, skorzystał z amnestii i zajął się gospodarowaniem w swoim majątku (Stankiewicz, 1982–1985, s. 216). W 1843 roku opublikował anonimowo w Paryżu rozprawę *O organizacji wojska*. W przedmowie dedykacyjnej zwracał się „Do dawnych towarzyszków broni”:

Rozdzielony czasem i przestrzenią, lecz sercem z wami połączony — wy! wśród których najpiękniejszą porę życia, porę młodości przeżyłem; z którymi potem w krótkich lecz uroczych chwilach zmartwychwstania naszego, dzieliłem trudy, niebezpieczeństwa i nadzieje — koledzy! Wam to pismo poświęcam. [...] Polak i żołnierz, dziś na nieczynność skazany, cóż i pozostało, jeśli nie marzenie o tej przyszłości, która jedyną stanowi pociechę, i o tym stanie, który był wyłącznym pierwszych lat żywiołem? Dwa te wyobrażenia Ojczyzny i wojskowości tak się splotyły w jedno, tak są w mej duszy nierozdzielne, iż o Polsce mogę tylko jako żołnierz rozmyślać, a jako Polak o stanie wojskowym.

Z kolei Teofil Lenartowicz zwracał się do generała Józefa Wysockiego w dedykacji zamieszczonej w poemacie *Bitwa raclawicka*:

Gdzie ten czas pełen najświetniejszych nadziei kiedyśmy razem, na jednym wózku, pośródkiem upojonego radością ludu, na Krakowski rynek zajeżdżali. — Orły polskie — chorągwie narodowe, wszystkie znaki zmartwychwstałej Ojczyzny widzieliśmy własnymi oczyma.

Opisywane zdarzenie miało miejsce podczas rewolucji krakowskiej w 1846 roku (Burkot, 1975, s. 36–37).

W dedykacjach wspomniano również osoby skazywane na długoletnie więzienie, zesłanie, a nawet śmierć za udział w konspiracji przeciw zaborcom. Ferdynand Władysław Czaplicki, uczestnik konspiracji w 1846 roku oraz powstania styczniowego, swój *Pamiętnik Autora Czarnej księgi* poświęcił Piotrowi Moszyńskiemu, „jednemu z najdawniejszych męczenników narodowej sprawy”, który za swoją działalność konspiracyjną został w 1826 roku zesłany do Tobolska. Wspomnianą *Czarną księgę 1863–1868* Czaplicki ofiarował natomiast „Ceniom pomordowanych i pamięci okowanych braci”. Edward Pawłowicz został skazany na zesłanie za udział w powstaniu styczniowym. „Sybirakom w dowód czci i współczucia” ofiarował wspomnienia *Za późno! Z wycieczki do Krymu*. Skazany na kilkuletnią katorgę w Irkucku Agaton Giller kilka swoich publikacji dedykował towarzyszom niedoli. *Opisanie zabajkalskiej krainy w Syberii* ofiarował „męczennikom sprawy narodowej, zmarłym na wygnaniu nerczyńskiem” i wymienił nazwiska dziewięciu osób.

Tragiczna postać Michała Wołłowicza, uczestnika nieudanej wyprawy partyzanckiej w 1833 roku, która pod przewodnictwem Józefa Zaliwskiego miała wywołać powstanie zbrojne na ziemiach zaboru rosyjskiego, została upamiętniona w dedykacji zamieszczonej przez Michała Chodźkę, również uczestnika tej wyprawy, w zbiorze jego poezji poświęconym tym wydarzeniom — *Dziesięć obrazów z wyprawy do Polski 1833 r.*: „Wiekopomnej pamięci Przyjaciela i Towarzysza, Michała Wołłowicza powieszono przez Cara Moskwy na Litwie za wyprawę 1833 r. tę pracę poświęcam”. Nazwisko Wołłowicza pojawia się też wraz z nazwiskami 23 innych członków wyprawy, których cieniem Chodźko poświęcił relację *Wyprawa do Polski w r. 1833*. Wymowę tej dedykacji podnosi dodatkowo jej forma typograficzna, przypominająca klepsydrę, natomiast uzupełnieniem poprzedniej był portret Wołłowicza. Z kolei Heliodor Jan Stanisław Skórzewski w dedykacji zamieszczonej w opublikowanej w Paryżu w 1840 rozprawie *Wiara, nadzieja i miłość czyli Polacy na tułactwie w roku 1840* pisał: „Ceniom nieśmiertelnej pamięci Michała Wołłowicza wyznawcy i męczennika prawd chrystianizmu, jego towarzysz z wycieczki z Pakmonen, więzienia w Tylży, kazamat w Pilawie swą pracę ze skrucłą ofiaruje Autor”. Dedykacja upamiętniająca Wołłowicza znalazła się ponadto w *Pamiętniku o powstaniu białowieskiem* Tomasza Kraskowskiego. Michał Budzyński, uczestnik konspiracji organizującej w Galicji przyjęcie partyzantów Zaliwskiego, uwięziony z tego powodu we Lwowie, w relacji ze swej działalności i pobytu w więzieniu *Cztery lata 1833, 34, 35, 1836 w Galicji Austriackiej* zamieścił dedykację dla współwięźniów: Józefa Zaliwskiego oraz pięciu innych uczestników jego partyzantki. Z kolei Wincentemu Tyszkiewiczowi, którego majątek stanowił ośrodek przygotowań do przyjęcia w Galicji oddziałów Zaliwskiego, Budzyński — „w dowód przyjaźni i uwielbienia jego cnót prywatnych i obywatelskich” — dedykował swój utwór *Wacław Rzewuski. Fantazja z czasów powstania podolsko-ukraińskiego w 1831 r.*

Występujące w dedykacjach postrzeganie patriotyzmu jako czynnej walki o wolność ojczyzny, czy też jako mających do tego doprowadzić działań konspiracyjnych, jest coraz rzadsze w ostatnich dekadach XIX wieku. Wspomnienie powstań ma już wówczas charakter okolicznościowy. Juliusz Falkowski swój *Upadek powstania polskiego w 1831 roku* opatrzył okolicznościową dedykacją: „Ceniom rycerzy poległych w bojach 1831 r. i zmarłych na wygnaniu, w więzieniach, na stepach Syberii w pięćdziesiątą rocznicę powstania listopadowego pracę tę poświęca Autor”. Julian Horoszkiewicz *Wspomnienia roku 1829–1831. Wiersze, pieśni z muzyką, marsze wojska polskiego, odnoszące się do epoki*, opublikowane w pięćdziesiątą rocznicę wybuchu powstania, zadedykował „Ceniom poległych, czci weteranów, nauce młodzieży”. Niemal identyczną dedykację zamieścił w opublikowanym pięć lat później *Albumie Wojska Polskiego z 1831 roku* jego wydawca, Karol Kozłowski: „Ceniom poległych, czci weteranów wojny narodowej,

trwałej pamięci późniejszych generacji polskich”. Podobnie brzmiąca dedykacja znalazła się w wydanych dwadzieścia lat po wybuchu powstania styczniowego pamiętnikach Bogusławy Mańkowskiej: „Ceniom tych, co polegli za ojczyznę”. Z kolei Adam Asnyk czwarty tom swoich *Poezji* poświęcił „współuczestnikom”, czcąc w ten sposób dwudziestą piątą rocznicę powstania.

Zofia Gergowiczówna w dedykacji w tomie opowiadań *Pierwiosnki* pisała: „Wam przezacnym, wiernym Synom Ojczyzny, walczącym w roku 1863–4 za niepodległość i wolność, w ofierze składam tych kilka kwiatków, w setną rocznicę aczkolwiek smutnej, lecz pamiętnej chwili w dziejach naszego Narodu”. Autorka odwoływała się tutaj do stulecia utraty niepodległości. Z kolei Franciszek Rawita Gawroński w opublikowanej pod pseudonimem „Zygmunt Socha” pracy *Sejm grodzieński ostatni* przypomniał setną rocznicę obrad sejmu, który usankcjonował drugi rozbiór Polski. Dedykował ją: „Rodakom moim tę książkę, krwawemi łzami pisaną w stuletnią rocznicę 27 i 29 sierpnia, 2, 21 i 23 września 1793 poświęcam”.

W dalszym ciągu jednak istotne były przekazywane z pokolenia na pokolenie wartości, o których pisał Jan Trzeciecki w dedykacji dla szlachty ziemi sanockiej, zamieszczonej w rozprawie *O stronnictwach sejmowych w latach od 1889 do 1900*: „Przezacnej Szlachcie Ziemi Sanockiej co śladem starszych przodków służy wiernie Bogu i Ojczyźnie, spełnia wzorowo śluby Jana Kazimierza, żyje tradycją Konstytucji 3 maja, z zaparciem się własnem i poświęceniem broni ziemi ojczyстей jako podstawę bytu narodowego”. Z kolei Franciszek Habura w dedykacji do *Mowy przy odsłonięciu pomnika Kazimierzowi Wielkiemu wystawionego przez obywateli Bochni, dnia 29. Maja r. 1871* zwracał się do młodzieży: „Tak tedy żyjcie, jakbyście chcieli na pomniki u następnych pokoleń zasłużyć — a z trumny niewoli wstanie z martwych nasza Ojczyzna, choćby jej grób nie trzema, ale trzystoma kamieniami był przywalony, a wy będziecie szczęśliwym pokoleniem wolności”.

INNE PRZEJAWY PATRIOTYZMU

Wspomnienia w dedykacjach doczekały się osoby, które z pobudek patriotycznych zakładały biblioteki, muzea, gromadziły pamiątki przeszłości, aby ocalić je i przekazać następnym pokoleniom. Jan Kanty Hodani, tłumacz *Henriady w pieśniach* dziesięciu Woltera, w wierszowanej dedykacji pisał do Józefa Maksymiliana Ossolińskiego jako do tego:

Co żadnych nie oszczędza pracy i nakładów,
Aby mądre uczonych zebrać plody Dziadów
I złożone razem w wspaniały przybytek,
Na wieczny pragnie Wnuków poświęcić użytek.

Dalej podnosił wagę prac nad słownikiem języka polskiego podjętą przez Bogumiła Samuela Lindego pod opieką Ossolińskiego i w oparciu o jego zbiory. Sam Linde w dedykacji zamieszczonej w pierwszym tomie *Słownika języka polskiego* z 1807 roku dziękował Ossolińskiemu, pisząc:

...nie tylko w przedsięwzięciu tem mojem mnie utwierdził, że czas zbywający mi od zatrudnień bibliotecznych na tę pracę wolny zostawił, lecz i sam się przykładał, tak kosztem, jak osobistym trudem, aby zgromadzić potrzebne do tego celu, a rozproszone po kraju, szczątki literatury polskiej w jeden zbiór, składający w Wiedniu liczną Jego, a w najrzadsze dzieła obfitującą bibliotekę ojczyzną.

Z kolei w *Prawidłach etymologii przystosowanych do języka polskiego* Linde wspominał, iż mógł „dopomagać patriotycznemu JW. Pana Dobrodzieja zamysłowi, w utworzeniu Narodowej Biblioteki”. Natomiast Józef Wincenty Łąncucki w dedykacji w *Bajkach*, skierowanej do pierwszego kuratora Ossolineum, Henryka Lubomirskiego, podkreślał: „Twojej opiece oddane są skarby, które uczony Ossoliński złożył”. Franciszek Ksawery Chomiński, tłumacz tomu poezji Jacques’a Delille’a *Człowiek wiejski albo Georgiki francuskie*, w liście dedykacyjnym do Izabelli Czartoryskiej wspominał o gromadzeniu przez nią zabytków przodków. Antoni Bronikowski tom drugi przetłumaczonych przez siebie *Dzieł* Platona poświęcił księciu Augustowi Czartoryskiemu — „młodemu miłośnikowi rzeczy ojczyźnych”. Józef Muczkowski wydany przez siebie tom poezji Mikołaja Sępa Szarzyńskiego dedykował Tytusowi Działyńskiemu, właścicielowi biblioteki, z której korzystał, „...jako upominek wdzięczności, za to skrzętne ratowanie przez niedbalstwo i nieświadomość na wieczną zagładę wskazanych najdroższych dla nas, bo chlubnie przodków naszych ukształcenie umysłowe i przeszłą narodu wielkość poświadczających pomników naukowych”. Z kolei Franciszek Ksawery Malinowski w dedykacji dołączonej do *Krytyczno-porównawczej gramatyki języka polskiego z dzisiejszego stanowiska lingwistyki porównawczej* określił Tytusa Działyńskiego jako „wielkiego miłośnika rzeczy ojczyźnych, męża pełnego zasług i cnót obywatelskich”.

Działalność mniej znanego kolekcjonera, Mikołaja Wisłockiego, utrwalili w dedykacjach Jan Chęciński oraz Władysław Kazimierz Wójcicki. Chęciński „zacnemu zbieraczowi pamiątek ojczyźnych” dedykował *Poema mniejsze i strofy ulotne*. Natomiast Wójcicki w obszernym liście dedykacyjnym, zamieszczonym w tomie pierwszym *Silva-rerum. Staropolskie powieści*, pisał m.in.: „Wiedziony świętą czią dla zgasłych przodków w tej obywatelskiej powinności, zebrałeś znaczny zbiór portretów owych antenatów, co poszły w poniewierkę i złą niepamięć”.

W dedykacjach podnoszono również wagę prac na rzecz zachowania języka polskiego. Wspomnianemu już Samuelowi Bogumiłowi Lindemu jako „autorowi wiekopomnego Słownika języka polskiego” Fryderyk Skarbek ofiarował przetłumaczone przez siebie *Pieśni* Anakreonta. Fryderyk Kazimierz Skobel był

wprawdzie profesorem medycyny Uniwersytetu Jagiellońskiego, ale leżała mu na sercu także poprawność używania języka polskiego i temu zagadnieniu poświęcił kilka rozpraw. Do jednej z nich, *O zepsuciu języka polskiego w dziennikach i mowie potocznej osobliwie w Galicji*, dołączył dedykację dla autora rozpraw na temat gramatyki polskiej, Jana Nepomucena Deszkiewicza — „wielkiego miłośnika i znawcy języka polskiego”. Z kolei Skoblowi jako „dobrze zasłużonemu około narodowej oświaty i ojczystego języka” Wincenty Pol ofiarował pracę *Historyczny obszar Polski. Rzecz o dialektach mowy polskiej*. Natomiast Stanisław Bełza rozprawę *Na Szląsku polskim (wrażenia i spostrzeżenia)* dedykował „Wszystkim przykładającym się do tego, aby zachować od zagłady język i wiarę jego ojców”. W kontekście podkreślania zasług dla zachowania języka polskiego warto zwłaszcza zwrócić uwagę na dedykację dla generała Józefa Mrozińskiego zamieszczoną w rozprawie Józefa Supińskiego *Mysł ogólna fizjologii powszechnej*. Supiński nie pisze o zasługach wojskowych tego uczestnika kampanii napoleońskiej, potem powstania listopadowego i zesłańca, ale podkreśla, że był on autorem *Zasad gramatyki języka polskiego*.

Wspomniane w dedykacji dla Fryderyka Kazimierza Skobla zasługi na rzecz oświaty narodowej pojawiały się także w dedykacjach dla innych osób, zwłaszcza działających na tym polu na początku autonomii galicyjskiej, gdy polonizowano na tym terenie oświatę. Stanisław Zarański *Zarys dziejów nauki czytania w celu zawiązania dydaktyki narodowej i reformy elementarza* dedykował Adamowi Potockiemu — „reformy wychowania w duchu narodowym orędownicy”. Również Potockiemu oraz Józefowi Dietlowi Bronisław Trzaskowski przypisał swoje *Szkice pedagogiczne*, upamiętniając w ten sposób „pierwszych dzielnych rzeczników wychowania narodowego w kraju naszym”. Izidor Poeche pracę *Pierwsza morska podróż Krzysztofa Kolumba w celu odkrycia przyszłej Ameryki* ofiarował Andrzejowi Potockiemu jako „szlachetnemu i wielkodusznemu opiekunowi oświaty ludowej i szkolnictwa narodowego”. Inną swoją pracę — *Falszywe proroki* — dedykował z kolei Jerzemu Czartoryskiemu — „prezesowi Towarzystwa Pedagogicznego, nader gorliwemu krzewicielowi oświaty ludowej”.

W dedykacjach w książkach opublikowanych po upadku powstania styczniowego, a zwłaszcza w ostatnich dekadach XIX wieku, coraz częściej w charakterystyce cech ich adresata wymienia się już nie męstwo okazane w walce z zaborcą na polu bitwy czy w działalności konspiracyjnej, ale zasługi dla społeczeństwa i kraju na różnych polach. Władysław Bełza *Kronikę potoczną i anegdotyczną z życia Adama Mickiewicza* dedykował Mikołajowi Zybkiewiczowi, „w wielu sprawach publicznych mężowi zasłużonemu”. Teofil Ostaszewski *Sto bajek* ofiarował Józefowi Majerowi jako „niestrudzonemu orędownikowi około dobra kraju i ojczyzny”. Tę zmieniającą się tendencję dobrze oddaje dedykacja w tomie *Poezji* Kornela Ujejskiego: „Zmarłym za ojczyznę i żyjącym dla niej”. Uważano zatem za

ważne wspomnieć w dedykacji o tych zasługach adresata, które mogły być istotne dla rozwoju kraju czy społeczeństwa. Pojawiły się więc np. dedykacje dla osób wzorowo prowadzących gospodarstwo, tak jak w pracy Lubomiła Jastrzębowskiego *Zasady i sposoby zapewniające trwałe bogactwo pól i ochronę od klęski nieurodzaju, wskazane przez życie roślin*, dedykowanej Józefowi Zamoyskiemu, „przyjacielowi postępu rolniczego”, którego charakteryzowało „szczerze i gorące pragnienie: nieść swe trudy i mienie na usługi krajowego postępu”. Z kolei Ludwikowi Krasińskiemu, nazywając go „promotorem krajowego rolnictwa”, Jastrzębowski ofiarował rozprawę *Rzecz o chwastach i sposobach zupełnego ich wytepienia*. „Protektorem rybactwa krajowego” określił Artura Potockiego Aleksander Gostkowski w dedykowanej mu pracy *O gospodarstwie stawowym w Tomicach*.

W dedykacjach podkreślano także zasługi różnych osób dla polskiej nauki. Ludwik Gąsiorowski tom drugi *Zbioru wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych, aż do najnowszych* przypisał profesorom Józefowi Majerowi i Fryderykowi Skoblowi jako „mężom pełnym zasług dla literatury ojczyźnej lekarskiej”. Aleksander Kraushar rozprawę *Księżę Replin i Polska w pierwszym czterolecu panowania Stanisława Augusta (1764–1768)* dedykował „w hołdzie uznania” Tadeuszowi Korzonowi — „zasłużonemu badaczowi i dziejopisowi epoki Stanisława Augusta”. Również historykowi, Żegocie Paulemu, jako „wszechstronnemu znawcy i badaczowi przeszłości naszej”, Ludwik Zarewicz dedykował monografię *Lanckorona*. Podpisany kryptonimem „K.G.” autor *Wzórów rachunkowości rolniczej* ofiarował swoją pracę Tadeuszowi Kowalskiemu, byłemu profesorowi Instytutu Agronomicznego w Nowej Aleksandrii (Puławach) — „z głęboką czcią dla niez mordowanej Jego pracy i zasług na polu rolnictwa krajowego”. Wybitny okulista, Józef Talko, odczyt wygłoszony na IX Zjeździe Lekarzy dedykował „cieniom niez mordowanych pracowników na niwie ojczyźnej” — dwóm swoim znakomitym poprzednikom: Wiktorowi Szokalskiemu i Witoldowi Narkiewiczowi-Jodce.

ZAKOŃCZENIE

Dedykacje o wydźwięku patriotycznym, drukowane w dziewiętnastowiecznej książce, zwłaszcza w okresie międzypowstaniowym, poprzedzały przede wszystkim pamiętniki uczestników powstania listopadowego, relacje zesłańców, publicystykę polityczną. Wprowadzały więc w atmosferę książki, zachęcały do jej przeczytania. Ponieważ autorzy kierowali je często do towarzyszy broni czy współuczestników działalności konspiracyjnej, zesłań, uwiarygadniały one treść publikacji. Były też platformą do wyrażania przez autorów swoich poglądów, uczuć, ważnych dla nich idei i uczczenia wyznających je ludzi. Prezentowały

i przypominały pewne wzorce do naśladowania. Utrwały pamięć o osobach, które można było nazwać patriotami w różnym rozumieniu tego słowa. Uznanie i szacunek dla osób walczących z bronią o wolność ojczyzny, prowadzących działalność konspiracyjną i cierpiących z tego powodu prześladowania ze strony zaborców stopniowo ustępowały podkreśleniu różnych zasług adresatów dedykacji dla wspólnego dobra narodu. Należy też zauważyć, że w ówczesnych dedykacjach nie zawsze podawano, czym zasłużyła się dla ojczyzny osoba, której ofiarowano dzieło. Już samo określenie kogoś patriotą było wystarczającym uzasadnieniem.

Warto też zwrócić uwagę na samą formę graficzną dedykacji (Tutak, 2013; Sawa, 2014). Takie elementy, jak zróżnicowany krój i wielkość czcionki, ozdobne ramki, towarzyszące jej portrety adresatów, podkreślały i wzmacniały wymowę ideologiczną omawianych dedykacji.

WYKAZ CYTOWANYCH KSIĄŻEK Z DEDYKACJAMI

- Anakreont (1816). *Pieśni*, przeł. F. Skarbek. Warszawa: Drukarnia W. Dąbrowskiego.
- [Asnyk, A.] (1894). *Poezje przez El...y. Tom czwarty*. Kraków: nakładem „Nowej Reformy”.
- Bełza, S. (1890). *Na Szlaku polskim (wrażenia i spostrzeżenia)*. Kraków: G. Gebethner i Spółka.
- Bełza, W. (1884). *Kronika potoczna i anegdotyczna z życia Adama Mickiewicza*. Lwów: Seyfarth i Czajkowski.
- Budzyński, M. (1838). *Cztery lata 1833, 34, 35, 1836 w Galicji Austriackiej*. Bruksela: Kałussowski.
- Budzyński, M. (1841). *Wacław Rzewuski. Fantazja z czasów powstania podolsko-ukraińskiego w 1831 r.* Bruksela: Drukarnia Polska.
- Chęciński, J. (1860). *Poema mniejsze i strofy ulotne*. Warszawa: A. Nowolecki.
- Chodźko, M. (1834). *Dziesięć obrazów z wyprawy do Polski 1833 r.* Paryż: Maulde i Renou.
- Chodźko, M. (1835). *Wyprawa do Polski w r. 1833*. Paryż: A. Pinard.
- Chodźko, M. (1861). *Noc pielgrzyma. Urywek z poematu ducha*. Paryż: L. Martinet.
- Cukrowicz, H. (1849). *Zbiór modłów narodu polskiego podczas pokutnej niewoli*. Poznań: N. Kamiński.
- Czaplicki, F.W. (1871). *Pamiętnik Autora Czarnej księgi*. Kraków: M. Lumilski.
- Czaplicki, F.W. (1878). *Czarna księga 1863–1868*. Poznań: F. Hocieszyński.
- Czyński, J. (1845). *Bajki Marcinowej*. Paryż: Drukarnia Lacour i Cie.
- Delille, J. (1817). *Człowiek wiejski albo Georgiki francuskie*, przeł. F. Skarbek. Wilno: nakładem Antoniego Choińskiego.
- Falkowski, J. (1877). *Obrazy z życia kilku ostatnich pokoleń w Polsce*. Poznań: Księgarnia J.K. Żupańskiego.
- Falkowski, J. (1881). *Upadek powstania polskiego w 1831 roku*. Poznań: Księgarnia J.K. Żupańskiego.
- Garczyński, S. (1867). *Sonetny wojenne ogłoszone razem ze Wspomnieniami z czasów wojny narodowej polskiej 1831*. Paryż: Księgarnia Luxemburska.
- [Gawroński, F. Rawita] Socha, Z. (1894). *Sejm grodzieński ostatni. Tragedia w 5 aktach*. Lwów: [s.n.].
- Gąsiorowski, L. (1853). *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych, aż do najnowszych*, t. 2. Poznań: Jan Konstanty Żupański.

- Gergowiczówna, Z. (ok. 1897). *Pierwiosnki*. Lwów: Drukarnia E. Ostruszki.
- Giller, A. (1866). *Podróż więźnia etapami do Syberii w roku 1854*. Lipsk: F.A. Brockhaus.
- Giller, A. (1867). *Historia powstania narodu polskiego w 1861–1864 r.* Paryż: Księgarnia Luxemburska.
- Giller, A. (1867). *Opisanie zabajkalskiej krainy w Syberii*, t. 1. Lipsk: F.A. Brockhaus.
- Głębocki, J.T. (1882). *Wspomnienie z roku 1830–1831, czyli treściwe przedstawienie dziejów tegoż okresu*. Kraków: nakładem autora.
- Godebski, K. (1860). *Duch i dążność wieku*. Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Gorecki, A. (1843). *Kłosek polski czyli Nowy tomik poezji Antoniego Goreckiego, z dodatkiem uwag przez tegoż na doktrynę dziś Papieża względem Polski*. Paryż: Księgarnia Sławińska.
- Gorecki, A. (1857). *Siewba czyli Nowy tomik pism Antoniego Goreckiego*. Paryż: Księgarnia Polska.
- Gostkowski, A. (1877). *O gospodarstwie stawowym w Tomicach*. Kraków: nakładem autora.
- Habura, F. (1871). *Mowa przy odsłonięciu pomnika Kazimierzowi Wielkiemu wystawionego przez obywateli Bochni, dnia 29. Maja r. 1871*. Bochnia: nakładem autora.
- Horoszkiewicz, J. (1880). *Wspomnienia roku 1829–1831. Wiersze, pieśni z muzyką, marsze wojska polskiego, odnoszące się do epoki*. Lipsk: Drukarnia C.G. Rödera.
- Jastrzębowski, L. (1877). *Rzecz o chwastach i sposobach zupełnego ich wytepienia*. Warszawa: [s.n.].
- Jastrzębowski, L. (1880). *Zasady i sposoby zapewniające trwale bogactwo pól i ochronę od kłęski nieurodzaju, wskazane przez życie roślin*. Warszawa: J. Noskowski.
- K.G. (1899). *Wzory rachunkowości rolniczej praktycznie do potrzeb gospodarstwa wiejskiego zastosowane*. Warszawa: nakładem autora.
- Kamieński, H. (1844). *O prawdach żywotnych narodu polskiego*. Bruksela: Jan Nepomucen Młoddecki.
- Komorowski, I.A. (1863). *Wspomnienia podchorążego z czasów W.X. Konstantego*. Lwów: Redakcja „Gońca”.
- Kozłowski, K., (Wyd.) (1886). *Album Wojska Polskiego z 1831 roku*. Poznań: nakładem wydawcy.
- Kraskowski, T. (1836). *Pamiętnik o powstaniu białowieskiem*. Paryż: Księgarnia Polska.
- Kraushar, A. (1898). *Księżę Repnin i Polska w pierwszym czteroleciu panowania Stanisława Augusta (1764–1768)*, t. 1. Kraków: G. Gebethner i Spółka.
- Lenartowicz, T. (1859). *Bitwa raclawicka (ustęp z poematu)*. Paryż: Księgarnia Polska.
- Linde, S.B. (1806). *Prawidła etymologii przystosowane do języka polskiego*. Warszawa: [s.n.].
- Linde, S.B. (1808). *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa: [s.n.].
- Łańcucki, J.W. (1832). *Bajki*. Kraków: S. Gieszkowski.
- Malinowski, F.K. (1869). *Krytyczno-porównawcza gramatyka języka polskiego z dzisiejszego stanowiska lingwistyki porównawczej*. Poznań: L. Rzepecki.
- Mańkowska, B. (1883). *Pamiętniki. Całych pamiętników oddział I*, z. 1. Poznań: L. Rzepecki.
- Norwid, C. (1858). *Garstka piasku. Legenda*. Paryż: Drukarnia L. Martinet.
- Nowosielski, F. (1853). *O kształceniu serca*. Jersey: Drukarnia Powszechna.
- Ostaszewski, T. (1888). *Sto bajek jako ciąg dalszy „Moich dobrych chęci”*. Lwów: nakładem autora.
- Ostrowski, K. (1868). *Wskreszonego ś.p. Józefa Prawdomitra Przestrogi*. Paryż: Księgarnia Luxemburska.
- Paszkowski, M. (1864). *Komedia polska. Sempre speranza!* Lipsk: Księgarnia Zagraniczna.
- Pawłowicz, E. (1897). *Za późno! Z wycieczki do Krymu*. Lwów: [s.n.].
- Platon (1879). *Dziela*, t. 2. Poznań: Księgarnia J.K. Żupańskiego.
- Poeche, I. (1886). *Pierwsza morska podróż Krzysztofa Kolumba w celu odkrycia przyszłej Ameryki*. Złoczów: Księgarnia Wilhelma Zukerkandla.

- Poeche, I. (1897). *Falszywe proroki czyli Pogrom socjalistów we wsi Rozumowie. Prawdziwe zdarzenie z naszych czasów*. Poznań: W. Simon.
- Pol, W. (1869). *Historyczny obszar Polski. Rzecz o dialektach mowy polskiej*. Kraków.
- Potocki, L. (1874). *Kazimierz z Truskowa, czyli pierwszy i ostatni litewski powstaniec*. Poznań: Księgarnia J.K. Żupańskiego.
- [Potocki, T.] (1844). *O organizacji wojska*, z. 1. Paryż: Bourgoigne i Martinet.
- Rypiński, A. (1853). *Poezje Alexandra Rypińskiego pisane na pielgrzymstwie*, z. 1. Londyn: nakładem autora.
- Rypiński, A. (1856). *Sierżant filozof. Legenda albo Sen o przechodzeniu dusz (pogańskie metempsychosis)*, Londyn: nakładem autora.
- Skobel, F.K. (1870). *O zepsuciu języka polskiego w dziennikach i mowie potocznej osobliwie w Galicji*. Kraków: [s.n.].
- Skórzewski, H.J.S. (1840). *Wiara, nadzieja i miłość czyli Polacy na tułactwie w roku 1840*. Paryż: [s.n.].
- Sokołowski, J. (1900). *Poemat. Rok 1863*. Lwów: nakładem autora.
- Supiński, J. (1860). *Myśl ogólna fizjologii powszechnej*. Lwów: Kajetan Jabłoński.
- Szarzyński Sęp, M. (1827). *Rytmy*, wyd. J. Muczkowski. Poznań: nakładem wydawcy.
- Talko, J. (1900). *Meningocele intraorbitalis posterior. Odczyt miany na posiedzeniu sekcji okulistycznej IX Zjazdu lekarzy i przyrod. polskich*. Kraków: Redakcja „Postępu Okulistycznego”.
- [Trzaskowski, B.] (1895). *Szkice pedagogiczne przez Starego Pedagoga*. Lwów: Towarzystwo Pedagogiczne.
- Trzeciecki, J. (1900). *O stronnictwach sejmowych w latach od 1889 do 1900*. Kraków: [s.n.].
- Ujejski, K. (1866). *Poezje*, t. 1. Lipsk: F.A. Brockhaus.
- Voltaire (1803). *Henriada w pieśniach dziesięciu*. Kraków: [s.n.].
- Wiśniewski, W. (1866). *Wspomnienia kapitana wojsk polskich z roku 1863*. Lipsk: E.Ł. Kasprowicz.
- [Wołodźko, W.] Koszczyc, W. (1883). *Wybrańcy losu*. Lwów: Księgarnia K. Łukaszewicza.
- Wójcicki, W.K. (1861). *Silva-rerum. Staropolskie powieści*, t. 1. Wilno: J. Zawadzki.
- Zarański, S. (1868). *Zarys dziejów nauki czytania w celu zawiązania dydaktyki narodowej i reformy elementarza*. Kraków: Księgarnia i Wydawnictwo Dzieł Tanich i Pozytecznych.
- Zarewicz, L. (1885). *Lanckorona. Monografia historyczna według źródeł archiwalnych*. Kraków: Drukarnia „Czasu”.
- Zielonka, L. (1886). *Wspomnienia z Syberii od roku 1863–1869. Seria pierwsza. Obrazki z kategorii*. Lwów: nakładem Redakcji „Ogniska Domowego”.
- Żaba, N.F. (1831). *Głos Kościuszki do generała Lafayette’a. Wiersz*. Paryż: Typografia Pinarda.
- Żaba, N.F. (1833). *Polak w więzieniu w Paryżu*. Paryż: Drukarnia A. Pinarda.

BIBLIOGRAFIA

- Burkot, S. (1975). Lenartowicz w Krakowie. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Historyczno-literackie*, 6, 29–41.
- Chołoniewski, A. (1896). *Nieśmiertelni. Fotografie literatów lwowskich*. Lwów: [s.n.].
- Dunin, J. (2018). *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX–XX wieku*, oprac. J. Ladorucki, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Encyklopedia powszechna*, t. 20. (1865). Warszawa: Samuel Orgelbrand.
- Frejlich, J. (1938). Czyński Jan. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 4 (ss. 375–378). Kraków: PAU.
- Gruca, A. (2021). „Poświęcenie pisem drukowanych zwyczaj wprowadził...”. *Drukowane dedykacje w książce okresu zaborów*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Kalembka, S. (1971). *Wielka Emigracja. Polskie wychodźstwo polityczne w latach 1831–1862*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kieniewicz, S. (1964–1965). Kamiński Henryk Michał. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 11 (ss. 534–536). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Koczur-Lejk, K. (2018). Wzorce osobowe w listach dedykacyjnych Bartłomieja Paprockiego. W: B.M. Puchalska-Dąbrowska, E.A. Jurkowska (Red.), *Wzorce osobowe w dawnej literaturze i kulturze polskiej* (ss. 67–84). Białystok 2018: Wydawnictwo Prymat.
- Komza, M. (2011). Propagandowa rola ilustracji książkowej w XIX w. w Polsce i poza jej granicami. W: D. Kuźmina (Red.), *Bibliologia polityczna* (ss. 132–141). Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Kraśński, A.S. (1885). *Słownik synonimów polskich*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Linde, S.B. (1811). *Słownik języka polskiego*, t. 2. Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów.
- Markiewicz, G. (2007). Patriotyzmy i wzorce osobowe patrioty w społeczeństwie polskim w okresie powojennym (1864–1914). W: A. Stawarz, W.J. Wysocki (Red.), *Polski obyczaj patriotyczny od XVIII do przełomu XX/XXI w. — ciągłość i zmiana* (ss. 63–76). Warszawa: Muzeum Niepodległości.
- Natkaniec, D. (2021). Strony tytułowe krakowskich druków polemicznych wydanych w latach 1560–1600. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, sectio FF, 39, 15–32.
- Romankówna, M. (1959–1960). Gosselin Emilia. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 8 (s. 357). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sawa, A. (2014). „Nieśmiertelna pamiątka” — rola pisma drukowanego w kazaniach pogrzebowych z XVII wieku. *Acta Humana*, 5, 167–182.
- Socha, K. (2011). Ideologia wyrażona w szacie graficznej książki na przykładzie stron tytułowych Biblii. W: D. Kuźmina (Red.), *Bibliologia polityczna* (ss. 109–122). Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Stankiewicz, Z. (1982–1985). Potocki Tomasz, pseud. Adam Krzysztopor. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 28 (ss. 216–220). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stankowska, H. (1974). Tragiczne nekrologi pokolenia Wielkiej Emigracji. *Rocznik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza*, 9, 109–128.
- Tazbir, J. (2004). Przemiany polskiego patriotyzmu. *Nauka*, 1, 47–53.
- Tutak, K. (2013). *O dedykacjach w drukach polskich XVI i XVII w. (grafia i interpunkcja)*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Tyrowicz, M. (1980). Rypiński (Radwan-Rypiński) Aleksander. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 25 (ss. 546–548). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wawrzykowska-Wierciochowa, D. (1989). Potocka z Działyńskich Teofila Kludyna. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 27 (ss. 743–744). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zdanowicz, A. i in. (1861). *Słownik języka polskiego, obejmujący oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrazów obcych języków polskiemu przyswojonych*. Wilno: Maurycy Orgelbrand.

ANNA GRUCA

PATRIOTIC CONTENT IN PRINTED DEDICATIONS IN NINETEENTH-CENTURY BOOKS

Summary

References to the political situation in Poland appeared in printed dedications contained in books published in the nineteenth century. In this way, successive independence uprisings were remembered and their participants and conspiracies against the invaders commemorated. Many books with such dedications appeared in the works of writers in exile, who were forced to leave Poland because of their political activity. Particularly interesting are the dedications which recall the names of less well-known people, about whom historical studies and biographical dictionaries have no information. It should also be noted that the references in question affirm the relationship between the book and the culture of the era in which it appeared.

KEY WORDS: printed dedication, books in the nineteenth century, book design, patriotism

BOGUMIŁA STANIÓW

ORCID: 0000-0002-2562-2848

Uniwersytet Wrocławski

W SŁUŻBIE IDEOLOGII. CENTRALNY ZAKUP CZASOPISM I ZALECENIA DOTYCZĄCE PRENUMERATY DLA SZKÓŁ W POLSCE W LATACH PIĘCDZIESIĄTYCH XX WIEKU

Indoktrynacja w szkole po II wojnie światowej. Akcje subsydiowania i prenumeraty centralnej czasopism dla szkół oraz ideologiczny charakter tych działań w latach stalinowskich. Czasopisma radzieckie jako element budowania światopoglądu nauczycieli i indoktrynacji uczniów.

SŁOWA KLUCZOWE: centralny zakup czasopism, historia prasy, szkolnictwo, 1950–1956

WSTĘP — INDOKTRYNACJA W SZKOLE

Odbudowywanie struktury szkolnictwa polskiego po II wojnie światowej przebiegało w atmosferze społecznego zrozumienia dla ważności tej sfery życia publicznego i konieczności szybkiego odrobienia zaległości, sprawnego zorganizowania systemu szkolnego. Musiał to być nowy system, bo w wyzwolonym państwie tworzyły się nowe siły społeczno-polityczne. Na początku nowe struktury szkolnictwa spontanicznie naśladowały przedwojenne (zwłaszcza w zakresie typów placówek i zasad ich funkcjonowania), gdyż liczył się czas, ale wkrótce władza upomniała się o prawa do decydowania o szczegółach ustroju szkolnego, tak by jak najprędzej mogła mieć na niego wpływ. Już w sierpniu 1944 roku w Lublinie powstało pierwsze kuratorium, a w Chełmie, w lipcu tego samego roku, inspektorat szkolny (Wierzchnicki, 2015). Chociaż początkowo korzystano z przedwojennych ustaleń prawnych, wkrótce stworzono własne rozwiązania, które pozwalały wydawać odpowiednie regulacje prawne czy organizować różne formy szkoleń, w tym politycznych, nauczycielstwa. W listopadzie 1944 roku na zjeździe lubelskim,

który zgromadził zarówno nowe władze szkolne, jak i zwykłych, niczego nieświadomych nauczycieli, zaakceptowano demokratyczne zmiany w państwie i szkolnictwie oraz przypieczętowano zgodność linii władzy z polityką szkoły. Powszechność i dostęp do różnych form kształcenia na poszczególnych szczeblach były wtedy priorytetem. W następnym roku poświęcono im, a także jednolitości, bezpłatności i obowiązkowości szkolnictwa, Ogólnopolski Zjazd Oświatowy, który odbył się w Łodzi. Oprócz pryncypiów dyskutowano tam również nad programami i treściami nauczania. Dużym problemem były kadry, które zasilano ludźmi niewykształconymi, za to ideologicznie sprawdzonymi. Relacje między szkołą a ideologią były wyraźnie dostrzegalne i miały stać się przedmiotem obrad zjazdu nauczycieli już w listopadzie 1945 roku w Bytomiu (z udziałem Bolesława Bieruta, ówczesnego prezydenta KRN oraz ministrów oświaty, kultury i sztuki). Jednak to wydarzenia zdominowały wówczas kwestie statusu nauczyciela oraz jego sytuacji materialnej, pozostawiono więc wcześniejsze ustalenia bez zmian. Ostatecznie temat powrócił ok. roku 1947, a na zjeździe delegatów ZNP w maju 1948 roku kwestie relacji władzy i ideologii do funkcjonowania szkoły stały się już najważniejsze (Wierzchnicki, 2015, za: Mauersberg, Walczak, 2005).

Indoktrynacja polityczna w powojennej polskiej szkole, zwłaszcza do roku 1956, doczekała się już swoich opracowań. Władza wpływała na różne aspekty szkolnego życia. Badacze tych kwestii wskazują przede wszystkim na: indoktrynację nauczycieli (Kryńska, Mauersberg, 2003, s. 151–180; Bober, 2011, s. 125–182), zwalczanie edukacji religijnej (Kryńska, Mauersberg, 2003, s. 12–52; Bober, 2011, s. 293–358), walkę z tradycyjnymi wartościami (Bober, 2011, s. 239–292), tendencyjne treści w programach nauczania i podręcznikach (Kryńska, Mauersberg, 2003, s. 53–111; Bober, 2011, s. 183–238), sterowanie działalnością organizacji młodzieżowych (Kryńska, Mauersberg, 2003, s. 112–150; Bober, 2011, s. 359–405). Niezwykle istotnym aspektem jest również wpływ władzy na dostępność oraz tematykę książek i czasopism w szkole. Jest on najmniej zbadany, wymaga bowiem analizy pośredniej — nie tyle (czy nie tylko) samych dokumentów piśmienniczych niosących ładunek propagandowy, ile pewnej polityki kierowania nimi, czyli procedur pozwalających na docieranie do szkół konkretnych tytułów oraz właściwe ich wykorzystywanie w nauczaniu, wychowaniu i kontaktach z rodzicami lub opiekunami dzieci¹. Odbywało się to za pomocą rozporządzeń i komunikatów kolejnych ministrów resortu oświaty, a dyrektorzy szkół mieli za zadanie wprowadzać je w życie. Ten artykuł ma na celu ukazać, jakie decyzje podejmowano i jakie środki kierowano do szkół w związku z prenumeratą czasopism, niezwykle ważnego i odpowiednio docenianego przez władze narzędzia propagandowego

¹ Por. fragmentaryczne badania: Staniów, 2016a, 2016b.

wpływu. Jego podstawą stały się okólniki i komunikaty kierowane przez ministerstwo do władz szkolnych, publikowane na łamach „Dziennika Urzędowego” w latach 1950–1956².

IDEOLOGIA A SŁOWO DRUKOWANE W POWOJENNEJ SZKOLE (DO 1949 ROKU)

Władze od początku dostrzegały potencjał ideologiczny, który można było dostarczyć młodym ludziom za pośrednictwem słowa drukowanego. Niedostatek podręczników i książek do użytku szkolnego miały niwelować starannie dobrane, dozwolone przez ministerstwo do użytku książki inne: beletrystyka i literatura popularnonaukowa (Staniów, 2011) oraz wybrana naukowa (ale też propagandowa, polityczna, dzieła klasyków socjalizmu itp.), a także czasopisma dostępne w bibliotekach szkolnych. Publikowane w dziennikach urzędowych ministerstwa spisy książek zatwierdzonych do użytku w szkołach na różnych poziomach miały pomóc w identyfikacji książek właściwych (część z nich była kupowana centralnie) i oddzieleniu ich od tych — w opinii władzy — małowartościowych lub wręcz szkodliwych (Korczyńska-Derkacz, 2013). W latach pięćdziesiątych przeprowadzono też wieloetapową czystkę w zbiorach bibliotek szkolnych, pozbawiając je literatury ideologicznie zabronionej (Korczyńska-Derkacz, 2010, 2015; Bober, 2011, s. 262–268). Ale szybko zorientowano się, że to czasopisma niosą informacje najświeższe, docierają do licznej rzeszy czytelników, których można przyciągnąć i zmanipulować.

Zapomogi dla bibliotek na „akcję biblioteczną” przyznawano na mocy okólnika o przyznawaniu subwencji dla bibliotek w gotówce już w 1945 roku (Okólnik, 1945/7)³. Środki te miały pomóc im w budowaniu zbiorów. Okólnikiem nr 7 w sprawie bibliotek szkolnych z roku 1946 poinformowano o utworzeniu w Ministerstwie Oświaty — w ramach Wydziału Bibliotek — Referatu Bibliotek Szkolnych. Okręgowi wizytatorzy mieli za zadanie m.in. opiniować dobór książek do bibliotek szkolnych, a także czuwać nad centralnym zakupem książek oraz centralną prenumeratą czasopism (Okólnik, 1946/7). Te obowiązki wypełniali oni — według ministerstwa — ze zmienną skutecznością, a efekty niektórych akcji nie były zadowalające. Za pomocą kolejnych dokumentów pouczano wówczas zarówno wizytatorów, jak

² Pierwszy taki spis ukazał się w marcu 1946 roku. Ich zbiorcze wykazy opublikowano dwukrotnie (*Katalog*, 1966 i *Katalog*, 1971).

³ W przypisach odnoszących się do ministerialnych aktów prawnych będą się posługiwała początkiem tytułu dokumentu, a także rocznikiem i numerem dziennika urzędowego, w którym został zamieszczony.

i dyrekcje szkół. Kuratoria, inspektoraty szkolne oraz dyrektorów napominano na przykład w sprawie miesięcznika „Nowa Szkoła”, który był właściwie organem ministerstwa, a omawiał „zagadnienia związane z powojenną przebudową szkoły w Polsce i za granicą” (Komunikat, 1946/5). Należało niezwłocznie poinformować o nim w szkołach, powiadomić o możliwościach prenumeraty, zaprezentować charakter tego pisma i potrzebę zaznajomienia się zarówno z archiwalnymi, jak i bieżącymi numerami. Naciskano na prenumeratę osobistą nauczycieli, a tych, którzy ze względów finansowych nie mogli sobie na to pozwolić, kierowano do egzemplarzy prenumerowanych przez biblioteki szkolne, rejonowe, gminne i inne. (Komunikat, 1946/5). W tym czasie podobne merytoryczne zalecenia otrzymywały — zawsze w formie oficjalnych komunikatów — i inne czasopisma, między innymi „Czyn Młodzieży Polskiego Czerwonego Krzyża” (Komunikat, 1946/11).

W oparciu o Dekret o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi z dnia 17 kwietnia 1946 roku wydano Instrukcję o organizacji i prowadzeniu bibliotek szkół powszechnych (jako załącznik do zarządzenia z dnia 20 sierpnia 1947 roku) (Instrukcja, 1947/9). Przewidywała ona organizowanie zarówno biblioteki nauczycielskiej, w skład której miał wejść zbiór czasopism, jak i uczniowskiej „biblioteki podręcznej”, z czytelnią czasopism, o ile szkoła posiadała odpowiednie warunki lokalowe. Czasopisma przedmiotowe, których ofertę wciąż rozszerzały Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych (PZWS), miały pomagać nauczycielom w wykonywaniu ich codziennej pracy dydaktycznej i wychowawczej. Mimo że ministerstwo subsydiowało czasopisma dla pedagogów, ich cena wciąż była zbyt wysoka dla wielu placówek (Komunikat, 1948/5). PZWS zorganizowały więc ekspedycję egzemplarzy okazowych do wszystkich typów i poziomów szkół, a także do zakładów kształcenia nauczycieli. Kuratoria i inspektoraty szkolne otrzymały dodatkowo materiały informacyjne, afisze i ulotki, które miały reklamować prenumeratę czasopism dla szkół. Niestety, ta akcja również nie została przez ministerstwo oceniona jako udana, kłopoty były nawet z ustaleniem adresów szkół, do których miałyby być te egzemplarze wysłane. Kuratoria i inspektoraty szkolne ganiono za opieszałość, ale przede wszystkim za brak zrozumienia i zainteresowania, brak poparcia ze strony administracji i kierownictwa szkół. Kolejny raz przypominano nie tylko o konieczności włączenia się do tej akcji, ale również wykorzystywania w praktyce przesyłanych materiałów i interakcji z ministerstwem (nadsyłania uwag, aktywnej współpracy z czasopismami, dostarczania tekstów metodycznych opartych na praktyce), a przede wszystkim namawiano do tego, by każdy nauczyciel miał dostęp do odpowiedniego do jego specjalizacji fachowego periodyku (Komunikat, 1948/5). W końcu nadszedł etap kontroli, gdyż „zalecenie to nie zostało wykonane w całej rozciągłości” (Komunikat, 1948/13). Wyznaczono czasopisma obowiązkowe do prenumeraty w szkołach ogólnokształcących i zawodowych (do 1 stycznia 1949 roku). Były to: „Polonistyka”, „Wiadomości Historyczne”, „Polska

i Świat Współczesny”, „Geografia w Szkole”, „Biologia w Szkole”, „Fizyka i Chemia”, „Matematyka” i „Język Rosyjski” (Komunikat, 1948/13). Wobec słabego wciąż zainteresowania niektórymi tytułami, zwłaszcza tymi o charakterze ogólnopedagogicznym, rozpoczęto u progu lat pięćdziesiątych (w 1949 roku) prenumeratę opłacaną centralnie przez ministerstwo. Pierwszym periodykiem, który był rozprawdany w ten sposób, była „Nowa Szkoła” (Komunikat, 1949/3).

LATA 1950–1956

Naświetlone w poprzednim podrozdziale początki powojennego dystrybuowania prasy pedagogicznej do szkół dają wyobrażenie o znaczeniu i problemach tego przedsięwzięcia. Przy trudnej sytuacji finansowej oświaty niełatwo było sprostać wymaganiom ministerstwa, dlatego w przypadku szczególnie istotnych — według władz szkolnych — tytułów decydowano się na centralne opłacanie prenumeraty. Z takim bagażem doświadczeń szkoły weszły w okres stalinowski i nasilająca się ich ideologizacja zaczęła się objawiać w pierwszej kolejności w finansowaniu prenumeraty czasopism radzieckich. W komunikacie z 1950 roku poruszano temat zakupu „Szkoły i Domu” (ministerstwo opłaciło szkołom prenumeratę za pierwsze trzy numery, resztę szkoły miały „natychmiast” zamówić już na własny rachunek). W tym samym komunikacie informowano, że dla tych placówek, w których odbywało się nauczanie języka rosyjskiego⁴, ministerstwo zamówiło i opłaciło bibliotekom szkół podstawowych prenumeratę miesięcznika radzieckiego „Murziłka” (Komunikat, 1950/1)⁵ lub „Pionierskaja Prawda”⁶ (do wyboru) na cały rok 1950. Wszystkie szkoły średnie ogólnokształcące otrzymywały

⁴ Jak podaje H. Zajac (za O. Opólską-Danecką), język rosyjski jako przedmiot obowiązkowy został wprowadzony do szkół na mocy zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 12 czerwca 1945 roku, które dotyczyło wprowadzenia do klasy I i II gimnazjum języka rosyjskiego jako jednego z czterech języków obcych (obok angielskiego, francuskiego i niemieckiego), przy czym zalecano równomierne uwzględnienie tych języków. W roku 1954 nauczano go już we wszystkich szkołach stopnia licealnego oraz w szkołach podstawowych, z wyjątkiem szkół, w których nie było nauczyciela tego przedmiotu (Zajac, 2008, s. 8).

⁵ W następnym komunikacie zapowiedziano, że sposób wykonania tych zaleceń będzie sprawdzany przez wizytatorów okręgowych (Komunikat, 1950/20). Pierwszy numer „Murziłki” ukazał się w maju 1924 roku. W latach trzydziestych XX wieku zmieniło się jego przeznaczenie — z pisemka dla przedszkolaków stało się pismem dla młodszych dzieci szkolnych. Do 1991 roku „Murziłka” była organem prasowym KC Komsomołu i Rady Centralnej Wszechzwiązkowej Organizacji Pionierskiej. Tytuł wydawany jest do dziś ([az], 1975). Tytułowy Murziłka początkowo był małym leśnym krasnałem, potem psem, chłopcem-korespondentem (za: *Ulubione*, 2022).

⁶ Pierwszy numer pisma ukazał się w ZSRR 6 marca 1925 roku. Był to organ Wszechzwiązkowej Organizacji Pionierskiej im. Włodzimierza Iljicza Lenina. Tu m.in. w 1940 roku po raz pierwszy wydano w odcinkach *Timura i jego drużynę* A. Gajdara (Sadowski, 2017).

w ten sposób „Wokrug Swieta” i „Ogoniok”⁷. W pierwszej kolejności czasopisma te miały — oficjalnie — wspomagać naukę języka, ale bardzo szybko zaczęto zaznaczać i inne ich zalety („dużą wartość”) (Komunikat, 1950/22b), a przede wszystkim nakazywano:

Każdy otrzymany numer czasopisma powinien być należycie wyzyskany w pracy szkolnej i przechowywany w specjalnej teczce. Po skompletowaniu wszystkich numerów rocznik czasopisma należy oprawić i zainwentaryzować w bibliotece szkolnej (Komunikat, 1950/22a).

Prenumeratę czasopism radzieckich zalecono też w 1950 roku świetlicom szkolnym i pozaszkolnym, w tym przy szkołach dla pracujących. Lista tytułów, które miały być zamawiane „w odpowiedniej ilości egzemplarzy” (Komunikat, 1950/22b), w każdej świetlicy przynajmniej dwa, była już dłuższa i obejmowała pisma:

- „Wożatyj” („Przewodnik Zastępu”)⁸,
- „Družnyje Riebiata” („Przyjacielski Zespół”),
- „Murziłka”,
- „Tiechnika Mołodziezi” („Technika Młodzieży”)⁹,
- „Wokrug Swieta” („Naokoło Świata”),
- „Ogoniok” („Ogieniek”),
- „Fizkultura i Sport” („Kultura Fizyczna i Sport”) (Komunikat, 1950/22b).

W międzyczasie ministerstwo rekomendowało inne czasopisma do bibliotek szkolnych oraz pracy kół przedmiotowych, ale żadne z nich nie otrzymywało już choćby częściowego finansowania (np. „Szkoła i Dom” czy „Życie Literackie”). Zdarzało się, że jeden numer jakiegoś czasopisma wysyłano do szkół z poleceniem wykorzystania go w danym roku szkolnym, np. „Turystykę”.

W grudniu roku 1950 materiały wydawane periodycznie, które nie były przeznaczone dla dzieci i młodzieży, ale miały służyć działalności politycznej nauczycieli w szkołach: „Notatnik Referenta”, „Notatnik Agitatora” oraz „Materiały

⁷ Pismo ukazuje się nieprzerwanie od 21 grudnia 1899 roku. Pierwszym redaktorem był Michaił Kolcow — pisarz i dziennikarz. Powstało jako alternatywa dla ówczesnych burżuazyjnych periodyków, w zamyśle miało docierać do czytelników (również młodych) za pomocą lekkiego przekazu wzmocnionego oprawą graficzną, m.in. dużą liczbą rysunków i ilustracji. Dzięki temu przetrwało czasy stalinowskie i wydawane jest do dziś.

⁸ Decyzją Biura KC Komsomołu 10 czerwca 1924 roku ukazał się pierwszy numer pisma pod nazwą „Wożatyj” przeznaczonego dla przywódców ruchu pionierskiego. Od początku stał się on aktywnym pomocnikiem Komsomołu w rozwoju organizacji pionierskiej. Dużą rolę w powstaniu pisma odegrała Nadieżda Krupska, która przez pewien czas była członkiem komitetu redakcyjnego ([az], 1975, s. 178).

⁹ „Tiechnika-Mołodiezi” była „ochotniczo” (czyli obowiązkowo) prenumerowana przez wszystkich uczniów wielu techników, tak było np. w częstochowskim TZN-ie (Techniczne Zakłady Naukowe, szkoła średnia w Częstochowie), w którym co roku uczyło się ponad tysiąc uczniów (Paruzel, 2005).

dla Prelegenta”, zostały odgórnie przydzielone szkołom średnim ogólnokształcącym, a także podstawowym „o większej liczbie nauczycieli” oraz we wsiach spółdzielczych i PGR-ach (Komunikat, 1950/23). Wobec braku środków centralnych na prenumeratę cennych dla dydaktyki tytułów wymyślono inny sposób na rozpropagowanie zaopatrzenia w czasopisma (m.in. „Iskierka”, „Płomyczka”, „Płomyka”, „Przyjaciela” i „Młodego Technika”). Miał to być zakup zakładowy, który polegał na bezpośrednim docieraniu pracowników Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” i PPK „Ruch” do szkół, z pomocą komitetów rodzicielskich i szkolnych komitetów opiekuńczych, w celu zachęcenia dzieci i młodzieży do indywidualnych, prywatnych zamówień pism dla nich przeznaczonych (Komunikat, 1951/3). Nadal też usilnie namawiano nauczycielstwo do zainteresowania się coraz bogatszą ofertą czasopism pedagogicznych — poprzez zamówienie prenumeraty osobistej oraz do bibliotek (Komunikat, 1951/8). Wysyłano po 1–2 bezpłatne numery okazowe, żeby zachęcić szkoły do współpracy (Komunikat, 1953/5), a do cyklicznie ogłaszanych wykazów książek zatwierdzonych do użytku szkolnego dopisywano czasem również tytuły czasopism¹⁰. Kuszono prestiżem instytucji opracowujących konkretne periodyki, takich jak Polska Akademia Nauk (Komunikat, 1953/16) czy Instytut Badań Literackich (Komunikat, 1955/9), oraz ich wysokim poziomem naukowym (Komunikat, 1954/17). Nie wiązało się to jednak z zachętą w formie choćby dofinansowania części zakupu prenumeraty tych pism. Za to bardzo szeroko reklamowano takie periodyki, które niosły „bogaty materiał ideowo-wychowawczy” (Komunikat, 1951/15). W ten program najbardziej wpisywało się kilka tytułów. Pierwszym z nich był dwutygodnik „Stolica”, który polecano do przygotowywania akcji odczytowo-propagandowych oraz redagowania szkolnych gazetek ściennych na ważne ideowo tematy, w tym „realizacji Planu 6-letniego na odcinku budowy nowej stolicy” (Komunikat, 1951/15). Liczono na to, że gdy czasopismo na stałe trafi do szkół, ożywi działalność szkolnych komitetów odbudowy Warszawy (SKOW) i „zwiększy wkład młodzieży szkolnej na rzecz budowy socjalistycznej Stolicy” (Komunikat, 1951/15). Dlatego zorganizowano dość zawiłą system jego współfinansowania: Naczelna Rada Odbudowy m.st. Warszawy zezwoliła SKOW-om przeznaczać na prenumeratę fundusze pozyskiwane z urządzanych w szkole imprez na rzecz Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy. Uznanie zyskały też: „Przegląd Kulturalny”, między innymi z powodu „wysokiego poziomu ideologicznego” (Komunikat, 1953/11), „Spółdzielnia Produkcyjna”, na łamach której swoimi doświadczeniami dzielili się i przodujący chłopci, i nauczyciele akademicy (Komunikat, 1953/17), oraz „Drużyna”, skierowana do przewodników drużyn harcerek (Komunikat, 1954/16).

¹⁰ Np. „Wiedzy i Życia” w wykazie z roku 1953. Zob. Komunikat, 1953/8.

Apogium promowania propagandowych treści, w tym osiągnięć radzieckiej pedagogiki, nastąpiło w roku 1952, na który zaplanowano prenumeratę dla szkół z budżetu centralnego trzynastu tytułów czasopism. Tabela 1 przedstawia je w takiej kolejności, w jakiej wystąpiły w komunikacie ministerstwa wraz z przydziałem do typów szkół z załączonego tam rozdzielnika (Komunikat, 1952/3). W późniejszych latach dodawano kolejne tytuły (w tabeli przedstawiono zmiany dotyczące 1953 roku), jak również doraźnie wysyłało nadliczbowe egzemplarze do bibliotek spoza rozdzielnika, jako zachętę do prenumeraty (były to zawsze czasopisma radzieckie) (Komunikat, 1953/14).

Tab. 1. Czasopisma finansowane z budżetu centralnego dla szkół w latach 1952–1953 (kolorem niebieskim oznaczono prenumeraty czasopism polskich, czerwonym — radzieckich)

Tytuł czasopisma	Licea ogólnokształcące	Licea pedagogiczne	Licea dla wychowawczyń przedszkoli	Biblioteki przykładowe (bp) ¹¹ lub szkoły ćwiczeń przy ZKN ¹²	Szkoły stopnia podstawowego (min. 3 nauczycieli)	11-latki (SP + liceum)	Licea dla pracujących
1952 (i kontynuowane w 1953)							
„Nowe Książki”			od 1953	bp			
„Polonistyka”				bp			
„Polska i Świat Współczesny”				od 1953 w szkołach ćwiczeń			
„Poradnik Bibliotekarza”				bp		tylko w 1952	
„Komsomolskaja Prawda”							

¹¹ Były to biblioteki, które działały w latach 1948–1960. Odnaczały się dobrymi warunkami lokalowymi, odpowiednio zorganizowanymi zbiorami i wykwalifikowaną kadram, która mogła udzielać pomocy innym bibliotekarzom szkolnym przywarsztatowo — na specjalnych dyżurach w bibliotece lub w trakcie kursów i szkoleń w tych placówkach. Do idei tej, z jeszcze większym rozmachem, wrócono w Programie pracy biblioteki szkolnej (1983), ale z powodu braku środków pomysł ten nie został w pełni zrealizowany, zob. Andrzejewska, 1996, s. 58.

¹² ZKN — Zakłady Kształcenia Nauczycieli, instytucje, które w zależności od poziomu (kształcenie na poziomie średnim, półwyższym i wyższym) przygotowywały do pracy nauczyciela. W celu realizacji praktyk pedagogicznych nawiązywały współpracę z konkretnymi szkołami w okolicach funkcjonowania ZKN. Tam odbywały się, pod opieką opiekuna z ZKN, lekcje pokazowe (hospitacje) prowadzone przez nauczycieli ze szkoły, a także lekcje próbne przygotowywane i prowadzone przez studentów/słuchaczy różnych poziomów i form kształcenia. Por. Jarowiecki, Nowecki, Ruta, 1983.

Tytuł czasopisma	Licea ogólnokształcące	Licea pedagogiczne	Licea dla wychowawczyń przedszkoli	Biblioteki przykładowe (bp) ¹¹ lub szkoły ćwiczeń przy ZKN ¹²	Szkoły stopnia podstawowego (min. 3 nauczycieli)	11-latk (SP + liceum)	Licea dla pracujących
1952 (i kontynuowane w 1953)							
„Murziłka” (w 1952 do wyboru „Wozatyj”)							
„Naczelna Szkoła”							
„Ogoniok”							
„Pionierskaja Prawda”							
„Sowieckaja Pedagogika”							
„Tiechnika Mołodieży”							
„Uczitielskaja Gazieta”							
„Znanje — Siła”							
tytuły dodane w 1953							
„Bibliotekarz”				bp			
„Pamiętnik Literacki”							
„Przewodnik Bibliograficzny”				bp			
„Wychowanie w Zespole”				bp			
„Pionier” ¹³							

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Dziennika Urzędowego Ministerstwa Oświaty 1952 nr 3, poz. 31 i 1953 nr 17, poz. 14.

¹³ „Pionier” był miesięcznikiem literackim, artystycznym i społeczno-politycznym KC Komсомоłu i Rady Centralnej Ogólnounijnej Organizacji Pionierskiej, przeznaczonym dla pionierów i uczniów. Ukazywał się od 15 marca 1924 roku.

Dziewięć z trzynastu tytułów abonowanych odgórnie to czasopisma radzieckie, „Polska i Świat Współczesny” był zaś periodykiem o dużej liczbie materiałów propagandowych. Najwięcej takich pism miało być wysyłanych do liceów pedagogicznych i dla wychowawczyń przedszkoli, co świadczy o tym, że władzy zależało przede wszystkim na wychowaniu ideologicznym karnych szeregów nauczycieli. Rozszerzenie listy w 1953 roku poszło jednak w kierunku dodania czasopism służących nie celom propagandowym, lecz fachowym i dydaktycznym (wyjątkiem jest „Pionier”). W wykazie czasopism na 1955 rok Samodzielny Wydział Bibliotek Szkolnych i Pedagogicznych w Ministerstwie Oświaty podawał już nieco okrojony zestaw tytułów polskich obejmujący: „Bibliotekarza”, „Historię i Naukę o Konstytucji”, „Nowe Książki”, „Poradnik Bibliotekarza” i „Życie Szkoły”. Nadal imponujący był zestaw radzieckich periodyków: „Bibliotekar” (to nowość na liście — do bibliotek przykładowych¹⁴), „Doszkolnyje wospitanie” (nowość na liście — dla liceów kształcących wychowawczynie przedszkoli), „Komsomolskaja Prawda”, „Naczalnaja Szkoła”, „Ogoniok”, „Pionier”, „Sowietskaja Pedagogika” i „Znanie — Siła” (Komunikat, 1955/4). Kilka pozycji dalej, w tym samym roku, ministerialny „Dziennik Urzędowy” zalecał wiele tytułów obcojęzycznych, m.in. francuskich, angielskich i niemieckich, które polecano prenumerować dla potrzeb nauki języków obcych, z wyraźnym wskazaniem dywersyfikacji tych zainteresowań, nawet w kierunku języka chińskiego, hiszpańskiego i włoskiego (Okólnik, 1955/26). Lista czasopism dostarczanych z centralnego rozdzielnika w 1956 roku była podobna do tej sprzed roku, dodano „Książkę dla Ciebie” do bibliotek przykładowych, na listę powróciła „Murziłka”, zabrakło natomiast „Komsomolskiej Prawdy”. Trudno dywagować nad powodami tych zmian, bo nie podawano żadnych konkretnych przyczyn, nigdy nie badano też realnych potrzeb lub stopnia wykorzystywania tych pism w szkołach. Były one jednak raczej zbędnym balastem w zbiorach bibliotek i ich wykorzystanie w dydaktyce było znikome¹⁵. Osobnym komunikatem wstrzymano też prenumeratę „Historii i Nauki o Konstytucji” na rok 1957 (Komunikat, 1956/14). Prenumerata z budżetu centralnego objęła w tym roku już tylko „Bibliotekarza”, „Nowe Książki”, „Poradnik Bibliotekarza” i „Życie Szkoły” (Komunikat, 1957/1). Zmiany polityczne w kraju powiązane z wydarzeniami

¹⁴ Szkolne biblioteki przykładowe funkcjonowały w PRL w latach 1945–1960 i 1965–1971. Zostawały nimi placówki wyróżniające się pod względem organizacji oraz efektywności pracy. Pełniły funkcje metodyczne, służąc bibliotekarzom pomocą w zakładaniu i prowadzeniu bibliotek w szkołach różnych typów.

¹⁵ Świadczyć o tym może słaba reprezentacja tych tytułów w literaturze metodycznej i artykułach publikowanych w pismach metodycznych tamtych lat, ale jest to zagadnienie, które wymaga odrębnych badań.

1956 roku ostatecznie zakończyły kuriozalne prenumeraty pism nacechowanych propagandowo i wykorzystywanych w szkołach pod przymusem, zwłaszcza tych radzieckich¹⁶.

ZAMIAST PODSUMOWANIA, CZYLI KILKA SŁÓW O TYM, CO BYŁO POTE

Po odwilży politycznej sytuacja zrazu wydawała się oczywista, szkoła wyzwolona z okowów ideologii mogła w końcu zacząć normalnie funkcjonować. Jednak gruntowne zmiany systemowe nie nastąpiły od razu i nie aż tak głęboko. W latach sześćdziesiątych na powrót zaczęto organizować łagodny program oddziaływania na szkoły, chociaż nigdy więcej nie zbliżył się on nawet w swojej retoryce i nasileniu do tego z lat pięćdziesiątych. W komunikatach kierowanych do szkół zaczęto używać raczej zwrotu „ministerstwo zwraca uwagę na...” niż „zaleca się” czy „należy”. A na co kierowano uwagę dyrekcji szkół i nauczycieli? Na przykład na ruch ZBoWiD-owski, dlatego miesięcznik, a potem tygodnik „Za Wolność i Lud”, organ Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, reklamowano bibliotekom szkół średnich (Komunikat, 1960/2; Komunikat, 1971/B-10). Kładziono nacisk na opacznie rozumiany internacjonalizm, ograniczony do państw obozu socjalistycznego i tych, które niedawno wprowadziły ten ustrój. Akcentowano zagadnienie walki o pokój i solidarność dzieci i młodzieży całego świata (Staniów, 2021), dlatego miesięcznik „Widnokregi”, który był organem Ogólnopolskiego Komitetu Pokoju, widziano w zbiorach szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych (Komunikat, 1960/8). Istotnym tematem stawał się rewolucyjny ruch młodzieżowy, więc kwartalnik Komisji Historycznej Komitetu Centralnego Związku Młodzieży Socjalistycznej i Zarządu Głównego Związku Walki Młodych pt. „Pokolenia” kierowany był do liceów, techników i zasadniczych szkół zawodowych (Komunikat, 1963/11). Ale przede wszystkim pogłębiano budowanie przyjaźni między Polską a ZSRR. Czasopisma dostarczały materiałów do celebrowanego w szkołach Miesiąca Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (TPPR) wydawał ilustrowany tygodnik „Przyjaźń”, o „dużych walorach ideowo-wychowawczych”, o czym „przypominało” (!) ministerstwo i sugerowało jego przydatność w szkołach podstawowych i średnich (Komunikat, 1960/12). „Zbliżeniu krajów radzieckich do naszej młodzieży” miał służyć tygodnik „Kraj Rad”, bogato ilustrowany, a przede wszystkim informujący o najnowszych osiągnięciach ZSRR (Komunikat, 1961/11). W latach siedemdziesiątych zaczęto nawet sprowadzać „Gorizonty

¹⁶ W 1959 roku dodano do tego wykazu „Klasy Łączone” i „Nową Szkołę” (Komunikat, 1958/1). Taki stan utrzymano w roku 1959 (Komunikat, 1959/1).

Tiechniki dla Dietiej” — rosyjską wersję polskiego czasopisma popularnotecznego dla dzieci wydawanego przez Naczelną Organizację Techniczną, jako pomoc dydaktyczną dla nauczycieli języka rosyjskiego i dla uczniów interesujących się problemami technicznymi (Komunikat, 1972/6). W końcu — w roku 1973 — zaproponowano szkołom prenumeratę fotogazety „U Przyjaciół”, wydawanej przez Zarząd Główny TPPR i Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne, a zawierającej „aktualne informacje o najciekawszych osiągnięciach Związku Radzieckiego we wszystkich dziedzinach życia, podane w atrakcyjnej i kolorowej szacie graficznej” (Komunikat, 1973/10).

Charakterystyczna jest duża częstotliwość wydawania tych czasopism oraz ich typograficzny rozmach — lepszy papier niż w innych czasopismach oraz bogatsza szata graficzna. W czasach niedoboru materiałów drukarskich był to ewenement. Niestety, w tamtych latach były to zmarnowane przez władzę pieniądze. Oprócz nielicznych aktywistów partyjnych nauczyciele z nieufnością odnosili się do wykorzystywania w procesie nauczania czasopism radzieckich i tych nasyconych ideologicznie, o czym świadczą liczne napomnienia dyrekcji placówek edukacyjnych. Jednocześnie w szkolnych budżetach brakowało środków na podstawowe cele: podręczniki, obowiązkowe lektury, słowniki i encyklopedie. W konsekwencji w latach siedemdziesiątych, w wyniku pewnej frustracji, ale w poczuciu konieczności kontaktu z prasą propagandową i radziecką, zrezygnowano zupełnie z centralnej prenumeraty. Przymuszano za to rodziców w niektórych szkołach do prenumeraty indywidualnej, choć organizowanej przez szkoły (cyklicznie numery opłacanych pism przychodziły w jednej paczce do szkoły i były dystrybuowane do klas i uczniów, których rodzice dokonali takiej opłaty), na zasadzie istotnej pomocy dydaktycznej, pod pretekstem wykorzystywania zawartych tam treści na lekcjach (np. „Wiesiołyje Kartinki”, „Sputnik”, „Ogoniok”). Wbrew założeniom i chęciom władz centralnych transfer idei „nowego człowieka”, założeń ruchu pionierskiego, idei komunizmu czy zażyłej współpracy obu państw nie dokonywał się poprzez lekturę czasopism — ani tych krajowych, ani radzieckich — z taką intensywnością, jakiej by sobie życzono. Młodzi ludzie poszukiwali w periodykach raczej materiałów ich interesujących, wycinali kolorowe ilustracje i traktowali je jako ciekawostkę w szkole na co dzień przesyconej propagandą polityczną, zarówno na lekcjach, jak i w działalności pozalekcyjnej (zwłaszcza zuchowej i harcerskiej). W gorszej sytuacji byli nauczyciele, których obowiązywała służbowa lojalność, a indoktrynacja odbywała się za pośrednictwem szkoleń, narad, materiałów propagandowych i weryfikacji prowadzenia zajęć. Jednak w ślad za hasłami nawołującymi do wykorzystywania odgórnie zaprenumerowanych czasopism nie szły żadne konkretne związane z tym propozycje ani rozwiązania metodyczne, które pokazałyby, jak — poza lekcjami języka rosyjskiego czy nauki o Polsce

i świecie współczesnym (od 1946/47), później propedeutyki nauki o społeczeństwie (w latach siedemdziesiątych: wychowania obywatelskiego) — wykorzystać je w praktyce. I tak, na szczęście, w dużej mierze była to szansa zmarnowana.

WYKORZYSTANE DOKUMENTY MINISTERIALNE (W UKŁADZIE WG TYPÓW I CHRONOLOGII WYDANIA)

INSTRUKCJE

Instrukcja o organizacji i prowadzeniu bibliotek szkół powszechnych, DzUMO¹⁷ 1947 nr 9, poz. 227.

KOMUNIKATY

Komunikat w sprawie czasopisma „Nowa Szkoła”, DzUMO 1946 nr 5, poz. 147.

Komunikat w sprawie miesięcznika „Czyn Młodzieży Polskiego Czerwonego Krzyża”, DzUMO 1946 nr 11, poz. 375.

Komunikat w sprawie czasopism przedmiotowych, DzUMO 1948 nr 5, poz. 96.

Komunikat w sprawie czasopism przedmiotowych, DzUMO 1948 nr 13, poz. 276.

Komunikat w sprawie prenumeraty „Nowej Szkoły”, DzUMO 1949 nr 3, poz. 38.

Komunikat w sprawie prenumeraty czasopisma „Szkoła i Dom”, DzUMO 1950 nr 1, poz. 19.

Komunikat w sprawie prenumeraty czasopisma „Szkoła i Dom”, DzUMO 1950 nr 20, poz. 273.

Komunikat w sprawie prenumeraty miesięczników radzieckich dla szkół ogólnokształcących, DzUMO 1950 nr 22a, poz. 286.

Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism radzieckich dla świetlic, DzUMO 1950 nr 22b, poz. 287.

Komunikat w sprawie prenumeraty wydawnictw KC PZPR dla bibliotek szkolnych, DzUMO 1950 nr 23, poz. 301.

Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism dziecięcych i młodzieżowych, DzUMO 1951 nr 3, poz. 29.

Komunikat w sprawie czasopism pedagogicznych, DzUMO 1951 nr 8, poz. 91.

Komunikat w sprawie prenumeraty dwutygodnika „Stolica”, DzUMO 1951 nr 15, poz. 207.

Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism dla bibliotek szkolnych, DzUMO 1952 nr 3, poz. 31.

Komunikat w sprawie prenumeraty dwumiesięcznika „Wychowanie Fizyczne w Szkole”, DzUMO 1953 nr 5, poz. 41.

Komunikat w sprawie wykazu wydawnictw zatwierdzonych do użytku szkolnego, DzUMO 1953 nr 8, poz. 67.

Komunikat w sprawie tygodnika „Przegląd Kulturalny”, DzUMO 1953 nr 11, poz. 93.

Komunikat w sprawie dodatkowego przydziału czasopism radzieckich, DzUMO 1953 nr 14, poz. 120.

Komunikat w sprawie czasopism naukowych Polskiej Akademii Nauk, DzUMO 1953 nr 16, poz. 141.

Komunikat w sprawie tygodnika „Spółdzielnia Produkcyjna”, DzUMO 1953 nr 17, poz. 150.

¹⁷ DzUMO — Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty.

- Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism pedagogicznych na rok 1955, DzUMO 1954 nr 16, poz. 133.
- Komunikat w sprawie prenumeraty miesięcznika „Wiedza i Życie”, DzUMO 1954 nr 17, poz. 145.
- Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism dla bibliotek szkolnych w 1955 r., DzUMOiW¹⁸ 1955 nr 4, poz. 32.
- Komunikat w sprawie prenumeraty kwartalnika „Pamiętnik Literacki”, DzUMO 1955 nr 9, poz. 89.
- Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism pedagogicznych i przedmiotowych na rok 1957, DzUMO 1956 nr 14, poz. 135.
- Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism dla bibliotek szkolnych w 1957 r., DzUMO 1957 nr 1, poz. 8.
- Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism dla bibliotek szkolnych w 1958 r., DzUMO 1958 nr 1, poz. 7.
- Komunikat w sprawie prenumeraty czasopism dla bibliotek szkolnych w 1959 r., DzUMO 1959 nr 1, poz. 14.
- Komunikat w sprawie miesięcznika „Za Wolność i Lud”, DzUMO 1960 nr 2, poz. 26.
- Komunikat w sprawie miesięcznika „Widnokreśli”, DzUMO 1960 nr 8, poz. 139.
- Komunikat w sprawie tygodnika „Przyjaźń”, DzUMO 1960 nr 12, poz. 233.
- Komunikat w sprawie tygodnika „Kraj Rad”, DzUMO 1961 nr 11, poz. 148.
- Komunikat w sprawie kwartalnika „Pokolenia”, DzUMO 1963 nr 11, poz. 120.
- Komunikat w sprawie tygodnika „Za Wolność i Lud”, DzUMOiSzW¹⁹ 1971 nr B-10, poz. 63.
- Komunikat w sprawie czasopisma „Gorizonty Techniki dla Dietiej”, DzUMOiW 1972 nr 6, poz. 55.
- Komunikat w sprawie fotogazety „U Przyjaciół”, DzUMOiW 1973 nr 10, poz. 84.

OKÓLNIKI

- Okólnik nr 7 z dnia 19 lutego 1945 roku (Bbl. 1139/45) o przyznawaniu subwencji dla bibliotek, DzUMO 1945 nr 1, poz. 25.
- Okólnik nr 7 z dnia 19 stycznia 1946 roku (Bbl.-151/46) w sprawie bibliotek szkolnych, DzUMO 1946 nr 1, poz. 20.
- Okólnik nr 26 z 29 września 1955 roku w sprawie nauki języków zachodnio-europejskich w szkołach ogólnokształcących, DzUMO 1955 nr 13, poz. 123.

OPRACOWANIA

- [az], (1975). Informacje z kraju i ze świata. *Zeszyty Prasoznawcze*, 1(63), 178.
- Andrzejewska, J. (1996). *Bibliotekarstwo szkolne. Teoria i praktyka*, t. 1. *Organizacja biblioteki*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Bober, S. (2011). *Walka o dusze dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Jarowiecki, J., Nowecki, B., Ruta, Z., (Red.). (1983). *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej 1945–1975*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Katalog biblioteki ośmioklasowej szkoły podstawowej*. (1966). Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych.

¹⁸ DzUMOW — Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Wychowania.

¹⁹ DzUMOiSzW — Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego.

- Katalog biblioteki ośmioklasowej szkoły podstawowej*, wyd. 2 popr. i uzup. (1971). Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych.
- Korczyńska-Derkacz, M. (2010). Książki szkodliwe politycznie, czyli akcja „oczyszczania” księgozbiorów bibliotek szkolnych, pedagogicznych i publicznych w latach 1947–1956. W: D. Degen, J. Gzella (Red.), *Niewygodne dla władzy: ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX w.: zbiór studiów* (ss. 335–356). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Korczyńska-Derkacz, M. (2013). Ideologiczne aspekty kształtowania zasobów bibliotek szkolnych i pedagogicznych w Polsce w okresie powojennym (1946–1955). *Bibliotekarz Podlaski*, 2(14), 13–23.
- Korczyńska-Derkacz, M. (2015). „Kocia mama” na indeksie, czyli o decyzjach komisji oceny i selekcji księgozbiorów bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych raz jeszcze. *Zielonogórskie Studia Bibliotekoznawcze*, 7, 175–192.
- Kryńska, E.J., Mauersberg, S.W. (2003). *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945–1956*. Białystok: „Trans Humana”.
- Mauersberg, S.W., Walczak, M. (2005). *Szkolnictwo polskie po drugiej wojnie światowej (1944–1956)*. Warszawa: PTP ZG; Radom: Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji.
- Paruzel, M. (2005). Nonsensey PRL (13), *Gazeta Częstochowska*, 12. <https://gazetacz.com.pl/nonsensey-prl-134616/> (dostęp: 13.11.2022).
- Sadowski, J. (2017). Timur i jego drużyna. Semiotyka złożonej relacji utworów Gajdara i Razumnego. W: J. Wojnicka (Red.), *Od Puszkina do Brodskiego. Adaptacje literatury rosyjskiej* (ss. 307–323). Kraków: Stowarzyszenie Przyjaciół Czasopisma o Tematyce Audiowizualnej EKFRANY.
- Staniów, B. (2011). Książka popularnonaukowa w wykazach ministerialnych dla szkół w latach 1945–1980: próba charakterystyki zaleceń lekturowych. W: A. Żbikowska-Migoń przy współud. A. Łuszpak (Red.), *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik* (ss. 337–345). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Staniów, B. (2016a). „Kalendarze Uczniowskie” jako kompendia wiedzy i narzędzia indoktrynacji młodego czytelnika w latach 1946–1952. W: E. Andrysiak, E. Steczek-Czerńska (Red.), *Region i książka: szkice z dziejów książki regionalnej* (ss. 63–73). Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Staniów, B. (2016b). Książki z serii „Biblioteka Młodych Miczurinowców” jako przykład łączenia popularyzacji wiedzy i ideologizacji młodego pokolenia w latach 50. XX wieku. *Roczniki Biblioteczne*, 60, [209]–221.
- Staniów, B. (2021). Solidarity Among the Children of the World: On Propaganda in Magazines for Young Children in the People’s Republic of Poland. W: A. Matusiak, A. Libura, A. Lewicki (Ed.), *Solidarity and Responsibility Studies on Ethics, Esthetics and Culture* (pp. 67–88). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Ulubione czasopisma Związku Radzieckiego. Epoka, w której nie było internetu*. (2022). Travelerscoffee. <https://travelerscoffee.ru/pl/greens/lyubimye-zhurnaly-sovetskogo-soyuza-epohakogda-ne-bylo-interneta/> (dostęp: 13.11.2022).
- Wierchnicki, M. (2015). *Szkolnictwo polskie w latach 1945–1948*, Historia.org.pl. <https://historia.org.pl/2015/07/02/szkolnictwo-w-polsce-w-latach-1945-1948/> (dostęp: 20.09.2022).
- Zajac, H. (2008). *Ewolucja teorii nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej w latach 1950–2000*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.

BOGUMIŁA STANIÓW

IN THE SERVICE OF IDEOLOGY: THE CENTRALISED PURCHASING OF MAGAZINES AND SUBSCRIPTION RECOMMENDATIONS FOR SCHOOLS IN POLAND IN THE 1950S

Summary

After World War II, the educational authorities had a significant influence on what was to be held by school libraries. The Ministry of Education published lists of books of enduring literary, cognitive and educational value, qualified for primary school libraries. Since 1945 they essentially helped schools properly manage the modest subsidies they received, which — other urgent needs aside — were to cover the costs related to amassing and completing their library collections. The aforementioned lists were also to help librarians in the ‘planned’ compilation of collections in accordance with official recommendations and to facilitate the ‘management’ of reading among children and young adults. They were to be used by publishers and booksellers in shaping publishing policy. Some of the recommended titles, especially just after the war, reached schools through the centralised purchasing system. The centralised purchasing of magazines for school libraries at all school levels and for teachers’ collections is a lesser known fact. It clearly shows how the authorities exercised political influence on society through schools after 1949. School libraries and common rooms were supplied with periodicals for students and teachers from the centrally prepared distribution list and orders and recommendations were given to subscribe to magazines of a clear ‘ideological and educational’ nature, including Soviet ones. This article describes the most important stages in the centralisation and ideologisation of amassing and using magazines at schools, which depended on the political situation in Poland. The basic source materials are the journals of the Ministry of Education, which contain a complete set of executive legal acts applying to schools of all types and levels.

KEY WORDS: centralised purchasing of magazines, history of the press, school system, 1950–1956

MARTA ŚLEZIAK

ORCID: 0000-0003-4297-7728

Uniwersytet Wrocławski

SZTRAJFY — AFISZE O WYJĄTKOWYM FORMACIE I PROPAGANDOWEJ UŻYTECZNOŚCI

Sztrajf — szczególny rodzaj afisza. Konteksty terminologiczne. Cechy formalne.

SŁOWA KLUCZOWE: sztrajfy, druki ulotne, propaganda, perswazja, hasło polityczne

SZTRAJF — SZCZEGÓLNY RODZAJ AFISZA

Katalog form, które wchodzą w skład bogatego i różnorodnego zbioru wydawnictw efemerycznych, jest niezwykle obszerny. Kryteria wyodrębniania i opisu druków ulotnych pozostają domeną bibliologów (Migoń, 2006), niepowtarzalna estetyka i użyteczność efemer inspiruje kolekcjonerów i pasjonatów (Rickards, 2000; Iskin, Salsbury, 2020), a wiele reprezentacji druków znajduje się w antologiach przedstawiających formy o wyrazistych cechach stylistycznych i gatunkowych (Godlewski, Rakoczy, Rodak, 2014; ISTL, 2019). Szerokie spektrum tematów, których nośnikami są wydawnictwa efemeryczne, a także wielość znaczeń i różnorodność intencji towarzyszących ich nadawcom powodują, że druki ulotne stają się przedmiotem zainteresowania przedstawicieli bardzo wielu dyscyplin.

Tematem tego tekstu są sztrajfy, będące specyficznym i rozpoznawalnym rodzajem afisza, choć często nienazywanym, funkcjonującym po prostu jako „afisz”. W żadnym z podanych na wstępie źródeł nie wyróżnia się osobnej kategorii poziomego druku, przypominającego swym kształtem pas czy wstęgę. O sztrajfach wspominają językoznawcy opisujący mechanizmy propagandy i perswazji politycznej w drukach ulotnych, przede wszystkim zaś w zamieszczonych na afiszach hasłach i sloganach politycznych (Poprawa, 2020a, 2020b; Śleziak, 2016, s. 136–149). Jest to również nazwa, która funkcjonuje w opisach zasobów bibliotecznych. Posługuję się męskorodzajową formą: (ten) sztrajf, choć w praktykach

kustoszy zajmujących się katalogowaniem dokumentów życia społecznego nazwa ta może mieć formę żeńską: (ta) sztrajfa. W opisach zbiorów Wirtualnego Muzeum Historii Poznania poziomy afisz teatralny konsekwentnie określa się mianem sztrajfy (np. sztrajfa „Wigilijny wieczór kołęd — Gdzie spiesznie dążycie?” przy opisie druku z 2004 roku). Podobną praktykę stosują pracownicy Działu Dokumentów Życia Społecznego w PAN Bibliotece Gdańskiej, gdzie opisowi tego typu druku towarzyszy sformułowanie „sztrajfa z hasłem propagandowym”. Z kolei w charakterystyce zasobów dokumentów życia społecznego Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu podobne afisze określa się mianem sztrajfu (np. „sztrajf z hasłem propagandowym”). W tej bibliotece każdy rekord wyszukiwania w kategorii sztrajf zawiera przed incipitem treści objaśnienie w nawiasie kwadratowym: „Afisz z hasłem propagandowym”¹.

W artykule postaram się wskazać i opisać cechy charakterystyczne tego rodzaju druków oraz udowodnić, że zasługują one na wyodrębnienie spośród innych form przynależnych do pojemnej kategorii afiszy. Przedstawię cechy fizyczne obiektów, które zebrałam do analizy, a do opisania treści wykorzystam metody analizy językowej, koncentrujące się na warstwie składniowej i stylistycznej zamieszczonych na sztrajfach tekstów.

KONTEKSTY TERMINOLOGICZNE

Sztrajf ma postać długiej poziomej karty przypominającej wstęgę lub pas, często barwionej, rzadziej wzbogaconej grafiką. Ze względu na ograniczoną przestrzeń tego druku ulotnego grafikę stanowi zwykle logotyp instytucji bądź organizacji, która jest nadawcą umieszczonego na sztrajfie komunikatu. Cechą wyróżniającą sztrajf spośród innych typów druków ulotnych jest zwięzłość treściowa. Stanowi on często nośnik sloganu, hasła propagandowego bądź znanej maksymy, choć można też napotkać sztrajfy typowo informacyjne (np. teatralne, sportowe), w których wykładniki perswazji są zredukowane na rzecz funkcji informacyjnej.

Przed opisem specyfiki i funkcji tekstów na sztrajfie warto przyjrzeć się obecności tego słowa w języku polskim. Leksem „sztrajf” związany jest relacją hipe-ronimiczną ze słowem „afisz”, które pojawiło się w polszczyźnie już w pierwszej połowie XIX wieku wraz z popularnością kultury francuskiej, a także rozwojem i dostępnością sztuk widowiskowych i teatralnych. Francuski leksem *affiche* ma swoje źródło w łacinie i wywodzi się od *affigere* ‘przybić, przytwierdzić (np. gwoździem do ściany)’ (ESJP, 2000, s. 5). W języku angielskim sporadycznie,

¹ Katalog jest ogólnodostępny. Przy każdym afiszu widnieje szczegółowa specyfikacja, która wskazuje na wymiary druków, rok i okoliczności ich wydania, a także słowa kluczowe i dostępność egzemplarza. Zob.: https://katalog.bu.uni.wroc.pl/search/query?term_1=sztrajf&theme=system (dostęp: 10.01.2023).

zwłaszcza we francuskich kontekstach, używa się rzeczownika *affiche*, choć najczęściej na zapowiedź wydarzenia, występu z pogranicza kultury lub publicznej demonstracji stosuje się wyraz *placard*. To angielskie słowo również ma źródło we francuszczyźnie i wywodzi się ze starofrancuskiego *placquart*, *plagulier*.

Od francuskiego *placquart* przez angielskie *placard* prowadzi krótka droga do polskiego „plakatu”, często utożsamianego z afiszem, choć znawcy zagadnienia, przede wszystkim bibliolodzy, konsekwentnie rozróżniają oba pojęcia. W literaturze przedmiotu (Karpowicz, 2014; PSB, 2011) akcentuje się aspekt wizualny plakatu i jego walory artystyczne, które wynikają z przewagi komponentu graficznego nad tekstowym. Afisz również może zawierać elementy grafiki czy obraz, ale w jego przypadku prymarny i najważniejszy będzie tekst, „często o charakterze urzędowym, informacyjnym, reklamowo-propagandowym” (PSB, 2011, s. 15). Afisze są drukami dużego formatu, przeznaczonymi do wywieszania w miejscach publicznych.

Aby w pełni zrozumieć swoistość sztraifu, trzeba mieć na względzie wszystkie cechy, którymi spośród innych druków ulotnych wyróżnia się afisz. Będą to więc: zwracający na siebie uwagę duży format druku, prymarność tekstu nad obrazem oraz ekspozycja publiczna, która jest przeznaczeniem afisza. Choć we wspomnianym cytacie z *Podręcznego słownika bibliotekarza* zwraca się uwagę na to, że afisz może być osadzony w różnym kontekście tematycznym, to w słownikach ogólnych forma ta kojarzona jest najczęściej z wydarzeniami kulturalnymi — koncertem i przedstawieniem teatralnym². Afisz nie jest jednak pojęciem nowym dla polskiej leksykografii, objaśniali je już bowiem zarówno Samuel Linde, jak i autorzy *Słownika warszawskiego*:

— afisz ‘doniesienie, ogłoszenie rozniesione i rozwieszzone po ulicach’ (SLin, 1854, s. 6);

— afisz ‘doniesienie, ogłoszenie drukowane o zabawie, koncercie, przedstawieniu, widowisku’ (SWar, 1900, s. 11).

W definicji Samuela Lindego, która brzmi na wskroś współcześnie, zadziwia lapidarna celność użytych określeń, mówiących o „rozniesieniu” i „rozwieszeniu”, co oddaje charakter druków ulotnych i ich fizyczną obecność w przestrzeni. Nie muszą one bowiem być statyczne, gotowe do oglądania i czytania, ale są częścią pewnego procesu, są roznoszone, przekazywane z rąk do rąk³, co niekiedy zaciera granice rodzajowe między afiszem a ulotką.

O ile „afisz” jest słowem doskonale w polszczyźnie znanym i przyswojonym przez jej użytkowników, o tyle we współczesnych słownikach ogólnych próżno szukać definicji sztraifu. Choć, co ciekawe, niemiecki wyraz *Streifen*, z którego

² Por. definicje hasła „afisz” w *Słowniku współczesnego języka polskiego* (SWJP, 2001, s. 4), *Innym słowniku języka polskiego* (ISJP, 2018, s. 9) oraz *Wielkim słowniku języka polskiego* (WSJP, 2018, s. 22).

³ Nieprzypadkowo w okresie plebiscytu na Górnym Śląsku na afiszach pojawiało się określenie „Przeczytaj i podaj dalej”, niem. *Lesen und weitergeben* (Śleziak, 2019).

wywodzi się sztrajf, notowany jest w obu cytowanych wcześniej wydawnictwach. U Lindego przy haśle „strefa” widnieje odniesienie do niemieckiego *der Streifen* (obok angielskiego *stripe*), oznaczającego ‘strokę, pas, pasek materyi, kreskę’ (SLin, 1854, s. 470). W *Słowniku warszawskim* „sztrajf” ma z kolei znaczenie zaczerpnięte z rzemiosła garbarskiego i oznacza ‘skórę podeszwową karkową’ (SWar, 1915, s. 671). Rozbieżność w definicjach tego samego, wydawałoby się, słowa widać również we współczesnych kontekstach, w których wyraz „sztrajf” się pojawia. W Narodowym Korpusie Języka Polskiego rezultatem wyszukania hasła „sztrajf” jest dziesięć akapitów, z których osiem dotyczy literatury. W takich książkach, jak *Chleb rzucony umarłym* Bogdana Wojdowskiego czy *Kolumbowie — rocznik 20* Romana Bratnego, mowa jest o „sztrajfie” w rodzaju żeńskim („Sztrajfa idzie!”, „Przeszli koło mnie sztrajfą”), oznaczającej ‘patrol’ i będącej zapożyczeniem z niemieckiego *die Streife*. Ciekawe konteksty przywodzą na myśl ujęte w NKJP fragmenty książek Magdaleny Tulli i Andrzeja Stasiuka, ponieważ oba opisy kojarzą sztrajfy z formą reklamy eksponowanej dla szerszej publiczności. Powieść M. Tulli *W czerwieni* zawiera plastyczny opis krajobrazu Ściegów, miasteczka, w którym rozgrywa się akcja powieści:

Gorący wiatr szarpał zwieszające się z fasad czerwone sztrajfy z wpisanym w koło emblematem fabryki urządzeń sanitarnych Slotzkiego. W każdą niedzielę w ulicznych głośnikach marki Ludwig Neumann przez ochryply ryk spienionych bałwanów przebijały się, w ledwie uchwytnym rytmie marsza, werble wojskowych orkiestr (Tulli, 1999, s. 108).

Sztrajfy mające postać długiej płachty firmującej miejsce, z którego są zwieszane, stanowią tutaj synonim wielkoformatowych reklam, szyldów lub nawet (jak byśmy określili z dzisiejszej perspektywy) billboardów. Pełnią funkcję informacyjną, a dzięki zamieszczonym na sobie znakom firmowym i logotypom — także identyfikacyjną i promocyjną. Reklamowy charakter nośnika o specyficznym długim i wąskim formacie zostaje uwypuklony również w jednym z felietonowych zapisków składających się na książkę Andrzeja Stasiuka *Nie ma ekspresów przy żółtych drogach*:

Coś robi się nie tak z krajobrazem. Polska jest bezwzględna, przymusiła nas do wielu rzeczy i do wielu przyzwyczaiła, ale gdzieś między Szaflarami a Białym Dunajcem ma się poczucie, że się wjeżdża do jeszcze bardziej Polski, do Polski podwójnej, trzykrotnej, Polski hard. [...] Tak sobie wyobraziliśmy wielki świat i tak go zbudowaliśmy: z drutów, ceowników, folii, dykty, farby, blachy i plastiku. I teraz jedziemy przez jakąś poronioną Dolinę Jozafata i krwawią nam źrenice od tej głądźby oblesnej, od tej zachwalanki namolnej, że apartamenta, że koliby, że zbójnickie, że salceson po 6,50, że tam tylko po 5, że pajntbol i srajtpul, że gacie, że ogrodzenia, że jaskinia solna, że jama z gówna, że taki, śmaki, owaki, metr po metrce, płachta za płachcią, sztrajfa za sztrajfą, mamidło za mamidłem, baner, taka jego mać, za banerem, w otchłań dostępności, w bezmiar oferty, w nieskończoność satysfakcji oraz spełnienia (Stasiuk, 2013, s. 108).

Autor posługuje się pojęciem „sztrajfa” dla urozmaicenia synonimicznie rozbudowanego opisu, przez który przedstawia brzydotę krajobrazu skalanego wielkoformatowymi reklamami przedziwnego autoramentu. Mimo że oba opisy odnoszą się do zupełnie innych czasów (u Tulli to kreacja rzeczywistości międzywojennej,

u Stasiuka to lata dwutysięczne), funkcja przywołanych w utworach sztrafjów jest taka sama: są one nośnikami reklamy, krótkich haseł, komunikatów logowizualnych nacechowanych perswazyjnie. Ważny jest również kontekst użycia tego pojęcia. W pierwszym fragmencie sztrafjy „zwieszają się z fasad”, a u Stasiuka występują w leksykalnym sąsiedztwie banneru i płachty, co jednoznacznie wskazuje na fakt, że sztrafjy stanowią medium przekazu obecne w przestrzeni publicznej, adresowane do osób, które w tej przestrzeni się znajdują — przechodniów, podróżnych, klientów itp.

CECHY FORMALNE

Proporcje boków sztrafjów można w przybliżeniu wyrazić stosunkiem liczbowym 1:3. Choć trudno znaleźć egzemplarz, który precyzyjnie oddawałby te wymiary, większość sztrafjów jeden bok ma trzykrotnie krótszy od drugiego. W trakcie gromadzenia materiału do badań⁴ tylko raz natrafiłam na sztrafj pionowy (zob. ilustracja 4) — znakomita większość ma układ poziomy, co wiąże się z naturalnym i horyzontalnym układem pisma, czytany od lewej do prawej. Najwięcej druków ma wymiary ok. 22 × 60 cm. Zdarzają się również odstępstwa od tej prawidłowości i można napotkać sztrafjy o wymiarach ok. 30 × 70 czy nawet 30 × 90 cm.

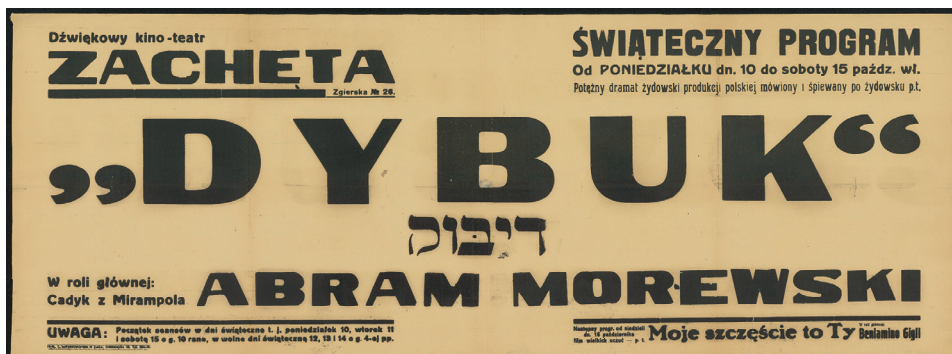
Sztrafjy były drukowane na papierze o różnej grubości, często barwionym. Jeśli sam papier nie odznaczał się barwą, to w kolorze drukowano napis, w którym przynajmniej część wyrazów była zapisana wersalikami. Sztrafjy zajmowały tę samą przestrzeń co afisze — słupy ogłoszeniowe i ściany pomieszczeń, w których gromadzili się ludzie — jednak dzięki swoim wymiarom były mniej wymagające co do powierzchni, można je było bowiem zawiesić u góry gabloty czy gazetki ściiennej, tak aby przekazywały niezbędną treść, zajmując jak najmniej miejsca. Za sprawą proporcji i kształtu sztrafjy przypominały szyldy, lecz poza wyeksponowaną centralnie nazwą wydarzenia, którą najczęściej zawierały, niosły jeszcze inne dodatkowe informacje. Efektownie mogły wyglądać sztrafjy zawieszane nie standardowo, w układzie poziomym, lecz skośnie, co wpisuje się w kompozycję mających oddziaływać na odbiorcę gazetek ściennych.

Szeroka i pozioma przestrzeń druku sprawdzała się idealnie jako nośnik przekazów krótkich, lapidarnych, hasłowych. Stąd częste wykorzystanie tych form w roli ogłoszeń, których podstawową funkcją jest przekazywanie informacji stanowiącej odpowiedź na pytania: kto/co? — gdzie? — kiedy? W dwudziestoleciu międzywojennym na sztrafjach zapowiadano wydarzenia kulturalne i sportowe, co ilustrują następujące przykłady:

⁴ Opiswane przykłady pochodzą z czterech źródeł, których zasoby przeszukiwałam. Są to: Biblioteka Gdańska PAN (w tekście posługuję się skrótem BG PAN), Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego (BUWr), internetowe zasoby Biblioteki Narodowej (Polona).

Il. 1. Sztrafj kulturalny z roku 1926 (Biała Podlaska), wym. 25 × 70 cm;
ze zbiorów Biblioteki Narodowej (Polona)

Il. 2. Sztrafj kulturalny z roku 1930 (Łódź), wym. 35 × 99 cm;
ze zbiorów Biblioteki Narodowej (Polona)

Il. 3. Sztrafj sportowy z roku 1937 (Łódź), wym. 33 × 70 cm;
ze zbiorów Biblioteki Narodowej (Polona)

Pierwszy przykład (ilustracja 1) pokazuje minimalizm formalny sztrafju i wręcz modelową ulotność wpisaną w przekaz. Użyteczność druku została zaplanowana tylko na jeden dzień, sztrafj zapowiadający redutę⁵ służył jako ogłoszenie zaplanowanego na wieczór wydarzenia. Minimalne wymogi gatunkowe ogłoszenia zostały zrealizowane, treść niesie odpowiedzi na pytania: co? („reduta”), gdzie? („w sali kina »Mirage«”), kiedy? („10 XI 26 r.”). W dodatkowe treści został wyposażony sztrafj zapowiadający grany w łódzkiej Zachęcie spektakl „Dybuk” (ilustracja 2). Centralnie wyeksponowany, zapisany po polsku tytuł ma swój odpowiednik w jidysz. Poniżej podano odtwórcę głównej roli, dodając mniejszym fontem afiliację („Cadyk z Mirampola”). Ujawnia się tutaj kompozycja charakterystyczna dla wielu sztrafjów: zagospodarowanie przestrzeni w prawych i lewych rogach druku. Większym fontem zapisano treść u góry, przekazującą informację o miejscu odbywania się wydarzenia i jego krótką charakterystykę. U dołu zaś wypisano godziny przedstawień i informację o kolejnym punkcie programu („od niedzieli 6 października film wielkich uczuć pt. *Moje szczęście to Ty*”). Trzeci przykład (ilustracja 3) również ma schemat ogłoszenia, z tym że treść układa się nie w czworokąt, a trójkąt. Po obu stronach u góry zostało podane miejsce rozgrywania zawodów, w centrum druku wyeksponowano finezyjną i pogrubioną czcionką nazwy zespołów, nieco niżej napisano o poprzedzającym wydarzenie przedmecz, a u dołu, już zdecydowanie mniejszym krojem pisma, zapisano informację o biletach. Mimo że trzy przywołane sztrafjy różnią się od siebie charakterem i miejscem ekspozycji, są niezwykle do siebie podobne ze względu na przekaz, jaki ze sobą niosą (ogłoszenie, informacja), i kompozycję tekstu. Na ich tle zdecydowanie wyróżnia się — mimo że podobny w treści — sztrafj o orientacji pionowej, zapowiadający letni bal organizowany w Łodzi. Krótkie, jedno-, dwu- i trzysylabowe wyrazy, zapisane pogrubionym fontem, wydają się pasować idealnie do tak zaplanowanego układu treści. Kolejne elementy tekstu są nie mniej czytelne. Sztrafj ukazany na czwartej ilustracji przywodzi na myśl formy, o których pisali przywołani wcześniej pisarze, Magdalena Tulli i Andrzej Stasiuk.

Konwencję pytań o szczegóły wydarzenia wykorzystali w sensie dosłownym pomysłodawcy oryginalnego afisza zapowiadającego w 1955 roku w Gdańsku konferencję partyjno-ekonomiczną:

Kiedy? 19 lipca 1955 / Co? Konferencja partyjno-ekonomiczna G.Z.E. Gdańsk / Na jaki temat??? obniżki kosztów własnych?

Dla lepszej czytelności zastosowano oryginalną kompozycję treści, której nie sposób oddać jedynie słownym przytoczeniem — data ujęta została w okrągłą ramkę, nazwa konferencji jest wyróżniona prostokątem, a poszczególne sekcje różnią się krojem czcionki, co widać na ilustracji:

⁵ Reduta to dawne określenie ‘publicznego balu maskowego’ (SJP Dor, 1965, s. 868).

Il. 5. Sztraif z roku 1955 (Gdańsk); ze zbiorów Polskiej Akademii Nauk Biblioteki Gdańskiej

Jako zapowiedzi⁶ wydarzeń sztraify sprawdzały się znakomicie, były bowiem eksponowane w miejscach publicznych i dzięki dużemu krojowi czcionki były dobrze czytelne, a ich tonacja kolorystyczna rzucała się w oczy — z jasnym tłem papieru dobrze kontrastowały litery purpurowoczerwone, granatowe, ciemnozielone i czarne, a tak najczęściej były zadrukowane sztraify.

Zdecydowanie mniejszą liczbę szczegółów zawierają sztraify, które są nośnikiem krótkich komunikatów: haseł i sloganów. Aneta Firlej-Buzon, opisując kolekcję druków ulotnych z Gabinetu Śląsko-Łużyckiego Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, zauważa w tych zbiorach, obok ogłoszeń, zaproszeń, apeli i odezw, „specyficzne w formie” hasła propagandowe (Firlej-Buzon, 2013, s. 99). Tą formą są właśnie karty w kształcie poziomych pasów, na których umieszczono wyrazistą formułę o cechach hasła lub sloganu (por. Śleziak, 2020). Sztraify propagandowe cieszyły się w Polsce ogromną popularnością w pierwszej dekadzie po zakończeniu drugiej wojny światowej, kiedy to stały się jednym z podstawowych — i najbardziej użytecznych — środków przekazu sterowanego odgórnie, realizującego politykę językową rozumianą jako językowa działalność partii lub grup politycznych, ułatwiająca zdobywanie władzy i jej utrzymanie (zob. Nowak, Zimny, 2004, s. 210). Choć treściowo podobne, bo wpisujące się w poetykę socrealistyczną (z widoczną desemantyzacją, rytualizacją i nobilitacją kultury sowieckiej — zob. Bolecki, 2004, s. 263–264), sztraify z okresu powojennego cechowały się doбором różnicowanych środków typograficznych.

W oglądzie druków z drugiej połowy lat czterdziestych i z lat pięćdziesiątych XX wieku widać wyraźnie, jak silnie ich twórcy zabiegali o uwagę odbiorców. Miała temu służyć przemyślana kompozycja treści ułatwiająca lekturę, często

⁶ Sztraify mogły pełnić także funkcję wzmianki, mając charakter zbliżony do współcześnie wyodrębnianego gatunku *flash (news)*, osadzonego genologicznie wśród dziennikarskich gatunków informacyjnych, którego celem jest odpowiedź na pytania: kto/co? — gdzie? — kiedy? (Wolny-Zmorzyński, Kaliszewski, Furman, 2006, s. 36–37).

realizująca efekt mnemotechniczny poprzez zastosowanie takich zabiegów w obszarze architektoniki tekstu, że komunikat stawał się łatwy, dostępny, percypowalny w krótkim czasie. Na przykładach zamieszczonych poniżej (ilustracje 6–8) widać różnorodność kompozycyjną treści, co potwierdza, że treść na druku ulotnym jest złożonym przekazem werbalno-wizualnym, multimodalnym, którego całościowy sens da się wyzyskać tylko przy połączeniu kodów i uwzględnieniu charakteru semiotycznego (Poprawa, 2020a, 2020b).

Il. 6. Sztrafj propagandowy z roku 1949, rozpowszechniany w ramach Miesiąca Pogłębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, wym. 21,5 × 61 cm; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu

Il. 7. Sztrafj propagandowy z roku 1949, rozpowszechniany z okazji obchodów siedemdziesiątych urodzin Józefa Stalina, wym. 21,5 × 61 cm; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu

Co szczególnie interesujące, gra wizualnością i uwypuklenie znaczeń odbywa się już na poziomie frazowania zdań i segmentacji tekstu, bez udziału komponentów obrazkowych. Znaczenie może mieć wszystko: wersaliki, podkreślenia, ramki. A więc również w przypadku sztrafjów, tak jak w innych realizacjach, typografia stała się funkcjonalną aranżacją matrycy tekstowej, przenoszącą

znaczenia zakodowane w języku na przestrzeń jego graficznego wykonania, podporządkowanego regułom nawigacji po tekście i percepcji wzrokowej (Poprawa, 2020b, s. 179).

Il. 8. Sztraif propagandowy z roku 1949, rozpowszechniany z okazji obchodów siedemdziesiątych urodzin Józefa Stalina, wym. 22,5 × 61 cm; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu

Wprawdzie cecha ta ujawnia się w wielu afiszach, niezależnie od tematyki, jednak rola wyróżnień i ukrytych ścieżek lektury jest szczególnie widoczna właśnie w sztraifach propagandowych. Ogląd wszystkich ilustracji pozwala na sformułowanie dwóch spostrzeżeń.

Po pierwsze, pożądanym kierunkiem czytania tekstu na sztraifach przebiega liniarnie, od lewej do prawej, i nieczęsto zdarzają się teksty zakłócające ten porządek. Każde odstępstwo od linearnej, intuicyjnej ścieżki lektury wymaga większej uwagi i skupienia odbiorcy, ale jest też sposobem na odkrywanie nowych znaczeń, zupełnie jak w poezji wizualnej (Poprawa, 2020b, s. 178; zob. też Karpowicz, 2014). Na sztraifie taki koncept kompozycyjny towarzyszy zwykle treści zawierającej skrótowiec lub logotyp. W przykładzie zaprezentowanym powyżej (ilustracja 6) pierwsza ścieżka lektury biegnie przez wyrazy na literę p, z góry do dołu, następnie w prawo i znów w dół. Nielinearność tekstu była widoczna także na afiszach teatralnych czy sportowych, wtedy gdy głównemu przekazowi znajdującemu się w centrum przestrzeni druku towarzyszy jakaś treść naddana, umieszczona na przykład w rogach sztraifu. Jeśli się pojawi, informuje zwykle o szczegółach wydarzenia (czas, miejsce, cena wstępu).

Po drugie, wyróżnione przez nadawcę fragmenty — słowa i wyrażenia zapisane większym fontem, jednakowym kolorem, podkreślone — tworzą osobną ścieżkę lektury. A więc również na tak niedużej przestrzeni sztraifów sprawdza się to, na co w odniesieniu do afiszy zwraca uwagę Marcin Poprawa: „wyróżnione w polu tekstowym słowa tworzą nowy w stosunku do całego zapisu słownego, ale

koherentny porządek treściowy” (Poprawa, 2020b, s. 188). W przypadku sztrafów propagandowych uwypuklane są sformułowania lub słowa kluczowe, najważniejsze, mające szczególne znaczenie. Widać to na zaprezentowanym wcześniej przykładzie (ilustracja 6), gdzie elementem najważniejszym i najbardziej znaczącym jest skrócona nazwa kraju związkowego. Kompozycja umożliwia przeczytanie tego komunikatu co najmniej na dwa sposoby: jak podano wcześniej (z góry do dołu, następnie w prawo) oraz w sposób wybiórczy („przyjaźń z ZSRR”, „pomoc z ZSRR”, „przykład z ZSRR”, następnie treść z prawej strony), a także opuszczając lewy segment treściowy i poprzestając na fragmencie: „Z.S.R.R. oto podstawowe źródła naszych zwycięstw”. Dla ścisłości dodano jeszcze, choć bardzo małą czcionką, źródło tych słów (z przemówienia prezydenta Bolesława Bieruta), co dodatkowo wzmacniało propagandowy charakter druku i osadzało cytowane słowa w odpowiednim kontekście.

Dwutorowość lektury — tropem całości tekstu i jego szczególnie uwypuklonych znaczeń — widać w drukach na cześć Stalina (ilustracje 7 i 8), paralelnych treściowo i kompozycyjnie, mimo że zupełnie różnych pod względem doboru czcionek.

Jeśli w odniesieniu do typografii mielibyśmy nadawać rangę poszczególnym fragmentom na tych drukach, to rzecz wyglądałaby następująco:

1. Osoba („WIELKI STALIN”; „Generalissimus Józef Stalin”);
2. Wezwanie na cześć osoby („NIECH ŻYJE”; „NIECH ŻYJE”);
3. Nominacje peryfrastyczne („wódz światowego obozu pokoju, demokracji i socjalizmu”; „organizator zwycięstwa nad faszyzmem”, „wódz światowego obozu pokoju”).

W obu przypadkach wskazane w punktach 2. i 3. nominacje peryfrastyczne mogą być tylko dodatkiem do elementu, któremu nadano największą rangę (pod numerem pierwszym) i który stanowi przekaz sam w sobie — jednoznacznie wartościujący, samodzielny. Znacznie odbiegające proporcjami są frazy przywołujące Stalina, widoczne z dużej odległości od druku, mające sloganowy, uniwersalny charakter.

Warto przywołać w tym miejscu fragment, którym Zofia Smelka-Leszczyńska charakteryzuje rolę plakatu w powojennych rytuałach i ceremoniach krajów komunistycznych. Opis brzmi znajomo w kontekście sztrafów z okresu tużpowojennego w Polsce, co dobitnie pokazują wcześniejsze przykłady. Plakat

nadawał wizualną postać nowym formom organizacji społecznej i nowej polityce. Był przestrzenią, w której reżimy mogły prezentować się sobie samym i swoim obywatelom, legitymizującym dyskursem, który obrazował liderów komunistycznej przyszłości, nowy socjalistyczny lud oraz jego wewnętrznych i zewnętrznych wrogów (Smelka-Leszczyńska, 2020, s. 15).

Zaangażowanie w bieżącą politykę i aprobowane przez partię akcje społeczne, które znajdowały odzwierciedlenie w postaci haseł i sloganów, pokazują,

że sztraif był bardzo nośną formą przekazu i pełnił funkcję służebną wobec propagandy socjalistycznej.

W kontekście zaplanowanych działań propagandowych warto jeszcze zwrócić uwagę na kolejną osobliwość sztraifów, a mianowicie ich seryjność. W bibliotekach zachowały się sztraify na wciąż jeszcze nierozciętych płachtach papieru, na których, jeden pod drugim, zamieszczone były pasy z hasłami propagandowymi, gotowe do przecięcia gilotyną drukarską. O tym, że do miejsca przeznaczenia prosto z drukarni trafiały całe serie nierozciętych sztraifów, świadczy kompozycja afiszy — centralne miejsce zajmuje hasło, a pod nim bardzo niewielką czcionką zapisano sygnaturę i ewentualny adres drukarni. Poniżej, w regularnej odległości, widniało kolejne (zwykle inne) hasło, pod nim powtarzały się symbole drukarskie. Tak przygotowanych serii mogło być kilka naraz. W PAN Bibliotece Gdańskiej zachowała się płachta papieru zawierająca sześć haseł jedno pod drugim, z zachowaniem odległości, czekających na rozcięcie, zapisanych fontem o różnym kroju. Łączy je tematyka, wszystkie dotyczą bowiem planu sześcioletniego: „Więcej produkcji metalowej — to nasze zadanie w planie 6-letnim”; „Nowe sprawiedliwe normy podstawą współzawodnictwa pracy”; „Nowe sprawiedliwe normy to broń przeciw łazikom i obibokom”; „Młodzież z Metalu w pierwszych szeregach walki o nowe normy”; „Nowe normy to wyraz zaufania przodującego oddziału Klasy Robotniczej”; „Przekroczenie nowych norm — to nasz wkład w walkę o pokój”.

Taki zabieg ma wymiar nie tylko praktyczny, związany z maksymalnym wykorzystaniem przestrzeni papieru i dogodnym transportem, ale też pragmatyczny: więcej haseł oznaczało więcej treści, a to mogło bezpośrednio przełożyć się na kształtowanie wśród obywateli pożądanых postaw. Trzeba bowiem pamiętać, że druki ulotne były drugim znaczącym nośnikiem treści propagandowych w powojennej rzeczywistości, mogącym konkurować tylko z radiem i prasą. Druki ulotne tym jednak różnią się od gazet, że o ile po to drugie medium trzeba sięgnąć intencjonalnie, o tyle przekaz powielony na ulotkach czy afiszach może być odbierany mimochodem, gdyż często za sprawą przemyślanych strategii typograficznych sam rzuca się w oczy.

PODSUMOWANIE

Dzięki swym wyjątkowym proporcjom i powtarzalnemu układowi treści sztraify wyróżniają się na tle ogólnego zbioru afiszy. To druki wykorzystywane przede wszystkim do informowania o wydarzeniach artystycznych (teatralnych, koncertowych, zabawowych) i sportowych (meczach, rozgrywkach), choć duża liczba zachowanych sztraifów tużpowojennych i powielana na nich tematyka każą sądzić, że to druki, których użyteczność dostrzegli polityczni decydenci odpowiedzialni za przekaz nacechowany propagandowo.

Sztrafjfy odgrywały ważną rolę w przekazywaniu bieżących informacji i były istotnym elementem pejzażu miejsc, w których gromadzili się ludzie. Ich nieduża powierzchnia, pozwalająca zawrzeć tylko niezbędne detale wydarzeń, spotkań, uroczystości, przywodzi na myśl szyldy czy tabliczki ogłoszeń. Schemat powielanych na sztrafjach komunikatów, ujęty w oś „kto/co? — gdzie? — kiedy?”, zaspokajał pierwszą ciekawość odbiorcy. A niejednokrotnie odsyłał do innych źródeł, jak w przypadku zapowiedzi występu Marleny Dietrich w Gdańsku w 1966 roku. Na sztrafje dużymi literami pojawiła się informacja: „Słynna Marlena Dietrich wystąpi 2, 3 i 4 marca br. w Hali Stoczni Gdańskiej”, a pod głównym tekstem zamieszczono formułę „Szczegóły w afiszach, prasie, radio i telewizji” (PAN BG).

Oprócz przystępnie podanych informacji o wydarzeniach sztrafjfy pełniły też funkcję nośników haseł i sloganów. Mając dogodne proporcje, które pozwalały na sugestywne wyeksponowanie kilkuwyrazowej formuły, sztrafjfy były często eksploatowanym drukiem służebnym wobec przekazów nacechowanych perswazyjnie i propagandowo. Seryjność wpływała na zasięg komunikatów, a ich powtarzalność — na lepsze utrwalenie haseł w świadomości odbiorców.

Częstość występowania druku o charakterystycznych dla sztrafju proporcjach, jego seryjność i pojemność treściowa (przy minimalnej ilości tekstu) składają do tego, by zgłębić temat sztrafjów jako druków wyróżniających się na tle innych form afiszowych. Interesujące byłoby zbadanie sztrafjów w kontekście nie tylko zamieszczonych na nich komunikatów, ale i pokrewieństwa z formami o podobnej kompozycji i przeznaczeniu (choć innej treści), dostrzeżonymi przez Maurice’a Rickardsa i opisanymi pod postacią *shop window motto* (Rickards, 2000, s. 207) czy *poster slip* (Rickards, 2000, s. 251). Wnikliwe badania nad sztrafjami mogłyby korzystać z perspektywy zarówno bibliologicznej, jak i komunikologicznej czy socjologicznej.

BIBLIOGRAFIA

- Bolecki, W. (2004). Realizmu socjalistycznego początki (Lwów, Wilno). W: Z. Łapiński, W. Tomasiak (Red.), *Słownik realizmu socjalistycznego* (ss. 260–266). Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Firlej-Buzon, A. (2013). *Druki ulotne i okolicznościowe jako źródła do badań dziejów i kultury Dolnego Śląska lat 1945–1956*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Godlewski, G., Rakoczy, M., Rodak, P. (2014). *Od aforyzmu do zinu. Gatunki twórczości słownej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Iskin, R.E., Salsbury, B., (Red.). (2020). *Collecting Prints, Posters, and Ephemera. Perspectives in a Global World*. New York: Bloomsbury Visual Arts.
- Karpowicz, A. (2014). Plakat. W: G. Godlewski, M. Rakoczy, P. Rodak, *Od aforyzmu do zinu. Gatunki twórczości słownej* (ss. 345–355). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Migoń, K. (2006). Bibliologia o drukach ulotnych i okolicznościowych. W: K. Migoń, M. Skalska-Zlat, A. Żbikowska-Migoń (Red.), *Druki ulotne i okolicznościowe — wartości i funk-*

- cje. Materiały Międzynarodowej konferencji naukowej, Wojnowice, 8–10 października 2004* (ss. 9–19). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Nowak, P., Zimny, R. (2004). Polityka językowa. W: Z. Łapiński, W. Tomasik (Red.), *Słownik realizmu socjalistycznego* (ss. 210–216). Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Poprawa, M. (2020a). Przestrzenie słowno-obrazowe w propagandowych drukach ulotnych lat 1918–1939. Próba analizy w świetle lingwistyki tekstowej i teorii wizualności. *Sztuka Edycji, 1*, 203–230. <http://dx.doi.org/10.12775/SE.2020.00016>.
- Poprawa, M. (2020b). Typografia w służbie propagandy. Wizualne i perswazyjne aspekty druków ulotnych z lat 1918–1939. *Sztuka Edycji, 2*, 175–201. <http://dx.doi.org/10.12775/SE.2020.00038>.
- Rickards, M. (2000). *The Encyclopedia of Ephemera. A Guide to the Fragmentary Documents of Everyday Life for the Collector, Curator, and Historian*, ed. M. Twyman, S. de Beaumont, A. Tanner. London: The British Library.
- Smelka-Leszczyńska, Z. (2020). *Usunąć do 30 dni. Semiotyka polskich plakatów wyborczych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Śleziak, M. (2016). *Ziemie Odzyskane w drukach ulotnych z lat 1945–1948. Język — tematyka — formy*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Śleziak, M. (2019). „Lesen und weitergeben”. Ephemere Drucke vor der Volksabstimmung in Oberschlesien (1921) als Beispiel einer effektiven Kommunikation. *Studia Germanica Gedanensia, 41*, 297–316. <https://doi.org/10.26881/ssg.2019.41.21>.
- Śleziak, M. (2020). Projekt *Słownika hasel politycznych (1918–2018)*. W: M. Bańko, W. Decyk-Zięba, E. Rudnicka (Red.), *Leksykografia w różnych kontekstach* (ss. 289–301), t. 2. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wolny-Zmorzyński, K., Kaliszewski, A., Furman, W. (2006). *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.

SŁOWNIKI

- ESJP (2000) — *Etymologiczny słownik języka polskiego*, red. A. Bańkowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- ISJP (2018) — *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- ISTL (2019) — *Ilustrowany słownik terminów literackich. Historia, anegdota, etymologia*, red. Z. Kadłubek, B. Mytych-Forajter, A. Nawarecki. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- PSB (2011) — *Podręczny słownik bibliotekarza*, oprac. G. Czapnik, Z. Gruszka. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- SJPDor (1965) — *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SLin (1854) — *Słownik języka polskiego*, red. S.B. Linde, t. 1. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SWar (1900) — *Słownik języka polskiego*, t. 1, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Warszawa: nakładem prenumeratorów, w drukarni E. Lubowskiego i S-ki.
- SWar (1915) — *Słownik języka polskiego*, t. 6, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Warszawa: nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, w drukarni „Gazety Handlowej”.
- SWJP (2001) — *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj. Warszawa: Reader’s Digest Przegląd.

WSJP (2018) — *Wielki słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

ŹRÓDŁA CYTATÓW LITERACKICH

Stasiuk, A. (2013). 9,99. W: *Nie ma ekspresów przy żółtych drogach* (ss. 107–109). Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.

Tulli, M. (1999). *W czerwieni*, wyd. II zmienione. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.

MARTA ŚLEZIAK

STRIPES — POSTERS OF A UNIQUE FORMAT AND PROPAGANDA USEFULNESS

Summary

This paper discusses stripes (Polish *sztrajfy*; German *Streifen*) — ephemera in the shape of narrow, usually horizontal cards, which are a medium of short information, often with propaganda content. Stripes have the same function as posters but they stand out from them and are distinguished by their peculiar format. The aim of this paper is to present the concept of *sztrajf* and various terms which refer to this kind of publications as well as to describe the formal features of this type of prints and their usability. To discuss selected examples, a descriptive approach and semiotic reading of logovisual objects are used — this method allows to present content potentiality of the analyzed messages. Undoubtedly, stripes were a popular information medium, whose content contained a suggestive composition, which affected their recipients, and met the need of the moment.

KEY WORDS: stripes, ephemera, propaganda, persuasion, political slogan

STANISŁAWA KUREK-KOKOCIŃSKA

ORCID: 0000-0001-5456-1856

Uniwersytet Łódzki

IDEOLOGIA EKOLOGIZMU I IDEA CHRONIENIA CZŁOWIEKA W ŚRODOWISKU INFORMACYJNYM EKOSYSTEMU ŻYCIA

Wielość ideologii. Ekologizm i jego idee. Środowisko informacyjne ekosystemu życia człowieka: obszary zaniepokojenia. Infoekologizm: idea, kształtowanie świadomości

SŁOWA KLUCZOWE: ekologizm, infoekologizm, środowisko informacyjne, świadomość infoekologiczna

1. WPROWADZENIE

Środowisko w ogólnym znaczeniu tego słowa oznacza otoczenie, w którym żyjemy, czyli „zespół ludzi połączonych wspólnotą warunków życia” (Kurzowa, 1998, s. 397). Termin naukowy „środowisko życia człowieka” zdefiniowany został jako „wszystkie przyrodnicze, społeczne i duchowe determinanty jego życia, funkcjonowania i rozwoju” (Bańka, Sztumski, 2005, s. 11). Tak więc przyroda, społeczeństwo oraz kultura składają się na naturalny ekosystem gatunku ludzkiego (Sztumski, 2004, s. 13–14). Uważa się, iż we współczesnej cywilizacji, która jest postrzegana jako techniczny sukces ludzkości (Zacher, 2016), nastąpiła dekonstrukcja naturalnego ekosystemu życia (Bańka, 2018a). W szczególności rozwinęło się środowisko informacyjne, w którym toczy się życie publiczne, zawodowe i społeczne, życie codzienne oraz edukacja i rozrywka.

W piśmiennictwie termin „środowisko informacyjne” często odnosi się do Internetu, czyli sieci obejmującej zasób informacji i system ich dystrybucji. Autorzy związani z Biurem Bezpieczeństwa Narodowego rozumieją środowisko informacyjne jako „dynamiczne fizyczne i/lub wirtualne usytuowanie informacji interpretowane przez umysł” (Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, 2019, s. 8).

Oddziaływanie tak rozumianego środowiska informacyjnego na jednostki i grupy podlega obserwacji i ocenie. Na podstawie piśmiennictwa, które porusza ten temat, przyjęta została hipoteza o potrzebie ochrony człowieka w środowisku informacyjnym ekosystemu życia. Przez pewną zbieżność z ideą ochrony środowiska naturalnego, którą głosi ekologizm, użyte zostało określenie „infoekologizm”. Moim celem stały się weryfikacja hipotezy, ustalenie treści niosących za sobą przekonania infoekologizmu oraz próba zestawienia cech świadomości infoekologicznej.

Niezbędny opis zaprezentowany na początku będzie dotyczył pojęcia ideologii i ekologizmu, albowiem omówienie tych kwestii stanowi kontekst dla sprecyzowanego celu niniejszego opracowania. Następnie przedstawione zostaną zdiagnozowane w literaturze przedmiotu właściwości społeczeństwa sieci, które dostarczą pewnych uzasadnień dla przekonań infoekologizmu. Dalszą część opracowania wypełni charakterystyka stanowisk i zapatrywań wyrażających humanistyczną ideę chronienia człowieka w informacyjnym środowisku ekosystemu życia.

2. WIELOŚĆ IDEOLOGII

Ideologia to całokształt idei i poglądów na świat oraz życie społeczne, które właściwe są danej klasie (warstwie, grupie) społecznej, czy też kierunkowi czy prądowi politycznemu, ekonomicznemu, artystycznemu (Kopaliński, 1989, s. 221). W świetle definicji i omówień obecnych w piśmiennictwie ideologię jako zbiór idei (mniej lub bardziej spójny) charakteryzują następujące elementy:

- „dostarcza [ona] obrazu istniejącego porządku” (obrazu świata),
- jest środkiem do „artykułowania przekonań i rozumienia” rzeczywistości,
- propaguje „model pożądaną przyszłości”,
- jest narzędziem do „wyrażania nadziei i obaw, sympatii i nienawiści”,
- stanowi też „podstawę zorganizowanego działania politycznego”,
- może przybrać formę ruchów politycznych (i w praktyce być wyrażana przez retorykę polityczną, sloganowość, manifesty partyjne, programy rządów),
- jako taka zmierza do „zachowania, przekształcenia czy obalenia istniejącego systemu sprawowania władzy”, wyjaśnia sposób dokonania zmiany politycznej (Heywood, 2007, s. 25–27).

Powinno się zaakcentować, że ideologia jako zestaw idei odzwierciedla świadomość określonej grupy społecznej. W tym zakresie:

- przekonuje do poglądów, wierzeń i przekonań,
- „informuje i dezinformuje, wyjaśnia i osłepia, integruje i dezintegruje grupy społeczne”,
- apeluje do grup społecznych, do których się zwraca (Tokarczyk, 2010, s. 27–28).

Z powyższych charakterystyk wynika, że ideologia dostarcza opisu stanu rzeczy (poglądy na świat, obraz świata), kształtuje świadomość w określonym zakresie (aprobata i wrogość) i uzasadnia określoną postulatycznie potrzebę zmiany (pożądaný stan). Jest uwarunkowana czasem, miejscem, stosunkami społecznymi (dana warstwa, grupa społeczna).

Pojęcie ideologii utrwaliło się w jego ścisłym związku z polityką. Jak zauważa Andrzej Szahaj (2019, s. 193), polityka pojmowana jako walka o władzę nie dotyczy jedynie określonych klas czy grup społecznych. Zdaniem cytowanego autora „ideologią jest każdy kompleksowy zestaw idei pełniących funkcję światopoglądową”. Według Andrew Heywooda (2007, s. 25) pojęcie ideologii stało się neutralne i obiektywne (pozbawione „bagażu politycznego”) od lat sześćdziesiątych XX wieku.

Piśmiennictwo i życie społeczne dostarczają przykładów ideologii starszych i współczesnych. Zaliczają się tu, przykładowo, ujęcie ideologii Karola Marksa, neoliberalizm czy antyglobalizm lub nawet edukacja interpretowana jako ideologia. Wspomniany neoliberalizm to ideologia dominująca od blisko 40 lat, przykład „imperializmu realizowanego pod gospodarczym, politycznym, kulturowym i intelektualnym przywództwem USA” (Karalus, 2022, s. 490). Współczesna ideologia nazwana antyglobalizmem (Dziubka, Szlachta, Nijakowski, 2008), będąca myślą ostatnich dziesięcioleci, głosi sprzeciw wobec procesu, który zapoczątkowany został w latach osiemdziesiątych XX wieku wskutek oddziaływania zespołów czynników obejmujących rozwój technologii, rozwój korporacji i międzynarodowego podziału pracy, jak też zmiany polityczne na świecie (Gnitecki, 2002). W wywodzie na temat edukacji jako ideologii Jerzy Jastrzębski (2011, s. 11) argumentował, że idea edukacji to rodzaj iluzji, w której bierze udział środowisko edukacyjne. Zdaniem autora, że edukacja uzupełni braki przygotowania kulturowego, co można/powinno się wynieść z domu, że będzie przepustką do lepszego życia, otrzymania ciekawej i dobrej pracy, awansu społecznego, prestiżu. Dzieje się tak, ponieważ „dyskursy edukacyjne mają charakter władczy, a nie prawdziwościowy (czyja szkoła tego władza)” (Jastrzębski, 2011, s. 21).

Jak pokazała to dotychczasowa charakterystyka, pojęcie ideologii stosuje się do światopoglądów i różnych ujęć związanych z polityką. W opisie ideologii dokonanej przez wcześniej cytowanych autorów, Tokarczyka, Heywooda, Jastrzębskiego, pojawił się pewien rys zbieżny. W opinii R. Tokarczyka (2016) ideologia porządkuje „kompleksowość świata społecznego, nadaje mu sens czegoś prostego i zrozumiałego dla niemal wszystkich rozumnych ludzi”. Według poglądu A. Heywooda (2007, s. 17) „Idee i ideologie [...] dostarczają perspektywy, dzięki której świat jest rozumiany i wyjaśniany. Ludzie nie postrzegają bowiem świata takim, jakim on jest, ale jakim go oczekują, że będzie”. Zdaniem J. Jastrzębskiego (2011, s. 24–25): „Kryterium oceny ideologii jest jej funkcjonalność i skuteczność

w służbie interesów jakiejś grupy społecznej, a nie prawidłowość czy adekwatność do rzeczywistości”.

Z przytoczonych tu zdań płynie spostrzeżenie, że ideologie przedstawiają obraz świata zrozumiąły bez większego trudu dla szerokich grup społecznych. Agnieszka Lenartowicz-Podbielska (2017, s. 50) stwierdza podobnie: „Ideologię można [...] rozumieć jako swoiste narzędzie upraszczania obrazu rzeczywistości, służące temu, by uczynić go łatwiej pojmowalnym”. Badaczka rozwija tę myśl, opisując idee i ideologie jako narzędzie kategoryzacji świata i naszej orientacji w nim:

Aby dobrze orientować się w otoczeniu, podmiot musi mieć możliwość sprawnego posługiwania się posiadanymi systemami kategorii, tak aby pozwalały mu one na szybkie i poprawne wnioskowanie o sytuacji i odpowiednie na nią reagowanie. [...] Percepcja nie jest więc sprawą czysto „prywatną” czy tym bardziej „niewinną”. To, co widzimy czy słyszymy, dociera do nas przez cały system filtrów, przez pokłady różnorodnej wiedzy, porządkującej nasz świat w określony sposób. [...] Uwikłanie w rzeczywistość, poczawszy od jej postrzegania, zakłada konieczność posługiwania się swego rodzaju ideologią (Lenartowicz-Podbielska, 2017, s. 45).

Jest to szczególnie znamienne dla teraźniejszości m.in. z racji tego, że społeczeństwo okresu czwartej rewolucji cyfrowej (Balcewicz, 2019) pozostaje zależne od „nacisku zbyt wielu różnych możliwości, zbyt wielu możliwych stylów życia do wyboru” (Lenartowicz-Podbielska, 2017, s. 50–51).

3. EKOLOGIZM I JEGO IDEE

W publikacjach ekologizm występuje jako nazwa ideologii (Heywood, 2007; Macała, 2016), doktryny (Tokarczyk, 2016), teorii politycznej (Kijewska, 2018), prądu myślowego (rozwijającego różne nurty) (Tokarczyk, 2010), ruchu z rodzaju ruchów alternatywnych (m.in. spirytyzm, okultyzm, satanizm) (Szafuński, 2017), zbiorowego określenia nowych ruchów społecznych (Marczewska-Rytko, 2016). Dociekanie uzasadnień odnoszących się do rozróżnienia poszczególnych postaci ekologizmu wykracza poza cel i potrzeby niniejszej wypowiedzi.

Podstawowych założeń dla ekologizmu dostarczyła ekologia. Nauka, którą przed laty zdefiniowano jako naukę „o strukturze i funkcji (funkcjonowaniu) przyrody” (Pijanowska, 2021, s. 26), stała się punktem wyjścia niejednej inicjatywy intelektualnej i pragmatycznej. Powstały jeszcze inne gałęzie wiedzy, których nazwy wskazują na przedmiot badań, m.in. ekofilozofia, ekoetyka, ekoteologia, ekopolitologia (Dołęga, 2005), agroekologia (Kramarz, 2022), ekologia informacji (Babik, 2014; Taraszkiewicz, 2016, 2018, 2019).

Ekologizm w sensie ideologii politycznej pojawił się w ostatnich dekadach XX wieku. Maria Marczewska-Rytko (2016) pisze, że do powstania ekologizmu

jako ideologii przyczyniły się ruchy społeczne aktywne w zakresie ekologii od końca lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Różnią się one od ruchów związkowych (starych) pod względem podnoszonej problematyki, celu, formy działania (zwykle luźne sieci). Jak czytamy, ekologizm jako ruch społeczny funkcjonuje w ramach polityki nieinstytucjonalnej, w zależności od ruchu ma charakter społeczny (działa w imieniu grup społecznych), polityczny (ubiega się o władzę), kulturowy (głosi poglądy). Według opinii naukowych ekologizm jako ideologia stał się inspiracją programów partii politycznych (Zientara, 2016) oraz nowych nurtów myśli (Tokarczyk, 2016). Jako ideologia praktyczna uzewnętrznił się w aktywności działaczy ruchów ekologicznych, którzy sięgali po różne sposoby wyrażania swoich żądań i gniewu (np. ataki na infrastrukturę, mienie ruchome itp.) (Tokarczyk, 2010; Pomarański, 2016).

W formie uzupełnienia warto nadmienić, iż momentem szczególnym w rozwoju ekologii i ekologizmu był Raport Sekretarza Generalnego ONZ pt. *Człowiek i środowisko*, przedstawiony w 1972 roku na konferencji sztokholmskiej. W dokumencie tym pojawiła się myśl o zagrożeniu środowiska przyrodniczego wskutek zachodzących w nim zmian. Zostały one przedstawione jako niekorzystne dla ludzi pod wieloma względami: ekonomicznym (straty), psychicznym (dyskomfort), zdrowotnym (dla zdrowia, życia, przetrwania), produktywności środowiska (Delorme, 2004). Od tego czasu temat przeciwdziałania niszczeniu środowiska naturalnego stał się obecny w przestrzeni publicznej jako głos społeczny i jako zaczątek rozwijanej następnie koncepcji zrównoważonego rozwoju. Spotkać można opinię, że wywodzi się ona z ekologizmu (Wyligała, 2016). Odnosi się do zarządzania całokształtem problemów ekologicznych, społecznych i ekonomicznych (Katoła, 2012), zarówno w państwach rozwiniętych, jak i w rozwijających się (Kubiak, 2018). Zakres znaczeniowy terminu „zrównoważony rozwój” zdefiniowany został w normie ISO¹. Samo pojęcie zrównoważonego rozwoju pojawiło się w 1987 roku w Raporcie Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju (powołanej w 1983 roku przez ONZ) pt. *Nasza wspólna przyszłość* (Piątek, 2005). Koncepcja rozwijana była stopniowo, obejmując takie kwestie, jak wpływ gospodarek państw na środowisko przyrodnicze, dbałość o środowisko, wzrost gospodarczy, postęp społeczny (Portal Gov.pl, 2022). Od połowy lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku uwaga społeczności świata skierowana została na zagadnienia związane z klimatem (Lisowska, 2005; Mrozowska, 2018).

Ideologia ekologizmu w myśl ogólnej definicji ideologii obejmuje zespół idei. Nie licząc ogólnej idei zrównoważonego rozwoju, są to: idea człowieka, przyrody, idea prawa, gospodarki, społeczeństwa, idea państwa (Tokarczyk, 2010). W oparciu

¹ PN-ISO 26000: 2012: *Wytyczne dotyczące społecznej odpowiedzialności* został następnie zastąpiony przez PN-EN ISO 26000: 2021-04: *Wytyczne dotyczące społecznej odpowiedzialności*.

o przegląd piśmiennictwa można wskazać ilustratywne treści. Idea ekologizmu kieruje spojrzenie na działanie człowieka jako sprzyjające/niesprzyjające naturze i jej poszczególnym elementom (Hull, 2005). Na podbudowie wskazań etycznych sugeruje praktykowanie różnych samoograniczeń (Barcikowski, Łastowski, 2016). W obszarze idei przyrody i idei prawa myśl krąży wokół środowiska naturalnego, bioróżnorodności i jej ochrony. Ekologizm sprzeciwia się degradacji, dewastacji i nadmiernej eksploatacji przyrody. Opowiada się za prawami przyszłych pokoleń do oddychania czystym powietrzem (Rosiński, Wiącek-Rosińska, 2018), do życia i rozwoju opartego na niezniszczonych odnawialnych zasobach naturalnych (Wyligała, 2016). W wymiarze gospodarczym i społecznym (idea gospodarki, idea społeczeństwa) ekologizm głosi sprzeciw wobec przesadnej dążności do dobrobytu oraz pomnażania kapitału kosztem innych i kosztem środowiska, propaguje ograniczenie nadmiernej konsumpcji (Konstańczak, 2002; Wyligała, 2016). W opisie idei państwa występują nawiązania do form, jakie już miały miejsce w przeszłości, z akcentem na aspekt „eko”: ekokapitalizm (ekoliberalizm), ekosocjalizm, ekofaszizm. Wymienione formy (struktury) Tokarczyk (2010) przedstawia jako nurty ekologizmu. Jako szczególna forma organizacji, a zarazem kolejny nurt ekologizmu, pojawia się „bezpieństwowa struktura władzy”, czyli ekoanarchizm.

Hasło ekologizmu przestało być tylko ideą. Zrozumiałe i proste, stało się modne, m.in. w życiu codziennym (ekologiczne jedzenie, kosmetyki, ubiory — ekologiczne tkaniny, odzież) czy w kształtowaniu przestrzeni (ekologiczne domy). Używanie tego hasła i poruszanie ważkich problemów dotyczących środowiska życia człowieka uchodzi za korzystne dla wizerunku publicznego osób, firm, państw (Zaręba, 2016).

Ekologizm nie jest aprobowany powszechnie. Krytycy ekologizmu podnoszą argument rozwoju i postępu cywilizacyjnego, który został osiągnięty dzięki temu, że człowiek opanował wytwarzanie energii. W globalnych rozstrzygnięciach w związku z pracami nad koncepcją zrównoważonego rozwoju widzą groźbę. Dostrzegają ją także w limitach użycia zasobów natury. W tym zakresie opowiadają się za pozostawieniem jednostkom swobody działania (Reisman, 2015). Krytyce poddane zostały również nieracjonalne zachowania ekologów (jak np. sprzeciw wobec elektrowni atomowych), w przeciwieństwie do zachowań ekologów (postrzeganych jako sensowne), oraz ideologie ekologizmu i uwzględnionego z nim do pary libertarianizmu, które — w wyrażonej opinii — „oferują karykaturalnie uproszczone wizje świata” (Napierała, 2016).

Treści ekologizmu, propagowane przez rozmaite działania, koncentrują się wokół kwestii człowiek–środowisko przyrodnicze, z uwzględnieniem wzajemnych relacji oraz negatywnych skutków (naruszone mechanizmy samoregulacji, zmiany klimatyczne, katastrofy ekologiczne, wyczerpywanie surowców) i zapobiegania im (ochrona przed degradacją, gospodarowanie zasobami, kształtowanie

świadomości ekologicznej, transformacja stosunku człowieka do natury, w tym innych istot żywych).

Na temat ekologizmu oraz relacji człowiek a środowisko przyrodnicze istnieje obszerna literatura. Nie ma takiego omówienia problematyka dotycząca relacji człowieka i środowiska informacyjnego w aspekcie idei chronienia człowieka w nowym ekosystemie życia. Spojrzenie, które przedstawiam, jest próbą opisu tego zagadnienia.

4. ŚRODOWISKO INFORMACYJNE EKOSYSTEMU ŻYCIA CZŁOWIEKA: OBSZARY ZANIEPOKOJENIA

Środowisko informacyjne jest wytworem kultury i jako takie wchodzi w skład dorobku ludzkości. Nadmienię, że istnieje stanowisko, według którego pojęcie kultury łączy się z kręgiem tradycji, symboli, znaczeń i interpretacji, a tematy oraz zagadnienia z kręgu technologii, ekonomii, polityki oraz kwestie społeczne należą do domeny cywilizacji (Rutkiewicz, 2018). Pojęciem, które wymaga wyjaśnienia w artykule, jest też cyberprzestrzeń. Tworzą ją „architekci ustalający standardy logiczne (protokoły), operatorzy przekazujący impulsy fizyczne (sygnały) oraz użytkownicy wypełniający ją zawartością informacyjną (treścią)” (Janowski, 2021, s. 33). W pierwszej kolejności zarysuję cechy środowiska informacyjnego, w którym toczy się współczesne życie.

Nowa ekologia życia ma charakter technokulturowy (Jelewska, 2014). Przejście od świata analogowego do zdigitalizowanego określone zostało nazwą „zwrot cyfrowy” (Krzysztofek, 2016). Społeczeństwo korzystające z Internetu występuje pod nazwą m.in. społeczeństwa sieci, jest przedstawiane również jako cyfrowe społeczeństwo wiedzy. Oba te określenia będą używane w niniejszym tekście.

Cechą główną nowego środowiska ekosystemu życia jest globalizacja. Jej podstawą jest łączność internetowa realizowana za pomocą kabli i satelitów oraz globalna wirtualność. W przyjętej tu interpretacji Witolda Morawskiego globalizacja to „obiektywny stan rzeczy, który cechują nasilające się współzależności globalne, kształtujące życie społeczne [...] jako wynik sił napędowych i procesów uruchamianych przez naukę, technikę i technologie informacyjne, gospodarkę rynkową, globalne rządzenie, ekologię itd.” (Morawski, 2007, s. 527).

W aspekcie komunikacyjnym globalizacja ma początek w latach dwudziestych (wynalazek radia i telewizji), a według innego stanowiska — w latach pięćdziesiątych (Rutkiewicz, 2018) i ma związek z projektem ARPA (Advanced Research Project Agency) (Horubała, Jakubowska, 2020). Dla wszystkich użytkowników Internetu jednoznacznym potwierdzeniem współudziału w tej formie komunikacji jest identyfikacja numeryczna z najważniejszym w cyfrowym świecie IP.

W cyfrowym społeczeństwie wiedzy istotne są zależności między użytkownikiem a władzą, której źródłem są określone pola dominacji w zakresie technologii, informacji, wiedzy (Betlej, 2018, s. 51). Jednakże, jak słusznie zauważyła autorka opracowania zatytułowanego *Wolność i władza w sieci*: „władza nad wirtualnym światem znajduje się poza zasięgiem jego użytkownika” (Błęszyńska, 2018, s. 65).

Należy zauważyć, iż już w działanie narzędzi tej technologii wbudowane zostały środki ograniczające swobodę jednostki. Jako wyrazisty przykład przemocy strukturalnej w globalnej infrastrukturze podaje się instalowanie plików *cookies*, co warunkuje dostęp do zasobów (Janowski, 2021). Jest też rzeczą wiadomą, że należy liczyć się z ciągłym postępowaniem sektora ITC, czego efektem są coraz to nowsze (lepsze) produkty technologii, tj. urządzenia, ich oprogramowanie, dostępne usługi elektroniczne. (Warto zwrócić uwagę choćby na generacje systemów operacyjnych: pierwszy pełnoprawny Windows 95 „zadebiutował” w 1995 roku; Windows 11 w 2021). Aby użytkownik potrafił poruszać się w świecie technologicznie zaawansowanych urządzeń, zostały one wyposażone w intuicyjne interfejsy. Krótko mówiąc, użytkownik otrzymał możliwość posługiwania się technologią, dysponując jedynie umiejętnościami korzystania z już zaprogramowanych urządzeń.

Inną rzeczą jest zastosowanie urządzeń jako narzędzia — już nie tylko wskazanego, lecz koniecznego — do pracy czy kształcenia się, co często połączone jest z kursami, szkoleniem, innymi formami edukacji cyfrowej (Pelc, 2018). W ten sposób, uwzględniając nieuchronną dezaktualizację przygotowania warsztatowego, poniekąd konkretyzuje się hasło edukacji/uczenia się przez całe życie. (W opinii Andrzeja Karalusa (2022) szkolenie przez całe życie, a także i praca, którą zabiera się do domu, i/lub praca w domu to praktyki charakterystyczne dla fazy cybernetycznej kapitalizmu platformowego).

Pokrewny problem zdefiniowany został jako nierówności informacyjne. Wy-mowne jest następujące stopniowanie Andrzeja Targowskiego podług umiejętności posługiwania się urządzeniami: (1) użytkownik, który „daje radę z technologiami”, ale jest niedokształcony; (2) użytkownik — cyfrowy analfabeta, który „posługuje się ograniczonym rozumowaniem”; (3) użytkownik, którego cechuje dobra wiedza i rozumowanie, lecz początkuje on w posługiwaniu się technologiami; (4) użytkownik, który należy do elity informacyjnej (Targowski, 2018). Nierówności związane z kwalifikacjami do korzystania z technologii to jedna z wielu kategorii stratyfikacji społeczeństwa. Inne mają związek np. z dochodami, które są przyczyną nierówności cyfrowych, czy z rozwojem technologii i sieci społecznościowych. Słuszne jest też pytanie i namysł nad tym, co Facebook i inne serwisy z grupy *social media* zmieniają w samej strukturze ludzkiej komunikacji (Kurz, 2017, s. 253).

W dzisiejszym świecie, korzystając z Internetu, człowiek uczestniczy w społeczeństwie wiedzy. Stosunkowo znane określenie rozumiane jest mniej lub bardziej

dosłownie, jako że „opiera się na pojęciach dobrze zakorzenionych w powszechnym doświadczeniu” (Szewczyk, 2017, s. 120). W refleksji filozoficznej społeczeństwo wiedzy wskazuje na „dominację wiedzy technologicznej oraz dominację praktycznych skutków płynących z obszaru poznawczego”, co zawęży zarówno horyzonty poznawcze, jak i wybory życiowe (Szyszkowska, 2018).

W nowym środowisku ekosystemu życia i pracy dominuje przestrzeń informacyjna. Proces zastosowania Internetu przez wielkie korporacje przyniósł zmiany w ekologii pracy — wielomiejscowość, translokarność, praca hybrydowa, praca mobilna, upowszechnienie kultury audytu czy praktyki określane jako deetaty-zacja czy wręcz destabilizacja zatrudnienia (platformy typu Uber, prekaryzacja i samozatrudnienie) (Bańka, 2018a; Karalus, 2022).

W społeczeństwie sieci zaobserwowane zostały zjawiska, które mają wpływ na użytkownika Internetu. Jedno to przyrost widzialnej autonomii jednostki, mobilności, wolności. Drugie to przyrost niewidzialnej kontroli, śledzenia ruchów i zachowań (Krzysztofek, 2018). W opinii Jacka Janowskiego (2021) cyberprze-strzeń znamionują dwa rodzaje usług: oficjalne i mniej oficjalne. Usługi oficjalne „polegają na dostarczaniu informacji, umożliwianiu komunikacji i realizowaniu transakcji. Natomiast mniej oficjalne pozwalają na pozyskiwanie informacji o użytkownikach oraz oddziaływanie na ich wybory, postawy i poglądy” (s. 31). Ma tu znaczenie i cyfrowy ślad, i właściwości oprogramowania. *Software* z jednej strony pozwala w łatwy sposób włączyć się do sieci i być aktywnym członkiem społeczności, z drugiej operuje inteligentnymi systemami, które śledzą działania użytkowników. Należy zdać sobie sprawę ze zdolności oddziaływania tych, którzy władają w cyberprzestrzeni.

Konsekwencją upowszechnienia Internetu stała się dominacja informacji w formie cyfrowej, obecnej w pamięci usieciowionych komputerów dostępnych dla wielu korzystających. Cyberprzestrzeń stała się jednak również areną działań i zjawisk, które zostały rozpoznane jako zagrożenie informacji. Niebezpieczne zjawiska są definiowane i klasyfikowane pod względem rodzajów, form, metod. Do języka nauki i publicystyki, techniki i polityki weszły takie terminy, jak cyberterrorizm, cybermanipulacja, cyberwojna, cyberpatologie i szereg innych.

W informacyjnym środowisku ekosystemu życia wystąpiły oczekiwane/nieoczekiwane zjawiska, m.in. upowszechnienie się anonimowości i jej skutków (problem odpowiedzialności i poczucia bezpieczeństwa), oraz pułapki, np. brak kontaktów bezpośrednich (izolacja społeczna, ograniczona socjalizacja), wypaczenie poczucia czasu i przestrzeni (chaos w hierarchii przestrzennej) (Sztumski, 2004; Bańka, 2018). Środowisko informacyjne nie jest odizolowane od pozostałych komponentów ekosystemu życia człowieka. Nie bez znaczenia dla życia w sieci są zachowania, zjawiska i procesy społeczne obserwowane w środowisku społeczno-kulturowym i psychicznym (duchowym), m.in. negatywne cechy

komunikacji językowej (ubóstwo języka), postawy (osobowości) bezkrytyczne, postawy (wzrost) wrogości i indywidualizmu, pragnienie bycia docenionym za wszelką cenę (Sztumski, 2004).

5. INFOEKOLOGIZM: IDEA, KSZTAŁTOWANIE ŚWIADOMOŚCI

Obraz życia w środowisku informacyjnym poddanych technologii prezentują publikacje problemowe oraz raporty z badań². Są one wykonywane często metodą ankietowania użytkowników, którzy dokonują samooceny swoich umiejętności, kompetencji i doświadczeń. Opis stanu rzeczy obrazujący, jak internauci używają sieci, uwzględnia także poszczególne zjawiska oceniane przez specjalistów jako niepokojące, czy wręcz zagrożenia, np. uzależnienia (Dębski, 2016), elektroniczna przemoc rówieśnicza (Pyżalski, 2019), problematyczne użytkowanie Internetu (Tomczyk, 2019b; Makaruk, Włodarczyk, Skoneczna, 2020), fake newsy (Agencja Informacyjna Newseria, 2017), mowa nienawiści (Tomczyk, 2019a), *sexting* i pornografia (Wójcik i in., 2019; Lange, 2022). Temat zagrożeń i negatywnych konsekwencji wynikających z użytkowania Internetu, a zwłaszcza portali społecznościowych, jest aktualny i stale się pogłębia. W tej części artykułu, ograniczając z konieczności dobór pozycji, uwaga kieruje się na przekaz, który towarzyszy obserwacjom odnośnie do sposobu korzystania z sieci bez narażania siebie i innych na niebezpieczeństwo.

Wypowiedzi autorów analizowanych publikacji odczytujemy w duchu ekologizmu, opcji światopoglądowej, której uzasadnieniem moralnym jest dbałość o środowisko naturalne obecnie i na przyszłość, w trosce o warunki życia następných pokoleń. Odczytane spostrzeżenia i myśli zespalają się w treść przekazu infoekologicznego.

Infoekologizm kieruje uwagę na człowieka w cyberprzestrzeni. Jego główną ideą jest troska o swobodny rozwój i życie ludzi w środowisku informacyjnym nowego ekosystemu. Za Włodzimierzem Tyburskim, który wypowiadał się na temat ekologizmu (2002), można powtórzyć, że problemy środowiska informacyjnego epoki cyfrowej wymagają wskazania sposobów zredukowania zachowań i zjawisk uważanych za niekorzystne i szkodliwe. Podobnie jak w przypadku innych treści światopoglądowych (Tokarczyk, 2016), czytelny przekaz infoekologizmu

² Orientację w zakresie badań zrealizowanych do 2018 roku ułatwia opracowanie M. Rowickiej pt. *Przegląd i analiza badań z zakresu e-uzależnień wśród dzieci i młodzieży w Polsce wraz z wnioskami i rekomendacjami w zakresie profilaktyki e-uzależnień*, [Warszawa] 2022, Ministerstwo Zdrowia, Narodowy Program Zdrowia, Krajowe Biuro do spraw Przeciwdziałania Narkomanii, <https://kcpu.gov.pl/wp-content/uploads/2022/11/przegląd-i-analiz-badan-z-zakresu-problematyki-e-uzaleznien-wsrod-dzieci-i-mlodziezy-w-polsce-wraz-z-wnioskami-i-rekomendacjami-w-zakresie-profilaktyki-e-uzaleznien.pdf>.

zawarty w propozycjach i postulatach, które oparte są na wynikach naukowych, może przyczynić się do kształtowania świadomości środowiska informacyjnego, w którym przyszło nam żyć. W tym rozumieniu infoekologizm wpisuje się w działania kierunkowe w zakresie kompetencji kluczowych (Zalecenie, 2006; Zalecenie, 2018), w działania edukacyjne i popularyzatorskie znane m.in. pod nazwą edukacji medialnej.

Kluczowe kategorie zagadnień, jakie wyłaniają się z analizowanego piśmiennictwa, to odbiór rozpowszechnionych informacji (postawa odbiorcza), publikowanie własnych informacji (postawa nadawcza), powiązania z innymi (aspekt relacji). W obrębie tych trzech kategorii dostrzec można określone wątki.

Wyraźnie zarysowuje się wątek dotyczący zdrowia. Nadrzędny postulat dotyczy profilaktyki życia psychicznego. Jest mowa o tym, aby samoograniczyć się w korzystaniu z Internetu, np. „przestać obserwować wszystkie profile w mediach społecznościowych” (Hatałska, 2021, s. 177–178). Sugestywna wskazówka dotyczy diety informacyjnej (np. „Ograniczając czas poświęcany na pochłanianie i trawienie informacji, mamy czas zająć się wreszcie tym, na co mamy rzeczywisty wpływ [...], swoim rozwojem, [...] poświęcić [czas] swoim bliskim”, Babik, 2016, s. 25). Inne zalecenie mówi o terapii prowadzącej do świadomego odbioru bodźców zewnętrznych (informacji), a dzięki temu do „oczyszczania i skupiania się na bodźcach odbieranych zmysłami” (Szczęk, 2019, s. 55). Profilaktyka obejmuje też propagowanie zachowań, takich jak selekcjonowanie, eliminacja i segregacja informacji. Wskazaniem prozdrowotnym staje się również konieczność uzmysłowienia sobie możliwości wyboru (np. „świadomie wybieramy treści, którymi karmimy swoje mózgi i na ich podstawie kształtujemy swoje poglądy”, Babik, 2016, s. 23). „Pamiętać [...] należy o konsumpcji informacji, o tym aby informacje selekcionować i korzystać z tych najbardziej wartościowych” (Szczęk, 2019, s. 65). Krótko mówiąc, rozważa, powściągliwość i wiedza wykraczająca poza wiedzę potoczną to środki zaradcze na negatywne skutki nadużywania aplikacji i stron internetowych za pomocą urządzeń elektronicznych (Izdebski, Kotyśko, 2016).

W wątku przeciwdziałania zagrożonej prywatności w sieci przekaz infoekologizmu kieruje uwagę na postawy internautów, które mają pomóc ochraniać ich prywatne informacje i życie osobiste oraz zapewnić poczucie bezpieczeństwa w tym obszarze. Postawy obejmują nastawienie do wirtualnego świata, w którym komunikacja jest zapośredniczona. W treści analizowanych lektur napotykamy rozproszone opinie i stwierdzenia, które odczytać można jako rodzaj zaleceń. I tak zalecenie technologiczne niejako zobowiązuje internautów do właściwego ustawienia prywatności w aplikacjach i na portalach, używania filtrów, programów antywirusowych. Zalecenie dotyczące angażowania się w tematy i relacje obejmuje przyjęcie przez internautę postawy realistycznej, wolnej od emocji, pragmatycznej. Zalecenie w zakresie autokreacji propaguje świadome informowanie

o sobie bez przekraczania granic przyzwoitości, bez zadufania, narcyzmu i naiwności, co stanie się łatwiejsze dzięki rozwijaniu indywidualnych pasji i kształtowaniu poczucia własnej wartości („Człowiek, który wie, w jakiej dziedzinie jest dobry, nie będzie musiał niczego udowadniać, zwłaszcza przed internetową publicznością”, Gliniecka, 2019, s. 76). Reasumując, konieczne jest stosowanie środków zapobiegawczych przeciw skutkom nie dość ostrożnego dysponowania swoją prywatnością. Najważniejszym z nich jest uświadamianie skali odpowiedzialności każdemu, kto włącza się w system globalnej komunikacji.

Wątek prywatności w świecie wirtualnym obejmuje relacje międzyludzkie, to jest poszanowanie prywatności innych, na przykład nieudostępnianie ich danych, zdjęć czy wypowiedzi bez ich zgody.

W nowym informacyjnym ekosystemie życia wyjaskrawiły się pewne dyspozycje natury ludzkiej (zob. Sztumski, 2004, s. 11), co rzutuje na relacje społeczne i niestety daje pole do krzywdzenia innych. Do ośmieszania, obrażania, obrzucania obelgami doszły mowa nienawiści i hejt, a także podszywanie się pod kogoś innego i wprowadzanie w błąd poprzez korzystanie z nieprawdziwej tożsamości (Prądyński, 2016; Maksymowicz, 2019; Grubicka, 2019). Środkom zapobiegawczym z tej grupy zagrożeń, z myślą o młodych użytkownikach, nadana została forma obowiązku/powinności: uczyć zasad bezpiecznego korzystania z Internetu, przestrzegać przed znajomościami internetowymi, obserwować dzieci „pod względem potencjalnych problemów, takich jak nękanie ze strony rówieśników” lub innych osób, prócz tego wspierać, udzielać pomocy w przypadku doznanych krzywd lub niepowodzeń (Makaruk, Włodarczyk, Skoneczna, 2020). Powinno się dodać, że ten obszar jest opisany w prawie karnym (Michniewicz-Wanik, 2018).

Z kolei wobec zagrożenia młodych użytkowników sieci sextingiem i pornografią podstawową formą przeciwdziałania jest obserwacja i czujność rodziców i opiekunów, którzy dysponują paletą środków: zakazy, ustalenia, technologiczne zabezpieczenia, pomoc operatorów, „poświęcenie czasu własnemu dziecku, rozmowa z nim o różnych zagrożeniach w Internecie i wyjaśnienie, w jaki sposób można przeciwdziałać” (Szewczyk, 2018). W przeciwdziałanie niepożądanym zdarzeniom zaangażowały się też grupy społeczne (Prądyński, 2016), organizacje i instytucje.

W przekazie infoekologizmu ważne miejsce zajmują kwestie informacji niskiej jakości oraz dezinformacji. Są one źródłem szkodliwego wpływu na opinie i decyzje, np. w dziedzinach zdrowia i życia osobistego, decyzje finansowe czy polityczne. Pośród środków zapobiegawczych wobec zagrożeń z tej grupy znajduje się ostrożność w przyjmowaniu rozpowszechnionych informacji. Przekonują do tego m.in. autorzy prezentujący wyniki prowadzonych analiz porównawczych, w których wykazują istniejące rozbieżności w treści porównywanych ze sobą źródeł informacji (Sobisz, 2016). Jak uważa Z. Sobisz (2018, s. 17; 2019, s. 31):

„Warto pamiętać, że wiele informacji o użytkach zamieszczonych w Internecie zdecydowanie różni się od informacji, które znajdziemy w naukowej literaturze”. „W sieci często znajdujemy informacje o tym, iż niektóre z tych roślin mają właściwości lecznicze, natomiast w literaturze te ich właściwości są omijane, często też [...] sprzeczne. [...] wystarczyło, że jeden z autorów powielił taką informację, nie sprawdzając jej w naukowych źródłach”.

Dezinformacja to problem także na szczeblu ogólnopaństwowym i strategicznym. Przeciwdziałanie temu zjawisku powierzone zostało kompetencjom poszczególnych instytucji krajowych, a także jest realizowane we współpracy z krajami UE i NATO. Dezinformacja jest efektem stosowania technik manipulacji.

Rozpoznane przez psychologów cechy ludzkiego umysłu oraz mechanizmy wpływu na człowieka (np. postawa konformistyczna, zniekształcenia poznawcze) i techniki dezinformacji wymagają uświadomienia (Zegarow, 2019). Wobec manipulacji kłamstwem czy wprowadzania w błąd informacjami spreparowanymi zaleca się ograniczone zaufanie do informacji, które nie pochodzą od sprawdzonych dostawców (Agencja Informacyjna Newseria, 2017). Dokładniejsze zalecenia obejmują listy czynności, których użytkownik nie powinien wykonywać, np. „nie klikać w nagłówki nieprawdziwych treści oraz kwestionować wszystkie wiadomości, które zawierają odwołania »do znajomych znajomych«”(Hatałska, 2021, s. 177–178). Dla przeciwwagi pewne czynności są nieodzowne, wręcz konieczne (np. „stosować selektywną ignorancję”, Babik, 2016, s. 28; „przyjąć zasadę, że każda informacja, która wzbudza w nas strach lub niepokój albo wzmaga agresję, jest informacją do dalszej weryfikacji”; stosować podstawowe zasady bezpieczeństwa i higieny [...] w świecie online”, Hatałska, 2021, s. 177–178). Prócz chronienia siebie przed dezinformacją, o wysokim poziomie odpowiedzialności świadczy niepowielanie nieprawdziwych treści.

Krytyczna analiza informacji w praktyce to bardzo trudna czynność. Dlatego też weryfikowanie treści informacji z zakresu debaty publicznej przeprowadzane jest od kilku lat na świecie i w Polsce m.in. przez organizacje factcheckingowe, współpracujące w ramach Międzynarodowej Sieci Organizacji Factcheckingowych (International Fact-Checking Network) (Barabaj, 2019). Warto wspomnieć o normach zapisanych w *Kodeksie postępowania w zakresie zwalczania dezinformacji*³.

Prócz aktualnej problematyki walki z dezinformacją narasta problem ochrony wolności słowa w dobie cyfrowej; zagadnienie to trzeba jednak zostawić do zbadania w przyszłości, gdyż wykracza poza prezentowany temat.

³ *Kodeks postępowania w zakresie zwalczania dezinformacji* przedstawiony został w roku 2018 — <https://cyberpolicy.nask.pl/kodeks-postepowania-w-zakresie-zwalczania-dezinformacji/>. W 2022 roku opublikowano *Strengthened Code of Practice Disinformation* — <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation>.

Jeszcze inny rodzaj niebezpieczeństwa w globalnym systemie komunikacji sieciowej rozpoznany został jako zjawisko postprawdy i bańki informacyjnej (Szpunar, 2019). O ile opcja wyłączenia personalizacji nie likwiduje bańki całkowicie (z powodu działania algorytmów wykonujących operacje na podstawie cyfrowych śladów: dane wynioskowane), o tyle antidotum na stroniczne opisy wydarzeń czy zestaw treści z Internetu, dostarczonych użytkownikowi szybko, spersonalizowanych, lecz niezależnych od jego woli, stanowić może jedynie umiejętność krytycznego myślenia (Balcewicz, 2019).

ZAKOŃCZENIE

Idea infoekologizmu wyraża z troską o człowieka w epoce cyfrowej. Poniekąd zaczęła ona swoje życie od zaobserwowanych i dających się poznać właściwości wirtualnego świata, których opis odsłania specyfikę współczesnego oddziaływania na jednostkę.

W przedstawionych w tym artykule wątkach moralny obowiązek chronienia człowieka w informacyjnym środowisku ekosystemu życia objął zespół postulatów i zaleceń odnoszących się do życia w świecie wirtualnym. Dotykają one problemów środowiska informacyjnego w kilku następujących kategoriach:

- nadawców treści, którzy wprowadzają w czyn swoje cele,
- treści, których jest zbyt wiele, by je percypować, odsiewając treści fałszywe,
- technologii, która jest coraz prostsza w korzystaniu (lecz coraz trudniejsza w projektowaniu i produkcji) i coraz bardziej autonomiczna.

Nurt infoekologizmu i głoszone przekonania zawierają kilka punktów o charakterze świadomościowym⁴, mianowicie:

- uznawanie środowiska informacyjnego za wspólne środowisko,
- poszanowanie wobec innych użytkowników środowiska informacyjnego,
- akceptacja tezy o zróżnicowaniu zasobów cyfrowych w relacji do potrzeb i zainteresowań jednostki,
- akceptacja tezy o potrzebnej autokontroli w zakresie prowadzenia aktywności w sieci oraz selekcji treści i tematów,
- respektowanie sprawdzonych mechanizmów procesu informacyjnego w aspekcie bycia odbiorcą: poszukiwanie informacji — dostęp — zapoznanie się — krytyczna percepcja,
- stosowanie się do zasad ochrony, jakie oferuje używana technologia,
- akceptacja tezy o ewolucji technologii, która wyznaczając dynamikę innowacji, wymaga od użytkownika gotowości do zmiany swoich przyzwyczajeń.

⁴ Pojęcie i cechy świadomości ekologicznej rozważał Ignacy Fiut w książce pt. *Myślenie ekofilozoficzne. Rozwój doktryny*, Kraków 2019, Wydawnictwo AGH.

BIBLIOGRAFIA

- Agencja Informacyjna Newseria, Szapiro Business Advisory, Studio Logotomia (2017). *Fake news, czyli jak kłamstwo rządzi światem*. <https://www.cyfrowobezpieczeni.pl/biblioteka-materialow/pobierz/133>.
- Babik, W. (2014). *Ekologia informacji*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Babik, W. (2016). O diecie informacyjnej. W: B. Taraszkiewicz (Red.), *Ekologia informacji a kultura informacyjna społeczeństwa* (ss. 16–34). Słupsk: SBP Zarząd Oddziału, Biblioteka Uczelniana Akademii Pomorskiej, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka.
- Balcewicz, J. (2019). Społeczeństwo informacyjne w czasach cyfrowej rewolucji — o zjawisku bańki informacyjnej i jego następstwach. W: M. Wrzosek (Red.), *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo, społeczeństwo, polityka, biznes* (ss. 25–28). Warszawa: NASK.
- Bańka, A. (2018a). Jakość życia w pracy i codzienności z psychologicznej perspektywy ekologii miejsca. W: A. Wontorczyk, A. Bańka (Red.), *Jakość życia w pracy i codzienności. Perspektywa ekologiczna* (ss. 13–44). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bańka, A. (2018b). *Psychologia środowiskowa jakości życia i innowacji społecznych*. Katowice: Uniwersytet SWPS; Poznań: Stowarzyszenie „Psychologia i Architektura”.
- Bańka, J., Sztumski, W. (2005). *Ekorecentywnizm jako idea ochrony środowiska człowieka wspólnego*. Katowice: Śląsk sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe.
- Barabaj, R. (2019). Czym jest fact-checking? — zarys inicjatywy na świecie i w Polsce. W: M. Wrzosek (Red.), *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo, społeczeństwo, polityka, biznes* (ss. 41–46). Warszawa: NASK.
- Barcikowski, A., Lastowski, K. (2016). Czy ekologizm może być ekologiczny? W: M. Marczevska-Rytko, D. Maj (Red.), *Ekologizm* (ss. 39–48). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Betlej, A. (2018). Społeczeństwo sieciowe — relacje siły. W: L.W. Zacher (Red.), *Potencjal cyfrowy i relacje sił w cyfrowym społeczeństwie wiedzy* (ss. 37–53). Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Biuro Bezpieczeństwa Narodowego (2019). System komunikacji strategicznej w zwalczaniu dezinformacji. W: M. Wrzosek (Red.), *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo, społeczeństwo, polityka, biznes* (ss. 8–9). Warszawa: NASK.
- Błężyńska, K.M. (2018). Wolność i władza w sieci. W: L.W. Zacher (Red.), *Potencjal cyfrowy i relacje sił w cyfrowym społeczeństwie wiedzy* (ss. 57–71). Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Delorme, A. (2004). Sprawa ekologicznej tożsamości. *Państwo i Społeczeństwo*, 2, 11–24.
- Dębski, J. (2016). *Nalagowe korzystanie z telefonów komórkowych*. Gdynia: Fundacja Dbam o Mój Z@sieć, Uniwersytet Gdański. <https://www.cyfrowobezpieczeni.pl/biblioteka-materialow/pobierz/132>.
- Dołęga, J. (2005). Znaczenie nauk ekologicznych w kształtowaniu zrównoważonego rozwoju. W: A. Papuziński (Red.), *Zrównoważony rozwój, od utopii do praw człowieka* (ss. 294–306). Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta.
- Dziubka, K., Szlachta, B., Nijakowski, L.M. (2008). Antyglobalizm. W: K. Dziubka, B. Szlachta, L.M. Nijakowski, *Idee i ideologie we współczesnym świecie* (ss. 16–19). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA.
- Gliniecka, M. (2019). Wyzwania sieciowe jako nowe rytuały pokolenia cyfrowych tubylców. W: B. Taraszkiewicz (Red.), *Ekologia informacji wobec zagrożeń współczesnego świata* (ss. 66–76). Słupsk: Akademia Pomorska, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, SBP Zarząd Oddziału.
- Gnitecki, J. (2002). *Globalistyka*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego.

- Grubicka, J. (2019). „Zaplątani w sieci” — aktywizm online użytkowników Internetu wobec współczesnych zagrożeń w cyberswiecie na przykładzie cyberstalkingu. W: B. Taraszkiewicz (Red.), *Ekologia informacji wobec zagrożeń współczesnego świata* (ss. 133–149). Słupsk: Akademia Pomorska, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, SBP Zarząd Oddziału.
- Hatałska, N. (2021). *Wiek paradoksów, czy technologia nas ocali*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Heywood, A. (2007). *Ideologie polityczne. Wprowadzenie*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Horubała, P., Jakubowska, B. (2020). Ewolucja komunikacji w cyberprzestrzeni. W: A. Graczyk (Red.), *Relacje w cyberprzestrzeni* (ss. 39–69). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Wyszyńskiego.
- Hull, Z. (2005). Filozofie zrównoważonego rozwoju. W: A. Papuziński (Red.), *Zrównoważony rozwój, od utopii do praw człowieka* (ss. 56–63). Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta.
- Izdebski, P., Kotyśko, M. (2016). Problemowe korzystanie z nowych mediów. W: B. Habrat (Red.), *Zaburzenia uprawiania hazardu i inne tak zwane nałogi behawioralne* (ss. 219–250). Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Janowski, J. (2021). Cybermanipulacja jako samodzielna forma i stały składnik przemocy informacyjnej w cyberprzestrzeni. W: M. Kowalewski, M. Jakubiak (Red.), *Cyberprzemoc szczególnym zagrożeniem społeczeństwa informacyjnego* (ss. 27–48). Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Jastrzębski, J. (2011). *Ideologia i komunikacja. O edukacji, pedagogice i mediach*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Jelewska, A. (2014). *Ekoutopie. Ekspansja technokultury*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Karalus, A. (2022). *Pojęcie ideologii. Między krytyką ekonomii politycznej a hermeneutyką podejrzeń*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kaszyński, K. (1988). *Ideologia i jej funkcja społeczna*. Zielona Góra: Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Lubuski Komitet Upowszechniania Prasy.
- Katola, A. (2012). Zrównoważony rozwój a innowacje. *Handel Wewnętrzny: Marketing, Rynek, Przedsiębiorstwo*, 58, 68–77.
- Kijewska, B. (2018). Ekofeminizm. W: M. Rewizorski, K. Bieniek (Red.), *Encyklopedia globalnego zarządzania ekologicznego i energetycznego* (ss. 18–28). Poznań: Fundacja na Rzecz Czystej Energii.
- Konstańczak, S. (2002). Hasło ekologizmu a globalizacja. W: J. Dębowski (Red.), *Ekologizm jako paradygmat umysłowości XXI wieku* (ss. 27–38). Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Kopaliński, W. (1989). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, wyd. 16. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Kramarz, P. (2022). *Na czym polega agroekologia i jak pomaga chronić klimat? Wyjaśnia prof. Paulina Kramarz*, Nauka o klimacie dla sceptycznych. <https://naukaoklimacie.pl/aktualnosci/na-czym-polega-agroekologia-i-jak-pomaga-chronic-klimat-wyjasnia-prof-paulina-kramarz/>.
- Krzysztofek, K. (2016). Obietnice zwrotu cyfrowego w humanistyce. W: E. Wilk, A. Nacher, M. Zdrodowska, E. Twardoch, M. Gulik (Red.), *Więcej niż obraz, przestrzenie wizualne* (ss. 127–143). Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra.
- Krzysztofek, K. (2018). Digital Power. Zmieniające się relacje siły w społeczeństwie danych, informacji i wiedzy. W: L.W. Zacher (Red.), *Potencjał cyfrowy i relacje sił w cyfrowym społeczeństwie wiedzy* (ss. 73–110). Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Kubiak, M. (2018). Rozwój zrównoważony. W: M. Rewizorski, K. Bieniek (Red.), *Encyklopedia globalnego zarządzania ekologicznego i energetycznego* (ss. 122–129). Poznań: Fundacja na Rzecz Czystej Energii.

- Kurz, I. (2017). Lubię, nie lubię, klikam, postuję. W: Ł. Najder i in. (Red.), *Delfin w malinach. Snobizmy i obyczaje ostatniej dekady* (ss. 251–261). Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Kurzowa, Z., (Red.). (1998). *Słownik synonimów polskich*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lange, R., (Red.). (2022). *Nastolatki wobec pornografii cyfrowej. Trajektorie użytkowania. Raport z badań ogólnopolskich*, NASK. <https://www.nask.pl/pl/raporty/raporty/5077,Raport-Nastolatki-wobec-pornografii-cyfrowej.html>.
- Lenartowicz-Podbielska, A. (2017). Po co nam ideologia? Konteksty poznawcze, aksjologiczne, kulturowe. W: A. Lenartowicz-Podbielska, P. Jastrzębski (Red.), *Ideologia w późnej nowoczesności* (ss. 37–55). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Lisowska, A. (2005). Zrównoważony rozwój i subsydiarność jako podstawowe zasady polityki ochrony środowiska Unii Europejskiej. W: A. Papuziński (Red.), *Zrównoważony rozwój, od utopii do praw człowieka* (ss. 230–245). Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Branta.
- Macała, J. (2016). Geopolityka i ekologia: kilka zderzeń. W: M. Marczevska-Rytko, D. Maj (Red.), *Ekologizm* (ss. 49–60). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Makaruk, K., Włodarczyk, J., Skoneczna, P. (2020). *Problematyczne używanie Internetu przez młodzież*, Fundacja „Dajemy Dzieciom Siłę”. <https://fdds.pl/co-robimy/raporty-z-badan/2019/problematyczne-uzywanie-internetu-przez-mlodziez.html>.
- Maksymowicz, L. (2019). „Od fejka do hejtu” — wiarygodność Internetu jako źródła informacji w ocenie studentów i nauczycieli. W: B. Taraszkiewicz (Red.), *Ekologia informacji wobec zagrożeń współczesnego świata* (ss. 44–53). Słupsk: Akademia Pomorska, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, SBP Zarząd Oddziału.
- Marczevska-Rytko, M. (2016). Ekologizm jako nowy ruch społeczny. W: M. Marczevska-Rytko, D. Maj (Red.), *Ekologizm* (ss. 27–37). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Michniewicz-Wanik, K. (2018). Normy prawne dotyczące przeciwdziałania niektórym aktom przemocy wobec dzieci i młodzieży. W: B. Taraszkiewicz (Red.), *Ekologia informacji w życiu dzieci i młodzieży* (ss. 44–56). Słupsk: Biblioteka Uczelniana Akademii Pomorskiej, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, SBP Zarząd Okręgu.
- Morawski, W. (2007). Globalność i globalizacja. W: M. Marody (Red.), *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku* (ss. 516–529). Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Mrozowska, S. (2018). Europejski system handlu emisjami. W: M. Rewizorski, K. Bieniek (Red.), *Encyklopedia globalnego zarządzania ekologicznego i energetycznego* (ss. 37–48). Poznań: Fundacja na Rzecz Czystej Energii.
- Napierała, P. (2016). Nieracjonalność polityczno-ekonomiczna ekologizmu. W: M. Marczevska-Rytko, D. Maj (Red.), *Ekologizm* (ss. 111–119). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pelc, K.I. (2018). Wielowymiarowy model podziału cyfrowego. W: L.W. Zacher (Red.), *Potencjał cyfrowy i relacje sił w cyfrowym społeczeństwie wiedzy* (ss. 219–234). Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Piątek, Z. (2005). Człowiek jako podmiot zrównoważonego rozwoju. Konsekwencje filozoficzno-społeczne. W: A. Papuziński (Red.), *Zrównoważony rozwój, od utopii do praw człowieka* (ss. 14–29). Bydgoszcz, Oficyna Wydawnicza Branta.
- Pijanowska, J. (2021). Jak wiele jest ekologii? W: J. Axer, M. Konarzewski (Red.), *Ekologia interdyscyplinarności* (ss. 23–32). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pomarański, M. (2016). Sabotaż i ekologia. Monkeywrenching jako strategia działania ruchów ekologicznych w USA. W: M. Marczevska-Rytko, D. Maj (Red.), *Ekologizm* (ss. 259–272). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- Portal Gov.pl (2022). *Zrównoważony rozwój*, Ministerstwo Rozwoju i Technologii. <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/zrownowazony-rozwoj>.
- Prądyński, J. (2016). Hejt nasz powszedni. W: B. Taraszkiewicz (Red.), *Ekologia informacji a kultura informacyjna społeczeństwa* (ss. 206–217). Słupsk: SBP Zarząd Oddziału, Biblioteka Uczelniana Akademii Pomorskiej, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka.
- Pyżalski, J. (2019). Elektroniczna przemoc rówieśnicza (cyberprzemoc). W: J. Pyżalski, A. Zdrodowska, Ł. Tomczyk, K. Abramczuk, *Polskie badanie EU Kids Online 2018. Najważniejsze wyniki i wnioski* (ss. 101–117). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Pyżalski, J., Zdrodowska, A., Tomczyk, Ł., Abramczuk, K. (2019). *Polskie badanie EU Kids Online 2018. Najważniejsze wyniki i wnioski*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Reisman, G. (2015). *Ekologizm, trucizna XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Fijorr.
- Rosiński, J., Wiącek-Rosińska, A. (2018). Projekt zmiany świadomości ekologicznej w zakresie zanieczyszczenia powietrza. Studium przypadku. W: A. Wontorczyk, A. Bańka (Red.), *Jakość życia w pracy i codzienności. Perspektywa ekologiczna* (ss. 93–101). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rutkiewicz, P. (2018). *Słowo i świat. Globalizacja w literaturze i literaturoznawstwie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sobisz, Z. (2016). Prawdy i mity o ziołach w sieci i w literaturze. W: B. Taraszkiewicz (Red.), *Ekologia informacji a kultura informacyjna społeczeństwa* (ss. 42–58). Słupsk: SBP Zarząd Oddziału, Biblioteka Uczelniana Akademii Pomorskiej, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka.
- Sobisz, Z. (2018). Prawdy i mity o używkach w sieci i w literaturze. W: B. Taraszkiewicz (Red.), *Ekologia informacji w życiu dzieci i młodzieży* (ss. 17–42). Słupsk: Biblioteka Uczelniana Akademii Pomorskiej, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, SBP Zarząd Okręgu.
- Sobisz, Z. (2019). Rośliny, które zmieniły świat — prawdy i kłamstwa w sieci oraz w literaturze — analiza źródeł informacji na temat wybranych gatunków roślin. W: B. Taraszkiewicz (Red.), *Ekologia informacji wobec zagrożeń współczesnego świata* (ss. 20–31). Słupsk: Akademia Pomorska, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, SBP Zarząd Oddziału.
- Szafuński, A., (2017). Ekologizm w świetle społecznego nauczania Kościoła. W: K. Halkowicz, J. Lipniak, M. Mejzner (Red.), *Ekologia wyzwaniem dla kościoła* (ss. 67–76). Wrocław: Papiński Wydział Teologiczny.
- Szahaj, A. (2019). Cechy myśli zideologizowanej na przykładzie neoliberalizmu ekonomicznego. W: J. Nowotniak (Red.), *W kręgu ideologii* (ss. 193–209). Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej.
- Szczęk, M. (2019). Problematyka konsumpcji informacji. W: B. Taraszkiewicz (Red.), *Ekologia informacji wobec zagrożeń współczesnego świata* (ss. 54–65). Słupsk: Akademia Pomorska, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, SBP Zarząd Oddziału.
- Szewczyk, A. (2017). Funkcje metafor potocznych w tekstach prasowych o polityce. W: A. Lenartowicz-Podbielska, P. Jastrzębski (Red.), *Ideologia w późnej nowoczesności* (ss. 119–128). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Szewczyk, A. (2018). Dziecko w sieci i pornografia: kuszenie i bezsilność. W: L.W. Zacher (Red.), *Potencjał cyfrowy i relacje sił w cyfrowym społeczeństwie wiedzy* (ss. 259–282). Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Szpunar, M. (2019). *Kultura algorytmów*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sztumski, W. (2004). *My zagubieni w świecie. Przyczynek do filozofii środowiska życia jako podstawy environmentologii*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szyszkowska, M. (2018). Siła a wartości. W: L.W. Zacher (Red.), *Potencjały i relacje sił w cyfrowym społeczeństwie wiedzy* (ss. 147–155). Warszawa: Wydawnictwo Poltext.

- Taraszkiewicz, B., (Red.). (2016). *Ekologia informacji a kultura informacyjna społeczeństwa*. Słupsk: SBP Zarząd Oddziału, Biblioteka Uczelniana Akademii Pomorskiej, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka.
- Taraszkiewicz, B., (Red.). (2018). *Ekologia informacji w życiu dzieci i młodzieży*. Słupsk: Biblioteka Uczelniana Akademii Pomorskiej, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, SBP Zarząd Okręgu.
- Taraszkiewicz, B., (Red.). (2019). *Ekologia informacji wobec zagrożeń współczesnego świata*. Słupsk: Akademia Pomorska, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka, SBP Zarząd Oddziału.
- Targowski, A. (2018). Od rzeczywistości do wirtualności i nowy złowrogi układ sił w społeczeństwie w XXI wieku. W: L.W. Zacher (Red.), *Potencjały i relacje sił w cyfrowym społeczeństwie wiedzy* (ss. 179–218). Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Tokarczyk, A. (2010). *Współczesne doktryny polityczne*, wyd. 16 poszerzone. Warszawa: Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
- Tokarczyk, A. (2016). Ekologizm inspiracją nowych nurtów myśli i systemów norm. W: M. Marczevska-Rytko, D. Maj (Red.), *Ekologizm* (ss. 13–25). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Tomczyk, Ł. (2019a). Mowa nienawiści w Internecie. W: J. Pyżalski, A. Zdrodowska, Ł. Tomczyk, K. Abramczuk, *Polskie badanie EU Kids Online 2018. Najważniejsze wyniki i wnioski* (ss. 119–135). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Tomczyk, Ł. (2019b). Problematiczne użytkowanie Internetu (PUI). W: J. Pyżalski, A. Zdrodowska, Ł. Tomczyk, K. Abramczuk, *Polskie badanie EU Kids Online 2018. Najważniejsze wyniki i wnioski* (ss. 95–99). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Tyburski, W. (2002). Idea ekologizmu i propozycje jej uzasadnienia. W: J. Dębowski (Red.), *Ekologizm jako paradygmat umysłowości XXI w.* (ss. 15–26). Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Wójcik, S., Wojtasik, Ł., Kępka, M., Makaruk, K., Dziemiadowicz, E., Nawarenko, A., Podlewska, J. (2019). *Patotresci w Internecie*. Warszawa: Dajemy Dzieciom Siłę. https://fdds.pl/_Resources/Persistent/a/9/d/3/a9d3f60edf0bfabffe0276837d9fca36a1574f0d/fdds-raport-patotresc-www.pdf.
- Wyligała, H. (2016). Ekologizm w polityce zagranicznej. W: M. Marczevska-Rytko, D. Maj (Red.), *Ekologizm* (ss. 221–232). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zacher, L.W. (2016). Cywilizacja techniczna — społeczeństwo informacyjne w perspektywie wiedzy. W: A. Betlej, D. Błaszczak, M. Górka (Red.), *Spoleczeństwo — technologia — gospodarka w świecie sieciowych powiązań. Ku przyszłości* (ss. 87–104). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie*, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962>.
- Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie*, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)).
- Zaręba, A. (2016). Znaczenie ekologizmu dla wizerunku państwa na przykładzie Niemiec. W: M. Marczevska-Rytko, D. Maj (Red.), *Ekologizm* (ss. 187–196). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zegarow, P. (2019). Dlaczego wierzymy w dezinformację? — analiza mechanizmów psychologicznych. W: M. Wrzosek (Red.), *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej* (ss. 29–31). Warszawa: NASK.
- Zientara, W. (2016). Uwarunkowania rozwoju politycznego europejskiego ruchu zielonych. W: M. Marczevska-Rytko, D. Maj (Red.), *Ekologizm* (ss. 233–246). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

STANISŁAWA KUREK-KOKOCIŃSKA

THE IDEOLOGY OF ECOLOGISM AND THE IDEA OF PROTECTING HUMAN BEINGS IN THE INFORMATION ENVIRONMENT OF THE LIFE ECOSYSTEM

Summary

The term 'ideology' is used to refer to various political worldviews and frameworks. As a new social movement and modern 'ideology of the survival of all living creatures', ecologism focuses on the relationship between 'the human being and the natural environment'. Research literature made it possible to formulate the hypothesis of the protection of human beings in the information environment of the life ecosystem. The aim of this work is to prove this hypothesis, to find content disseminating the idea of *infoecologism* and to describe the elements of the infoecological consciousness. This article is based on reports presenting the results of research on using digital information as well as publications on the influence of the information environment on individuals. An attempt is made to use these works to answer the question about the beliefs and convictions as well as recommendations concerning the functioning of modern human beings in the information environment treated as an element of the life ecosystem. The formation of the infoecological consciousness is described in the conclusion.

KEY WORDS: ecologism, infoecologism, information environment, infoecological consciousness

BOŻENA KOREDCZUK

ORCID: 0000-0003-0388-9346

Uniwersytet Wrocławski

LIBRARY SCIENCE VERSUS BIBLIOLOGY: A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE IMPACT OF POLITICS AND IDEOLOGY ON THE CREATION OF NAMES FOR BOOK INSTITUTIONS IN POST-WAR POLAND — THE CASE OF WROCŁAW

Factors influencing the name of the discipline. Discussions and disputes about the two names: bibliology and library science. The Commission for Bibliography and Library Science of the Wrocław Scientific Society. The Department of Library Science for the Employed / The Chair of Library Science at the Faculty of Letters of the University of Wrocław.

KEY WORDS: nomenclature of scientific institutions, Poland, library science, bibliology, The Commission for Bibliography and Library Science of the Wrocław Scientific Society, The Department of Library Science for the Employed of the Bolesław Bierut University in Wrocław, The Chair of Library Science of the Bolesław Bierut University in Wrocław

FACTORS INFLUENCING THE NAME OF THE DISCIPLINE

In Polish science, devising the name (and, in the case considered here, multiple names) of the discipline within which books, libraries and related issues are discussed has been ongoing for at least two centuries, continuously causing controversies and arguments among the researchers in this field. This debate has been influenced by several factors: (1) as young academic disciplines, to which both bibliology and library science belong, develop their theories, methodologies and conceptual apparatus, they strive for their own place in the system of sciences; (2) nomenclature tradition in this area of research in European science is different in the Romance, German, English and Russian languages; (3) native, Polonised

terms have been proposed, which stimulated discussions; (4) there were periods in history during which political authorities interfered with the creation of study courses and the centres running them, which was evident especially in the first decade after World War II and in the era of the People's Republic of Poland (PRL). In principle, the dispute over the nomenclature of the discipline dealing with books and libraries and related processes in Poland has always caused unresolvable difficulties, which, in 2018, and with the new division of scientific disciplines introduced by the Ministry of Science and Higher Education, impacted upon the inclusion of bibliology and information science into communication and media studies, within which library science issues are also discussed.

The official functioning of a given name, in this case Polish *bibliologia* (henceforth in this paper referred to as bibliology) or *bibliotekoznawstwo* (library science), was determined by various arguments, not always of a substantive nature, which will be discussed later in this article. It should be noted that the usage of both terms in academic literature had already been customary in European science. The term 'bibliology' was adopted into Polish from French and 'library science' from German and, not coincidentally, both names were also used in our country in the nomenclature of the discussed area of research. Both became popular in the 19th century and are still in use today. Their history and use in various countries have been described extensively in academic literature, both domestic and foreign, hence there is no need to recount these matters again. It should be emphasized that after World War II terminology adopted from the Russian language began to play a significant role in Polish science, yet the Russian equivalent *bibliotekawiedienije* was not widely accepted, rather the term *knigawiedienije* was used, which was translated into Polish as *księgoznawstwo* (book studies).

The main criteria influencing the name of the discipline — as aptly noted by Krzysztof Migoń (1993, p. 110) — should be that 'the institutionalisation of science requires more precise nomenclature, reflecting as accurately as possible the substantive scope of individual disciplines, specialties, and research areas. Also, the names should be concise and sufficiently capacious to encompass the entire, often varied, subject matter. In the range of academic titles, in the names of journals, study courses and scientific societies, it is necessary to use short names, generally comprehensible, respecting tradition [...], including new paradigms and, at the same time, open.' Such a scholarly approach presented by Migoń, a contemporary book researcher, has not always been taken into account or considered the deciding factor in choosing the name of the discipline. Non-scientific factors also turned out to be important, as was the case in the past, especially in the period following World War II. At that time, this area of research was institutionalised in Poland at the level of higher education, which resulted in the creation of a university study course educating librarians. This meant that an unambiguous name of the discipline

was needed and, hence, the term ‘library science’ was used in the first Chair of Library Science (Katedra Bibliotekoznawstwa) in Łódź established in 1945 and headed by professor Jan Muszkowski. The next chair, with the same name, headed by professor Aleksander Birkenmajer, was founded at the University of Warsaw in 1951. However, no justification for the choice of this name can be found in research articles (cf. Dworak-Kołodziejska, 1953). The third chair of this kind, established at the Bolesław Bierut University in Wrocław in 1956 and led by professor Antoni Knot, functioned at first as the Department of Library Science for the Employed (Studium Bibliotekoznawstwa dla Pracujących) and, since 1957, as the Chair of Library Science, which, headed by Karol Głombiowski, offered a full-time study course. At the beginning of the 1950s, and despite the fact that the term ‘library science’ was already used in the names of chairs, in the environs of book and library researchers from Wrocław the issue of terminology became the subject of substantive discussions, mainly between professors Knot and Głombiowski. At that time, the most important theoretical proposals, regarding both the research area itself and the scope of the study programme, were conceived, and the Wrocław centre — later referred to as Wrocław/Polish bibliological school — was the leader in this respect. The objective of this article is to describe the discussions conducted in this environment, the aim of which was to choose a name for the institution and the discipline, called *bibliografia* (bibliography) or *księgoznawstwo* (book studies) in the interwar period. In the following years, those terms were replaced by the term ‘library science’ and then, at the beginning of the 1970s, by the term ‘bibliology.’ It turns out that political arguments were also important and that academic disputes often developed into ideological discussions.

This article concentrates on two institutions established in Wrocław in the 1950s:

1. The Commission for Bibliography and Library Science of the Wrocław Scientific Society (Komisja Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego), established in 1953;

2. The Chair of Library Science (Katedra Bibliotekoznawstwa), 1957 (The Department of Library Science for the Employed — Studium Bibliotekoznawstwa dla Pracujących, 1956).

DISPUTES AND DISCUSSIONS CONCERNING BOTH NAMES: BIBLIOLOGY OR LIBRARY SCIENCE

After World War II, book institutions and libraries grew in Poland, which was influenced by a few factors. First of all, huge losses suffered by libraries required quick intervention to protect the surviving collections. The potential role of

libraries in eliminating illiteracy and raising the general level of education in Poland was also recognized. In research libraries, there worked scholars who began their careers before the war. They continued to refer to the achievements and changes that took place in Polish librarianship in the interwar period. However, the persons employed in public, educational and school libraries usually had low qualifications to undertake this kind of work. In their case, involvement in educational work was more important than knowledge (cf. Majkowska-Aleksiewicz, 1982; Fluda-Krokos, 2016). In the first post-war years low qualifications were acceptable, but as early as the 1950s an additional requirement was introduced: employees of these institutions should show the right ideological attitude. The introduction of this requirement was related to the creation of Soviet-style library structures. It was no longer enough to just display willingness to work with books and readers, but the party affiliation of candidates for the librarian profession and their commitment to promoting socialism among citizens began to play an important role. Also in decision-making bodies, at the level of ministries to which various types of libraries were subordinated, the issue of relating professional education to practice was raised more and more frequently. The system of educating librarians, especially at the higher level, turned out to be a problem at this point (Więckowska, 1979; Bieńkowska, 1991; Jarowiecki, 1981).

In the post-war period, library science — understood in a different way than in the 19th-century German prototype from which it originated — was treated mainly as socially useful librarianship and focused on practical tasks serving education and culture, whereas theoretical research on books was considered to be of marginal importance. Not unrelated, and at the beginning of the 1950s, in Polish journals publishing articles on book-related issues there were heated disputes about the existence of such a discipline as book studies, the scope of which also included issues of librarianship. Statements of a very critical nature usually diminished its status as an academic discipline, which was a result of the influence of Soviet science, where research into books and libraries was considered bourgeois and of little use in the communist state. In 1953, two men became famous nationally for their speeches: Władysław Bieńkowski, then head of the National Library of Poland, with his work under the unambiguous title *O pseudo-nauce bibliologii i najpilniejszych potrzebach bibliografii* [*On Pseudo-science Bibliology and the Most Pressing Needs of Bibliography*] (Sadowska, 2010, pp. 335, 346), and Tadeusz Margul, with his similarly titled publication ‘Z obłoków bibliologii na ziemię bibliotekoznawstwa’ [‘From the clouds of bibliology to the earth of library science’], to which he added the informative subtitle ‘Artykuł dyskusyjny’ [‘A discussion article’]. In their works, not devoid of political predilections and ideological persuasion, they explicitly questioned bibliology as an academic discipline and their views were uncritically adopted by a part of the library community (Migoń, 1979, pp. 136–137).

The method of choosing the name for the discipline is most fully reflected in the words of Stanisław Sierotwiński, who, in his article published in *Przegląd Biblioteczny* in 1953, noted that '[t]here is no consensus whether the book (understood as "[t]he unity of form, expression, and content," as a "psycho-physical product of culture") is to be dealt with by a separate science, nor how this science should be called. Nevertheless, disputes about its character and its relation to knowledge as a whole and to other sciences continue. Is it a superior science, which is universal (because the book serves to transfer all knowledge)? Or is it an auxiliary science, and if so, for what sciences? Traditional views persist that it is an auxiliary science for history or for the history of literature. And only for them. Science is one and is to reflect the whole of reality. Knowledge can be divided in various ways, however, the fact is that disciplines will osculate and cross one another, in the same way as fragments of reality osculate and interpenetrate. The division is needed as it facilitates understanding and the linking of the whole, separates scientific and professional specialisations. [...] Book studies has a direct relationship with life, and this is where its dynamism and the obligation to participate in the progressive transformation of life lie.' (Sierotwiński, 1953).

In this atmosphere of conflict in the scientific and professional communities and with the lack of appreciation of the need for the development of research on books and libraries, two scientific institutions that were to have a large impact nationally were successfully established in Wrocław. They eventually adopted the term 'library science' in their names.

THE COMMISSION FOR BIBLIOGRAPHY AND LIBRARY SCIENCE OF THE WROCŁAW SCIENTIFIC SOCIETY

At the beginning of the 1950s, very difficult socio-political conditions in the country had a significant influence on the activities of scientific societies. However, they did not thwart the efforts of the Wrocław community of book institutions and libraries to create an autonomous unit within the Wrocław Scientific Society.

By virtue of the resolution of Faculty I, i.e. the Faculty of Letters, on June 19th, 1953, such a commission of the Wrocław Scientific Society was established, but the matter of its name was not entirely settled. In *Sprawozdania WTN* [*Reports of the Wrocław Scientific Society*], the first ordinary meeting on June 27th, 1953, was recorded as the meeting of The Commission for Bibliography and Librarianship, and this does not seem to be a typographical error (*Sprawozdania WTN*, 1953 [ed. 1956], p. 52). There were no more ordinary meetings that year, but on November 20th–21st, 1953, the First Scientific Conference was held and in the aforementioned *Sprawozdania*, a few paragraphs below, the name of the Commission

for Bibliography and Library Science of the Wrocław Scientific Society was printed. It should be assumed that initially the first name was to be accepted — The Commission for Bibliography and Librarianship. Thanks to it, the newly created unit within the Wrocław Scientific Society, on the one hand, would fit the ideological aspirations and party recommendations, which emphasized combining the scholarly and professional environments, and on the other hand, would not appear scholarly. Initially, it was planned to admit to the Commission not only members of the Wrocław Scientific Society but also librarians. The initiative to have the term ‘librarianship’ in its name and the participation of employees of various types of libraries in its work was met with a buoyant response, as many of them combined librarian activities with researching book collections held in their libraries. In this way, an attempt was made to emphasize the ‘alliance of science and practice, modelled on the alliance of workers and peasants,’ promoted by the communist authorities. However, according to its Statute, the Wrocław Scientific Society accepted as members outstanding individuals with great and important scholarly achievements and with an indisputable position in Polish science (Statut WTN, 1947),¹ hence those who did not meet these requirements were not accepted as its members. Antoni Knot, the main initiator of the Commission, who always motivated librarians to partake in scholarly research, was an ardent supporter and promoter of the name of the Commission of Library Science. It can be assumed with a high degree of certainty that at the meetings of the Faculty of Letters, at which the Commission was established, while discussing the above-mentioned issue, it was decided that active librarians could be included in its work, however, it was clearly emphasized that only such librarians who conducted scholarly research could be included and that even then they could not be granted full membership but they could only become associates of the Commission. Finally, the name — The Commission for Bibliography and Library Science — was adopted.

Moreover, the addition of the term ‘bibliography’ in the name of the Commission was not unintentional, because it further directed its work in accordance with the party’s guidelines, which is attested to by the words of Michał Ambros, a member of the Commission: ‘after World War II, the importance of bibliography increased not only for purely scientific reasons but even more so for political and practical ones’ (Ambros, 1946, p. 41). The new communist authorities insisted that research conducted within the Wrocław Scientific Society confirmed Poland’s rights to the Recovered Territories, while bibliography was to be ‘a useful ideological tool,’ thus, the full, two-part name of the Commission perfectly took account of these two requirements.

¹ This provision was slightly changed in 2020 (Statut WTN: Rozdział III. Członkowie, ich prawa i obowiązki).

In these difficult political and ideological circumstances, the Commission organised two conferences — the first, a local one, in 1953, and the second, a national one, in 1954. In his speech delivered at the opening of the second conference Knot said: ‘From the fusion of active librarian forces [...] our Commission was formed, which within the Wrocław Scientific Society organised all of the people practicing the broadest possible book studies’ (Knot, 1957, p. 8). By saying it, he referred to the aforementioned national discussion taking place in academic and professional book and library journals about the name of the discipline practiced within the chairs educating librarians at the higher level. His speech led to a robust exchange of views on this subject in professional and academic communities. It is interesting that on this occasion Knot used the term ‘book studies’ (*nauka o książce*), and not ‘library science.’ Although he himself supported the latter term, he did not altogether reject the first one. In this respect, he differed from Karol Głombiowski, who strongly promoted the term ‘book studies,’ avoiding the term ‘bibliology’ and rarely, if ever, used it in his academic publications.

THE DEPARTMENT OF LIBRARY SCIENCE FOR THE EMPLOYED / THE CHAIR OF LIBRARY SCIENCE AT THE FACULTY OF LETTERS OF THE UNIVERSITY OF WROCLAW

Educating librarians at the higher level began in Wrocław with the establishment of the Department of Library Science for the Employed at the Faculty of Letters of the Bolesław Bierut University in Wrocław, in 1956. As was in the case of the Commission for Bibliography and Library Science of the Wrocław Scientific Society, the initiator and first head of the Department was Antoni Knot, who was appointed professor of the Wrocław University in 1955 and between 1956 and 1960 was the vice-dean of the Faculty of Letters. Consequently, he contributed to the establishment of the Chair of Library Science, whose first head was Karol Głombiowski, who, in 1970, moved to the University of Gdańsk. In the same year, as a result of ministerial changes and organisational reforms in Polish science, Knot became the director of the Institute of Library Science and held this position until 1972. It should be added that since 1945 Knot was an active member of the Democratic Party, which somehow facilitated his organisational work in the field of science. He performed the functions of chairman of University Employees Association (1948–1951) and chairman of the Municipal Committee of the Democratic Party (1952–1954, 1958–1960), he was a member of the Central Committee and a member of the Supreme Council of the Democratic Party (Gruczyński, 1983, p. 188).

The preserved minutes of meetings of the Faculty of Letters Council of the Bolesław Bierut University in Wrocław from 1956 show that the establishment of

the new Chairs was written ‘In Point 1: Matters of the 5-year Plan’.² In this point there was a note regarding the need to organize new courses of studies, especially Indology, **librarianship** (emphasized by the author — *BK*) and neo-Latin studies which was emphasized by docent dr. Ludwik Skurzak, professor dr. Tadeusz Mikulski and professor dr. Stanisław Bąk. It was decided that the proposals of the Faculty, individual Chairs and debaters would be taken into account in the development of the Five-year Plan (Protokoły posiedzeń RWF UW 1951–1960, k. 48, 201, 211).

As a result of the discussion in Point B: The development of study courses and specialties, in subpoint a, it was noted that ‘The Faculty is unanimously in favour of establishing a **department of extramural librarianship** [emphasized by the author — *BK*] as early as next year, for which the university authorities applied to the Ministry of Higher Education. A department of this type would have a sufficient group of qualified teachers, consisting of independent and auxiliary scholars of the university library, who could also give monographic and specialist lectures to independent and auxiliary scholars of the four already offered study courses. — The department will meet urgent library and educational needs of the area and will enable a large number of graduates of the humanities faculties of universities to obtain higher qualifications. The department also has impressive resources (University Library and Ossoliński National Institute).’ (Protokoły posiedzeń RWF UW 1951–1960, k. 211).

The use of the term ‘librarianship’ in the Polish name of an academic-didactic unit was modelled on and adopted from Soviet science. In the Soviet Union higher librarianship studies were offered by librarianship institutes, which were the main centres for educating library staff. These included among others:

1. M. Molotov Moscow State Institute of Librarianship;
2. N. Krupska Leningrad State Institute of Librarianship;
3. Kharkiv State Institute of Librarianship.

Due to Poland’s membership in the block of socialist countries under the auspices of the USSR, the Soviet patterns began to apply in this country, hence the term ‘librarianship’ was initially considered in the names of institutions (Skoczylas, 1953), which had its supporters, especially in the circles of party and state authorities but also in the library environment. According to the aforementioned T. Margul, ‘librarianship is not a philosophy or mental speculation but tedious, unimpressive and stubborn work. And library science — in the international terminology, librarology — is not a theoretical science, encompassing the kingdom of books with an endless look, but a collection of experiences and valuable advice for librarians’ (Margul, 1953).

² Including: discussing the Five-year Plan according to the guidelines of the Ministry of Higher Education: assessment of the scientific, teaching and educational achievements at the Faculty, representatives of individual Chairs and representatives of study courses to be opened at the Faculty of Letters successively represented their drafts of the Five-year Plan.

As a result of the discussions, it was decided that this newly established unit would have in its name the term ‘librarianship,’ which was included in the minutes of the Faculty Council meeting of June 26, 1956: ‘The matter of appointing Dr. Karol Głombiowski as a deputy professor in the **Department of Extramural Studies in Library Science**’ (emphasized by the author — *BK*) as well as in the record: ‘The Faculty Council unanimously approved the programme of the Extramural Studies and the list of lecturers (names not given). The proposal of Vice-dean Łanowski to appoint Professor Knot head of the Department of Extramural Studies in Library Science was accepted unanimously. Dr. Marta Burbianka was unanimously elected as deputy’ (Protokoły posiedzeń RWF UWr 1951–1960, k. 271–272).

As a result of a certain compromise, representatives of the Faculty of Letters Council adopted the name ‘library science’ (Protokoły posiedzeń RWF UWr 1951–1960, k. 261, 262, 263, 278, 283, 291–292).

The discussion about the Chair educating librarians in Wrocław, established in 1957, continued for several more years. In the preserved minutes of meetings of the Faculty of Letters Council of the Bolesław Bierut University in Wrocław, single statements on this subject by both Głombiowski and Knot can be found. As a member of the Democratic Party, who held various positions at the higher levels of government in subsequent years, Knot argued that, in accordance with ministerial recommendations, the names of newly created units at universities should respond to the demand of the professional environment for which students were to be educated and therefore he promoted the term ‘library science,’ already present in the name of the Commission of the Wrocław Scientific Society. In Knot’s opinion, the name should be closely related to libraries and librarianship to be immediately associated with education in a specific profession, which resulted both from ministerial orders and party programmes.

Karol Głombiowski was of a different opinion. He believed that the name should be determined by the theoretical aspect of the discipline practiced at the higher level and not by its practical applications. Głombiowski emphasized that the academic discipline and its subject should be of primary importance. Hence, he proposed the approval of the name of the Chair of Bibliology or the Chair of Book Studies. Finally, in the case of the Chair in Wrocław, the authorities supported Knot’s opinion and decided that what was important in the socialist economy was the profession that a graduate would pursue. It was decided that future librarians should be educated by the Chair of Library Science (or even Librarianship) and this name eventually became obligatory both at the University of Wrocław and in other institutions in Poland, and remained official until the beginning of the 21st century.

Translated by Anna Cisko

BIBLIOGRAPHY

ARCHIVAL SOURCES

MINUTES OF MEETINGS OF THE FACULTY OF LETTERS COUNCIL OF THE BOLESŁAW BIERUT UNIVERSITY IN WROCŁAW, 1951–1960, IN THE ARCHIVES OF THE UNIVERSITY OF WROCŁAW, CALL NUMBER AU 262/1 (AUWR., AU 262/1):

- Protokół nr VI/55/56 poszerzonego posiedzenia Rady Wydziału Filologicznego UWr im. B. Bieruta, które odbyło się dnia 20 stycznia 1956 r. In: AUWr., AU 262/1, k. 48.
- Wyniki dyskusji nad Planem 5-letnim przeprowadzonej 20 stycznia 1956 r. na poszerzonym posiedzeniu RWF UWr im. B. Bieruta. In: AUWr., AU 262/1, k. 211.
- Protokół XIII/55/56 z posiedzenia RWF UWr im. B. Bieruta, które odbyło się dnia 22 maja 1956 r. o godz. 13.00. In: AUWr., AU 262/1, k. 251.
- Protokół nr XV/55/56 z posiedzenia RWF UWr im. B. Bieruta, które odbyło się dnia 26 czerwca 1956 r. o godz. 12-tej. In: AUWr., AU 262/1, k. 271–272.
- Protokół nr XVIII/55/56 posiedzenia RWF UWr im. B. Bieruta, które odbyło się dnia 25 września 1956 r. In: AUWr., AU 262/1, k. 278.
- Protokół nr 2/56/57 posiedzenia RWF UWr im. B. Bieruta, odbytego dnia 31 października 1956 r. In: AUWr., AU 262/1, k. 283.
- Protokół z posiedzenia RWF UWr im. B. Bieruta, które odbyło się dnia 27 listopada 1956 r. In: AUWr., AU 262/1, k. 291–292.

PRINTED SOURCES

- Floryan, W., Knaster, B. (1956). Streszczenia i Komunikaty. In: Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Seria A, 1953, 8 (pp. 52–64). Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe.
- Statut Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego (1947). Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe.

BOOKS AND ARTICLES

- Ambros, M. (1946). Bibliografia śląska, jej stan obecny i zadania na przyszłość. *Zaranie Śląskie*, 1–2, 41–47.
- Bieńkowska, B. (1991). Czterdzieści lat Katedry prof. Aleksandra Birkenmajera. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 36(3), 431–437.
- Bieńkowski, W. (1953). *O pseudo-nauce bibliologii i najpilniejszych potrzebach bibliografii*. Warszawa: Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich.
- Dworak-Kołodziejska, J. (1953). Studium Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Warszawskiego. *Przełąd Biblioteczny*, 4, 382–384; online: http://www.sbp.pl/wydawnictwa/archiwum_cyfrowe/pdf/?book_id=43 (accessed: 20.04.2023).
- Fluda-Krokos, A. (2016). Problematyka kształcenia akademickiego pracowników bibliotek i informacji naukowej na łamach czasopism specjalistycznych (1945–2015). In: J. Konieczna i S. Kurek-Kokocińska (eds). *Uniwersyteckie kształcenie bibliotekarzy. W 70-lecie studiów bibliotekoznawczych i informacyjnych na Uniwersytecie Łódzkim* (pp. 67–94). Łódź: Wy-

- dawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego; online: https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/22563/%5B67%5D-94_Fluda-Krokos_Problematyka%20ksza%C5%82cienia.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed: 20.02.2023).
- Gruczyński S.J. (1983). Antoni Knot (1904–1982). *Studia o Książce*, 13, 185–188.
- Jarowiecki, J. (1981). Samodzielny Zakład Bibliotekoznawstwa. In: *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1946–1981*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Knot, A. (1957). Zagajenie. In: *Druza Konferencja Naukowa Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław 3–5 XI 1954. Referaty i dyskusja* (pp. 2–10). Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe.
- Majkowska-Aleksiewicz, A. (1982). Kształtowanie się zawodu bibliotekarza w Polsce Ludowej. *Roczniki Biblioteczne*, 26(1–2), 161–175.
- Margul, T. (1953). Z obłoków bibliologii na ziemię bibliotekoznawstwa. *Przegląd Biblioteczny*, 4, 350–358.
- Migoń, K. (1993). O nazwie dyscypliny, którą uprawiamy. *Przegląd Biblioteczny*, 61(1/2), 109–113.
- Sadowska, J. (2010). Marksistowskie poglądy Władysława Bieńkowskiego w teorii i praktyce bibliotecznej. In: *Książka zawsze obecna. Prace ofiarowane Profesorowi Krzysztofowi Migońowi* (pp. 335–346). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Sierotwiński, S. (1953). Zadania nauki o książce. *Przegląd Biblioteczny*, 21(2), 121–125; online: http://pliki.sbp.pl/ac/123_pb1953z2.pdf (accessed: 22.05.2023).
- Skoczylas, W. (1953). Wyższe studia bibliotekarskie w ZSRR. *Przegląd Biblioteczny*, 21(4), 325–331; online: http://www.sbp.pl/wydawnictwa/archiwum_cyfrowe/pdf/?book_id=43 (accessed: 15.04.2023).
- Więckowska, H. (1979). *Akademickie kształcenie bibliotekarzy: zarys historyczny*. Warszawa, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich.

BOŻENA KOREDCZUK

LIBRARY SCIENCE VERSUS BIBLIOLOGY: A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE IMPACT OF POLITICS AND IDEOLOGY ON THE CREATION OF NAMES FOR BOOK INSTITUTIONS IN POST-WAR POLAND — THE CASE OF WROCŁAW

Abstract

Scientific aspects of devising names of academic institutions and disciplines. The influence of politics and ideology in the post-war period on the choice of names in the case of the Commission for Bibliography and Library Science of the Wrocław Scientific Society, the Department of Library Science for the Employed, and the Chair of Library Science of the Bolesław Bierut University in Wrocław. To analyse this problem, the documentation preserved in the Archives of the University of Wrocław as well as academic papers about the centres educating librarians were used.

KEYWORDS: nomenclature of scientific institutions, Poland, library science, bibliology, The Commission for Bibliography and Library Science of the Wrocław Scientific Society, The Department of Library Science for the Employed of the Bolesław Bierut University in Wrocław, The Chair of Library Science of the Bolesław Bierut University in Wrocław

JADWIGA KONIECZNA
Łódź

ACADEMIC LIBRARY SCIENCE AND ITS CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF BIBLIOLOGY AND INFORMATION SCIENCE IN POLAND, 1945–2015*

The origins and development of academic institutions training librarians. The history of individual institutions — sections, departments, institutes. Research conducted at Polish universities, study courses and changes in their programmes. The achievements of selected scholars.

KEYWORDS: bibliology, research, information science, research, library science, history

It took more than 130 years since Jerzy Samuel Bandtkie's first lectures on bibliography at the University of Cracow (1811) for library science to be recognised as a university degree programme in its own right in Poland. Nevertheless, the foundation of the Library Science School at the newly opened University of Lodz in 1945 was not a matter of coincidence. It was a result on the one hand of broadly conceived bibliological research, albeit labelled otherwise, developing throughout the 19th and the first half of the 20th centuries and, on the other, of the socio-political and cultural conjuncture of the time. Namely, as part of installing a new system, a university was being organised in a big working-class city to facilitate the policy of incorporating practical skills, previously unacknowledged by the 'old' universities, into the academic curricula. The authorities intended the new university to primarily train the personnel useful in the building of the socialist

* Editor's note: This paper is a translation of a slightly revised and modified version of the article 'Udział akademickiego bibliotekoznawstwa w rozwoju bibliologii i informatologii w Polsce w latach 1945–2015' originally published in volume 60 of *Roczniki Biblioteczne*.

Translator's note: Throughout this paper 'bibliology' is used to denote the science of books and not the study of the Bible.

economy and culture. It was in this context that Professor Jan Muszkowski began teaching courses in library science at the Faculty of Cultural Labour in spring 1945. The Department of Library Science with Muszkowski appointed its Head was officially established at the Faculty of the Humanities on 11 February 1946 (Więckowska, 1969b, pp. 114–134).

In this way, the institutional foundation was laid for the further organisation and development of research in the field of book science. Its further development was channelled by the establishment of successive academic institutions training librarians. Besides their teaching engagements, their teaching-and-research staff carried out systematic research within broadly conceived bibliology, thus contributing to the formation of a discipline which still had scholarly status denied to it sometimes in the early 1950s (e.g. Bieńkowski, 1953; Margul, 1953, pp. 342–358).

This study aims to retrace the main facts and developments involved in the foundation of science-and-research entities (sections, departments and institutes)¹ dedicated to library studies at various universities and to capture their contribution to the development of Polish bibliology over the last 70 years, though it should be borne in mind that the development of book studies was also considerably furthered by research libraries and other science-and-research institutions, particularly in the 1950s and 60s (Więckowska, 1969a, pp. 45–77). However, given the 70th anniversary of the university education of librarians celebrated in 2015² and the lack of studies offering a comprehensive account of the institutional and scholarly development of university-based library-science centres with their achievements and failures, an attempt to provide such an account has been undertaken.³

Because the university system of librarian education went through multiple changes and transformations in the timeframe under discussion, my argument in the first part of this paper is arranged diachronically in three stages: 1945–1974, 1975–1989 and 1990–2015. The year 1975 was chosen as marking a turning point, because it was then that the organisation of university librarian training was essentially remodelled. Starting in the academic year 1975/1976, new standardised

¹ Translator's note: The organisational structure of Polish universities is based on the division into considerably autonomous *wydziały*. A *wydział* consists of several *instytuty*, which also enjoy a degree of independence. A *katedra* can be part of an *instytut* or a free-standing part of a *wydział*, whereas a *zakład* is usually firmly embedded in an *instytut*. For the sake of lucidity, the following terminology is used in the paper: *wydział* = faculty, *instytut* = institute, *katedra* = department, and *zakład* = section.

² On this occasion the Department of Library and Information Science, University of Lodz, held a conference on *The Evolution of Academic Librarian Education, 1945–2015*. The conference proceedings were published in 2016.

³ There are relatively ample studies on the history of respective institutions and their organisation, teaching and scholarly legacy, usually published on their consecutive anniversaries. The data contained in them were used in this paper, as specified in the footnotes and citations.

curricula were introduced, and at the same time the number of universities offering degree programmes in library science increased. For its part, the year 1990 saw the processes of political transition, which considerably affected the higher education system as such and consequently the development of library-science hubs as well. Of course, the developments and processes discussed in this way tend to spill over their nominal timeframes. However, this represents a typical imperfection of any 'divisions' based on the criterion of chronology, which had to be used in this case.

The second part of the paper, which discusses the trends and themes of research carried out by the university-affiliated library-science community, is arranged by institutions, with chronology only serving as a secondary factor in ordering the data on research conducted at respective universities. Perceivable in this outline, a certain irregularity in the selection and presentation of the materials, particularly regarding the direction of research and scholarly legacy of the last 10–15 years, primarily results from the proximity of the period, which precludes the necessary temporal perspective and thus valid generalised assessments. At the same time, because the individually and institutionally arranged bibliographic data on the research and publications of the university staff are now commonly posted online, the presentation of the work accomplished under the Third Republic of Poland is limited to the most fundamental information.

1. THE INSTITUTIONAL BASIS

1.1. 1945–1974

Despite propitious beginnings, university-based library science took a long time to become more disseminated institutionally in Poland. Until the mid-1970s, merely three universities had units that offered MA degrees in library science. Following the foundation of the Department at the University of Lodz, its counterpart was founded at the University of Warsaw in late 1951 (*Rozporządzenie Ministra Szkół Wyższych i Nauki*, 1951) and professor Aleksander Birkenmajer was appointed its head. In 1956, Professor Antoni Knot's efforts resulted in the opening of the Library Science Department at the University of Wrocław, with Dr Karol Głombowski as its head (Migoń, 2008, pp. 169–179).

Each of these three centres developed in a different way. The Department at the University of Lodz found itself in the least favourable situation, as after Muszkowski's premature death in 1953, it lost the right to admit students, which severely thwarted the development of a scholarly library-science community at Lodz for many years. Some of the staff moved to the Department at the University of Warsaw and pursued their academic career there. Until 1969, Helena Więckowska was basically the only employee of the Lodz-based Department, which she headed

after Muszkowski's death, at the same time serving as the director of the University of Lodz Library. The two positions were also combined by Więckowska's successor, Bolesław Świdorski.

Such problems were spared to the Department at the University of Warsaw, though its staff development was slow, as a result of which coursework relied on the help of librarians from the Warsaw University Library, the National Library and other library facilities. With time, as new workers were employed, including Krystyna Remerowa and Ksawery Świerkowski, the situation greatly improved in this respect. The development of the Department's organisation and staffing, combined with a gradual shift of research toward information science, was recognised by transforming the Department into the Institute of Library and Information Science (IBiIN) in June 1968 and transferring it from the Faculty of Letters to the Faculty of History (Radziejowska-Hilchen, 2002, p. 84).

In hindsight, it appears that the Department at the University of Wrocław experienced the most favourable development, which soon made it a leading library-science hub. Before the formal foundation of the Department, a powerful thrust was given to the institutionalising of research in the field of library science by Knot's successful effort to establish the Bibliography and Library Science Board (Polish: Komisja Bibliografii i Bibliotekoznawstwa) as part of the Wrocław Scientific Society (Polish: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe), which provided a forum for sharing relevant research findings. Consequently, the establishment of the Library Science Department at the Faculty of Letters in 1956 was to a degree a natural outcome of the often very advanced bibliological research carried out at Wrocław, and the appointment of Głombiowski, a former employee of the University Library, as its head created opportunity for the effective development of the new institution (Migoń, 2008, p. 172). In line with the nationwide changes in academic research, the Department gained the status of the Institute of Library Science in 1969, and its staff gradually expanded (in the 1960s and 70s) by including the University's graduates of the library-science degree programme.

The rise of the research community of Polish bibliologists was borne out by the foundation of a journal titled *Studia o Książce* [Book Studies] as an Inter University Journal of the Polish Ministry of Science, Higher Education and Technology in 1970. Published by the Ossoliński National Institute Press, the yearly quickly became an important publishing platform for researchers affiliated with the university-based library science hubs (Korczyńska-Derkacz & Łusznak, 2016, pp. 223–245). A similar role was played by *Roczniki Biblioteczne* [Library Annals], also published in Warsaw since 1957, formally as a journal of university libraries. Of course, besides the staff of library-science departments and institutes, librarians working at research libraries published their papers in both periodicals (Żbikowska-Migoń, 2010, pp. 139–152).

The turn of the 1960s heralded an increase in the number of library science-hubs, which was related to the expansion of university-level librarian education and training. As its new form, a four-semester inter-faculty library science programme was offered to students of the humanities degree courses. The first programme of this kind was founded at the Adam Mickiewicz University in Poznan in the academic year 1966/1967, and the following were soon opened at the University of Lodz (1969/1970) and the Jagiellonian University (1970/1971). Regrettably, this study form failed to deliver for a variety of reasons and was discontinued. However, a postgraduate programme initiated at Poznan in 1968 proved a success.

In an attempt to expand the professional library staff, higher schools of education and/or teacher training colleges were included in the librarian education system by establishing in them a new training programme called Polish Studies with Library Science. Such programmes were launched at various points and thus worked shorter or longer in various cities: in Kielce (from 1970/1971), in Bydgoszcz (from 1971/1972), in Poznan (from 1971/1972), at the Higher Teacher Training College in Cracow (from 1971/1972), in Olsztyn (from 1974/1975), in Rzeszów (from 1971/1972), in Szczecin (from 1975/1976), in Zielona Góra (from 1975/1976) and in Katowice (from 1959) (Więckowska, 1979, pp. 52, 63; Kubiak, 1976, p. 403). With time, the development of teaching prompted these universities to found organisational entities such as library science sections, but their research potential was mostly relatively modest.

1.2. 1975–1989

The years 1974 and 1975 proved to be a turning point for the organisation of the academic library-science system. Changes unfolding in librarian education in Western countries, also reflected in the activity of the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA), made the Ministry of Science, Higher Education and Technology appoint a Teaching Workgroup, including a dozen or so members, to develop a new university curriculum of librarian education for a four-year MA study cycle. Because the programmes taught up to that point at the two largest hubs, that is, the Universities of Warsaw and Wrocław, differed considerably, the new curriculum was developed in two variants. One that corresponded to the hitherto book-studies programme was labelled as the humanities model, and one that foregrounded library and information science was dubbed the mathematical model. The new standardised curricula came in force in the academic year 1975/1976 and were implemented in an increased number of institutions — at nine universities (i.e. all except the Catholic University of Lublin) and five teacher training colleges. The mathematical model was adopted by the Jagiellonian University and the Universities at Poznan and Warsaw, with remaining universities and colleges implementing the humanities model (Więckowska, 1979, pp. 43–52).

Such radical conceptual and quantitative changes in the education and training system yielded positive outcomes and also triggered a series of problems. This was particularly pronounced at the newly founded institutions, where classrooms, teaching aids and the stable professional staff were lacking. The latter problem proved most acute. Most of the teachers were employed on the basis of so-called adjunct appointments. In the academic year 1977/1978, 14 universities that offered various forms of librarian education employed 131 full-time workers and 189 adjunct staff. More than a half of full-time employees (66 people) worked at three universities: in Wrocław (24), Poznań (23) and Warsaw (19) (Więckowska, 1979, pp. 58–59).

Yet, as years went by, the ranks of research-and-teaching staff grew by including young graduates of library science and, later, library and information science degree programmes. The number of annually initiated and completed PhD projects increased as well, first predominantly at the Universities of Wrocław, Warsaw and Łódź, and later at other universities, too, with the first PhD degrees conferred at the Jagiellonian University (where a Library Science Section was founded in 1974) in the late 1970s. Between 1975 and 1980, almost 40 candidates obtained their PhD degrees,⁴ and in the following decade the number considerably increased.

Regrettably, the scholars had very limited publication opportunities. Apart from the already existing bibliography-focused periodicals, which often appeared belatedly as compared to editorial plans, new journals were few and far between. The main reasons behind this dearth were funding difficulties, the lack of paper, the inefficient printing base and censorship. The University of Warsaw's Institute of Library and Information Science was the only institution to begin to publish a regular periodical that presented the findings of book-studies research, titled *Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi* [*Studies on Polish Historical Book Collections*]; the journal, Barbara Bieńkowska's initiative, first appeared in 1975. Between 1982–1988, the Library Science Section of the Higher Teacher Training College in Cracow published nine issues of *Prace Bibliotekoznawcze* [*Library Science Studies*] as part of the *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej* [*Research and Teaching Yearbook of the National Education Commission Higher Teacher Training College*]. All these issues were edited by Jerzy Jarowiecki (Grzywacz & Ruta, 2013, p. 133). In Katowice, *Studia Bibliologiczne* [*Bibliological Studies*] began to appear

⁴ The calculations are based on the 'Wykazy prac doktorskich i magisterskich wykonanych w Instytutach Bibliotekoznawstwa' ['Lists of PhD Dissertations and MA Theses Completed at Library Science Institutes'], published in *Roczniki Biblioteczne* [*Library Annals*] between 1975 and 1980, and the *Spisy prac magisterskich i doktorskich z zakresu nauki o książce, informacji naukowej i czasopiśmiennictwa wykonanych w UE* [*Indexes of MA and PhD Theses in Book Studies, Information Science and Periodicals Completed at the University of Łódź*] compiled by Tadeusiewicz, since *Roczniki Biblioteczne* [*Library Annals*] did not take the Department at Łódź into account.

in 1983 as a theme-focused collectively edited yearly. The journal aimed to support the scholarly promotion of junior assistants and assistant professors, but experienced PhD-holding scholars also published in it (Gondek, 2013, p. 54).⁵ Between 1979 and 1994, the Teacher Training College in Bydgoszcz published seven issues also titled *Studia Bibliologiczne* [*Bibliological Studies*]. They were edited by Henryk Dubowik and contained papers by the staff of the Library Science Section and the College Library, as well as authors not affiliated to the College (Kropidłowski, 2013, p. 37). In Lodz, a series titled *Folia Scientiarum Artium et Librorum* appeared as part of *Acta Universitatis Lodzianensis* between 1981 and 1989. Four of its nine volumes were focused on bibliography and only contained works produced to obtain a scientific degree.

In the 1970s and 80s, conferences and conference proceedings resulting from them were relatively rare (as compared to our times). A handful of methodological conferences addressing the education and training of librarians and other book workers were held in the 1970s by the institutes at Poznan, Olsztyn, Cracow (Jagiellonian University), Warsaw and Wrocław. Wrocław was also the venue of a conference devoted to regional research (especially in Silesia), the theory and history of the book and bibliography (Herden & Koredczuk, 2008, pp. 197–198). In the 1970s and 80s, the University of Warsaw's IBiIN organised or co-organised national and international conferences revolving around both contemporary issues and historical themes (*Sprawozdania Instytutu Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego*).⁶ Separately from sessions devoted to research on the history of the book in Silesia, some conferences dedicated to library science-related themes were also held in the second half of the 1970s by the still rather new Library and Information Science Section at the University of Silesia (Gondek, 2013, pp. 51–53). A methodological conference held by the Institute of Library and Information Science at Poznan in 1974 proved an important event for the development of the discipline's theoretical foundations. Some contribution to the organisation of the conference was made by library-science units of the Teacher Training Colleges in Bydgoszcz and Cracow (Adamczyk, 2009, pp. 29–45; Grzywacz & Ruta, 2013, pp. 134).

The Institutes at Warsaw and Wrocław were the most dynamically developing academic hubs. The number of the teaching-and-research staff at the University of Warsaw's IBiIN stood at 10 in 1971, doubled to 20 by 1981 and increased to 35 in the early 1990s (Kisiłowska, 2002, pp. 99–104). In the second half of the 1970s, the internal structure of the Institute expanded as well in response to the teaching needs resulting from the establishment of new specialties and the diversity of research

⁵ By 2015, twenty volumes of *Studia Bibliologiczne* [*Bibliological Studies*] had been published.

⁶ *Sprawozdania Instytutu Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego z lat 1971–1991* [Reports of the Institute of Library Science, University of Wrocław, 1971–1991], typescript.

projects carried out there. Such changes were somewhat slower at the University of Wrocław's Institute of Library Science, where the number of full-time teaching-and-research workers increased from 18 in 1971 to 22 in 1981, and further to 30 in 1991.⁷

Poland's oldest academic library-science institution at the University of Łódź, which was renamed as the Information and Library Science Section, reopened its MA degree programme in 1975/1976 (the socio-humanities model) and was converted into the Library and Information Science Department in 1981. As its teaching recommenced, a new team of research workers began to be developed as well.

The organisational processes of teaching and research unfolded in a similar way at all other academic institutions, most of which came into being in the mid-1970s. Characteristically, the library-science sections/departments were as a rule first headed by researchers with background in other humanities disciplines (literature and language scholars, historians, etc.). For example, Stanisław Grzeszczuk, the first head of the Library Science Section — and then Department — at the Jagiellonian University between 1974 and 1994 was a historian of Polish literature (and the director of the Jagiellonian Library in 1978–1981) (Linert & Żołądowska-Król, 2010, pp. 101–102). The university-based centres of librarian education at Lublin, Kielce and Toruń were mainly organised by historians and initially formed part of Institutes of History.⁸

Among these newer institutions, the self-standing (from 1977) Library Science Section at the Higher Teacher Training College in Cracow experienced particularly dynamic development, with a five-year MA degree course launched there in 1981 and the library science programme offering teacher qualifications starting in 1985/1986. A similarly robust development took place at the Library and Information Science Section founded at the Faculty of Letters, University of Silesia, in 1974. The 1980s were far less propitious for the development of academic librarian education centres at Bydgoszcz, Kielce and Toruń. This was mainly the consequence of the insufficient number of senior research workers⁹ and caused temporary suspensions of admissions.

1.3. 1990–2015

The process of socio-political changes initiated at the turn of the 1980s also extended onto the academic community. New legislation on higher education (1990, 2005, 2012) remodelled the education system and the organisation of teaching pro-

⁷ Sprawozdania...

⁸ The data about individual institutions come from studies on them already cited in this paper.

⁹ Translator's note: A senior research worker (Polish: *samodzielny pracownik naukowy*) is a phrase that customarily refers to a holder of the *doctor habilitatus* degree, which follows the PhD degree in Poland.

cesses. Library science programmes not only implemented the structural changes stipulated by successive legal acts (curricular standardisation, the Bologna System, the National Qualification Framework, accreditation of degree programmes) but also had to offer new curricula and sometimes also new degree courses to adapt to transformations at libraries and in the forms and methods of information production, collection, retrieval and processing. These developments were accompanied by numerous discussions and publications, which offered critical appraisals of the condition of librarian education and valuable visions of its future (see Fluda-Krokos, 2016, pp. 67–94). The transformations within the discipline found their official recognition first in 1992, when library science was acknowledged as one of the 14 equally valid humanities disciplines (Migoń, 1993, p. 109), and then on 25 October 2005, when the Resolution of the Central Commission for Academic Degrees and Titles (Polish: Centralna Komisja do Spraw Stopni i Tytułów) gave this discipline the name of bibliology and information science. This terminological (and thematic) duality is increasingly often reasserted by renaming university institutes and departments and by opening new degree programmes.

At the University of Warsaw, the 1990s saw the TEMPUS-funded restructuring of study programmes (division into two study cycles and their incorporation into the European system of study mobility) and the concomitant change of the name of the entity into the Institute of Information Science and Bibliological Studies (1997) (Materska, 2002, pp. 64–80; Ochmański, 1998, pp. 339–345; Jasiewicz, 2014, pp. 83–86). In 2016, the Warsaw Institute underwent a radical change as it was merged with the Institute of Journalism into a newly founded Faculty of Journalism, Information and Bibliology.

Like in the preceding timeframe, the transformation processes unfolded at a slower pace at the University of Wrocław's Institute of Library Science, which was renamed as the Institute of Information and Library Science as late as in 2003. More importantly, however, from the early 1990s till 2005, the Wrocław library science hub was the only one in Poland to be authorised to carry out *doctor habilitatus* procedures in the discipline of 'library science and scientific-technical information,' which was later renamed as 'bibliology.'

The 1990s marked the onset of a vigorous development of library science at the University of Silesia. At the beginning of the decade, the Library and Information Science Section was transformed into the Institute of Library and Information Science, whose organisational and scholarly advancement was officially recognised when in 2010 it obtained the right to carry out the *doctor habilitatus* procedure (as a third facility in Poland, following the Wrocław and Warsaw Institutes).

The development of the other library science hubs was somewhat hindered by a range of problems. As a consequence of the new standards put in place by the Main Council of Higher Education (Polish: Rada Główna Szkolnictwa Wyższego)

in the early 1990s, the Lodz-based Library and Information Science Department, which did not have enough senior research workers, had to transform its library and information science degree course into a specialisation within the Polish Studies programme.

The new standards concerning the research staff also had acute ramifications for the library studies hub at the Nicolaus Copernicus University in Torun in the early 1990s. However, the launching of, first, a BA study cycle and, then, a graduate studies programme and, above all, the scholarly development of the staff resulted in the foundation of the Institute of Information Science and Bibliology in 2004, leading to the accreditation of PhD conferrals and, in 2015, of the conduction of *doctor habilitatus* procedures (Tondel, 2009, pp. 13–27).

The Jagiellonian University's Institute of Information and Library Science is the only institution of this kind in Poland that is not part of a humanities faculty. Since the mid-1990s, the Institute has operated within the Faculty of Management and Social Communication, which was founded at the time. This fact and the courses taught at the Institute (with Information Management as a new degree programme) have considerably affected the nature and themes of research undertaken by its staff.

The Institute of Library and Information Science was established at the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin as late as in 2003, even though, as already mentioned, library science programmes had been taught there since the mid-1970s.

In the 1990s and at the turn of the millennium, the Institute of Information and Library Science at the Pedagogical University of Cracow went through a number of organisational changes, which primarily resulted from the transformed status of the school itself, which became the National Education Commission Pedagogical Academy in 1999 only to be made the National Education Commission Pedagogical University in 2008.

A library science programme at the Jan Kochanowski University in Kielce is taught by the Institute of Library Science and Journalism, which was founded at what was then the Higher Teacher Training College in 1998. Since the academic year 2010/2011, the Institute has also offered a degree programme in Journalism and Social Communication.

The Information Science and Bibliology Department (previously Section) was established at the Teacher Training College in Bydgoszcz, the predecessor of the present-day Casimir the Great University, in 1991. Despite problems with sustaining the continuity of degree programmes, the Department has systematically developed its research staff and expanded its organisational structure.

A certain contribution to the development of Polish bibliology has also been made by the Information and Library Science Section established at the University

of Białystok in the academic year 2008/2009 (previously, since 1998, the Library Science Section). However, the future of the Białystok-based hub is uncertain as it suspended admissions in the academic year 2014/2015. At Białystok, library science courses are currently only taught as a specialisation within the first-cycle study programme in Polish Studies (Zimnoch, 2014, pp. 30–34; Zimnoch, 2016, pp. 127–135).

After 1990, in the aftermath of changes in the legal system that sanctioned the foundation of non-public universities and guaranteed the autonomy of HEIs, the number of academic institutions offering librarian education considerably increased. In the 1990s, the major tendency was to offer post-graduate courses, but when the Bologna System was introduced (in 2005), universities also began to launch first-cycle (BA) studies. However, the more often than not very modest staff and financial capacities of some of them, combined with the dropping birth rates and so-called deregulation (Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2012), gradually curbed the ambitious plans of these universities. Their contribution to the education and training process continues to shrink, and their involvement in the development of research has rarely been substantial in the first place.

2. RESEARCH

2.1. FACTORS IN RESEARCH AND SCHOLARLY PRACTICE

The trends and foci of research undertaken over the 70 years under discussion at the research hubs listed above hinged on a variety of internal and external factors. The former certainly included the size of the institution and the number of its teaching staff, along with the kind of the curriculum taught (the humanistic or the mathematical model), the local research traditions, the structure of the institution and its place within the university and, last but not least, the personality of its head.

The external factors, which tended to change with time and concurrently with changes in the political system, comprised the concomitant existence of several other research institutions that also launched research in broadly conceived book studies even though this was not their primary aim. These institutions were (and still are) the National Library in Warsaw, with its specialised agencies (the Bibliographic Institute, the Institute of Book and Readership, the Old Prints Department), academic libraries, especially those of universities, autonomous libraries of the Polish Academy of Sciences, notably represented by the Library of the Ossoliński National Institute (outside of the PAS network since 1996) and some public libraries of research status in big cities. Under the Polish People's Republic, the only independent bibliological scholarly and research institution was

the National Book Institute (Polish: Państwowy Instytut Książki), which worked between 1946 and 1949 in Łódź.¹⁰

The trends, nature and themes of research launched in the 1950s and 60s were also to a degree affected by inaccurate terminology, in particular the indeterminate status of interrelations between library science and book studies. The drawing of a clear distinction between the scope and research potential of these disciplines was not helped by the fact that the term ‘library science’ was used in the names of departments founded at the time and of the degree programmes they offered, whose curricula mainly covered issues from the field of book studies. The often heated polemics in specialised journals¹¹ and, above all, the theoretical and factual findings of the researchers of the day (primarily Karol Głombowski and his colleagues) eventually helped develop definitions of the objects, methods and tasks of the two disciplines. In the Polish People’s Republic’s centralised system, the trends and nature of research carried out at universities were also impacted by the government’s administration, specifically by the Ministry of Higher Education, which funded certain research projects — those that focused on the so-called major, nodal, branch or inter-branch themes.

The transition initiated at the turn of the 1980s had a favourable effect on research opportunities available to the university staff. As a result of political and economic changes (respectively, the abolition of censorship and the removal of paper quotas) combined with the progressing computerisation, the publishing of research results became easier than in the prior decades, all the more so because all the hubs began to publish their own journals (sometimes two at the same time). The recent state policies (e.g. the grant system) and the point-scoring system, which is instrumental in the parametrisation of institutions, first of all encourage publishing in high-index journals (preferably in English). The Polish Librarians’ Association (Polish: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich) has had a special part in the dissemination of bibliological research findings through the founding of the Polish Librarians’ Association Press, a very vigorous editorial institution that has published a bulk of studies produced at universities in its *Nauka — Dydaktyka — Praktyka* [Research — Teaching — Practice] series. Conferences (national and international) capped with the publication of conference proceedings were gradually becoming an increasingly popular form of the organisation of scholarship. Conferences were held by all the hubs, with some of them coming to specialise in certain thematic fields, for example *Kraków — Lwów. Książki — czasopisma — biblioteki* [Cracow — Lviv: Books — Periodicals — Libraries] at the Institute

¹⁰ For an account of the activities of these institutions, see Więckowska, 1969a, pp. 45–77; Migoń, 1979, pp. 124–129; and relevant entries in the *Encyklopedia wiedzy o książce* [Encyclopaedia of the Knowledge of the Book] (Birkenmajer, Kocowski, & Trzynadłowski, 1971).

¹¹ The main participants in the discussion were Karol Głombowski and Władysław Piasecki.

of Library Science, Pedagogical University of Cracow; *Książka, biblioteka, informacja — między podziałami i wspólnotą* [*The Book, the Library and Information: Between Divisions and Community*] held by the Kielce-based Institute since 2006; conferences on censorship organised by the Institute at Torun, and on education in library and information science hosted by the Institute of Information Science and Bibliology, Jagiellonian University (a total of 17 conferences between 1995 and 2011) (Kraśńska, 2013, pp. 66–119; Herden & Koredczuk, 2008, pp. 181–199; Jaremków, 2013, pp. 178–187). The development of research was also considerably stimulated by international collaboration, including individual mobility grants (under Erasmus and similar schemes) and conferences, symposia and seminars co-organised with foreign institutions.

Besides the political and systemic changes, the trends in research were powerfully influenced by the information revolution and widespread digitisation at the turn of the millennium. All these shifts were accompanied by debates around the theoretical and methodological premises of bibliography, the redefinition of its research paradigm and attempts to determine the core element of library science degree programmes. Side by side with the notion of ‘book culture’ as the central research concept in bibliological research (Migoń, 2003, pp. 11–20), the concept of information increasingly tended to be promoted as the main object of bibliological research as a result of the dynamic development of digital technologies. In this context, the notion of information ‘is not limited to the sphere of research as framed by the humanities and culture but is subject to modern processes of collection, thorough study and sharing and comprises historical and contemporary processes of its production and dissemination’ (Grabowska, 2011, p. 201). This terminological (and also thematic and methodological) dualism was reflected in the development of new research trends.

2.2. RESEARCH TRENDS

In the seven post-war decades, the development of book studies was undoubtedly propelled by large research libraries. All the founders of the first university-based library-science hubs: Jan Muszkowski (Łódź), Aleksander Birkenmajer (Warszawa) and Antoni Knot and Karol Głombiowski (Wrocław) had first long worked at research libraries and, with the exception of Głombiowski, managed such institutions for many years. Whatever their background (the solid sciences, the humanities, the social sciences), their often opulent scholarship tended to be dominated by works aligned with bibliological studies, whereby Muszkowski and Birkenmajer continued the research they had done, and to great success too, before 1939.

Muszkowski developed and refined his pre-war theory of book studies in a series of papers on this theme and the second edition (Kraków 1951) of his *Życie książki* [*The Life of the Book*], first published in 1936. At the same time, since he

noticed the inclusiveness of the term ‘document’ and realised that the book was a kind of graphic document, he proposed a separate discipline, distinct from bibliography and corresponding to information science, which he called documentation (‘Dokumentacja i dokumentologia’ [‘Documentation and Document Science’], *Życie Nauki* 1946, nos. 9/10). In the post-war years, Muszkowski’s interests mainly focused on the issues of academic librarian education, which was of course strictly related to his research-and-teaching work.

Birkenmajer also worked to develop theoretical models within book studies, but he focused (chiefly in the post-war period) on handwritten books. As an eminent expert on medieval manuscripts and old books, he published a range of studies on book bindings and the history of printing and libraries. In the post-war times, Birkenmajer greatly contributed to the systematisation of terminology and to the demarcating and marking off the research fields of library science and bibliography. Birkenmajer had already expounded his views on the content of library science in the 1920s, when he had proposed an outline of a university textbook of scientific librarianship.¹² The textbook was never published, but the major ideas about librarian education that the outline contained were later implemented by Birkenmajer in the organisation of studies at the University of Warsaw. As the founder of the Warsaw Department, Birkenmajer abandoned the model of bibliological degree programme implemented by Muszkowski to construct a study programme around two parallel themes — the book and the library. The model, which in time evolved into a library-cum-information-science one, was continued by Birkenmajer’s successors and was reflected in the research projects undertaken by the Department’s staff.

In Wrocław, research was initiated under different circumstances. Given the background and research interests of Knot, the founder and leader of library science in Wrocław, the historical perspective initially predominated. This tendency of research in Wrocław was promoted by the fact that the city had several research libraries boasting extensive collections (the Ossolineum Library, the University Library, the Chapter Library), which offered research resources to Wrocław-based scholars. It was only later that a more theoretically inclined research movement surfaced in Wrocław, which is to be credited first and foremost to Głombiowski (Żbikowska-Migoń, 1977, pp. 486–487).

In the first decades of the timeframe under discussion, the most extensive research agendas were to be found at the departments, and then institutes, at Warsaw and Wrocław. Hence, they are the most suitable starting points for an account of the trends and foci of research carried out at academic library science hubs.

¹² An outline of the envisaged textbook was presented by Birkenmajer at the International Congress of Librarians and Bibliophiles in Paris in 1923. See Więckowska, 1979, pp. 25–27, pp. 64–69.

2.2.1. WARSAW

In the first years following the foundation of Library Science Department at the University of Warsaw, research was basically carried out by Professor Birkenmajer alone, with the area of research only gradually expanded and diversified as successive teaching assistants and senior researchers were employed over time (Radziejowska-Hilchen, 2002, pp. 81–97). Their research publications released in the 1950s and the early 1960s followed two parallel paths. One of them was bibliology-oriented and chiefly preoccupied with historical themes (the role of the book in Polish culture in the 16th–18th centuries), and the other centred around contemporary issues and the future of librarianship, whereby attention was especially paid to developing optimal structures and tools promoting the influence of libraries. With time, a third path appeared as well, heading toward information science. It was around these three research axes that research at the University of Warsaw revolved over the following years (Czekajewska-Jędrusik, 1978, p. 125).

Initiated by Birkenmajer, the historico-bibliological trend in book research was picked up by Świerkowski, most of whose works were devoted to the history of Warsaw's book institutions, and by Czekajewska-Jędrusik, whose research interests covered book culture in Renaissance Poland and the history of science and science studies. From the late 1960s on, research on the old book and its role in scholarship, schooling and education, editorial aspects, readerly interests and the function of the book as a medium for the transmission of content robustly developed, mainly as a result of the work of Bieńkowska, who authored a range of books and papers on these themes (*Staropolski świat książek* [*The World of the Book in Early Modern Poland*], Warszawa 1976, and *Zarys dziejów książki* [*The History of the Book: An Outline*], co-authored with Chamerska, Warszawa 1987). This research especially attended to the history of the book in Warsaw, chiefly to publishing in the 19th and 20th centuries, an area explored, among other scholars, by Andrzej Skrzypczak and Marianna Mlekicka, and to the history of Warsaw-based libraries, studied, for example, by Józef Wojakowski.

In the early years of the Department, research on contemporary librarianship and reading practices was conducted by a few scholars, first and foremost by Remerowa, Zdzisława Brzozowska and Aleksandra Niemczykowa. The head of the Institute of the Book and Readership Institute of the National Library, Remerowa competently combined teaching, research and experimentation. She can be credited with promoting library-science and, with time, information-science research. This research trend also comprised issues of the sociology of the book and reading practices, librarian education, school-based and pedagogical libraries, including their responsibilities and organisation, and library studies (e.g. Niemczykowa and Fercz's frequently re-edited textbook *Wstęp do nauki o książce i bibliotece* [*Book and Library Studies: An Introduction*], Warszawa 1972).

Research that centred around libraries as institutions located within the broadly conceived social environment continued on the work undertaken at the inception of the Department by its founder and his first collaborators. Marcin Drzewiecki and Anna Radziejowska-Hilchen studied the place of school and pedagogical libraries in the system of education and culture, exploring possibilities of their modernisation. The thematic scope of this research was gradually expanded as a result of collaboration with historians of literature (e.g. Joanna Papuzińska) and education scholars. A different approach to the operations of contemporary libraries was adopted by Anna Sitarska, who argued in her works that there was a systemic unity to all types of libraries, as a result of which their work contributed to the establishment of a cultural community.

The recognition of changes unfolding in the contemporary world, particularly in the domain of broadly conceived information, prompted research on the methods of the acquisition, organisation, processing and presentation of information, which gradually developed in the 1960s. First studies in this area were undertaken by Regina Hancko, whereas a study programme in information science was organised by Chamerska, who had a background in history but was capable of combining the two disciplines not only in her own research.

Nevertheless, it was only the socio-mathematical model of library science studies, which was introduced by Warsaw's Institute in 1975, that offered new opportunities for the continuation of research in information science. The automation of library systems, which dynamically progressed in the West, but was barely germinating in Poland, came into the orbit of Sitarska's interest in the first half of the 1970s. The studies on the theory of data query languages and their practical application, which were conducted at the University of Warsaw's IBIIN, are regarded as seminal and unique in Poland (Materska, 2002, p. 75). Research of this kind was initiated by Ewa Chmielewska-Gorczyca in the late 1970s, and starting in the mid-1980s, she was part of a research team (Barbara Sosińska-Kalata, Jadwiga Woźniak and Elżbieta Artowicz) that explored the structure and terminology of data query languages. Their work culminated in the publication of *Słownik encyklopedyczny terminologii języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych* [*The Terminological Lexicon of Data Query Languages and Systems*], edited by Bożenna Bojar, which appeared in 1993.

After 1990, a new historical research trend emerged at the Warsaw Institute, with inquiry concerning the restitution of Polish cultural goods (studies, among others, by Bieńkowska, Urszula Paszkiewicz and Jacek Puchalski). At the same time, the chronological compass of previous historical research was expanded (back to the Middle Ages) through investigations of book culture and the history of libraries and information in multinational and multicultural society (studies by Andrzej Skrzypczak, Edward Potkowski, Wojakowski and Dariusz Kuźmina).

A historical approach was also an important part of research carried out by Paulina Buchwald-Pelcowa and Mikołaj Ochmański, while at the same time issues of the methodology of bibliography, digitisation of library collections and bibliography in the networked environment were tackled as well (for example, by Marta Grabowska). Research was also continued into the problems of the contemporary library system: bibliotherapy and school, pedagogical and prison libraries (Drzewiecki and Elżbieta Barbara Zybert), library organisation and management (Zybert and Małgorzata Kisilowska) and the application of marketing methods in library practices (Radosław Cybulski). The new economic realities proved to be an inspiration for the study of the book market and library marketing, including in relation to the children's book (Cybulski and Michał Zajęc). The development of media and modern information technologies sparked new research trends in the Department of Information Systems, which was already robust in the 1980s. Today, such studies encompass the theory and practical use of data query languages, the organisation and representation of knowledge, the use of both traditional and modern information resources and the electronic book (Jadwiga Woźniak-Kasperek, Sosińska-Kalata, Mieczysław Muraszkiewicz, Katarzyna Materska, Dariusz Grygowski).

2.2.2. WROCLAW

The Library Science Department at the University of Wrocław was a vigorous hub of, first, regional research on the old book and, then, important generalised theoretical findings. These pursuits were promoted by the fact that there had been a prior programme of research on the history of the book in Silesia and by the systematic development of the Department.

In this initial period, regional research was mainly advanced by the staff who had previously been affiliated to the University of Wrocław Library. In capping his earlier research on the incunabula and the history of printing in Silesia, Kocowski published three volumes of *Katalog inkunabulów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu* [*The Incunabula of the University Library in Wrocław: A Catalogue*] in 1962–1977. Głombiowski focused on the reception of selected works and authors in Silesia from the 15th to the 18th century, while the reception of the foreign-language book in Silesia until the end of the 18th century was studied by Krzysztof Migoń, Anna Żbikowska-Migoń and Kazimiera Maleczyńska. The history of paper and papermaking in Silesia was investigated by Maleczyńska, and the history of the Polish book in Wrocław in the 18th and 19th centuries was explored by Aleksandra Mendykowa. An overview of book-studies research concerning Silesia launched in Wrocław was offered by a collected volume titled *500-lecie polskiego słowa drukowanego na Śląsku, materiały sesji naukowej 9–11 X 1975* [*The 500th Anniversary of the Printed Word in Silesia: Proceedings of the Scholarly Session, 9–11 October 1975*] published in 1978 (Wrocław 1978), which included papers on the

history of printing, librarianship and book circulation in Silesia by authors such as Kocowski, Migoń, Żbikowska-Migoń, Maria Przywecka-Samecka, Maleczyńska and Mendykowa.

With time, the historical research focused on Silesia became just one of research trends as several scholars developed an interest in studying book culture historically in other regions of Poland. Pioneering work in this field was done by Maria Przywecka, who examined the history of music printing in Poland and Europe, while Maleczyńska investigated the history of Polish libraries in the 19th century. Polish book culture in the age of the Enlightenment was explored in multiple studies by Józef Szczepaniec. The themes that aroused special research interest included the history of bookselling and printing in the Republic of Cracow and Galicia before autonomy (studied, for example, by Anna Aleksiewicz), the uses of the book in Great Poland in the 19th century (examined by Stefan Kubów) and the book as embedded in the Basilian community in the Eastern territories of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th–18th centuries (scrutinised by Maria Piđłypczak-Majerowicz).

The theory of book studies proved an important field of research at the Wrocław Institute. Głombiowski offered an array of generalised historico-theoretical insights and considerably expanded the field of book-studies research by initiating the so-called functional conception in bibliological research (his fundamental study *Książka w procesie komunikacji społecznej* [*The Book in the Social Communication Process*], Wrocław 1980, was published after his transfer from Wrocław to Gdansk). While Głombiowski's work inspired further research on the social functions of the book and libraries, the focus on theory in book-studies research was continued. Migoń, himself Głombiowski's student, made the greatest contribution to the systematisation of the field, research scope and methodology of book studies. Preceded by several studies on these themes, his opus magnum of 1984, *Nauka o książce. Zarys problematyki* [*Science of the Book: A Thematic Outline of the Field*], proved that bibliology was a discipline with already strong scholarly credentials. Migoń's and other researchers' further works earned the research carried out at Wrocław the moniker of the 'Wrocław school of bibliology' (Herden & Koredczuk, 2008, pp. 181–200). This scholarly effort also included Żbikowska-Migoń's studies on the development of bibliology as a separate discipline in the 18th century. Historical and theoretical library-science issues were investigated by Zofia Gaca-Dąbrowska, who produced a synthetic overview of the history of Polish libraries in the interwar period (1918–1939) and a series of studies on library science.

Research into historical and present-day reading practices, with a particular focus on reading and media culture (e.g. studies by Głombiowski) formed another bibliological field that robustly developed at Wrocław. In later years, these themes were chiefly explored by Jadwiga Andrzejewska, who made a substantial contri-

bution to the development of research on school and pedagogical libraries and the teacher-librarian profession.

Expanding the research field of bibliography by launching interdisciplinary research was an important part of scholarship cultivated at the Wrocław Institute. In the 1970s and 80s, Migoń and Żbikowska-Migoń worked at the intersection of bibliography, science studies and the history of science in their inquiry into the scientific book in Polish Enlightenment culture. Pioneering research fusing bibliography, art history and visual arts was initiated by Małgorzata Komza in the late 1970s and innovatively continued at the turn of the millennium. At that time, carrying on the studies begun in the 1980s, holding numerous conferences and publishing widely, the Wrocław Institute also became a research hub in the field of editorship and book art, with Janusz Sowiński's multiple publications on these issues representing a major thrust in this respect.

The political transformations with their civilisation and cultural effects were not indifferent to the work of the University of Wrocław's Institute of Library and Information Science. Dominant in the earlier years, historical and theoretical research in bibliography, press studies, library science (continued, for example, by Bożena Koredczuk and Małgorzata Derkacz) and school libraries (mainly studies by Bogumiła Staniów) was and still is an important part of the Institute's scholarly work (with adjustments necessitated by ongoing changes in the world), but at the same time, the young generation of researchers undertake comparative research associated with the theory and semiotics of the traditional and electronic book. The turn of the millennium saw a series of publications on the computerisation of libraries, digital libraries, the electronic book and virtual communities (authored, for example, by Małgorzata Góralska and Aneta Firlej-Buzon). As another new development, research at the intersection of bibliography, bibliography, information science and sciences studies was initiated at the Institute, showcasing the possible applications of quantitative methods in the interpretation of bibliological phenomena (e.g. studies by Marta Skalska-Zlat, currently continued, for example, by Dorota Siwecka). Also, the group of researchers dedicated to the study of children's and young adult book and continuing research on book art is constantly growing (e.g. Elżbieta Jamróz-Stolarska and Ewa Repucho).

2.2.3. LODZ

As already mentioned, credit for the commencement of book-science research at the University of Lodz is due to Muszkowski. Some contribution to the development of book studies was made at the time by Aniela Mikucka, one of his assistants, who was one of the first Polish bibliologists to continue research on reading practices, already initiated by Muszkowski before the war.¹³

¹³ Her PhD project on reader preferences was cut short by her premature death in 1950.

After Muszkowski's passing, bibliological research was mainly carried on by Więckowska. Herself a historian, she helped produce an account of the post-war history of Polish bibliology (Więckowska, 1969, pp. 45–77), even though the science of the book was only an object of historical study for her. Her views on the nature and relevance of bibliology were predominantly pragmatic. She emphasised that bibliology should be an indispensable basis of library practices and of university-level librarian education, an issue that she discussed in several publications. As for library science, a field that was working toward emancipation in the 1960s and 70s, she defined it as one of the subdisciplines of book studies. Więckowska's research attitude has been succinctly and very aptly captured by Migoń, who labelled her as 'a practitioner-bibliologist' (Migoń, 1988, pp. 29–42).

Hence, the research interests of Świdorski, Wieckowsk's successor as the Head of the Department, were also intrinsically pragmatic. His studies and publications comprised significant works on the classification of writings, subject-classed catalogues and the specialisation and collaboration of libraries in compiling their collections (Janiak, 2009, pp. 77–111). This research focus was practically the only one in the scholarship of the Lodz hub in the 1960s and 70s, with new research fields only emerging there from the 1980s on. Janusz Dunin's research interests encompassed the cheap book, editorship and book morphology and the history of bibliophilism in the 19th and 20th centuries. An array of studies on the history of printing in the 19th and 20th centuries were published by Hanna Tadeusiewicz. Historical themes were also addressed in the works of Jerzy Włodarczyk, who paid particular attention to the evolution of the librarian profession on Polish lands under partitions from 1795 till 1918.

Regional research was a separate trend in bibliological studies carried out in Lodz, with these issues being taken up by junior researchers, who obtained their degrees in the 1980s. Their projects and works mainly centred around Lodz (e.g. Jadwiga Konieczna and Maria Majzner), with Tomaszów Mazowiecki and Piotrków Trybunalski representing some other of their research sites (e.g. Magdalena Kwiatkowska). The history of the network of scientific, technical and economic information hubs in Lodz was chronicled in the works of Stanisława Kurek-Kokocińska and Aleksandra Wejman-Sowińska.

The following years were marred by organisational problems caused by the scarcity of the senior research staff, but research on the history of the book in Lodz and its region (as well as in Great Poland, which was studied by, for example, Ewa Andrysiak and Agata Walczak-Niewiadomska) was continued, with interesting findings fuelled by Konieczna's adoption of the notion of 'book culture' as the central research concept. At the same time, analyses delved into the development of contemporary book institutions — libraries and publishing houses — in Lodz

(studies by Magdalena Rządowolska and Konieczna). The historical trend also encompassed Andrzej Wałkowski's studies on the handwritten book and Kwiatkowska's research on scientific editorship in the Russia-ruled part of Poland in the 19th century. Beginning in the 1990s, a new research field took shape, with the issues of children's and young adult books, reading practices and libraries studied in the historical and contemporary context by Konieczna, Alina Brzuska-Kępa, Alicja Mazan-Mazurkiewicz and Walczak-Niewiadomska. Press-studies research was continued and developed, with a focus on the press market (Ewelina Kristanova and Magdalena Przybysz-Stawska), along with research on the morphology of the book and reading practices, including children's and young adult reading culture (Jacek Ladorucki, Rządowolska and Mariola Antczak). In the last decade, researchers have come to focus (including in collaboration with the University Library) on the legacy and achievements of their predecessors, such as Muszkowski, Więckowska and Dunin. Like in other academic hubs, historical and regional research was accompanied by studies on issues in the broadly conceived scientific information and, today, information science, electronic books and digital libraries (Kurek-Kokocińska and Grzegorz Czapnik). The development and publication of *Podręczny słownik bibliotekarza* [*A Concise Librarian's Dictionary*] (Warszawa 2011) was a remarkable accomplishment of the Lodz Department.

To conclude this brief overview of research carried out in the three major academic library science hubs, three extensive encyclopaedic publications collaboratively developed in cooperation with the staff of research libraries should be mentioned as their shared accomplishment. These were the *Encyklopedia wiedzy o książce* [*Encyclopaedia of the Knowledge of the Book*] (edited by Birkenmajer, Kocowski and Trzynadłowski, Wrocław 1971), the *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego* [*Encyclopaedia of Contemporary Polish Librarianship*] (edited by Głombiowski, Świdorski and Więckowska, Wrocław 1976) and the *Słownik pracowników książki polskiej* [*Dictionary of the Polish Book Personnel*] (edited by Irena Treichel, Łódź 1972). The latter lexicon, which was edited by the Lodz centre (with Tadeusiewicz and Rządowolska as its later editors), has been published until the present day in the form of successive *Suplementy* [*Supplements*] (1–4).

2.2.4. CRACOW, KATOWICE AND LUBLIN

In the other library-science institutions, most of which were founded in the early or mid-1970s, the types and themes of research largely hinged on the scholarly background of their heads, who, as already stated, usually derived from other humanities disciplines. As a result, in the second half of the 1970s, the new hubs tended to do often regionally-inflected literary-studies research that explored the

place and role of the book in the culture of past centuries and also looked into local periodicals, book institutions and professionals.¹⁴ With time, as some of the new institutions achieved formal and organisational stability and developed their own research-and-teaching staff, more propitious conditions emerged for the advancement of research in broadly conceived bibliology and the crystallisation of thematic specialisations in this research.

This is exemplified by the Higher Teacher Training College in Cracow, where the evolution of research trends was considerably affected by the extensive research interests of Jarowiecki, whose studies addressed historical-literary issues and press-studies themes (e.g. in Poland under the Nazi occupation in 1939–1945), and also examined the operations of school libraries. The study of the role and relevance of the book in the scholarly and intellectual life of Cracow in the 15th and 16th centuries was also an important research pursuit, which was mainly undertaken by Professor Waława Szelińska.

Studies on the history of the book, libraries, publishing, bookselling and press studies have also formed a sizeable part of the research work carried out by the staff of this Institute over the last twenty-five years. Historical research primarily centres around book institutions in Cracow and Galicia (works by Jan Bujak, Maria Konopka, Marek Pieczonka, Adam Ruta, Iwona Pietrkiewicz and Józef Szocki) and also in other regions of Poland (the studies of Barbara Góra and Lilia Kowkiel). Still little popular in bibliology, research on book anthropology has been undertaken by Andrzej Drózdź. Press-studies research, which was initiated by Jarowiecki, is continued and covers the newspapers of Cracow and Lviv and other Polish periodicals, mainly those published in the 20th century, with Władysław Marek Kolasa, Urszula Lisowka-Kożuch, Krzysztof Woźniakowski, Grażyna Wrona, Grzegorz Nieć and Michał Rogoż being major scholars in this field. Given the pursuits of the University, a lot of effort is still invested in research on school libraries, bibliotherapy, reading practices and the methodology of library work (Halina Kosętka, Lidia Ippoldt and Pietrkiewicz). The goals of the University of Pedagogy also call for interdisciplinary research. In recent years, such studies have mainly examined the history and theory of literature (works by Michał Zięba, Szelińska, Kosętka and Maria Jazowska-Gumulska).

The Institute has also effectively developed information-science research. Important studies have scrutinised information culture and education and explored the needs of information users. At the same time, researchers' interest has been aroused by digital libraries and the digitisation of records (Hanna Batorowska, Barbara Kamińska-Czubała and Stanisław Skórka). Comprehensive research on

¹⁴ The data on respective institutions were sourced from the studies concerning them, which have been cited above.

information science carried out at the University of Pedagogy's Institute of Information and Library Science has also resulted in the publication of relevant textbooks (e.g. *Wybrane zagadnienia nauki o informacji i technologii informacyjnej [Information Science and Technology: Selected Issues]*, 1996 and 2000) (Grzywacz & Ruta, 2013, pp. 120–144).

In its first years, the Library and Information Science Section at the University of Silesia was also predominantly committed to literary-studies research, largely focused on regional themes. As the Section produced and employed its own graduates and recruited library practitioners with research experience, the scope of research broadened to include library-science issues and themes at the intersection of information science and practical librarianship, which were explored, for example, by Zbigniew Żmigrodzki and Jacek Ratajewski. In the 1980s, extensive research projects on the history of the Polish book in Silesia in the 19th and 20th centuries were implemented in collaboration with the academic counterparts in Opole and Wrocław, which resulted in a multi-volume multi-author publication edited first by Adam Jaros and then by Maria Pawłowicz in the following decade. The situation of the Polish book in Silesia under partitions was also studied by Elżbieta Gondek (Gondek, 2013, pp. 50–56).

Starting in the 1980s, the Institute developed its trademark research specialising in the protection and preservation of library collections. Through collaboration with and later the recruitment of experts in other fields of knowledge, such as Leonard Ogierman and Bronisław Zyska, theory was effectively combined with practical pursuits for the renovation of endangered prints. In the 1990s, research on the book for and reading practices of the young reading public was initiated at the University of Silesia's Institute of Library and Information Science, which was mainly propelled by the work of Irena Socha. A considerable contribution to studies on the children's book was also made by Krystyna Heska-Kwaśniewicz, who was an initiator and editor of a four-volume publication titled *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980) [Children's and Young Adult Literature (after 1980)]* (Katowice 2008–2014). The Silesian research community greatly furthered the development of Polish bibliography by providing the fundamental synthetic accounts of knowledge indispensable in university teaching in a range of textbooks, such as *Bibliotekarstwo [Librarianship]* edited by Żmigrodzki (Warszawa 1994, 1998), *Bibliografia. Metodyka i organizacja [Bibliography: Methodology and Organisation]* (Warszawa 2000) and *Bibliotekarstwo [Librarianship]* edited by Anna Tokarska (Warszawa 2013).

Generally, the scholarship and research of the Institute at the University of Silesia fall into two easily perceivable trends: the history of the book, newspapers, libraries and reading practices in Polish territories and contemporary Polish and European librarianship, with an additional focus on information science. The for-

mer trend encompasses, for example, studies on book culture in Silesia (works by Danuta Sieradzka, Tokarska and Małgorzata Gwadera) and on national minority communities in old Poland's borderlands (studies by Jerzy Reizes-Dzieduszycki), the history of newspapers and the historical and contemporary issues of the reading practices of and the book and newspapers for a young readership (publications by Socha and Katarzyna Tałuć). The latter trend comprises research on the development directions in information science, the operations of library information systems and specialised tools for online archives and institutions of culture (works by Diana Pietruch-Reizes and Jacek Tomaszczyk), along with studies on the quality of library services and the effective use of marketing tools in librarian-client interactions (works by Beata Żołędowska-Król and Socha) (Gondek, 2013, pp. 47–65).

At the Jagiellonian University, where, as already mentioned, the so-called socio-mathematical education model was adopted, research in information science developed along with the theory and methodology of that relatively new discipline, mainly through the work of Wanda Pindlowa. At the same time, the scholarly pursuits of what was then the Section importantly incorporated historical issues, as epitomised by the study of book culture in Cracow in the 18th and 19th centuries carried out by Maria Kocójowa, Krystyna Bednarska-Ruszajowa and Anna Gruca and by inquiry into the history of printing (e.g. works by Jan Pirożyński), though historical themes were gradually relegated to the margin. In the 1980s and 90s, the scope of research was expanded, mainly through the efforts of Jacek Wojciechowski, a long-time director of the Voivodship Public Library in Cracow, by including issues of contemporary librarianship and reading practices. These themes were later augmented by new aspects of present-day library work and other book-related institutions, in particular those embedded in the Internet (Sapa, 2014, pp. 35–54; Kocójowa, 2000).

With time, studies in information science, bibliometrics and bibliography came to prevail in the scholarship of the Cracow Institute. Currently, the research interests of its staff pivot on information and knowledge management, especially in the context of dissemination in digital libraries, as investigated, for example, by Wiesław Babik, Pietruch-Reizes and Marek Nahotko. Other issues related to information science studied at the Institute in Cracow include information culture and information competencies and behaviour (e.g. the works of Agnieszka Korycińska-Huras). Other scholars carry out research on information systems, electronic periodicals (Maria Próchnicka, Nahotko and Małgorzata Janiak), philosophy and the theoretical and methodological foundations of bibliography and information science (Remigiusz Sapa, Sabina Cisek). The research staff also address innovative issues, such as the ecology of information (Babik). The domination of information-related studies has not discouraged some of the scholars from pursuing other research interests, such as the role of the book in social communication, the book and libraries

in literary texts and children's books (the works of Gruca, Zdzisław Pietrzyk and Piotr Lechowski).

Historical research was clearly overriding at the library-science hub at the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. This resulted from its long-time links to the University's Institute of History and from the pursuits of its head, Józef Szymański, the author, among other studies, of the textbook *Nauki pomocnicze historii* [*The Auxiliary Sciences of History*], several editions of which were released after its publication in the early 1970s. Antoni Krawczyk was also a historian and his work included a series of papers on the history of the book in Lublin. Book institutions in Lublin in the 19th century were also investigated by Mieczysława Wełna-Adrianek, although her research in the 1970s predominantly concerned textbooks and school libraries in the Russia-ruled part of Poland in the 19th century, a theme she discussed in several articles. The history of printing in Poland in the early modern period was an object of keen interest to Maria Juda.

If the historical approach still takes an important place in the research of the Lublin hub, it is no longer the dominant perspective. The recent historical studies concern the history of the book and writing culture in Poland from the Middle Ages until the 18th century and the history of culture across centuries (works by Juda and Piotr Tafłowski), while the social factors in the 19th-century book are investigated by Anna Dymmel. The history, theory and methodology of Polish bibliographies also form an important segment of research (studies by Jarosław Pacek and Alicja Matczuk). At the same time, research develops on the contemporary book and media market for a young readership, reading culture and the role of the book and other media in social communication. Contemporary cultural changes and their determinants and the role of the book and libraries in the system of culture add up to another meaningful research segment, which has been explored, for example, by Anita Has-Tokarz, Renata Malesa and Bożena Rejakowa.

In recent years, the research staff of the Institute have increasingly displayed interest in issues related to broadly conceived information science, which is in all probability related to the foundation of a new degree programme, namely Information in E-Society. Studies are also devoted to information management, the theory and application of data query languages, natural language processing and the use of computer and tele-information technologies (e.g. Zbigniew Osiński and Sebastian Kotuła) (Has-Tokarz & Malesa, 2013, pp. 145–159).

2.5. TORUN, KIELCE AND BYDGOSZCZ

Like in the other library science hubs, research carried out at the Nicolaus Copernicus University in Torun has encompassed historical and contemporary issues of broadly conceived bibliology, information science, librarianship, reading

practices and bibliotherapy. Historical studies dominated in the first twenty years following the foundation of the library science centre at Torun. Themes addressed at the time included the study of incunabula and the history of printing, publishing, bookselling and bibliophilism, whereby the focus was mainly on the history of the book in Royal and Ducal Prussia (e.g. works by Bronisława Woźniczka-Paruzel, Janusz Tondel and Iwona Imańska). Historical research is still being done at the Institute, but today it also comprises the issues of publishing and bookselling from the 18th century until the present day (Imańska and Wanda Ciszewska), as well as European biblioegy and ex-libris art from the 15th to the 21st century (Arkadiusz Wagner). Extensive press-studies research, including censorship and press law, accounts for a considerable part of the scholarly output of Torun's Institute of Information Science and Bibliology. Besides historical themes (explored by Grażyna Gzella and Jacek Gzella), researchers investigate the local press and scholarly and science-popular periodicals (the studies of Barbara Centek and Dorota Degen). As its trademark specialty, the Institute has long implemented research on bibliotherapy, which involves working with communities of people with various disabilities, senior citizens and children (works by Woźniczka-Paruzel and Małgorzata Fedorowicz-Kruszewska). The themes addressed in information-science research are varied as well. Scholars examine a range of issues such as information and knowledge management, the architecture of information, quality assessment of information resources, digitisation and establishment of electronic databases. Considerable attention is devoted to the education of information users, in particular to the concept of information literacy, which is studied, for example, by Ewa Głowacka, Małgorzata Kowalska and Natalia Pamuła-Cieślak (Kowalska & Ciszewska, 2014, pp. 55–82).

The trends and foci of research conducted at the Jan Kochanowski University's Institute of Library Science and Journalism have been directly influenced by their organisational situation and the study programmes it offers. In the 1980s and early 1990s, the Institute's staff chiefly focused on the history of the book and libraries in the 19th and 20th centuries, with a special focus on the Kielce region (e.g. the works of Mieczysław Adamczyk and Czesław Erber), though the narrow regional approach was often transcended, for example in Danuta Adamczyk's studies on the publishing institutions of the Polish Socialist Party and Danuta Hombek's work on the Polish press in the 18th century. In the first decade of the 21st century, researchers increasingly often explored press-studies themes (studies by Jolanta Chwastyk-Kowalczyk and Tomasz Chrzęstek), media-studies issues (works by Tomasz Mielczarek, Barbara Lena Gierszewska and Jolanta Dzierżyńska-Mielczarek), editorship and bookselling (publications by Danuta Adamczyk, Oskar Stanisław Czarnik, Monika Olczak-Kardas and Aleksandra Lubczyńska), whereby both the historical and the contemporary perspectives were applied.

Traditional bibliological and library-science research is still carried out, focusing on the social function of the book and the history of libraries (studies by Stanisław Adam Kondek, Jolanta Dzieniakowska, Izabela Krasieńska and Maria Siuda) (Krasieńska, 2013, pp. 66–119).

The major interests of the staff of the Bydgoszcz library-science hub have comprised the history of the book, libraries, printing and periodicals of the Bydgoszcz region, Kuyavia and Pomerelia (studied, for example, by Franciszek Mincer, Zdzisław Kropidłowski and Bernadeta Iwańska-Cieślak). Besides, the Bydgoszcz bibliologists also explore the history of the book in antiquity and the modern age, in particular the history of church libraries (works by Dariusz Spychała and Kropidłowski). Besides historical themes, a range of issues related to contemporary librarianship are examined as well, with a particular focus on the protection of book collections (multiple studies by Ryszard Nowicki), reading practices (the publications of Katarzyna Domańska and Katarzyna Wodniak) and bibliopegy (the works of Elżbieta Pokorzyńska) (Kropidłowski, 2013, pp. 29–46; Adamczyk, 2009, pp. 29–45).

The Information and Library Science Section at the University of Białystok has also made a contribution to the development of Polish bibliology. The Białystok researchers primarily study regional issues of reading practices, libraries and the press in Podlachia (works by Katarzyna Zimnoch, Katarzyna Sawicka-Mierzyńska and Anna Nosek). At the same time, the tradition initiated by Sitarska is continued in the current information-science research on data query languages and systems and bibliography (studies by Jadwiga Sadowska). Investigations undertaken in Białystok have also concerned children's and young adult book and literature, a field explored by Nosek.

Though small, the Archival, Library and Information Science Section of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn has made a noteworthy contribution to the development of the science of the book and to the expansion of its research field. It is in fact the only academic centre in Poland to study the culture of Old Ritualists and Cyrillic prints (works by Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew), at the same time promoting research on the identification of information barriers, human resources management and information and knowledge management, a field investigated by Marzena Świgoń.

* * *

The above survey of the scope, trends, themes and stages of research makes it clear that, having developed in the university setting for seventy years, Polish bibliology, with all its ups and downs over time, is a full-fledged academic disci-

pline today. This does not mean that it has achieved absolute stability or that its prospects of development in its current form can be taken for granted. The invasion of electronic media and the changing forms of communication affect the structure and functions of the book. As a result, bibliologists are faced with new challenges, and essential questions arise as to what contemporary bibliography should be like, what subdisciplines should make it up and where the lines between them should lie. These questions must be tackled not only by theorists of book studies. They must also be addressed by all practitioners of the discipline. The overview above, in particular the part covering the last twenty-five years, appears to demonstrate that such efforts are being made.

Translated by Patrycja Poniatowska

BIBLIOGRAPHY

- Adamczyk, K. (2009). Kształcenie bibliotekarzy w Bydgoszczy od II wojny światowej do 2007 roku. In: D. Degen i M. Fedorowicz (eds). *Od książki dawnej do biblioteki wirtualnej – przeobrażenia bibliologii polskiej* (pp. 29–45). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Bieńkowski, W. (1953). *O pseudonauce bibliologii i o najpilniejszych potrzebach bibliografii*. Warszawa: Związek Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich.
- Birkenmajer A., Kocowski, B., Trzynadłowski J. (eds). (1971). *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Czekajewska-Jędrusik, A. (1978). Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej. 25 lat historii, kierunki rozwoju. *Przegląd Biblioteczny*, 46(2), 115–129.
- Fluda-Krokos, A. (2016). Problematyka kształcenia akademickiego pracowników bibliotek i informacji naukowej na łamach czasopism specjalistycznych (1945–2015). In: J. Konieczna, S. Kurek-Kokocińska (eds). *Uniwersyteckie kształcenie bibliotekarzy. W 70-lecie studiów bibliotekoznawczych i informacyjnych na Uniwersytecie Łódzkim* (pp. 67–94). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Gondek, E. (2013). Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Droga od genezy po rok bieżący (1974–2013). *Forum Bibliotek Medycznych*, 6(2), 47–65.
- Grabowska, M. (2011). Informacja – ten niezwykły przedmiot badań. Od bibliologii do nauki o informacji. In: D. Kuźmina (Ed.). *Bibliologia i informatologia* (pp. 189–202). Warszawa: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne.
- Grzywacz, H., Ruta A. (2013). Instytut Informacji naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. *Forum Bibliotek Medycznych*, 6(2), 120–144.
- Has-Tokarz, A., Malesa R. (2013). Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie — z perspektywy dziesięciu lat istnienia. *Forum Bibliotek Medycznych*, 6(2), 145–159.

- Herden E., Koredczuk B. (2008). Badania naukowe w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1956–2006. Próba syntezy i oceny. In: M. Skalska-Zlat i A. Żbikowska-Migoń (eds). *Dokument, książka i biblioteka w badaniach naukowych i nauczaniu uniwersyteckim* (pp. 181–200). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Janiak J. (2009). Współpraca i specjalizacja bibliotek w koncepcji Bolesława Świderskiego. In: S. Kurek-Kokocińska (Ed.). *Bibliotekarstwo według Bolesława Świderskiego – myśl, praktyka, dydaktyka. Księga pamiątkowa* (pp. 77–111). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Jaremków M. (2013). Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego – umiejętne (po)łączenie tradycji i nowoczesności. *Forum Bibliotek Medycznych*, 6(2), 178–187.
- Jasiewicz J. (2014). Między tradycją a nowoczesnością. Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego. *Forum Bibliotek Medycznych*, 7(1) 83–86.
- Kisilowska, M. (2002). Pracownicy Katedry Bibliotekoznawstwa, Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej oraz Instytutu Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego 1951–2000. In: E.B. Zybert (Ed.). *Warszawskie uniwersyteckie studia bibliotekoznawcze i informacyjne (1951–2001)* (pp. 99–104). Warszawa: Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kocójowa, M. (Ed.). (2000). *Biblioteka i informacja w komunikowaniu*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Korczyńska-Derkacz, M., Łuszpak, A. (2016). „Studia o Książce” (1970–1993) – koncepcje programowe i ich realizacja. *Roczniki Biblioteczne*, 60, 223–245.
- Kowalska, M., Ciszewska, W.A. (2014). Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu – historia i współczesność. *Forum Bibliotek Medycznych*, 7(1), 55–82.
- Krasińska, I. (2013). Instytut bibliotekoznawstwa i Dziennikarstwa Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. *Forum Bibliotek Medycznych*, 6(2) (12), 66–119.
- Kropidłowski, Z. (2013). Katedra Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. *Forum Bibliotek Medycznych*, 6(2), 29–46.
- Kubiak, S. (1976). Kształcenie bibliotekarzy i pracowników informacji naukowej na poziomie wyższym. *Przegląd Biblioteczny*, 44(4), 395–415.
- Linert, A., Żołądowska-Król, B. (2010). Grzeszczuk Stanisław. In: H. Tadeusiewicz (Ed.). *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement III* (pp. 101–102). Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Margul, T. (1953). Z obłoków bibliologii na ziemię bibliotekarstwa. *Przegląd Biblioteczny*, 21(4), 342–358.
- Materska K. (2002). Zarys problematyki badawczej realizowanej w Instytucie Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych w latach 1951–2001. In: E.B. Zybert (Ed.). *Warszawskie uniwersyteckie studia bibliotekoznawcze i informacyjne (1951–2001)* (pp. 59–80). Warszawa: Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Migoń, K. (1979). *Z dziejów nauki o książce*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Migoń, K. (1988). Helena Więckowska bibliolog-praktyk. In: J. Andrzejewski (Ed.). *Helena Więckowska 1897–1984* (pp. 29–42). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Migoń, K. (1993). O nazwie dyscypliny, którą uprawiamy. *Przegląd Biblioteczny*, 61(1/2), 109–113.
- Migoń, K. (2003). Kultura książki. Program dla bibliologii i potrzeba dla studiów bibliotekoznawczych. In: M. Banacka (Ed.). *Nauka o książce, bibliotece i informacji we współczesnym świecie* (pp. 11–20). Warszawa: Wydawnictwo SBP.

- Migoń, K. (2008). Pół wieku Instytutu Informacji naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego (1956–2006). In: M. Skalska-Zlat, A. Żbikowska-Migoń (eds). *Dokument, książka i biblioteka w badaniach naukowych i nauczaniu uniwersyteckim* (pp. 169–179). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Ochmański, M. (1998). Działalność Instytutu Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego. Wybrane prace badawcze, publikacje oraz współpraca z partnerami zagranicznymi. *Przegląd Biblioteczny*, 66(4), 339–345.
- Radziejowska-Hilchen A. (2002). Historia Instytutu Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego. In: E.B. Zybert (Ed.). *Warszawskie uniwersyteckie studia bibliotekoznawcze i informacyjne (1951–2001)* (pp. 81–98). Warszawa: Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 5 grudnia 2012 roku w sprawie wymagań kwalifikacyjnych uprawniających do zajmowania w bibliotekach stanowisk bibliotekarskich oraz stanowisk dla specjalistów innych zawodów związanych z działalnością biblioteczną. *Dziennik Ustaw 2012*, item 1394.
- Rozporządzenie Ministra Szkół Wyższych i Nauki z dnia 6 października 1951 r. w sprawie zmian organizacyjnych na Uniwersytecie Warszawskim. *Dziennik Ustaw 1951*, No 52, item 370.
- Sapa, R. (2014). Przemiany i perspektywy. Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. *Forum Bibliotek Medycznych*, 7(1), 35–54.
- Sprawozdania Instytutu Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego z lat 1971–1991. Typescript.
- Tondel, J. (2009). Trzydzieści lat studiów bibliotekoznawczych w Toruniu. In: D. Degen, M. Fedorowicz (eds). *Od książki dawnej do biblioteki wirtualnej — przeobrażenia bibliologii polskiej* (pp. 13–27). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Więckowska, H. (1969a). Organizacja, stan i kierunki badań bibliologicznych 1945–1967. In: J. Kołodziejska (Ed.). *Księga VI Zjazdu Bibliotekarzy Polskich 12–14 II 1968* (pp. 45–77). Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich.
- Więckowska, H. (1969b). Pierwsza w Polsce Katedra Bibliotekoznawstwa. *Przegląd Biblioteczny*, 37(2/3), 114–134.
- Więckowska, H. (1979). *Akademickie kształcenie bibliotekarzy. Zarys historyczny*. Warszawa: Wydawnictwa Akecydensowe.
- Zimnoch, K. (2014). Z historii studiów bibliotekarskich na Uniwersytecie w Białymstoku. *Forum Bibliotek Medycznych*, 7(1), 30–34.
- Zimnoch, K. (2016). Kształcenie bibliotekarzy na Uniwersytecie w Białymstoku (1991–2015). In: J. Konieczna, S. Kurek-Kokocińska (eds). *Uniwersyteckie kształcenie bibliotekarzy. W 70-lecie studiów bibliotekoznawczych i informacyjnych na Uniwersytecie Łódzkim* (pp. 127–135). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Żbikowska-Migoń, A. (1977). Prace naukowo-badawcze w Instytucie Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego (1956–1976). *Roczniki Biblioteczne*, 21(1/2), 485–497.
- Żbikowska-Migoń, A. (2010). „Roczniki Biblioteczne” – pismo bibliotek i o bibliotekach: przemiany profilu i zbiorowości autorów (1957–2010). In: A. Królczyk (Ed.). *Czasopisma naukowe bibliotek, archiwów, muzeów* (pp. 139–152). Kórnik: Biblioteka Kórnicka PAN.

JADWIGA KONIECZNA

ACADEMIC LIBRARY SCIENCE AND ITS CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF BIBLIOLOGY AND INFORMATION SCIENCE IN POLAND, 1945–2015

Summary

The aim of the study is to present the origins and development of academic institutions educating librarians in Poland between 1945 and 2015, taking into account the institutional and scholarly aspects. In the first part of the paper the author presents the history of various institutions — university faculties, departments and institutes — arranged diachronically in three stages (1945–1974, 1975–1989, 1990–2015). She takes into account the circumstances of their establishment (including the legal framework), their organisers, staff, organisational structures and their changes. In addition, she points to other components of academic life influencing the work of academic library science centres, such as conferences and journals. In the second part, devoted to a discussion of bibliological and information-science research conducted at Polish universities, the author focuses on various issues, treating chronology only as an element organising descriptions of research processes at individual library studies centres. She identifies the areas of research, as well as changes in the thematic foci in the analysed period, citing selected scholars and their most important works. Like in part one, she also discusses the social, political and cultural determinants stimulating research processes, paying particular attention to the impact of new technologies and media. The author's overview confirms the huge role the academic institutions engaged in library studies play in the consolidation of the position of bibliology as an academic discipline, but at the same time, she shows how the research profile of book studies has been changing in recent years, including issues associated with information science and new technologies.

IRENA SOCHA
Katowice

BOOK STUDIES IN POLAND BETWEEN 1945 AND 2015: THE SOURCES OF THEORETICAL INSPIRATION*

The book or the document (graphic representation)? 'The life of the book.' Karol Głombowski's functional theory. Janusz Dunin as a researcher of editorial forms of the book. Radosław Cybulski's take on book consumption. The book in the media space. The 'book culture' paradigm. The theory of book art.

KEYWORDS: bibliology, theory of bibliology, methodology of bibliology, disciplines related to bibliology, Polish bibliological school

In picturing a retrospective panorama of the theoretical legacy of post-war Polish book studies to mark the 60th anniversary of bibliological research and scholarship at the University of Wrocław, one must first of all decide on the order in which to compose it. The chronological sequence will not convey the complementarity and vivid kinship of intellectually related, yet temporally distant, works. The theme-based sequence will relegate distinguished personalities formative of the discipline's conceptual and theoretical potential, not infrequently in many of its fields, to the background. Given this, my intention in this paper is to combine two orders (the problem-based one centred around paradigms determining major thought tendencies and the author-based one where a personal name is a 'trademark' of a given paradigm or a specific set of problems) as mutually complementary and, at the same time, inscribe them into a diachronic dynamic. However, to consider the evolution of bibliological thought, one must rely not only on its

* Editor's note: This paper is a translation of a slightly modified and revised version of the article 'Nauka o książce w Polsce w latach 1945–2015. Teoretyczne źródła inspiracji' originally published in volume 60 of *Roczniki Biblioteczne*.

fundamental theoretical writings but also on research projects in which those have been implemented, creatively continued or methodologically verified, in this way making a relevant ‘theory-generating’ contribution. Therefore, I begin (section 1) by discussing the object of the discipline (the book, the document), deliberation on which has almost constantly been a part of theoretical thought, sometimes stirring up new arguments, and consequently determined the major elements of the research field and scope. Subsequently (sections 2–6), I present research trends in the study of the book and the bibliological process that added up to the mainstream tradition — the foundation of the theory of book studies. Finally, I consider those that have considerably expanded the research field in recent years (parts 7–9).¹

The overall work of post-war bibliology has been surveyed in collected volumes and monograph papers devoted to its leading scholars, particularly to Kazimierz Piekarski, Aleksander Birkenmajer, Jan Muszkowski, Stefan Vrtel-Wierczyński, Adam Łysakowski, Karol Głombiowski, Radosław Cybulski, Janusz Dunin and Krzysztof Migoń. Immense credit for developing the theoretical identity of the discipline *vis-à-vis* other human and social sciences and for chronicling its trajectory is certainly due to Migoń, a prolific author of studies on these issues. Since the 1970s, Migoń has co-founded, interpreted and systematised bibliological thought in Poland in a broad interdisciplinary context of writings, both Polish and international (Russian, German, French, American, British, Czech and Hungarian). His *Nauka o książce. Zarys problematyki* [*Science of the Book: A Thematic Outline*] (Wrocław 1984) was a foundational text showcasing a mature theory of the discipline in Poland, which was then honed in his following publications.² Migoń discussed the central theoretical trends and research models, systematised the methodological and terminological *apparatus* in relation to the communicational, ethnic, media-studies and anthropological aspects foregrounded at the time and, in doing so, identified new research needs. By producing studies dedicated to Głombiowski, Łysakowski, Muszkowski and other luminaries, he portrayed the history and theory of Polish bibliology. Other scholars, including Barbara Bieńkowska, Maria Juda and Paulina Buchwald-Pelcowa, who have depicted the development of bibliology in general studies, survey papers, articles on selected aspects and critical reviews of textbooks, have illumined the theory of the discipline from multiple angles.

With its roots as a self-standing discipline dating back to the 18th century (Żbikowska-Migoń, 1989; Koredczuk, 2005), bibliology crafted its basic theoretical

¹ I am aware that there are also other important issues related to the theory of bibliology and that any selection, particularly within such an extensive timeframe, inevitably omits or marginalises other viewpoints. Given this, my selectively cited examples do not represent the totality of the research. Multiple research trends and issues are listed and described by Migoń (2007, pp. 13–24).

² Some of them are cited further in this paper.

framework in the 19th century and took a fully recognisable shape in the inter-war period to prove a dynamically developing science that continued to redefine its research object and to redraw its boundaries over the following decades in response to the intellectual challenges posed by other human and social sciences, with which it shared akin problems and overlapped in vaguely demarcated border zones. What remained unchanged amid these new inspirations and multidirectional explorations was, equally importantly, that which Bieńkowska (1999, p. 45) considers the texture proper of bibliology as such: its discursive theory and its research toolkit comprising methods for identifying prints and manuscripts, for classifying documents, for studying book collections, and the like, which have been repeatedly tested in research tradition and precisely elucidated in the literature and methodology.³ At the same time, affinities of concepts and notions developed in bibliology and other human and social disciplines stand as testimony not only to their mutual intellectual and methodological influences, but also to the ongoing bolstering of multidisciplinary scrutiny as the norm of and the prerequisite for the scholarly truth (Migoń, 2007).

1. ‘The book or the document (graphic representation)?’ is a question concerning the main object of scrutiny and, thus, the object and scope of bibliology (Migoń, 1983; Potkowski, 2001). This question is embedded in an opulent tradition of historical and historic-cultural research of the theory of writing, which shows civilisation, technological and also mental developments involved in literacy processes and the transition from oral culture to written culture and, on, to media communication.⁴ The advent of digital text forms, users’ simultaneous reliance on multiple recording manners and communication ‘channels’⁵ and the development of information theories combined to give a new relevance to the question of whether this object is the (handwritten and printed) book in the multiple historic-cultural varieties of its editorial existence or rather the written document (graphic record) as an instance of socially embedded communication that registers all signs of culture, with

³ She relied on the theory of book studies proposed by Birkenmajer, who regarded bibliology as a specialised knowledge of the material form of the book studied in the dynamics of social — bookselling, library and reading — circuits, passing over the content of the book and its impact on readers; see also Bieńkowska (1978, 2011, p. 15).

⁴ A lot of the foreign literature that addresses these issues (e.g. Jack Goody, Elisabeth Eisenstein, Walter Ong, Eric Havelock, Robert Escarpit, Marshall McLuhan, Umberto Eco, Marc Lipovetsky and Jean Serroy) has been translated into Polish, for example as part of the *Communicare. Historia i kultura* [*Communicare: History and Culture*] series edited by Andrzej Mencwel. In Poland, this kind of research has been conducted by historians (Wacław Urban, Janusz Tazbir, Ewa Wipszycka and Andrzej Wyczański) and linguists (Aldona Skudrzyk).

⁵ The sociologists of culture refer to this phenomenon as *meta-reading*. See Chymkowski (2002, pp. 120–121).

the latter option primarily propounded by the Belgian-French school (Paul Otlet, Robert Estivals) in the early 20th century, though inspirations of documentological concepts can be traced further back to Gabriel Peignot (Migoń, 2004, 2007).⁶

In Polish bibliography, explorations inspired by the book and written communication have predominantly appeared in the study of reading practices (at the intersection with sociology and linguistics) (Hojka, 2010) and in specialist palaeographic research on the development of editorial lettering systems as carried out by, for example, Edward Potkowski, Jan Sławiński and Juda. In the interwar period, research on the script was combined with practical aspects of learning to read as conditioned, among other factors, by the graphic design of the book: its lettering and other features of its editorial outfitting (e.g. studies by Hanna Dobrowolska). Specific to book studies, the issues of document science as a subdiscipline that fashions typologies of and classifies documents (books, brochures, periodicals, documents of social life and e-books) and arranges their resources, with its utility aligning it with both librarianship and information science, were accommodated in Muszkowski's theory (Ladorucki, 2014). Dunin (1998), who highlighted the diversity of the cultural forms and functions of the book — its heterogeneous and amorphous nature that encompasses anything from cheap handbills to bibliophilic cimelia — challenged the definitions that bound the identity of the book to its structural features alone.⁷ Dariusz Grygowski (*Dokumenty nieksiążkowe w bibliotece [Non-Book Documents at the Library]*, Warszawa 2001) worked at the intersection of librarianship, informology and bibliography, scrutinising an extensive context of civilisation-cultural aspects of contemporary *net-culture* in order to analyse the classification, typology and preservation of non-book library documents. His work provided opulent material for discussions on the development prospects of contemporary information resources and systems, on the transformations of the book itself and, consequently, on reception practices.

In answering the pivotal question whether the object of bibliological research should be defined as a document of written communication (analogue or electronic) or as a book (that is, a document possessed of defined editorial properties making its social use possible), the latter option prevailed at a certain point, as the book, primarily conceived of in terms of its historically most abiding form of a codex, was put at the centre of research, along with its distinctive processes

⁶ Migoń (2011b) explains that despite different terms ('writing civilisation,' 'civilisation of the book') used in works by contemporary Francophone researchers (such as Estivals, Jean Meyriat and Brigitte Richter), they are conceptually identical with 'book culture.'

⁷ Dunin's position in this respect was opposite to Głombiowski's, which probably also resulted from the cultural difference in the forms of documents in the epochs that they researched.

of production, morphology, aesthetics, dissemination and consumption.⁸ Before that, however, there were attempts to assign this central place to script materialised in the form of a document as a tool of social communication, which opened the door to document science and, today, to efforts at pinpointing the sites that bibliology shares with informology (Migoń, 1983, 2009a; Góralaska 2011). Expanded definitions of the book, which make room for all its formal and material iterations, were promoted by librarian and bibliographer Vrtel-Wierczyński (1951; see also Migoń, 1984b), who identified three categories of ‘bibliological objects,’ with a successively decreasing proportion of written text in them; they were the book in the narrow sense, the book in the broad sense (music note sheets, graphics, printed ephemera, posters, programmes, etc.) and materials recording various aspects of life (certificates, post stamps, playing cards, films, photographs, music albums, etc.). Later, Cybulski drew on Vrtel-Wierczyński to locate the definition and the conceptual scope of ‘the book’ in three fields: the book in the narrow sense (in the codex form), the book in the broad sense (all documents that fulfilled the function of the book, whatever their form), and other documents in social communication, using a variety of media (e.g. iconography and films) (Cybulski, 1984). The broad concept of ‘the book’ was championed by Łysakowski (Migoń, 2003a). The semiotic standpoint underpinned an ‘expanded’ definition of the communication in an overview of bibliological and literary-studies research offered by Janusz Kostecki.⁹ Migoń (1993, pp. 111–112) argues that ‘[m]odern bibliology is a science of the structure and properties of communication mediated by graphic characters,’ regardless of the medium involved, both in the past and today. Such views on the object of research spotlight the process of written communication as such (its form, course, barriers, effectiveness and consequences), albeit in strict conjunction with the form of the document as a medium that affects the communicative potential of the message.

While not enclosed in any firmly established theoretical conception in Poland yet, research on the written document has encompassed an array of aspects, ranging from specialist palaeographic studies, to works on the typology and classification of written documents, examinations of the perception of typefaces in reading

⁸ This view was upheld by Muszkowski and Głombiowski. Muszkowski seems to have perceived documentological inspirations (see his *Dokumentacja i dokumentologia [Documentation and Document Science]*, 1947) and a possible book-vs.-written document opposition, which prompted him to define the book as open to other forms of text preservation and denoting ‘a self-contained product of the graphic materialisation of cultural content undertaken with a view to preserving, transmitting and disseminating this content among people’ (Muszkowski, 1948, p. 151) and ‘any form of noting down some content, regardless of what process of graphic materialisation has been applied’ (Muszkowski, 1951, p. 79).

⁹ ‘There is no doubt that in order to fully depict people’s cultural participation [...] one must treat all texts of culture on equal footing, whatever semiotic material they employ and whatever communication technique is used to transmit them’ (Kostecki, 1977, p. 5).

and explorations of literacy processes and language competence for the verbalisation of reading experience, to bibliological monograph publications analysing the script as an expression of the book's material form and aesthetics. This diversity has reaffirmed the 'openness' and 'capaciousness' of the discipline as its signature features. The fact that various social settings and cultural audiences simultaneously rely on varying forms of 'book'-based and 'para-book'-based communication (exemplified by occasional prints and practices of handwriting, rhetorical activity [e.g. so-called talking magazines], later periodical publishing and today Internet involvement) continues to inspire new theoretical and research questions. Both the cultural and 'documentological' approaches to written communication must handle the challenge of bringing together the theoretical toolkits of the book- and script-centric frameworks. This is relevant not only with respect to today's multimedia cultural communication but also regarding historical research. In the history of Polish culture, handwritten communication (correspondence, reading diaries, memoirs, etc.) and rhetorical communication (comments on reading, elaborating on its content, discussions, *tableaux vivants*) thrived as complementary to 'printed' communication for much longer than suggested by scrutiny from the angle of technology.¹⁰ The wealth and interdependence of these forms have been discerned by Małgorzata Komza, who studies developments at the borderline of book aesthetics (script) and image aesthetics through the lens of communication. The coexistence of various forms of book-based, handwritten, iconographic and rhetorical communication has been chronicled by Jolanta Gwioździk on the basis of rich resources of book culture in monastic communities.

2. 'The life of the book.' Bibliological theories revolving around the 'life of the book' paradigm, where the book is defined as a process comprising production, dissemination and consumption, have perhaps been most common and longest-abiding in Poland since the 1930s. The 'life of the book' concept was forged in Piekarski's theoretical thought. As sociology developed and made a career as an inspirational science for multiple disciplines of the humanities, sociologically-modulated ideas made their way into book studies in the 1930s (works by Stanisław Orsini-Rosenberg, Paweł Rybicki and Jan S. Bystron) and were used by Muszkowski to design a coherent bibliological theory, which served as the continually modified methodological foundation of book-studies research for longer than half a century. Scrutinised in retrospect, Muszkowski's theory (1951a, 1951b; Głombiowski, 1972) — which was anchored in Spencerian positivist evolutionism and, accordingly, relied on the notion of the development of the constantly improving book 'species' (with the stages of study labelled as 'embryology,' 'physiology'

¹⁰ The importance of considering both the rhetorical and the written dimensions of cultural communication is borne out, for example, in Albert Gorzkowski's study (2003).

and ‘morphology’) and its users, foregrounded its social embedment and functions, applied a systems lens and sought to fuse axiological and pragmatic aspects — can easily be seen as rooted in the 19th century but also surprises by offering intuitions far ahead of later tendencies in the humanities, such as the ‘documentological’ and ‘anthropologically’ inflected approaches. Muszkowski, and then Głombowski, constructed a humanistic vision of bibliology, in which value was put on collectives arising in the book system and various kinds of relations established in them (the roles of the reader, the buyer, the bibliophile, the student engaged in self-education and looking for information, the critic offering assessment, the librarian influencing users’ attitudes and decisions, etc.).¹¹ His argument may have been phrased in popular language, but Muszkowski made sure that his *Życie książki* [*The Life of the Book*] represented scholarly consistency and clearly demarcated bibliology as a science.¹² In this model, the methods and tools of bibliology work until the book finds its way into the reader’s hands. Further processes are investigated by psychology (‘readers’ mental sphere’), history (‘their actions’) and the sociology of literature (the audience, types of readers) (Muszkowski, 1951b, pp. 398–399). In the second, post-war edition of *Życie książki*, Muszkowski followed ‘the spirit of the time’ and expanded the disciplinary field by including library pedagogy and the ways that reading impacted worldviews in it.

The paradigm of ‘the life-of-the-book’ as ‘an ensemble of social facts related to the creation, production and use of the book’ (Muszkowski, 1972, p. 93) promoted monograph research on institutions ‘servicing’ these life stages, which tended to be conducted even by scholars who did not refer directly to Muszkowski’s theory. Each of these research areas modified the basic method of historical criticism of sources and their sets to develop its own specialised methods for the study of printing, publishing, the publishing repertoire, book collections, etc. This specialisation resulted in a certain ‘fragmentation’ of the bibliological process.

In hindsight, researchers point out the durable values of Muszkowski’s popularly framed theory, including terminological definitions and specifications, which made the terms ‘bibliology’ and ‘book studies’ recognisable and commonly used; its essential contribution to the structural development of the discipline — bibliology — as a theory of book science and of book studies, bibliography and library science as its inner subdisciplines; the appreciation of practical and applied aspects; the development of a theory that laid the foundation for bibliological educa-

¹¹ ‘[P]rocesses of book creation, production, dissemination and use are sites of social phenomena and social facts, and [...] in the course of these developments, distinct social groups are formed which are bound by their members’ attitude to the book, whether they fully or only partly realise this’ (Muszkowski, 1972, p. 97).

¹² Muszkowski regarded the sociology of the book as ‘a division of sociology’ and considered it an auxiliary science of bibliology.

tion programmes; ideas of the ‘openness’ and interdisciplinarity of book science; and information-science inspirations.

The notion that ‘Muszkowski’s outstanding work helped bibliology obtain the status of an autonomous scholarly discipline and the rank of a university degree programme’ (Ladorucki, 2014, p. 43) is certainly right. Głombiowski’s later functional theory clearly built on Muszkowski as it offered a systems account of the book as a cultural and social phenomenon and, at the same time, as an artefact possessed of a generically predetermined written and editorial form, with a priori assigned and a posteriori performed functions, processually approached across its circuit and its institutional ‘encasing’ in the cultural and social context. Muszkowski’s framework to a degree supported the ‘morphological’ order. By making the notion of ‘function’ primary and unifying, Głombiowski proposed a reversed view and insisted that book research was integral with research on the reading public. Contemporary research paradigms have largely invalidated the ‘life-of-the-book’ concept, though its elements are permanently inscribed in the functional theory, which has proven ergonomic as a tool for systematising and depicting the research material. Consequently, monograph studies of selected stages and institutions of the book circuit are still numerous, even though they tend to be embedded in an ‘expanded’ semiotic-cultural or anthropological context.

3. Karol Głombiowski’s functional theory. Studies of the institutions and aspects of the bibliological process promoted the emergence of separate subdisciplines and, then, autonomous disciplines of library science and information science, which again required theoretical self-definition. Similarly, the notion of ‘the function of the book,’ a pivotal element of Muszkowski’s thought, needed to be defined. Initially, ‘the function of the book’ was associated with the content of the book and its ‘influence’ on readers. Researchers realised that bibliology did not have sufficient conceptual or methodological tools for this, but the practical needs of librarianship and library pedagogy encouraged expanding the discipline to cover these aspects. Liminal issues (sociological, psychological, literary) had already been incorporated into the scope and conceptual structure of bibliology in various ways by Piekarski and, later, Łysakowski and Vrtel-Wierczyński.¹³

Attempts to develop a theory enclosed in the uniform ‘conceptual model of book science’ and founded on the tripartite but integral bibliological process were undertaken by Głombiowski in the 1960s and later.¹⁴ He regarded the book, or ‘text materialised in the physical structure of the book’ (Głombiowski, 1981),

¹³ In his theory of bibliology, Vrtel-Wierczyński (1951, pp. 206–207, 210–211) located book consumption in three sectors: reading practices, book sociology and bibliological psychology.

¹⁴ His key studies were two books: *Teoria i metodologia nauki o książce* [Books Science: Theory and Methodology], Gdańsk 1985, and *Książka w procesie komunikacji społecznej* [The Book in the Social Communication Process], Wrocław 1980. See also Migoń (2001, 1988), Koredczuk (2015).

where the content and the editorial form made up a whole, as a species of cultural and social communication, which was not reducible to the function of a vehicle for content. Głombiowski's notion of the function was complex, encompassing the function of the book's editorial form *vis-à-vis* the text, the functions of the book system and its institutions in the communication process and the social functions of writing in ensuring 'the sustainment, integration and historical continuity of society' (Głombiowski, 1970, p. 24). The core of the book structure was (thematic and semiotic) communicativeness, that is, 'accessibility to the reader's perceptual capacities, achieved through the means of communication specific to book expression.'¹⁵ Głombiowski clearly set his functional theory apart from the concepts that defined the book as one of the texts of culture and, as such, stripped it of its bibliological *differentia specifica* and autonomous identity.¹⁶

Głombiowski's theory provided a methodological foundation for multiple studies in Poland and abroad:

[T]hey take old (and to a lesser degree contemporary) book culture as their object; the book is understood as a social communication tool, and bibliological facts are explained through the knowledge of the functional properties of the book in multiple contexts of its existence; the research perspective covers an extensive field of issues from the production of books to their reception (thus the entire 'bibliological process'). (Migoń, 2011a, p. 50)

This theory was also the point of departure for the Wrocław school of bibliological research, particularly in the field of book-studies theory, book historiography and the historical study of libraries and reading practices.

Głombiowski's work was replete with inspirations that slightly later surfaced in literary studies and became widespread in bibliography; for example, his belief in the relevance of editorial paratextual elements to the cultural reception of texts fuelled the development of studies of front and back matter, and his insistence that '[e]very morphological component of the book is basically loaded with meaning' (Głombiowski, 1983b, p. 8) sparked reflection on the semiotics and functionality of the book, later carried on by Cybulski and Teodor Zbierski. Another crucial contribution was the notion of the (library, institutional, group and individual) repertoire, one of the basic epistemic concepts in bibliography, as a resource of data that document the functioning of the book, help make sense of reading decisions, reveal patterns of reading norms and practices and help establish 'in what measure the publishing production of a given historical period/group uses its repertoire to affect readers' consciousness formation in its fundamental elements' (Głombiowski, 1966, p. 8).

¹⁵ In this way, he 'closed' the disciplinary borders to 'non-book' written transmissions, such as microfilms (Głombiowski, 1981, p. 9).

¹⁶ Głombiowski deliberately avoided the term 'text of culture,' which was at the time winning a recognised place for itself in the humanities. His attitude is implied by his polemics with the opponents, in which he expressed his concerns and explained reasons behind his different standpoint. See Głombiowski (1983a) and Kostecki (1981).

Głombiowski paved the way for explorations of the subjective actions of readers themselves as makers, transformers and recipients of the world of the book, in this way channelling the broadly understood anthropological perspective: ‘he wanted to grasp the human being, his/her actions and his/her inner life, which is expressed in the production, collection, depiction and reading of books’ (Migoń, 1988, p. 11; see also Głombiowski, 1973).¹⁷ Calling for ‘expanding the sociological aspect empirically and theoretically,’ for defining the functional standpoint as ‘relating the role of the book to social life as a whole’ and for inquiring ‘in what social collectives the book operates and to what cultural needs of these collectives it responds’ (Głombiowski, 1970, pp. 8–9), Głombiowski opposed the reduction of bibliological research to the issues of reception and reading. He was aware that he was constructing a discursive model whose ‘ideally’ framed assumptions would be verified in empirical study.¹⁸ Głombiowski’s theory undoubtedly contributed to ‘bibliology’s attainment of independence’ and to the recognition of its distinctiveness from (though not unrelatedness to) other disciplines, in particular literary studies: ‘bibliologists’ view is broader: what matters to them is not the content of the work, but the content of the book, meaning the text proper in connection with all the elements of its materialisation in the book’ (cf. Borysowska, 2007).

The ‘systems’ and ‘functional’ frameworks became commonly adopted methodological tenets in bibliology and were given a comprehensive theoretical interpretation and international contexts in the works of Migoń: ‘Book studies takes as its object the book and bibliological processes: the production, circulation and reception of the book, as well as the consequences of these processes and the people and institutions involved in them. The object defined in this way can be succinctly captured as the book-reader entity’ (Migoń, 1984a, pp. 108–109).¹⁹ While the role of the reader as a subject was recognised, the principal research object was still embodied in the book with ‘the wealth and interconnections of form, content and function,’²⁰ the book conceived dynamically, though not infrequently in a somewhat ‘anthropomorphising’ manner. It took multiple monograph studies fathoming selected phenomena and ‘subsystems’ of the life of the book (e.g. bookselling, the repertoire and reception of the Oriental book or 18th-century novel, the editorial history of alphabet books and textbooks, etc.), interpreted processually or

¹⁷ Later, cultural participation was similarly defined as commenting, transforming and creating by Andrzej Tyszka (1971).

¹⁸ Rooted in the Greek ideal of *kalokaghatos*, the moral and aesthetic aspects of Głombiowski’s vision, though essential, have not always been highlighted. In relation to the function of the book, this has been spotted by Stanisław Antoni Kondek (2007, p. 325).

¹⁹ At the time, Migoń considered the book as a specific cultural phenomenon, rather than a written document, to be the main object of research. He endorsed the latter option later.

²⁰ This was how the object of research was depicted by Bednarska-Ruszajowa in her review of the second edition of Migoń’s book (*Studia o Książce* [17] 1988, p. 388).

functionally, for the compass of bibliology as a humanities and social-scientific discipline to be significantly expanded, which necessitated overviews covering the entire bibliological process within certain historical or territorial boundaries.²¹

‘The durability of fundamental beliefs and research methods shared by the community’ (qtd. in Migoń, 2011, p. 55), which Głombiowski considered the necessary condition of a research school, has been there for sixty years now with regard to the basic tenets of the functional theory, testifying to the longevity of this theory as fundamental to Polish (not only historical) book studies, though still undergoing development.²²

4. Janusz Dunin as a researcher of editorial forms of the book (*Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX-XX wieku* [*The Development of Editorial Features of the Polish Literary Book in the 19th and 20th Centuries*] Łódź 1982). Dunin combined the bibliological tradition of historical source research on the book with the functional theory and the ‘communication’ perspective (for more details, see Ladorucki & Rządowska, 2009). The book is dialogic not only because it transmits content and as such is instrumental in social communication, but first and foremost because it is a ‘record’ of a certain cultural and social (also market) conjuncture and, at the same time, a medium of the potential for social dialogue, economic consumption and objective and intellectual utility. Communication occurs through a defined writing-and-editorial form — its specific structural features and functions, which are modified by the reader in particular situations.²³ Dunin pursued the vision of bibliology as a science boasting its specialised toolkit and clearly defined object, yet also receptive to and inspired by theories of cultural and literary studies and by humanistically inclined sociology. He knew that the more aware of its tradition, distinctive research field, and specific toolkit bibliology was, the more ‘open’ and interdisciplinary (while not eclectic) it could be. Dunin was one of the first researchers to study the book as a text in con-

²¹ The functional approach was embraced in literary studies at the time as well. For example, “‘Literary life’ should thus denote an ensemble of the functions of literature, along with the institutions that operate these functions. Research should cover the basic repertoire of the functions of literature and attend to the institutional fulfilment of these functions. [...] The study of the mechanisms of operating particular functions would thus be a basic task of a researcher of literary life’ (Dmitruk, 1980, pp. 15–16).

²² Though central to bibliology, the notion of the function has been very scantily addressed in theoretical studies. The few works that have dealt with this issue importantly include: Kostecki (1979), Włodarczyk (1992), and Socha (2012).

²³ Dunin appreciated the substantive aspects of the ergonomics and functionality of the editorial form of the book. This was expressed in ideas such as ‘WC Book. Książka klozetowa dla rozweselenia i refleksji’ [‘A WC Book: The Lavvy Book For Amusement and Reflection’], an editorial joke that also had a more ‘serious’ role of highlighting the function of the book as the unity of its text, editorial design and ‘use’ in a particular situation.

junction with editorial and communicative paratexts.²⁴ In the 1980s and especially the 1990s, the study of front and back matter and peritextual elements (dedications, poems to the reader, text in illustrations and on the cover, etc.), which were acknowledged as constitutive and essential for the reception and social functions of the text, was robustly developing in literary research. Dunin subscribed to Głombiowski's view that the (particularly historical) science of the book is a science of the human being. As a researcher of the history of reading, Dunin primarily looked for the 'anthropological' aspects of communications that differentiated cultural communities. This may have been the reason why he was keen to study peculiar developments (e.g. broadsides, street literature and children's literature) and the specific behaviour of their public.

5. Radosław Cybulski's take on book consumption. Initially, the theory of the book evolved first and foremost in historical research. It was developed in relation to the contemporary body of printed matter by Cybulski in his studies 'Struktura i właściwości książki' ['The Structure and Properties of the Book'] (*Studia o Książce*, vol. 14, 1984) and *Książka współczesna. Wydawcy — Rynek — Odbiorcy* [*The Contemporary Book: Publishers, the Market, Readers*] (Warszawa 1986), where the already entrenched notions of book morphology were combined with the semiotic perspective. He revisited the concept of 'book consumption,' which had been adopted by Muszkowski, but rarely used later, and found it functional in the examination of the (reading, bookselling, club, etc.) behaviour of book market participants. Drawing on inspirations from Jan Szczepański's sociological thought, Cybulski modified this framework by replacing the consumer behaviour of individuals and groups as the object of research with 'an integrated system of meeting the needs of book users' (Cybulski, 1983, p. 457). The organisation and operations of this system were an important research focus, with attention also devoted to the bonds arising within it and the barriers causing its dysfunctions. In this way, he overcame the susceptibility to 'fragmentation' observable in research on the bibliological process and to an extent fuelled by the concept of 'the life of the book.' One novelty proposed by Cybulski as a theorist was the redefinition of the book as a polysemiotic and communicative structure premised on the performance of the entire book system. His assumption was that encoded in the multi-layered morphological and functional structure of the book, in its inner 'orders' (editorial component parts), is a potential for programming the processes of its social circulation and reception. This represented an integrated view of the communication system of the book — informational and also social, economic, technological

²⁴ Migoń (2009b, p. 18) cites 1979 as the year of the completion of *Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX–XX wieku* [*The Development of Editorial Features of the Polish Literary Book in the 19th and 20th Centuries*].

and aesthetic. Like his predecessors, Cybulski espoused the humanistic perspective: the book system as an economic and organisational reality, with consumer behaviour and choices within it, was closely linked to the quality of social ties, users' lifestyles and their axiological foundation, meaning the way of appraising cultural goods (the network of values, motivation theory, theory of cognitive structures). Cybulski did not transpose the theories or conceptual categories of the social and economic sciences or psychology onto book science, but integrated these accounts with bibliology to develop a conceptually coherent bibliological theory of book consumption and, at the same time, a research procedure applicable in practice. In this way, he provided a functional tool for researchers of editorial, library, bookselling and reading developments, both historical and contemporary.

Reflection on the semiotics of the book was continued by Zbierski, for example in his *Semiotyka książki* [*The Semiotics of the Book*] (Wrocław 1978). Related ideas also surfaced in the work of Głombiowski, who regarded the book as a semiotic object, where meanings of the text, script and 'material' expression interacted in the service of the communicability of the message. However, 'semiotic thought' did not trigger a radical 'turn' for bibliologists, while this was the case for literary studies and culture sciences, where entirely new theories, research trends and conceptual apparatuses were spawned. Rather, aware of the stability and functionality of the methodological base and the conceptual toolkit in place, bibliologists used semiotic concepts to consolidate the methodological status quo. For Zbierski, these inspirations informed his definition of the book as a communicative structure appraised by criteria of functionality and ergonomics, however with the definition itself founded on the previously recognised morphological determinants; and for Głombiowski, semiotic thought was an argument reasserting the functional conception.

Proposals that fundamentally altered the theoretical vision of book studies more often than not came from outside the bibliological community. Jan Pomorski suggested locating bibliology within the sciences of social communication, which entailed remodelling its disciplinary structure (Pomorski, 1985, 1988). This redrawing proved inspirational and expanded the research field, but did not transform the previously established identity of the discipline. What discussions around the object of book studies accomplished was furthering the separation of informology as a distinct discipline. The semiotic perspective was also important to the study of electronic forms of the book. Małgorzata Górska draws on Cybulski's insights, the notion of the functional book and above all Umberto Eco's semiotic apparatus (semantic codes) to observe that 'the abandonment of written communication codes for computer technologies' also causes changes in the function (Górska, 2007).

6. The career of the **social communication situation** as a research concept and perspective resulted from the sociological and semiotic reorientation of humanistic thought and, with time, provided a thrust to the development of ‘anthropologising’ frameworks. In bibliology, the notion stemmed from and was anchored in the communication- and sociologically inflected functional theory as part of the triadic bibliological process (Zawisza, 1980), but its popularisation and a degree of autonomy were channelled by the studies of sociologists of literature, such as essayistic texts by Robert Escarpit, which enjoyed popularity in Poland from the mid-1960s on (cf. Ankudowicz, 1972), and by Stefan Żółkiewski’s research school in the Polish humanities. Like in literary studies, where the concept of ‘literary life’ (situated in the structure of the historical-literary process) was supplanted with the concept of ‘communication situation’ by researchers practising the sociology of literature (e.g. Żółkiewski, Krzysztof Dmitruk and Janusz Lalewicz) in the 1970s and 80s, the ‘communication situation’ came to replace the traditional idea of ‘the life of the book’ in bibliology as well. However, Głombiowski, the founder of the functional theory, opposed making the reader, rather than the book, a central research object (Głombiowski, 1981, p. 13).

Theoretical foundations and at the same time a new concept of empirical research on the reading social communication situation as captured on the basis of memoir testimonies in the second half of the 19th century were put forward by Kostecki, who integrated literary-theoretical concepts with the bibliological apparatus. Following Żółkiewski, Kostecki believed that ‘social institutions play a unique steering role in the shaping of reader behaviour’ (Kostecki, 1977). His inquiry thus focused on ‘various cultural compulsions’ involved in the institutional influence, access possibilities to text it produced and the interpretations it inspired. Kostecki regarded the reading communication process as a three-dimensional relationship between ‘the ensemble of institutions implicated in the production, dissemination of and access to texts,’ ‘the objectively available set of texts’ and ‘the reading public.’ He provided the most comprehensive portrayal of these relationships when, relying on an opulent and varied source material, he studied censorship in the second half of the 19th century not only in terms of its organisation and operations as a control institution but also as a *sui generis* communication system affecting the entire book circuit, for example, the availability and reception of repertoires and criteria for the evaluation of texts (*Trudny proces przenikania. Carska cenzura zagraniczna wobec importu publikacji w języku polskim w latach 1865–1904* [A Difficult Process of Infiltration: The Tsarist Foreign Censorship of Imported Publications in Polish between 1865 and 1904], Warszawa 2011). Kostecki gave a new prominence to ‘personality’ factors, axiological aspects and thus the readership’s active role, which was made possible, among others, by reliance on biographical documents (Kostecki, 2008).

A similar theoretical approach and set of sources (memoirs) informed Stanisław Siekierski's overview in *Czytania Polaków w XX wieku [Poles' Readings in the 20th Century]* (Warszawa 2000), which identified major reading communication situations at the end of the 19th and in the first half of the 20th century, complete with their specific ways of reading, the social and cultural status of the book and formal and informal organisation. In Siekierski's view, the communication situation was first and foremost distinctively marked by 'a way of reading,' that is, the reading decisions and behaviour of respective communities pursuing their cultural goals, with the organisation of this situation being a secondary factor.

The broadly conceived 'communication situation' took into account axiological aspects related to the participants' value judgments to a greater degree than 'the life of the book' did, with its focus on the depiction of the formal, organisational and institutional aspects. Consequently, the former invited interest from the younger generations of bibliologists and encouraged a surprising abundance of varied treatments. 'Political bibliography'²⁵ arose as an interesting trend that invigorated the study of the ideological contexts in which the book and reading system operated. Books by Stanisław Adam Kondek (*Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949 [Government and Publishers: Political Factors in Book Production in Poland, 1944–1949]*, Warszawa 1993; *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955 [The Paper Revolution: The Official Book Circuit in Poland, 1948–1955]*, Warszawa 1999) carefully chronicled the organisational and legal, as well as institutional, meanders in which the book was enmeshed between 1945 and 1956, when social and cultural life was forcefully ideologised. Studies by Andrzej Drózdź (*Książki i rewolucja: ks. Antonio Marini — neapolitański jakobin i jego biblioteka [Books and the Revolution: Rev. Antonio Marini, a Naples Jacobin and His Library]*, Kraków 2004; *Od liber mundi do hipertekstu: książka w świecie utopii [From Liber Mundi to Hypertext: The Book in the World of Utopia]* 2nd ed., Warszawa 2009) showed the ideological entanglements and roles of the book in the history of culture. Multiple papers and books sought to capture cultural communication situations through its links to opinion bodies, such as the Church (works by Małgorzata Rządowolska, Jerzy Plis and Bogumiła Warząchowska), the press (works by Jerzy Franke, Agnieszka Paja and Anna Zdanowicz) and the political party and ideology (works by Danuta Adamczyk and Oskar Czarnik), to the social situation (works by Maria Krisań) or to the schooling and education system (works by Zdanowicz and Anna Nosek). In trying to grasp the characteristics of the communication situation and the institution associated with it, these studies arrived at its specific axiological quality,

²⁵ Migoń regards Estivals as the precursor of this theoretical approach and Henri-Jean Martin, the author of *Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle (1598–1701)* (vols. 1–2, Genève 1969), as the first researcher to embrace it. See Kuźmina (2011).

that is, the modes of appraising books, establishing reading repertoires and norms, and forming opinions. The merit of bibliological approaches lay in documenting how the book and press system, with the different institutions and settings that made up its organisational and material basis, furthered the purposes of politics and ideology.

7. The book in the media space. The importance of the media context of mass culture as relevant to the reception of publications was highlighted by sociologists of culture, such as Marcin Czerwiński, Antonina Kłoskowska, Alicja Rokuszewska-Pawełek and Katarzyna Citko (who built on the famed books published by McLuhan, Escarpit, Edgar Morin, Gillo Dorfles and Eco in the 1970s), and by researchers of reading practices Roman Chymkowski and Katarzyna Wolff. New attempts were launched to inscribe bibliology as a subdiscipline, side by side with press studies, into the meta-science of mass communication.²⁶ In bibliology, the notion of the book as an intrinsically ‘communicational’ phenomenon had developed since the 1930s, with Głombiowski and particularly Dunin (2008) later contributing to the popularisation and evolution of this concept. Challenges that bibliology faced as a result of the dynamic rise of media studies, the theory of which was not yet fully cemented, were aptly surveyed by Migoń (2002) in his search for perspectives of co-existence. While acknowledging the enrichment of bibliological research through the inspirational media-studies approach, Migoń insisted that the two disciplines had different research objects: the book, or more broadly the written document, in bibliology, and the media, with a focus on those involved in mass communication, in media studies.

In recent years, a research perspective triggered by the recognition of the intermedial quality of contemporary culture and thus combining the two — book- and media-studies — problem fields has been propounded by the young generation of bibliologists: Góralaska, Anita Has-Tokarz and Michał Rogoź. Polymorphous species of contemporary messages that operate as pop-cultural total products transfigure the structure and functions of the traditional book, its generic features and its links to particular reception situation. This propels researchers to expand their exploration field to include other communications that co-exist with the book in culture (including film, audio, web-based [Internet], computer, comic and press messages) and, though conveying similar content, tend to be preferred by the public because of their ergonomics, emotional potential, speed of transmission and easy perception. This is particularly relevant to children’s book, which are commonly subjected to ‘totalisation’ and have the originals replaced with adaptations and reworkings.

²⁶ Krystyna Bednarska-Ruszajowa argued against this standpoint (1993, p. 190).

In her scrutiny of the co-existence of the book ‘in contemporary communication realities made up of varied media systems,’ Góralaska takes the concepts of time and space as her starting point. In this framework, she perceives new functions of the book as ‘a specific antidote to the staggering dynamism of new media, an opportunity for slowing communication down and a guarantee of retaining “timeless values”’ (Góralaska 2009, pp. 144; 2011). Has-Tokarz (2010) and Rogoż (2015) have investigated different sets of resources each — specifically, horror stories and fantasy as book, publishing and polymedia genres — to demonstrate that the book, in particular the popular book, is a ‘parallel’ message in today’s convergence culture as it co-exists in the transmission of similar content and emotions with other communications, ones recorded in the ‘languages’ of the media. This ‘multi-adaptive co-existence’ is not indifferent either to the potential redefinition of the book as such or the way its system works. While the concept of the written document proves more open and functional for this purpose as well, it is not obvious whether it is sufficient. As shown by researchers, media convergence leads not only to the convergence of recording formats but also to the convergence of reception modes (Has-Tokarz, 2014). Undoubtedly, contemporary culture calls for ways of depicting the co-existence of heterogeneous forms of book and media communication. This bears important consequences for bibliological theory and begs the question whether, given the complementarity of bibliology and media studies (Migoń 2002), the profound cultural changes will permit this theory to continue in its current form without essential future theoretical and terminological revisions. This is a salient question, especially if bibliology does not want to remain a predominantly historical science. Answers to this and related question are sought, and in innovative ways too, by Jadwiga Woźniak-Kasperek, Sebastian D. Kotuła, Małgorzata Kisilowska, Góralaska and other scholars (Cisło & Łuszek, 2014).

8. The ‘book culture’ paradigm, though adopted as a novelty (Žibritová, 1975; Migoń, 2003b, 2007), looked back to Florian Znaniecki’s sociology of culture, and the texts of Bystroń and, then, of Józef Chałasiński, Szczepański, Kłoskowska, Anna Pawełczyńska and Andrzej Tyszka. The call for bibliology to encompass ‘the totality of book culture in the past and the present’ was articulated by Vrtel-Wierczyński, and, likewise, the integration of the book ‘with the entirety of material and spiritual culture’ was urged by Głombowski and ambitiously implemented by older and more recent historical works of the ‘Polish school of bibliology,’ which not infrequently preceded foreign theoretical projects that garnered fame later. In ascribing an extensive scope to bibliology as a science ‘of the world of books, of the book universe, of book civilisation,’ Migoń (2011b, p. 47) engaged in multifaceted analyses of this paradigm, in which it was possi-

ble to account for mental, communication and technological aspects as mutually complementary.²⁷ Migoń defined ‘book culture’ in reference to Paul Raabe’s view that it was ‘a historically formed and actively operating total presence of the book world stretching over a huge part of cultural life’ (Migoń, 2003b, p. 16).

Although this approach did not undermine either the classic triadic vision of the bibliological process (inscription, circulation and consumption) or the functional framework, it incisively redirected thinking in terms of ‘the anthropological order’ by insisting that it was not the book that ‘lived,’ but that it was people that, by living in culture, produced, exchanged and read books, in this way fostering ‘book worlds’ — repertoires, libraries, reading fads — and creating book culture in its spiritual-intellectual, civilisation-material and technological dimensions. An ‘anthropologisation’ of the bibliological process, previously perceived chiefly in institutional terms, was progressing. Not an artefact, but its cultural uses, and not so much the tool of social communication and communication process, as rather relations, interactions and the foregrounding of its human participants mediated their way into the spotlight. This promoted shifting the focus toward reading practices, in parallel to literary studies, where a cultural history of literature was being constructed.²⁸ The cultural theory of the book elaborated on the previous — functional and ‘communication’ — approaches.²⁹ Value added resided in the axiological dimension, with the book as a fundamental site of establishing, petrifying and changing cultural and social values by circles and communities rooted in them (Kostecki, 2008). As early as at the beginning of the 1980s, Migoń (1984a, p. 144) noted: ‘At the core of bibliological concerns are [...] the mutual, abundant and multidirectional relations of the book and the human being (social groups as such).’ Later, he defined bibliology as a science ‘of social book culture,’ which encompassed ‘the totality of book-related phenomena, processes and material and spiritual resources. Books in motion, in action (...) and their authors, owners and readers together make up a specific book culture’ (Migoń, 2007, p. 48). The cultural movement in bibliology neither reduced the traditional concepts or methodologies of book-studies research nor laid down new disciplinary structures.

²⁷ As he argued, ‘it can hold and bring together all the material and spiritual aspects of the book and the world of the book [...] as products of spiritual, material and technical culture’ (Migoń, 2007, pp. 13, 15).

²⁸ See collected volumes edited by Markowski and Nycz (2010), in particular Anna Burzyńska’s paper, ‘Kulturowy zwrot teorii’ [‘A Cultural Turn in Theory’], and by Walas and Nycz (2012).

²⁹ In their different ways, Muszkowski and Głombiowski emphasised ‘anthropological’ aspects (though ‘humanistic’ or ‘personalist’ would be a more accurate term). The former highlighted the group-fostering role of the book and the rise of occupational groups, such as printers, booksellers, critics and readers. The latter linked the humanistic aspect to the moral and aesthetic influence of the content and to changes in readers’ mentalities.

On the contrary, it combined this perspective on the ‘internal’ level with issues of document science, bibliography, classification and library science.

The model of empirical research underpinned by the ‘book culture’ paradigm was developed by the Wrocław-based historical bibliological community in the 1970s (Migoń, 2003c, 2011a; Herden & Koredczuk, 2008). It was used, for example, by Anna Żbikowska-Migoń in her *Książka naukowa w kulturze polskiego Oświecenia* [*The Science Book in Polish Enlightenment Culture*] (Warszawa-Wrocław 1977), where the processes of production, communication and dissemination of scientific writings in Poland in the Enlightenment were viewed as closely intertwined with intellectual and social life in the community of authors and, at the same time, readers of such publications associated with the University of Vilnius and embedded in the network of institutional and informal relations. This concept was picked up by the following generations of bibliologists. In her *Udział inteligencji prawniczej Królestwa Polskiego w kształtowaniu kultury książki (1815–1915)* [*The Contribution of the Juristic Intelligentsia to the Development of Book Culture in the Kingdom of Poland, 1815–1915*] (Wrocław 2011), Bożena Koredczuk extensively portrayed living with the book as practised by three generations of the juristic intelligentsia, a community unified by its system of (cultural, intellectual and professional) values that acted as publishers, booksellers, bibliophiles and editors to establish its communal book culture: reading repertoires, evaluative criteria for the world of the book and its uses. Janusz S. Gruchała (*Iucunda familia librorum. Humanisci renesansowi w świecie książki* [*Iucunda familia librorum: Renaissance Humanists in the World of the Book*], Kraków 2002) pictured the book world of Renaissance humanists by first outlining the axiological foundations of beliefs, motivations and relationships as underpinning the entire organisation of this community’s ‘world of the book,’ including its material aspects.

‘Anthropologically’-inflected approaches in the humanities sprang from various philosophical and scholarly ideas (Pomieciński & Sikora, 2009; Maryl, 2009; Mamzer, 2006). Those indebted to ethnology and evolutionary theory inquired, in broad lines, into the ‘biological substrate of the social sciences’ and, regarding reading, underscored its material and somatic conditions and aspects. Those informed by personalism and hermeneutics took a different direction, with the ‘*Geistiger In-halte*’ (as evoked by Raabe as well) deemed to affect the content-related, formal, generic and organisational features of the cultural communication process as a whole. In recent years, various facets of anthropologically- and culturally-inclined thought, on the whole gravitating to personalism, have been championed in bibliography by Drózdź (2007, 2011), Kostecki (2008) and Chymkowski (2011). Yet other aspects have been tackled in studies on book symbolism for example by Juliusz Domański (2002) and Alina Dziecioł (1997).

As a research perspective, ‘book culture’ has also been conducive to broadly conceived ‘regional’ approaches (Bieńkowska, 1988). In this respect, a remarkable theoretical and methodological contribution was made by Maria Kocójowa (e.g. *Krakowski świat książki doby autonomii galicyjskiej. Kształtowanie się nowego modelu w latach 1867–1882* [*The Cracow World of the Book in the Age of Galician Autonomy: The Development of a New Model between 1867 and 1882*], Kraków 1990), who critically applied the topographic method to explore the spatial situatedness of the institution of the book in Cracow in relation to other research and culture hubs. Kocójowa’s studies not only formed the cornerstone of the historical geography of the book but also opened the door to cultural approaches by shifting the focus from ‘the life of the book’ onto the relations, bonds and actions of the ‘people of the book’ as a real factor in bibliological processes.

9. The theory of book art and research on book aesthetics headed by Komza in the Wrocław-based bibliological community also derive from the cultural paradigm. Ideas of the book that fulfilled social functions as an integral aesthetic whole were part of Muszkowski’s and Głombiowski’s thought (Komza, 2014). Recently, the study of book art has tended to use the lens of ‘the poetics of reception’ in search of semiotic elements of the aesthetic-typographic structure that are paramount to dialogue with the readers and to social circulation (Komza, 2003a). Unlike other researchers, who predominantly analyse the structural components of book aesthetics and the contribution of illustrators and typographers, Komza has built on the functional theory to develop an original framework of research on book aesthetics with affinity to international, mainly French, thought. She has opened new interpretive fields at the intersection of typographic art, fine arts and visual arts in the context of image-mediated cultural communication. She explores the visual space of the book — ‘illustration-text relations,’ ‘relationships between respective elements of the book and its influence on the reader,’ the changing canons of ‘the graphic and typographic design of selected types of editions,’ ‘the reception of illustrations [...] and responses to the work as a whole’ (Komza, 2015, pp. 37, 39) — in a broad context of phenomena that express a society’s ‘aesthetic imagination,’ involving practices of *tableaux vivants*, theatrical performances, shows, exhibitions, social customs (the book as a gift, the book as paper theatre, the album) and technology (photography, murals). Grounded on plentiful sources, Komza’s work has brought together two mutually complementary research perspectives in exploring how editorially and functionally varied forms of documents (books) took shape in the historical development of aesthetic culture forms and how book art contributed to the establishment of the aesthetic canons, lifestyles, mental concepts and aesthetic standards of the age (Komza, 2001, 2003b). With a commitment to thorough research studies and an awareness of the complexity of

these issues and the definitional indeterminacy of several concepts, Komza (2008, 2015) has recently attempted to offer theoretical generalisations that determine the place of these thematic concerns in bibliology and to capture interdisciplinary interplays. While this proposal is tentatively formulated within the functional theory, Komza's wide-ranging empirical research clearly exceeds its boundaries, seeking to connect the history of the book closely to mental life and customs and to the entire culture of the image in its semiotic and substantive aspects. An important theoretical and methodological study of these issues has also been offered by Migoń (1984a, pp. 121–123).

Before concluding this outline, let me briefly discuss the contribution made to these theoretical discussions by bibliological journals and collected volumes of papers on the theory of the discipline, especially those published in the last fifteen years. Such publications have developed the disciplinary theory by addressing salient detailed issues, such as, besides the already listed ones, research on the popularity of works and authors (Żbikowska-Migoń), methodological and source-critical issues in bibliology (e.g. Migoń, Żbikowska-Migoń and Piotr Dymmel), philosophical sources of book-studies theory (Andrzej Nowicki, Agnieszka Łuszpak and Góralaska), methodologies of historical and contemporary research on reading practices (Teresa Radwan-Wińska and Kostecki) and the use of literary and biographical sources in bibliology (Małgorzata Stolzman, Wiesław Bieńkowski, Krystyna Bednarska-Ruszajowa, Siekierski, Anna Gruca, Koredczuk and Chymkowski).

Studia o Książce [Book Studies] (vols. 1–19, 1970–1993) deserves the name of a theoretical laboratory of the discipline (Derkacz & Łuszpak, 2016). The journal published texts that defined the object and scope of research and heralded important books (by Głombiowski, Migoń, Żbikowska-Migoń, Nowicki, Cybulski, Siekierski, Zofia Gaca-Dąbrowska, Bieńkowska and many other authors) and the development of methodological trends (e.g. the notion of 'book culture' appeared in an article by Gabriela Žibritova as early as in the 1970s [vol. 5], Nowicki introduced the topic of iconology [vol. 5], and Franke offered a critique of the ways in which the concept of social environment was used in research on reading practices [vol. 8]). Somewhat less numerous scholarly debates revolved around methodological principles, as exemplified by Głombiowski's contribution to vol. 11. Important volumes were devoted to overviews of the state of research and the needs of respective bibliological disciplines (book art, publishing patronage, editorship, the history of bibliophilism and reading practices), such as volume 12 (1982), which

opened with Migoń's extensive article 'Główne kierunki i perspektywy teorii księgoznawstwa' ['Major Trends in and Perspectives of Book-Studies Theory'] and closed with Głombiowski's polemic against some views advanced by Escarpit and Żółkiewski; volume 15 (1985), which was dedicated to source analysis and criticism in bibliography; and the volume of 1988, which announced its central theme in Migoń's opening paper 'Badania regionalne w historiografii książki' ['Regional Research in the Historiography of the Book'].

Theoretical articles also systematically appeared in *Roczniki Biblioteczne* [*Library Annals*], which published extensive source studies. They tended to delve into methodological aspects of subdisciplines of bibliography, as epitomised by the texts of Migoń ('Pismo jako przedmiot badań humanistycznych' ['Script as an Object of Humanistic Research']), Kocójowa ('W poszukiwaniu modelu badań dziejów ośrodków książki polskiej' ['In Search of a Research Model for the Study of Polish Book Centres']), Elżbieta Zawisza ('O przydatności nauki o książce w badaniach literackich...' ['On the Utility of Book Science to Literary Studies']), Jacek Wojciechowski ('Biblioteka jako wielosemiotyczne medium komunikacji społecznej' ['The Library as a Mutlisemiotic Medium of Social Communication']), Jerzy Ratajewski ('Czwarty raz o bibliotekoznawstwie. Rozważania metodologiczne' ['On Library Studies Yet Again: Methodological Considerations']), Marta Skalska-Zlat ('Bibliometria — pojęcia metody kierunki badań' ['Bibliometrics: Concepts, Methods and Research Trends']), Kazimiera Maleczyńska ('Założenia metodologiczne przyszłej historii książki, bibliotek i czytelnictwa na Śląsku' ['Methodological Tenets of a Future History of the Book, Library and Reading in Silesia']), Jadwiga Andrzejewska ('Pojęcie kultury czytelniczej...' ['The Concept of Reading Culture...']), Bednarska-Ruszajowa ('Z metodologicznych problemów badań nad czytelnictwem okresu Oświecenia' ['On the Methodological Issues in Research on Reading Practices in the Enlightenment']) and Stanisław Grzeszczuk ('Świadectwa odbioru jako źródła bibliograficzne' ['Confirmations of Receipt as Bibliographic Sources']).³⁰ After 2000, a range of new thematic concerns emerged, including bibliotherapy (Małgorzata Czerwińska and Tomasz Kruszewski), audio-visual contexts of the book (Górska and Aleksander Radwański) and the history of reading practices (e.g. Zdanowicz's comprehensive surveys of the foreign literature). Like in *Studies*, a review section for Polish and international publications in *Annals* furthered the evolution of the disciplinary identity in a wide-ranging European context.³¹

³⁰ Selected examples of the volumes: 27 (1983), 32 (1988) and 35 (1991).

³¹ The contribution of other journals, which proliferated along with the development of regional academic centres, falls outside the scope of this paper as an examination of journals and periodical publications from the science-studies and press-studies perspective, showcasing the development of book-studies research, deserves a separate study of its own.

As a response to Bieńkowska's (1999) call for new theoretical studies at the threshold of the new century, quite numerous conferences devoted to theory were held in the following years³² and likewise themed collected volumes, mostly conference proceedings, were published (e.g. Kisilowska, Puchalski & Kuźmina, 2000; Banacka, 2003; Migoń & Skalska-Zlat, 2008; Kuźmina, 2011a; Gondek, 2015). The theoretical maturity of the discipline is evidenced by monograph studies that explore a selected issue or concept (e.g. political bibliology, the cultural identity of the book, etc.) across bibliological subdisciplines and in relation to interdisciplinary contexts. The robust publishing dynamic of studies largely devoted to theoretical and methodological issues in bibliology certainly attests to the vitality and advancement of the discipline, which creatively spawns new and redefines old research fields.

This outline of the most frequently embraced research trends and the concepts correlated with them does not offer a complete picture of the diversity of book-studies explorations. Nonetheless, it captures an overall expansion of the discipline, with its scope demarcated first by the book as a writing-publishing (editorial) phenomenon, then by the book as the bibliological process and its social function, subsequently by the book in the contexts of polymedia communication and finally by book culture produced in and through social relations, actions and value-judgments. The 'usage' of concepts organising the research process kept changing; for example, the communication situation was first understood 'behaviourally' as premised on socio-civilisational factors, the social structure and institutional arrangements only to come to be determined by 'reading experience' in the mental ('concept mapping,' habituses), moral and even somatic dimension as bound up with values and motivations, which resulted, for example, in acknowledging the role of common readers (reception) (Franaszek, 1997). The functions of the book were also conceived of in increasingly profound terms: initially as the transmission and influence of content (and form) on readers, later as linked to institutions of the book system and finally as subjectively assigned and verified by the reading public. Similarly, the communicative approach, professed in almost all theoretical positions, was understood as: communicating the content of the book through its editorial outfitting; ways of organising the social process of written communication; the communicational role of selected book institutions;

³² For example, 'Od książki dawnej do biblioteki wirtualnej — przeobrażenia bibliologii polskiej. Na marginesie trzydziestolecia Instytutu Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Ogólnopolska konferencja naukowa. Toruń 23–24 październik 2007' ['From the Old Book to the Virtual Library: Transformations in Polish Bibliology. On the Occasion of the Thirtieth Anniversary of the Institute of Information Science and Bibliology, Nicolaus Copernicus University in Torun. Nationwide Conference, Torun, 23–24 October 2007'] (report in *Roczniki Biblioteczne* (52) 2008).

and interactions of the people of the book in the symbolic dimension and in the institutional context. Efforts were also dedicated to identifying overlaps of literary communication and informational communication as two different systems of social communication (Korycińska-Huras, 2006). Consequently, the focus of bibliological thought shifted from the book itself as a cultural artefact and its 'life,' that is, the bibliological process with its institutions, onto the functions of the book for the reading public in the process of social and cultural transmission and, finally, onto the reading public as a producer and user of book culture, whose operations are recorded — 'inscribed' — in bibliological documentation. Initially treated as separate, if not opposed, the bibliological and socio-cultural conceptions came to be viewed as complementary (Głombiowski, 1981; Radwan-Wińska, 1983).

The development of a science that constructs its own theory is borne out by its 'adaptive vitality' where, besides the traditional concepts lying at the foundation of the discipline, new ones are constantly 'tried out' and adapted to its toolkit. It is further borne out by the sustained balance between the firm theoretical crux, which forms the conceptual and methodological cornerstone of the discipline, and explorations and inspirations that illumine it in new ways: 'The multiplicity of so different viewpoints in book studies is beneficial in that it helps accumulate an ever more complete knowledge of this phenomenon of human civilisation' (Migoń, 2007).³³ Receptive to and also critical of inspirations coming from related sciences, Polish bibliology has managed to avoid both the pitfalls of eclecticism and the perils of isolation. It has developed an identity of an open discipline that is requisite for other humanities research (Bieńkowska, 1989) and at the same time must itself draw on such inquiries to fathom its own extensive research field.

Furthermore, the development of a discipline is borne out by its resonance with the discussions unfolding in related sciences at a given moment. The entire field of the humanities has seen theoretical explorations similar to those undertaken in book science, whereby not only akin research fields were scrutinised, borrowing concepts and methods, but above all the like theoretical tenets were endorsed.³⁴ Interdisciplinary humanistic research may be heading toward a meta-discipline studying how the human being (a community) operates in the culture of script and image, a meta-discipline that weaves together efforts of several sciences with their distinctive methodological and conceptual potentials. If this were the case, a central place would have to be allotted to the book (written

³³ Bieńkowska's view (2011, p. 15) is similar: 'In the light [of other sciences], bibliology appears not only as a full-fledged autonomous scholarly discipline but also as one that constantly expands the scope of its competence.'

³⁴ For example in literary studies: from the history of texts and biographies of authors, to the history of literary life and poetics of reception, to the cultural theory of literature that musters the issues of production, circulation and reception in an anthropological framework.

document), as a major form of the materialisation of symbolic culture and an axiologically marked system of cultural and social communication, and to bibliology with its specialised *apparatus* of book-studies and document-science research as ‘a full-fledged partner in inter- and multidisciplinary humanistic research (with necessary “forays” beyond the humanities)’ (Migoń, 2007, p. 24).

Finally, the development of a science is borne out by its capacity to ‘bring forth’ new research trends and disciplines. Autonomous disciplines today, library studies and informology have substantially relied on the theoretical experiences of bibliology. The ‘Polish school of bibliology,’ which as early as at the threshold of the 20th century combined, particularly in its historical research, an analysis of social developments with a cultural perspective and appreciated ‘anthropological’ and axiological aspects, not infrequently was ahead of or at least went hand in hand with theoretical discussions and research work abroad. Thereby, a paramount contribution to the initiation of new paths, concepts and aspects of book-studies research and to the production of books that embodied their model implementations has been made by Wrocław-based bibliologists.

Translated by Patrycja Poniatowska

BIBLIOGRAPHY

- Ankudowicz, J. (1972). Roberta Escarpita koncepcja socjologii książki. *Studia o Książce*, 3, 267–277.
- Banacka, M. (Ed.). (2003). *Nauka o książce, bibliotece i informacji we współczesnym świecie*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Bednarska-Ruszejowa, K. (1993). Z teorii i metodologii księgoznawstwa oraz dyscyplin pokrewnych 1987–1990. *Studia o Książce*, 19, 189–197.
- Bieńkowska, B. (1978). Aleksandra Birkenmajera koncepcja historii książki. *Przegląd Biblioteczny*, 46(2), 155–162.
- Bieńkowska, B. (1988). Badania regionalne w historiografii książki. *Studia o Książce*, 17, 17–33.
- Bieńkowska, B. (1989). Metody bibliologiczne w badaniach dziejów nauki. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 29(2), 331–342.
- Bieńkowska, B. (1999). Bibliologia i okolice. In: *E scientia et amicitia. Studia poświęcone profesorowi Edwardowi Potkowskiemu. W sześćdziesięciopięciolate urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej* (pp. 41–47). Warszawa — Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna.
- Bieńkowska, B. (2011). Bibliologia dyscypliną rozwojową. In: D. Kuźmina (Ed.). *Bibliologia i informatologia* (pp. 13–22). Warszawa: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Oddział Warszawski.
- Borysowska, A. (2007). Bibliologia a literaturoznawstwo — pokrewieństwo warsztatów historyka książki i historyka literatury. In: D. Kuźmina (Ed.). *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych* (pp. 13–24). Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Chymkowski, R. (2002). Czytanie z ekranu — wstępny zarys problematyki. *Przegląd Humanistyczny*, 46(1), 120–121.

- Cisło, A., Łuszek, A. (eds). (2014). *Kulturowa tożsamość książki*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Cybulski, R. (1983). Konsumpcja książki. Zarys problematyki. *Roczniki Biblioteczne*, 17(1/2), 457.
- Cybulski, R. (1984). Struktura i właściwości książki. *Studia o Książce*, 14, 34–35.
- Derkacz, M., Łuszek, A. (2016). „Studia o Książce” (1970–1993) — koncepcje programowe i ich realizacja. *Roczniki Biblioteczne*, 60, 223–246.
- Dmitruk, K. (1980). *Literatura, społeczeństwo, przestrzeń. Przemiany układu kultury literackiej*. Wrocław [et al.]: Ossolineum.
- Dunin, J. (1998). *Pismo zmienia świat. Czytanie, lektura, czytelnictwo*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dunin, J. (2008). Czasopisma i książki w świecie mediów XXI wieku. In: M. Rajewski, K. Stępnik (eds). *Media studies. Refleksja nad stanem obecnym* (pp. 227–234). Lublin: UMCS.
- Franaszek, A. (1997). O sposobach pojmowania literatury przez czytelnika. *Rocznik Biblioteki Narodowej*, 19, 153–163.
- Głombiowski, K. (1966). *Problemy historii czytelnictwa*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Głombiowski, K. (1970). O funkcjonalną teorię nauki o książce. *Studia o Książce*, 1, 24–26.
- Głombiowski, K. (1972). Nauka o książce w ujęciu Jana Muszkowskiego. *Studia o Książce*, 3, 153–169.
- Głombiowski, K. (1973). Nauka o książce nauką o człowieku. *Studia o Książce*, 4, 26–40.
- Głombiowski, K. (1980). *Książka w procesie komunikacji społecznej*. Wrocław: Ossolineum.
- Głombiowski, K. (1981). O dwóch tendencjach badań bibliologicznych. *Studia o Książce*, 11, 12–18.
- Głombiowski, K. (1983a). Czy bibliologia może się wybić na samodzielność? (W odpowiedzi moim czytelnikom – rzeczywistym i urojonym). *Roczniki Biblioteczne*, 27(1–2), 559–605.
- Głombiowski, K. (1983b). Książka a inne sposoby zapisu dzieła piśmienniczego, czyli o semiotyce książki. *Studia o Książce*, 13, 8–15.
- Głombiowski, K. (1985). *Teoria i metodologia nauki o książce*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Gondek, E. (Ed.). (2015). *Teoretyczne zagadnienia bibliologii*. *Studia i szkice*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Gorzowski, A. (2003). Qui legit, intelligat. Refleksje o retorycznych modelach lektury w kulturze i literaturze dawnej. *Pamiętnik Literacki* (94) 2003, z. 1, 5–25.
- Górska, M. (2007). Funkcjonalność oraz komunikatywność książki tradycyjnej i elektronicznej w perspektywie semiotycznej. In: D. Kuźmina (Ed.). *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych* (pp. 360–370). Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Górska, M. (2009). *Książki, nowe media i ich czasoprzestrzenie*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Górska, M. (2011). Kryzysy informacyjne, rewolucje medialne i ich wpływ na rozwój piśmienności. In: D. Kuźmina (Ed.). *Bibliologia i informatologia* (pp. 239–250). Warszawa: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Oddział Warszawski.
- Has-Tokarz, A. (2010). *Horror w literaturze współczesnej i filmie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Has-Tokarz, A., Malesa, R. (eds). (2014). *Homo legens czy homo consumens? Czytelnik i książka w XXI wieku*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Herden, E., Koredeczuk, B. (2008). Badania naukowe w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1956–2006. Próba syntezy i oceny. In: A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Złat (eds). *Dokument, książka i biblioteka w badaniach naukowych i nauczaniu uniwersyteckim* (pp. 181–200). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Hojka, B. (2010). Język i pismo w kontekście powiązań interdyscyplinarnych nauki o książce. In: M. Kocójowa (Ed.). *Biblioteki, informacja, książka: interdyscyplinarne badania i praktyka*

- XXI wieku* (pp. 166–172). ePublikacje Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kisilowska, M., Puchalski, J., Kuźmina, D. (eds). (2000). *Wiedza o książce w nauce i dydaktyce*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Komza, M. (2001). Książka ilustrowana w oczach XIX-wiecznych odbiorców. *Rocznik Gdański*, 61(2), 219–227.
- Komza, M. (Ed.) (2003a). *Sztuka książki. Historia — teoria — praktyka*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Komza, M. (2003b). Żywe obrazy...; Książka z teatrem związana. *Roczniki Biblioteczne*, 47, 89–120.
- Komza, M. (2008). Bibliolog wobec nowych zjawisk w sztuce książki. In: E. Gondek, I. Socha (eds). *Centrum i pogranicze w polskiej kulturze wydawniczej i czytelniczej. Wybrane aspekty badań bibliologicznych i szkice historyczne* (pp. 29–41). Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Komza, M. (2011). Estetyka książki w badaniach bibliologicznych. In: D. Kuźmina (Ed.). *Bibliologia i informatologia* (pp. 57–64). Warszawa: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Oddział Warszawski.
- Komza, M. (2014). Jan Muszkowski o sztuce książki. In: G. Czapnik, Z. Gruszka, J. Ladorucki (eds). *Jan Muszkowski. Ludzie, epoka, książki. Tradycje i kontynuacje* (pp. 57–71). Łódź-Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego i SBP.
- Komza, M. (2015). Estetyka i sztuka książki w badaniach bibliologicznych. In: E. Gondek (Ed.). *Teoretyczne zagadnienia bibliologii i informatologii. Studia i szkice* (pp. 37–39). Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Kondek, S.A. (2007). Organizacja obiegu książek w PRL jako eksperyment bibliologiczny. In: D. Kuźmina (Ed.). *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Koredczuk, B. (2005). *Początki teorii bibliologii. Dictionnaire raisonné de bibliologie (1802–1804) Gabriela Etienne'a Peignota. Analiza i recepcja*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Koredczuk, B. (2015). Karol Głombiowski — twórca wrocławskiej szkoły bibliologicznej. In: R. Aleksandrowicz, H. Rusińska-Giertych (eds). *Książka i biblioteka w procesie komunikacji społecznej* (pp. 19–38). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Korycińska-Huras, A. (2006). *Informacyjny kontekst komunikacji literackiej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kostecki, J. (1977). *Charakterystyka wybranych społecznych sytuacji komunikacji czytelniczej w polskiej kulturze czytelniczej II połowy XIX wieku. Sesja naukowa nt. Społeczne uwarunkowania instytucjonalne życia literackiego*. Warszawa — Olsztyn: IBL PAN Warszawa, WSP Olsztyn.
- Kostecki, J. (1979). Pojęcie funkcji w bibliotekoznawstwie. *Bibliotekarz*, 45(5–6), 121–124, 148–151.
- Kostecki, J. (1981). W okopach bibliologii, w okowach bibliofilstwa. *Bibliotekarz*, 2–3, 44–47, 70–74.
- Kostecki, J. (2008). Czytelnik w świecie wartości. In: M. Skalska-Zlat, A. Żbikowska-Migoń (eds). *Dokument, książka i biblioteka w badaniach naukowych i nauczaniu uniwersyteckim* (pp. 85–113). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kuźmina, D. (Ed.). (2011a). *Bibliologia i informatologia*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Oddział Warszawski.
- Kuźmina, D. (Ed.). (2011b). *Bibliologia polityczna*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Ladorucki J., Rzakowska, M. (eds). (2009). *Pasja książki. Studia poświęcone pamięci profesora Janusza Dunina*. Łódź: Wydawnictwo Literatura.

- Ladorucki, J. (2014). System książki Jana Muszkowskiego. In: G. Czapnik, Z. Gruszka, J. Ladorucki (eds). *Jan Muszkowski. Ludzie, epoka, książki. Tradycje i kontynuacje*. Łódź – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego i SBP.
- Mamzer, H. (2006). Przemoc i tekst. In: H. Mamzer (Ed.). *Formy przemocy w kulturze współczesnej* (pp. 27–43). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Markowski, M.P., Nycz, R. (eds). (2010). *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Kraków: Universitas.
- Martin, H.-J. (1969). *Livre, pouvoirs et société a Paris au XVIIe siècle (1598–1701)*. Genève.
- Maryl, M. (2009). Antropologia odbioru literatury — zagadnienia metodologiczne. *Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja*, 1/2, 228–251.
- Migoń, K. (1983). Pismo jako przedmiot badań humanistycznych. *Roczniki Biblioteczne*, 27(1/2), 409–433.
- Migoń, K. (1984a). *Nauka o książce. Zarys problematyki*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Migoń, K. (1984b). Stefana Vrtela-Wierczyńskiego koncepcja bibliologii. *Roczniki Biblioteczne*, 28, 3–13.
- Migoń, K. (1988). Karol Głombowski (1913–1986). *Studia o Książce*, 17, 3–14.
- Migoń, K. (1993). O nazwie dyscypliny, którą uprawiamy. *Przegląd Biblioteczny*, 61(1/2), 109–113.
- Migoń, K. (2001). Historia czytelnictwa według Karola Głombowskiego. *Rocznik Gdański*, 61(2), 9–18.
- Migoń, K. (2002). Bibliologia wobec medioznawstwa: izolacja, komplementarność czy integracja. In: M. Juda (Ed.). *Książka i prasa w systemie komunikacji społecznej, przeszłość dzień dzisiejszy, perspektywy* (pp. 13–18). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Migoń, K. (2003a). Centralne kategorie bibliologii Adama Łysakowskiego. In: *Adam Łysakowski, bibliotekarz, bibliograf, bibliolog. Materiały z sesji jubileuszowej. Warszawa, 10 września 2002* (pp. 43–52). Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Migoń, K. (2003b). Kultura książki. Program dla bibliologii i potrzeba dla studiów bibliotekoznawczych. In: M. Banacka (Ed.). *Nauka o książce, bibliotece i informacji we współczesnym świecie*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Migoń, K. (2003c). Pół wieku Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego (1956–2006). In: M. Banacka (Ed.). *Nauka o książce, bibliotece i informacji we współczesnym świecie* (pp. 169–179). Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Migoń, K. (2004). Paul Otlet o bibliologii, książce i dokumencie. In: M. Kocójowa (Ed.). *Przestrzenie informacji i komunikacji społecznej* (pp. 370–376). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Migoń, K. (2005). Bibliologia — nauka o kulturze książki. *Nauka*, 2, 49–57.
- Migoń, K. (2007). Bibliologia wśród innych nauk. Koncepcje, realizacje, perspektywy. In: D. Kuźmina (Ed.). *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Migoń, K. (2009a). Uniwersum piśmiennictwa, jego właściwości, granice i sposoby istnienia. In: K. Migoń, M. Skalska-Zlat (eds). *Uniwersum piśmiennictwa wobec komunikacji elektronicznej* (pp. 11–20). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Migoń, K. (2009b). Teoria książki w ujęciu Janusza Dunina. In: J. Ladorucki, M. Rządowska (eds). *Pasja książki. Studia poświęcone pamięci profesora Janusza Dunina*. Łódź: Wydawnictwo Literatura.
- Migoń, K. (2011a). Bibliologia historyczna w kręgu wrocławskiego bibliotekoznawstwa uniwersyteckiego. In: D. Kuźmina (Ed.). *Bibliologia i informatologia*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Oddział Warszawski.

- Migoń, K. (2011b). „Kultura książki” — wyrażenie potoczne, kategoria badawcza, czy specjalność naukowa?. In: E. Andrysiak (Ed.). *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-biograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz* (pp. 47–57). Łódź: Wydawnictwo Ibidem.
- Muszkowski, J. (1948). Książka jako przedmiot nauki. *Bibliotekarz*, 10/11, 151.
- Muszkowski, J. (1951a). Książka jako zjawisko społeczne. In: A. Gryczowa, K. Budzyk (eds). *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Muszkowski, J. (1951b). *Życie książki*. Kraków: Wiedza — Zawód — Kultura.
- Muszkowski, J. (1972). Wstęp do socjologii książki. *Studia o Książce*, 3, 97.
- Pitak, E. (1978). Klasyfikacja piśmiennictwa w nauce o książce. *Studia o Książce*, 8, 27–41.
- Pomiciński, A., Sikora, S. (eds). (2009). *Zanikające granice. Antropologizacja nauki i jej dyskursów*. Poznań: Biblioteka Telgte Wydawnictwo.
- Pomorski, J. (1985). W kierunku teoretycznej integracji badań bibliologicznych. *Studia o Książce*, 15, 157–189.
- Pomorski, J. (1988). Teoria i bibliologia. W kierunku teoretycznej integracji badań bibliologicznych. In: J. Pomorski (Ed.). *Profile nauki o książce* (pp. 7–42). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Potkowski, E. (2001). Rękopis a druk. Przełom w dziejach techniki czy dziejach cywilizacji?. *Przeгляд Biblioteczny*, 69(3), 185–198.
- Radwan-Wińska, T. (1983). Z problemów współczesnej refleksji naukowej wobec badań nad czytelnictwem. *Roczniki Biblioteczne*, 27(1–2), 435–452.
- Rogoż, M. (2015). *Fantastycznie obecne. Anglojęzyczne bestsellerowe cykle powieściowe dla dzieci i młodzieży we współczesnej polskiej przestrzeni medialnej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Skalska-Zlat, M., Żbikowska-Migoń, A. (eds) (2008). *Dokument, książka i biblioteka w badaniach naukowych i nauczaniu uniwersyteckim*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Socha, I. (2012). O pojęciu funkcji w bibliologii. In: K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuc (eds). *Studia i rozprawy bibliologiczne* (pp. 101–110). Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Tyszka, A. (1971). *Uczestnictwo w kulturze. O różnorodności stylów życia*. Warszawa: PWN.
- Vrtel-Wierczyński, S. (1951). *Teoria bibliografii w zarysie*. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Walas, T., Nycz, R., (eds). (2012). *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*. Kraków: Universitas.
- Włodarczyk, J. (1992). Funkcja społeczna książki. Z problematyki metod badawczych. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum*, 3, 29–49.
- Zawisza, J.W. (1980). Propozycja schematu komunikacji bibliologicznej. *Studia o Książce*, 10, 39–57.
- Žibritová, G. (1975). Metodologiczne problemy badań nad historią kultury książki. *Studia o Książce*, 5, 3–14.
- Żbikowska-Migoń, A. (1989). *Historia książki w XVIII wieku. Początki bibliologii*. Warszawa: PWN.

**BOOK STUDIES IN POLAND BETWEEN 1945 AND 2015:
THE SOURCES OF THEORETICAL INSPIRATION**

Summary

The aim of the paper is to picture a retrospective panorama of the theoretical legacy of post-war Polish book studies. Of key importance to the author is the question of the object of the discipline and, consequently, its scope. The author discusses directions in book studies and the bibliological process making up — starting in the 1930s and with Jan Muszkowski's concept — the core tradition and foundation of book-studies theories: the theories built around the paradigm of 'life of the book,' looking at it as an integrally defined process of production, dissemination and consumption; Karol Glombiowski's functional theory, thanks to which 'systemic' and 'functional' approaches became a commonly accepted methodological premise in book studies; the concepts formulated by Janusz Dunin, who linked the bibliological tradition of historical source studies of editorial forms of books to the functional theory and to 'communication' perspective; the theory formulated by Radosław Cybulski, who, in combining the established morphology of the book with a semiotic and communication perspective, adopted 'book consumption,' that is, an 'integrated system of satisfying the needs of book users,' as a functional category to describe the behaviour of participants in the book market; the concepts focused on the 'social communication situation' as a research concept and perspective stemming from the sociological and semiotic reorientation of humanistic thinking. At the end, the author discusses the trends which have considerably expanded research perspectives in recent years: books in the media space; the 'culture of the book' paradigm, which is conducive to an 'anthropologisation' of the bibliological process, perceived no longer only institutionally, from the perspective of social communication, but also through relations, interactions and value judgements of people participating in it, which shifts research priorities towards the questions of reading and often also towards 'regional' approaches; and the theory of book art and research into book aesthetics. At the various stages of the development of bibliology and in relation to respective research approaches, the focus shifted from the book as a cultural artefact and its 'life,' that is, the bibliological process with its institutions, to the functions of the book with regard to the public in the process of social and cultural transmission, and, finally, to the public as the creator and user of the culture of the book, whose actions are 'recorded' in bibliological documentation.

JACEK PUCHALSKI

ORCID: 0000-0003-2023-6988

Uniwersytet Warszawski

RESEARCH ON THE HISTORY OF LIBRARIES AND LIBRARIANSHIP IN POLAND: A SURVEY, 1945–2015^{*}

Research and its source base. General studies. Monographs, research articles, popular-science works on the history of libraries and librarianship from the Middle Ages to the end of the 17th century and in the 19th and 20th centuries.

KEYWORDS: history of libraries, history of librarianship, libraries, Poland

The eponymous theme has been discussed in multiple publications on bibliographical studies and library science. A comprehensive retrospective survey of research on the history of libraries alone was offered by Bogumiła Kosmanowa (1980). Besides, various issues related to the history of libraries in Poland have attracted ample scholarly attention as well (e.g. Zawadzka, 1973; Różycki, 1979; Maleczyńska, 1978, 1985; Gaca-Dąbrowska, 1982; Bednarska-Ruszajowa & Pirożyński, 1993/1994; Gwóźdźnik, 2009). Given this, in this paper, I only discuss the literature published since the early 1980s, while also citing the most important previous studies. Thus, the publications I consider were subjectively, and perhaps not always aptly, selected.

^{*} Editor's note: This paper is a translation of a slightly modified and revised version of the article 'Przegląd badań nad historią bibliotek i bibliotekarstwa w Polsce z lat 1945–2015' originally published in volume 60 of *Roczniki Biblioteczne*.

1. RESEARCH AND ITS SOURCE BASE

In a paper published in 1950, Polish historian of science and bibliologist¹ Aleksander Birkenmajer emphasised that any advancement in book-studies research depended, among other factors, on the progress of work on sources and documentation and on the information on the available resource collections (Birkenmajer, 1975, pp. 67–68; Ciechanowska, 1969, pp. 223–238). Since that time, libraries in Poland have made information on their crucial historical holdings available, in this way contributing to the development of research, for example, on the history of libraries. For their part, the Polish collections compiled in the libraries once located in Poland and beyond and now preserved abroad must yet have their inventories and catalogues fully studied and published. Data on old collections (including their lists, inventories and catalogues) have appeared in dedicated publications (e.g. *Inwentarz biblioteki Ignacego Krasickiego z 1810 r.* [*The Inventory of Ignacy Krasicki's Library of 1810*], edited by Sante Graciotti and Jadwiga Rudnicka, Wrocław 1973) and as part of books and in periodicals issued by respective libraries (e.g. the Ossolinski National Institute in Wrocław and the Kórnik Library) and other institutions. Importantly, robust effort has been made to establish the provenance of resources that appeared by the end of the 18th century. Work on the National Library Holdings (Polish: Narodowy Zasób Biblioteczny) is likely to help register what has still remained of several book collections from the 19th and 20th centuries (see Jazdon, 2014, pp. 261–271).

The source base for research can today be expanded by means of the Internet. This is exemplified by the following databases: Manuscripta.pl, which contains information on the manuscripts composed by 1530 and preserved in Polish and foreign library holdings, therein the data on their provenance, a project that, so to speak, responds to Polish historian of the Middle Ages and codicologist Edward Potkowski's plea to draw up a list of medieval book owners and users in Poland (Potkowski 2006, p. 360); the *Katalog starych druków Biblioteki Ordynacji Nieświeskiej Radziwiłłów. Druki polskie XVI–XVIII w.* [*The Catalogue of the Old Prints of the Radziwiłł Family Estate Library in Nieśwież: Polish Prints of the 16th–18th Centuries*] of the Estreicher Centre for the Study of Polish Bibliography and the *Biblioteki po skasowanych klasztorach...* [*Libraries of the Disbanded Monasteries...*] of the Old Print Room of the Warsaw University Library (Wieniec, 2013, pp. 509–513).

¹ Translator's note: Throughout this text, 'bibliology,' 'bibliological' and 'bibliologist' are used to refer to the science of books and not to the study of the Bible.

Historians have also availed themselves of records stored in state and church archives,² not only because of their utility but also because the extant documentation of libraries and library owners tends to be fragmentary and sometimes vestigial.³ Valuable resources concerning the history of libraries and librarianship have also been collected by specialised institutions, including the National Book Institute (Polish: Państwowy Instytut Książki) and, after its closing in 1949, by the National Library's Bibliological Documentation Department; the *Polish Book Personnel Dictionary* Section affiliated with the Library and Information Science Department, University of Lodz, and the National Library's Historical Book Collection Documentation Department (1990–2009) founded, among other aims, to develop the *Informator o polskich księgozbiorach historycznych i powstałych na ziemiach polskich do 1950 r.* [*Catalogue of Polish and Poland-based Historical Book Collections until 1950*].⁴ After 1989, concerted effort was launched to look for resources in foreign holdings, especially in Lithuania, Ukraine, Russia and Germany, which resulted, for example, in the publication of *Informator o polonikach w zbiorach rękopiśmiennych Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka* [*Catalogue of the Polonica in Manuscript Collections of the Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine*] (vols. 1 and 2, edited by Maciej Matwijów *et al.*, Wrocław 2010–2015) and the edition of materials in *Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945. Wybór dokumentów źródłowych* [*Research Libraries in the General Governorate, 1929–1945: A Selection of Source Documents*] (edited by Andrzej Mężyński, Warszawa 2003). Importantly, however, the first publications on this issue were already released in the so-called People's Poland period (e.g. Edward Rózycki's *Materiały źródłowe do dziejów polskiej książki w archiwach i bibliotekach Lwowa, Kijowa, Mińska i Wilna* [*Source Materials for the History of the Polish Book in the Archives and Libraries of Lviv, Kyiv, Minsk and Vilnius*], 1987). Researchers also use printed sources, including studies based on already non-existent materials. Publications of this kind are registered, for example, in the *Bibliografia inwentarzy i katalogów księgozbiorów polskich i założonych w Polsce do 1939 roku* [*Bibliography of the*

² Examples include the works of Marian J. Lech, 'Materiały do dziejów książki i czytelnictwa w okresie zaborów w archiwach polskich' ['Resources for the History of the Book and Reading Practices under Partitions in Polish Archives'], *Rocznik Biblioteki Narodowej*, 55, 1969, and Jolanta Gwioździk's 'Źródła do dziejów książki w archiwach żeńskich klasztorów kontemplacyjnych XVI–XVIII w. Zarys problematyki' ['Resources for the History of the Book in Women's Contemplative Convents in the 16th–18th Centuries: An Outline'], *Biuletyn Bibliotek Kościelnych*, 1/2, 2009.

³ One positive exception is the archival documentation of the Public Library of the Capital City of Warsaw, whose detailed inventory was published in print in 1977–1993.

⁴ On this issue, see Łaskarzewska, 1995. In 2014, PDKH was replaced by the Library and Readership History Section of the National Library's Institute of the Book and Readership (Polish: Pracownia Historii Bibliotek i Czytelnictwa Instytutu Książki i Czytelnictwa BN).

Inventories and Catalogues of Polish and Poland-based Book Collections until 1939] (Urszula Paszkiewicz, Warszawa 1990) Paszkiewicz's *Catalogus cathalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku* [*Catalogus cathalogorum: An Inventory and Catalogue of Libraries in the Eastern Territories of Poland from the 16th Century to 1939*] (Warszawa 2015).

In the period under discussion, multiple studies on methodology and source analysis were published (including Jacek Puchalski's 2007 book on the resources for the study of the history of libraries in Poland between 1918 and 1947), which have since expanded and improved the researchers' toolkit. At the same time, editions of source materials tend to be scarce, with the most important publications of this kind including, for example, *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego z lat 1724–1736* [*Józef Andrzej Załuski's Correspondence, 1724–1735*] edited by Bogumił Stanisław Kupś and Krystyna Muszyńska (Wrocław 1967), *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji jego współtwórców* [*The Polish Library System between 1925 and 1951 in the Light of the Correspondence of Its Co-Founders*] edited by Maria Dembowska (Warszawa 1995), *Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVII–XX wieku. Rekonesans źródłowy* [*Libraries and Books in the Polish Memoirs of the 17th–20th Centuries: A Preliminary Survey of Sources*] by Krystyna Bednarska-Ruszajowa (Kraków 2003), *Listy Józefa Maksymiliana Ossolińskiego do Ambrożego Grabowskiego (1813–1826)* [*Józef Maksymilian Ossoliński's Letters to Ambroży Grabowski (1813–1826)*] edited by Bogdan Horodyski (Warszawa 2006) and *Powojenna ochrona zbiorów bibliotecznych w Polsce w latach 1944–1955. Wybór źródeł* [*The Post-War Protection of Library Holdings in Poland, 1944–1955*] compiled and edited by Ryszard Nowicki (Bydgoszcz 2013).

2. GENERAL STUDIES

The period under discussion saw the publication of several studies by Polish authors who sought to offer comprehensive accounts of the general history of the book and libraries, including their past in Poland. Józef Grycz's textbook titled *Historia bibliotek w zarysie* [*The History of Libraries: An Outline*] (Warszawa 1949) and its later iterations, in particular *Historia książki i bibliotek w zarysie* [*The History of the Book and Libraries: An Outline*] edited by Alodia Kawecka-Gryczowa (last edition in 1972), were instrumental in the education of librarians and the popularisation of the theme over several decades. In 1976, Henryk Dubowik published a coursebook for library-studies students titled *Dzieje książki i bibliotek. Kompendium dla studentów bibliotekoznawstwa* [*A History of the Book*

and Libraries: A Companion for Library Science Students], with other textbooks: *Historia książki i jej funkcji społecznej* [A History of the Book and Its Social Function] (Wrocław 1987) by Kazimiera Maleczyńska and *Zarys dziejów książki* [An Outline of the History of the Book] by Barbara Bieńkowska and Halina Chamerska (Warszawa 1987) appearing in the following decade. Bieńkowska's *Książka na przestrzeni dziejów* [The Book across History] was released in 2005 as the latest publication of this kind to date. The Polish history of book culture was the exclusive focus of *Tysiąc lat książki i bibliotek w Polsce* [One Thousand Years of the Book and Libraries in Poland] by Bieńkowska and Chamerska (Wrocław 1992).

The publication of the books listed above was fuelled by an increased interest in the bibliological literature and other relevant writings as the history of libraries is one of the thematic concerns addressed in studies on the history of literature, culture, science, education and churches. Such writings engage, to varying degrees, with different historical periods, regions, subregions and local institutions. This body of literature includes publications which tackle the history of libraries as part of the history of the book or focus on types of libraries or individual institutions of different traditions, sizes and ranks. The quality of these studies varies widely, from barely substantiated minor contributions, chronicles, reviews (largely report-like ones⁵) and encyclopaedic entries, mainly in the *Encyklopedia wiedzy o książce* [The Encyclopaedia of the Knowledge of the Book] (Wrocław 1971) and the *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego* [The Encyclopaedia of Contemporary Polish Library System] (Wrocław 1976), to extensive books, monograph papers, problem-focused articles and contributions based on reliable source research and analysis.

A considerable part of the studies belong to, to use Bieńkowska's term (1989, pp. 65–76), the 'external' layer of research on historical book collections, meaning that they explore the circumstances and conditions under which libraries were founded, operated and exerted influence, without going into a detailed scrutiny of their book collections themselves. Conspicuously, the quantification of developments in the history of libraries has been scarce so far, despite available opportunities for such work.⁶ Another deficiency is noticeable in comparative research, the development of which was urged, among other scholars, by Maria Kocójowa as early as in 1983, and which should accommodate an international perspective to make it possible to capture differences, similarities and mutual interactions between Polish and foreign library systems. This research focus was incorporated into the studies

⁵ The scantiness of critical studies in the disciplinary journals was pointed out, for example, by Mężyński, 2008, pp. 7–12.

⁶ Quantitative figures were used to good effect, for example, by Jan Wróblewski in *Polskie biblioteki ludowe w zaborze pruskim i na terenie Rzeszy Niemieckiej w latach 1843–1939* [Polish Popular Libraries under the Prussian Partition and in the German Reich, 1843–1939] (Olsztyn 1975).

of Marian Łodyński (1948), Jan Kozłowski (1994), Anna Tokarska (2000) and other scholars who focused on national and teacher's libraries. Such pursuits require an increase in research interest in the history of foreign library systems. The few studies devoted to this theme include first and foremost *Iucunda familia librorum. Humanisci renesansowi w świecie książki* [*Iucunda familia librorum: Renaissance Humanists in the World of the Book*] by Janusz S. Gruchała (Kraków 2002).

3. FROM THE MIDDLE AGES TO THE END OF THE 18TH CENTURY

General studies in this group importantly include the textbooks: *Książka rękopiśmienna i biblioteka w starożytności i średniowieczu* [*The Handwritten Book and the Library in Antiquity and the Middle Ages*] by Karol Głombiowski and Helena Szwejkowska (Wrocław 1971) and *Dzieje książki i jej funkcji społecznej. Wiek XVIII* [*The History of the Book and Its Social Function: The 18th Century*] by Anna Żbikowska-Migoń (Wrocław 1987). Besides, Maleczyńska published an outline of the history of libraries between the 15th and the 18th century (Wrocław 1975). The book culture of the early modern period in Poland was addressed in popular-science publications by Bieńkowska: *Staropolski świat książek* [*The World of Books in Early Modern Poland*] (Wrocław 1976) and Kosmanowa: *Książka i jej czytelnicy w dawnej Polsce* [*Books and Their Readers in Poland of Old*] (Warszawa 1981). A regional perspective was embraced, for example, by Maria Barbara Topolska, who did research on libraries in the Grand Duchy of Lithuania.⁷

The most important studies on the history of medieval libraries include *Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej* [*Manuscript Collections in Medieval Poland*] (Warszawa 1947) authored by Maria Hornowska. The edition was based on a manuscript dating back to before 1939 and provided by Halina Zdzitowiecka-Jasińska. Rather than depicting individual libraries, their types, functions and roles in culture, the publication primarily described codices, mainly those at the Benedictine monastery on Łysa Góra, coming from the so-called Petersburg reclaims which were recovered by Poland in the wake of the Riga treaty of 1921 and largely destroyed in 1944. In the 1980s, Hornowska's handwritten notes were coincidentally discovered in the archives of the National Library. Considered lost in the war, the notes contained descriptions of 700 manuscripts 'found in 12 book collections of churches (e.g. in Wiślica and Beszowa) and monasteries (in the Benedictine monasteries on Łysa Góra and in Sieciechów, the Cistercian convents in Łąd, Paradyż, Koprzywnica and Sulejów, the house of the Canons Regular of the

⁷ She authored a book titled *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku* [*The Reader and the Book in the Grand Duchy of Lithuania in the Renaissance and the Baroque*] (Wrocław 1984).

Lateran in Mstów and the monastery of the Canons Regular of the Holy Sepulchre in Miechów' (Kaliszук, 2014). Jerzy Kaliszук used the discovered resources and other materials to produce a book titled *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej* [*Codices deperditi: Medieval Latin Manuscripts of the National Library Lost during the Second World War*] (Wrocław 2016), comprising an index of 1446 Latin manuscripts.

A description of medieval libraries is provided by Władysław Semkowicz's repeatedly re-printed *Paleografia łacińska* [*The Latin Palaeography*] (1st edition, Kraków 1951). Fourteenth- and fifteenth-century libraries in Poland were explored by Jacek Wiesiołowski in his book *Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej XIV–XV wieku* [*Historical Collections in Medieval Poland in the 14th and 15th Centuries*] (Wrocław 1967) and by Potkowski, who devoted a considerable part of his study *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej* [*The Handwritten Book in Polish Medieval Culture*] (Warszawa 1984) to them. As to the cathedral (chapter) libraries, most attention was paid to those of Gniezno, Cracow, Plock and Wrocław, which were researched by Adam Vetulani in his studies on the Cracow and Plock libraries, by Marian Plezia in his work on the Cracow library, by Marian Rechowicz in his publications on the catalogues of various chapter libraries, by Jadwiga Rył in her investigation of the Gniezno library and, in recent years, by Kazimierz Rulka in his scrutiny of the Library of the Divinity School in Włocławek and by Piotr Tańkowski in his studies on the libraries in Gniezno and Poznań. Research on parish and collegiate church libraries, mainly in Silesia, was carried out by Alfred Świerk in the 1970s, and today this effort is continued by Marek Tomasz Zahajkiewicz and Józef Mandziuk.

Research work on convent libraries progressed further. Studies were produced on the libraries of the Cistercians in Rudy (by Stanisław Ryband, 1977, 1979), in Mogiła (by Andrzej Wałkowski, 2009) and in Henryków (by Michał Broda, 2014), on the library of the Benedictines of the Holy Cross on Łysa Góra (by Marek Derwich, 1992) and on the library of the Canons Regular in Żagań (by Alfred Świerk, 1965). Attention-worthy are also articles on the library of the Franciscan convent in Chełmno by Kaliszук and on the Pauline Fathers' manuscript collections by Janusz Zbudniewek. For their part, libraries of female convents remain under-researched, with Irena Czachorowska's article on the medieval libraries of the Silesian Clarissines being one of the few publications in this field. A thorough account of the medieval history of the Jagiellonian Library was offered by Jerzy Zathy's contribution to the collected volume of *Historia Biblioteki Jagiellońskiej* [*The History of the Jagiellonian Library*] (Vol. 1: 1364–1775, Kraków 1966). This theme was also addressed by books on a variety of aspects of late-medieval book culture, such as Mieczysław Gębarowicz's study of the *Psalterz floriański* [*Saint*

Florian Psalter], Urszula Borkowska's volume on royal prayerbooks in the 15th and 16th centuries and Agnieszka Bartoszewicz's work on townfolk's writings in late-medieval Poland.

Researchers mainly explored the ways of expanding book collections, the provenance of works, their relevance as a testimony to reading practices and social communication, the thematic structure of collections and their functions, including the role of sacred writings and the development of pragmatic writings from the 13th century on as a meaningful factor in medieval book-users' social and individual lives. There are few detailed studies devoted to the architecture and furnishing of libraries (e.g. by Rafał Werszler) or on the organisation and documentation of book collections and making them available to the public (e.g. by Wiesław Franciszek Murawiec and by Wojciech Mrozowicz on Franciscan libraries). Comparative research within individual library categories and more comprehensive analyses of their role in the circulation and social reception of books in medieval Poland are needed, because there are considerable differences in the status of research on respective regions, towns, centres and settings of book culture, with disproportion in the availability of resources being one reason for these disparities. Studies on the consequences caused by the appearance of prints in Polish library collections starting in the 1470s are also important (see e.g. Bieńkowska, 1976, p. 28; Buchwald-Pelcowa, 2005, p. 56; Potkowski, 2009, pp. 69–80).

An important position in post-war historical bibliological research was taken by explorations of the role of the book as a vehicle for the new intellectual movement and as an indispensable element of the toolkit of people's creative pursuits and everyday life in the Renaissance. This research focus is exemplified by a range of then-innovative and methodologically competent monograph studies that appeared in the 1950s and 60s, including Anna Lewicka-Kamińska's book on lawyer and diplomat Mikołaj Czepiel's book collections, Leszek Hajdukiewicz's study of the libraries of Cracow-based physician, geographer and historian Maciej of Miechów and Vice-Chancellor of the Crown Piotr Tomicki, Stanisław Sokół and Maria Pelczarowa's volume on the book collection of Gdansk-based physicians Krzysztof and Henryk Heyll, Waława Szelińska's study of the libraries of Cracow University's professors in the 15th and early 16th centuries, and the studies on the history of reading practices and book reception in Silesia by Głombiowski and Krzysztof Migoń. Important recent publications include Andrzej Obrębski's work on the so-called Volsciana, that is, the book collection accumulated by Piotr Dunin-Wolski, the Bishop of Plock.

The world of 16th–18th-century libraries was also portrayed in studies devoted to court collections, supremely exemplified by Kawecka-Gryczowa's *Biblioteka ostatniego Jagiellona* [*The Library of the Last Jagiellonian King*] (Wrocław 1988), which paints a comprehensive image of the history and content of king Sigismund II

Augustus' book collection. Other important studies include Pirożyński's works on the library of Sophia Jagiellon, Duchess of Brunswick, Janusz Tondel's publications on the collections of Albert, Duke of Prussia, and his wife Anna Maria, Irena Komasa's popular-science publications on the collections of king John III Sobieski and the Vasa kings, and Gębarowicz's paper on the early years of Polish royal libraries. No comprehensive study of Stanislaus II Augustus' Warsaw-based library has been produced yet, although records concerning it were published by Rudnicka in Wrocław in 1988, and its book collection held by the Vernadsky National Library of Ukraine in Kyiv has already been catalogued (Łaskarzewska, 2002). This gap has only partly been filled by a handful of papers that discuss selected aspects of the history and operations of this library, authored by Rudnicka, Hanna Łaskarzewska, Alina Dzieciół and Ewa Manikowska, and by Józef Wojakowski's article on the king's library in Koźienice.

The role of books and libraries in the life of the ruling elites was explored in general and detailed studies, for example in Kamilia Schuster's book on the voivod of Poznań Krzysztof Opaliński's library in Sieraków and in Mariola Jarczykowska's study *Książka i literatura w kręgu Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku* [*Books and Literature in the Circle of the Birz Radziwiłł Family in the First Half of the 17th Century*] (Katowice 1995). The library of Anna Katarzyna Radziwiłł, wife to the Grand Chancellor of Lithuania, in Biała (present-day Biała Podlaska) was studied by Wanda Karkucińska, and the library of Izabela Czarotoryska in Puławy was researched by Zdzisław Żygulski, Barbara Miodońska and Katarzyna Płonka-Bałus. Nevertheless, too little is known about aristocratic libraries, especially about the Radziwiłł library in Nieśwież (see e.g. Jaroszewicz-Pierśławcew, 1995), let alone of noblemen's libraries. The sparse writings on this theme primarily include a few papers by Helena Bogdanow published between 1975 and 1984, and a collected volume titled *Księgozbiory szlacheckie XVI–XVII wieku. Kolekcje historyczne* [*Noblemen's Book Collections in the 16th and 17th Centuries: Historical Collections*] (2 vols., Warszawa 2004–2009). As to the libraries of the upper clergy, the most thoroughly studied collections include those of the Archbishop of Lviv Jan Andrzej Próchnicki (a monograph study by Gębarowicz) and of Wrocław Canon Jan Leuderode (a monograph study by Wacław Urban). The book collections of the lower clergy have attracted far less scholarly attention, with a more robust development noticeable in research on the Silesian collectors of the 17th century, who were discussed by rev. Józef Mandziuk (*Saeculum Christianum*, vol. 11, no. 2, 2004). Considerably more publications have focused on burgher libraries. For the sake of brevity, I only cite the most significant contributions, specifically Maleczyńska's book *Z dziejów księgozbiorów mieszczańskich w Polsce 1506–1572* [*On the History of Burgher Book Collections in Poland, 1506–1572*] (Wrocław 1991) and two studies by Różycki on the Lviv

collections in the Baroque and on the book collection of the Alembek family, respectively (Wrocław 1994, Katowice 2001). This work was complemented by editions of source materials, such as, for example, a volume on book collections owned by the burghers of Lublin, edited by Elżbieta Torój, and numerous papers, for example, by Renata Żurkowa on the book collections of Cracow townspeople in the 17th century and by Krystyna Podlaszewska and Iwona Imańska on book collections in Gdansk and Elbląg in the 16th–18th centuries. Research was also launched into book collections in Poznan (the edition of source materials *Inwentarze mieszczańskie z lat 1528–1635 z ksiąg miejskich Poznania* [*Burgher Inventories from the Years 1528–1635 from the Municipal Records of Poznan*] edited by Stanisław Nawrocki and Jerzy Wisłocki, Poznań 1961, and an outline of the book collections of Poznan residents in the second half of the 16th century authored by Maria Kramperowa and Witold Meisel in 1960) and in Warsaw (Rudnicka's paper on these libraries under the reign of Stanislaus II Augustus).

As far as book collections of scholars, writers and artists are concerned, they tend to be referenced, albeit mainly as a secondary theme, in books and papers on the history of science, scholarship, literature and life-writing (the history of the book takes an important place, for example, in Henryk Barycz's *Z epoki renesansu, reformacji i baroku. Prądy, idee, ludzie, książki* [*On the Age of the Renaissance, the Reformation and the Baroque: Trends, Ideas, People, Books*], Warszawa 1971). More thematically focused publications include studies on the libraries of astronomer Nicolaus Copernicus (e.g. Leonard Jastrzębowski's monograph book from 1971 and later articles by Paweł Czartoryski and Grażyna Rosińska), of Renaissance writer Szymon Szymonowic (a monograph book authored by Wanda Szwarcówna) and of mid-17th-century merchant and newspaper editor Hieronim Pinocci (a monograph book penned by Karolina Targosz). Some scholarly interest was also aroused by the book collections owned by writer Biernat of Lublin, by Gdansk-based scholar Bartłomiej Keckermann, by Cracow-based physician Jan Innocenty Petrycy, by scholar and Polish-Brethren activist Stanisław Lubieniecki and by Cracow-based mathematician Jan Brożek; accounts of their libraries were penned by Stanisław Grzeszczuk, Beata Gryzio, Żurkowa and Janusz Tazbir. The research carried out by Ryszard Kazimierz Lewański in 1995–1996 yielded an outline of the history of and identified preserved books from the Library of the Polish Nation (*Bibliotheca nationis Polonae*), which operated at the University of Padua from the end of the 16th century until the 1750s.

An important body of work is represented by successive studies on the history of monastic libraries. Collected volumes, theme-focused books and general articles were produced on the libraries of the Cistercians (e.g. a collected volume on Cistercian libraries in Pomerania), the Franciscans (chiefly epitomised by Głombiowski's publication on the library in Nysa), the Discalced Carmelites in

Wiśnicz and Cracow on the Sand (a book by Szymon Sułeczki), the Basilian monks (monographs by Maria Piłypczak-Majerowicz), the Dominicans, the Carthusians (Krzysztof Nierzwicki's book), the Canons Regular, the Bernardines (e.g. a monograph study of the library in Leżajsk by Zbigniew Larendowicz), the Jesuits (e.g. a book on the organisation of their libraries produced by Ludwik Grzebień, and Jakub Zdzisław Lichański's papers on their book collection in Braniewo), the Benedictines, the Pauline Fathers and the Piarists (e.g. papers by Janusz Zbudniewek and Ryszard Mączyński). The libraries of female convents were less frequently researched (with Helena Szwejkowska notably investigating the library of the Cistercian Nuns in Trzebnica), but a comprehensive study of this subject was provided by Jolanta Gwioździk in her book *Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku* [*Writing and Book Culture in Female Convents of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th–18th Centuries*] (Katowice 2015). Libraries of churches were also studied, with more wide-ranging research devoted to cathedral (chapter) libraries in Gniezno (Rył's already mentioned studies), Łowicz (e.g. works by Stanisław Librowski), Płock (studies by Waldemar Graczyk), Frombork (e.g. Halina Keferstein's publications) and Vilnius (writings by Wioletta Pawlikowska-Butterwick), and to collegiate church libraries in Sandomierz (e.g. Tomasz Moskal's book from 2013), Wiślica and Kielce. Research on parish libraries in the 16th–18th centuries was propelled by a paper in which Hieronim Eugeniusz Wyczawski depicted parish libraries of the Cracow diocese at the end of the 16th century. The newly sparked studies have yielded books by Krzysztof Maciej Kowalski, Moskal and Joanna Szady, with the authors focusing on the book collections in the archdeaconry of Pomerania (Gdańsk 1993) and Sandomierz (Sandomierz 2005) and in the provostry of Wiślicz (Lublin 2008). Important contributions also include studies on the libraries plundered by the Swedes in the 17th and 18th centuries, notably represented by the works of Czesław Pilichowski (*Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów polskich w XVII i XVIII wieku* [*On the History of the Swedish Seizure of Polish Libraries and Archives in the 17th and 18th Centuries*], Gdańsk 1960) and Józef Trypućko. At the same time, our knowledge of the libraries of other denominations remains rather patchy, with a paper by Wojciech Kriegseisen being one of the few publications on this issue.

The history of the Jagiellonian Library between the 16th and the 18th century was investigated in the already mentioned collected volume *Historia Biblioteki Jagiellońskiej* [*The History of the Jagiellonian Library*] by Anna Lewicka-Kamińska for the period from 1492 to 1655 and by Hajdukiewicz for the years 1655–1775. In-depth insights into the Polish library system of the 18th century were also delivered by studies of the Załuski Library. As early as in 1948, Edward Kuntze 'deliberately referred to the pre-war times' (Kuntze's letter, 1947) in order

to showcase the continuity of the Polish library system under the changed political conditions by making the Biblioteka Rzeczypospolitej [Library of the Commonwealth] the focal theme of a dedicated issue of *Przegląd Biblioteczny* [Library Survey], which contained papers, among others, by Piotr Bańkowski and Łodyński. The authors further investigated the field in their later works published between 1959 and 1961, and the theme was picked up in studies by other researchers, such as Kupść, Kozłowski, Tadeusz Zarzębski, Zdzisław Libera and Elżbieta Gondek. The history of various types of libraries between 1740 and 1830 was outlined by Bednarska-Ruszajowa in her overview of the book in the Polish Enlightenment (Kraków 2004). The reign of Stanislaus II Augustus proved to be the most thoroughly researched period, particularly in the context of the politics and library-focused pursuits of the Commission of National Education (Polish: Komisja Edukacji Narodowej), as studied by Łodyński and Rudnicka. Inquiry was also launched into the rise of the idea of the public library and the development of library studies (mainly in Żbikowska-Migoń's works, including her book *Historia książki w XVIII wieku. Początki bibliologii* [The History of the Book in the 18th Century: The Beginnings of Bibliology], Warszawa 1989), the functions of Enlightenment writings in book collections (e.g. books: Rudnicka's *Biblioteka Ignacego Potockiego* [Ignacy Potocki's Library], Wrocław 1953, Żbikowska-Migoń's *Książka naukowa w kulturze polskiego Oświecenia* [The Science Book in Polish Enlightenment Culture], Wrocław 1977, and Wojakowski's *Biblioteka Królewskiego Korpusu Kadetów w Warszawie* [The Library of the Royal Corps of Cadets in Warsaw], Warszawa 1989, and papers by Zofia Sinko, Waclaw Olszewicz, Stefan Rosołowski and other authors) and athenaeums and lending libraries (a paper by Józef Szczepaniec). Researchers also examined library rooms and furnishings (Konrad Zawadzki), the protection and maintenance of book collections (Janisław Osieglowski), library processes (therein legal deposits) and librarians (e.g. Szczepaniec and Barbara Gerlich).

The consequences that Poland's loss of statehood had for the library system were obviously addressed in the post-war literature, which considered the persistence of the idea of the national library in the partition period and studied the projects of founding the holdings of Polish writings launched locally and in exile (an issue researched, for example, by Elżbieta Słodkowska, 1984). The turn of the 18th century (and the following decades) saw the disbanding of numerous convent libraries, a development studied by Tomasz Ciesielski and other scholars. Because until the partitions these libraries had dominated in Poland and their collections (though not all and not wholly) were taken over by Polish libraries, their dissolution should also be explored in the context of the emergence of the modern Polish library system (see Migoń, 2015, pp. 57–64).

4. THE 19TH AND 20TH CENTURIES

A comprehensive account of the history of ‘the century of libraries’ (to use Żbikowska-Migoń’s coinage, 2005, p. 6) was provided by Maleczyńska’s popular-science book *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów* [*Books and Libraries in Poland under Partitions*] (Wrocław 1987). The influence of the guidelines issued by the Commission of National Education before 1794 on the library policies of the Duchy of Warsaw (1807–1815) and the Kingdom of Poland⁸ (1815–1831) was the focus of studies and editions of source materials undertaken by Łodyński, published between 1958 and 1961. In the 1990, Zarzębski depicted the partitioning empires’ attitudes to libraries by examining the normative legislation from the years 1795–1918 that he compiled, and Jerzy Włodarczyk described the development of the librarian profession in partitioned Poland. Important studies focused on how the book and libraries contributed to inter-partition integration and to sustaining and kindling Polish national awareness (with Tokarska’s notable 2003 book on the cultural contacts between Upper Silesia and Cracow under partitions).

The history of Polish libraries in the Grand Duchy of Poznan was studied by Kosmanowa (Poznań 1982), in Teschen Silesia by Maria Pawłowicz (Katowice 1988), in Upper Silesia by Tokarska (Katowice 1997), and in the Kingdom of Poland between 1815–1830 by Słodkowska (Warszawa 1996), while German libraries in the Prussian province of Pomerania were researched by Kosman (Szczecin 2013). No similar monographs were produced, for example, for the regions of the Polish-Lithuanian Commonwealth incorporated into Russia, but some new research developments are observable in this domain, as exemplified by Różycki’s studies of libraries in Podolia and Bratslav lands. Important studies also include the works of Maria Babnis (1989), Kocójowa (1990), Jadwiga Konieczna (2005), Danuta Wańka (2002) and Anna Siciak (2013), who examine libraries as institutions of book culture in cities such as Gdansk, Cracow, Lodz, Kalisz and Przemyśl, and towns, such as Wisła.

Under the Polish People’s Republic, special attention was paid to general librarianship in the western and central parts of Poland (e.g. Jan Wróblewski’s and Marian Lech’s studies on popular libraries). According to Zofia Gaca-Dąbrowska (1982, p. 71), this trend was politically motivated, because ‘the new political conditions called for establishing “the roots” for the robustly growing network of public libraries, for its Polish traditions in the regained territories.’ The political transition of 1989 fuelled research on Polish public libraries in the eastern borderlands. Additionally, public libraries of national minorities (especially the Jews) came into the orbit of research interest, but this field still remains underexamined. Important findings were reported in studies on the operations of athenaeums and lending libraries.

⁸ Translator’s note: Also known as the Congress Kingdom.

An outline of the history of school libraries from 1773 till the outbreak of the First World War was offered by Marcin Drzewiecki, and their role in Polish scholarship at the turn of the century was explored by Słodkowska. As far as academic libraries are concerned, the most thorough book accounts were produced for the history of the University Library in Warsaw by Helena Kozerska (Warszawa 1967) and Olena Błażejewicz (Warszawa 1990) and for the University Library in Poznań in studies by Jazdon and Jakub Skutecki (Poznań 2003). The publication of Karol Estreicher's *Kronika Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego* [*The Chronicle of the Jagiellonian University Library*] (Kraków 2004) was, so to speak, a prelude to the later work on the second volume of the history of this library (from 1775 to 1918).⁹ Until the 1970s, the Polish literature barely mentioned libraries in Vilnius and Lviv. After 1989, a welcome change took place owing to new developments, such as articles published as part of the series *Kraków-Lwów: książki, czasopisma, biblioteki* [*Cracow-Lviv: Books, Journals, Libraries*], initiated by Jerzy Jarowiecki in 1993. The number of publications on the 19th-century history of the University of Vilnius and its library is also increasing. Given their role in the scholarship and culture of the divided country, the libraries of Polish scientific and science-disseminating societies have also attracted interest from scholars. In this field, important works include Jerzy Reizes-Dzieduszycki's studies on student libraries in Lviv (Katowice 2005), Jan Reiter's publications concerning the libraries of Polish academic societies in Wrocław and Paszkiewicz's texts about Warsaw's Library of the Friends of Science Society (Polish: Towarzystwo Przyjaciół Nauk). The activities of Vilnius-based scientific societies and institutions were described by Henryka Ilgiewicz (Toruń 2005).

The history of the libraries of state agencies and institutions was examined in the works of Wanda Stummer (*Biblioteka Sądu Apelacyjnego w Warszawie 1810–1865* [*The Library of the Court of Appeals in Warsaw, 1810–1865*], Wrocław 1958) and a handful of other authors. The history of church libraries in the Kingdom of Poland (1815–1830) was comprehensively discussed by Słodkowska in 1994. An array of extensive studies were devoted to respective libraries of the chapters of cathedrals and collegiate churches (e.g. in Gniezno) and of monasteries (e.g. Jolanta Małgorzata Marszalska's book on the Cistercians' library in Szczyrzyc, Tarnów 2007, and Graczyk's book on the library of the Discalced Carmelites in Czerna, Kraków 2011). As far as libraries of the landed gentry are concerned, research focused, for example, on collectors' motivations in the context of 'library patronage,' on bibliophilism and on assembling book collections for private use, for prestige or because of fashion (e.g. the works of Chamerska and Mężyński). For obvious reasons, historians' greatest interest was elicited by the libraries that served to preserve the national writing legacy and research; survey studies were

⁹ Editors' note: This book was edited by Piotr Lechowski and published in 2017.

devoted to them by, among other scholars, Józef Adam Kosiński, Ryszard Marciniak and Mężyński. Considerable attention was paid to the history of individual libraries. For example, the 19th-century history of the Library of the Ossoliński Institute in Lviv was retraced by Kosiński (Wrocław 1971) and Irena Lewandowska-Jaraczewska (Wrocław 1980); of the Kórnik Library, by Mężyński, Bogumiła Kosman and Marcei Kosman; of the Raczyński Library in Poznań, by B. Kosman (Bydgoszcz 1997) and Witold Molik (Poznań 1999) in their biographies of its founder Edward Raczyński; of the Zamoyski Family Estate in Warsaw by Bogdan Horodyski; and of Emeryk Hutten-Czapski's collection in Cracow, by Kocójowa (Kraków 1978). Besides, Rudnicka published a history of the Potocki family's library in Wilanów (Warszawa 1967), Maria Nitkiewicz produced a history of the Potocki family's library in Łańcut, Wojakowski came up with a history of the book collections of Kajetan Sapieha in Dereczyn and of Waclaw Seweryn Rzewuski in Podhorce (Warszawa 1996), and Jan Wegner penned a history of the Radziwiłł family's library in Nieborów. Research was also carried out on the libraries of the Baworowskis in Lviv, of the Czartoryskis in Cracow and Sieniawa, of the Lubomirskis in Przeworsk, of the Tarnowskis in Dzików and of the Branickis and the Tarnowskis in Sucha Beskidzka (a monograph book by Helena Małysiak, Bielsko-Biała 1986). Despite these efforts, our knowledge of the nobility's libraries is still far from satisfying, and the study of them is hampered by the fact that the available sources are fragmentary and the book collections in question are dispersed, with the latter issue addressed, for example, by Bogumiła Schnajdrowa, Maria Strutyńska and Lilia Kowkiel.

Doing research on 19th-century domestic libraries (book collections) is a highly challenging venture since these collections were dispersed or went missing as a result of historical upheavals in the 19th and 20th centuries, estate divisions or selling. Often, they are 'libraries that are not there,' to use Agnieszka Chamera-Nowak's wording of the title of her monograph study of Andrzej Edward Koźmian's book collection (Warszawa 2015). However, new studies that contain important findings on the roles and significance of private book collecting and using (e.g. in eastern Galicia investigated by Szocki, Kraków 2001, in the Grodno region researched by Kowkiel, Kraków 2005, and in Lublin studied by Anna Dymmel, Lublin 2013) continue to appear. Gaps in this domain are also gradually filled by research on the book culture of various social strata, groups and communities, with lawyers studied in this respect by Bożena Koredczuk (Wrocław 2011), physicians by Andrzej Skrzypczak and peasants by Jan Leończuk, as well as by the studies and editions of source materials concerning private collections of the luminaries of Polish culture and scholarship, such as Stanisław Staszic, Konstanty Świdziński, Józef Ignacy Kraszewski, Józef Szujski, Bolesław Prus and many other distinguished personages.

The history of Polish libraries in exile should be a carefully cultivated research field of historical bibliology, as Andrzej Kłossowski insisted in his *Historia książki polskiej za granicą* [*The Polish Book Abroad: A History*] from 1980. As far as this subject area is concerned, the most complete studies are available on the 19th-century history of the Polish Library in Paris, with Janusz Pezda's 2013 book being the chief contribution. Other libraries of this kind that have attracted interest from scholars include the Versailles library, the library of the Polish School in Batignolles, the Polish Library in Romania, and Artur Wołyński's library and the Polish Library in Rome (e.g. a book by Jan Piskurewicz, Warszawa 2012). Important studies in this respect were a historical survey of the Library of the Polish Academics' Scientific Society in Berlin offered by Ryszard Ergetowski and a book on the Polish book in Russia penned by Jacek Kuszłejko (Warszawa 1993). The history of the Polish Museum's Library in Rapperswil was addressed, for example, in the library biographies of Stefan Żeromski authored by Bartłomiej Szyndler (Wrocław 1977) and of Stanisław Zieliński written by Beata Bartzak (Toruń 2000).

Biographical studies on the founders and employees of Polish libraries add significant elements to the picture of 19th-century librarianship on Polish lands. Important studies of this kind include works focused on Joachim Lelewel (e.g. by Witold Nowodworski and Helena Więckowska), on Tadeusz Czacki (by Ewa Danowska), on Samuel Bogumił Linde (by Olena Błażejewicz), on Jerzy Samuel Bandtkie, on Karol Estreicher (by Jan Baumgart), on Wojciech Kętrzyński (by Krystyna Korzon), on Jan Działyński (by Mężyński) and on Stanisław Kościński (by Barbara Mauer-Górska).

The interwar period was comprehensively depicted by Gaca-Dąbrowska in her study *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej* [*Librarianship of the Second Republic*] (Wrocław 1983). This fundamental study was later complemented by Włodarczyk's book on the librarian profession, Zarzębski's analysis of the relevant legislation and Jadwiga Kołodziejska's studies on libraries in the social structure of the Second Republic of Poland. Some salient studies devoted to the history of libraries in Silesia were penned, for example, by Henryk Rechowicz, Małgorzata Gwadera and Bogumiła Warząchowska. The operations of educational facilities in the Lublin region were presented by Jerzy Plis, and of those in Mazovia by Monika Olczak-Kardas. The libraries — and other book-related institutions — of the Vilnius region are described in the encyclopaedic volume of *Książka i prasa na ziemi wileńskiej. Drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w. — 1945 r.* [*Books and the Press in the Vilnius Region: Printshops, Publishers, Bookshops and Periodicals from the 16th Century to 1945*], edited by Mieczysław Jackiewicz. Extensive studies on the libraries of Kalisz were published by Krzysztof Walczak, on those of Białystok by Zofia Sokół, and of Krzemieniec

by Kazimiera Warda, while an outline of the history of Gdansk's libraries was authored by Marek Andrzejewski and Iwona Niechciał. This body of work received an addition from papers that depicted operations of various types of facilities, for example, in Cracow (by Piotr Lechowski) and in Lodz (by Iwona Kaczmarek). Research into the history of the library system in respective regions, subregions and towns can be aided by reference works produced under Bienkowska's supervision and concerning libraries in the Eastern Borderlands of the Second Republic of Poland and the war-induced losses in the areas that found themselves within the Polish borders after 1944.

A range of matters, such as the architecture, equipment, organisation, funding, staffing, library process development and the role of libraries in the education system, science and culture of the Second Republic were discussed both in the thematically dedicated studies and in the literature on respective library types and individual libraries. Those are represented by Gaca-Dąbrowska's paper on research libraries and works devoted to individual institutions of this kind, including the National Library in Warsaw (by Danuta Rymysz-Zalewska), the Silesian Library (by Barbara Maresz), the Jagiellonian Library (by Jan Brzeski) and the Library of the Ministry of Religious Denominations and Public Enlightenment in Warsaw (by Jolanta Dzieciakowska). As for libraries of family estates, the Library of the Krasiński Family Estate was depicted in exhaustive studies by Konrad Ajewski and Halina Tchórzewska-Kabata. Also, Ilgiewicz's book on the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library was published, and important studies on the Ossolinski Institute Library (by, for example, Korzon) and the Kórnik Library (by Zbigniew Kalisz) appeared. There are also more recent studies of church and monastic libraries, military libraries (by Eugenia Maria Horodyska and Józef Karol Sługocki), pedagogical libraries (by Dzieciakowska) and libraries of scientific and science-disseminating societies. However, the lack of studies on interwar economic, agrarian and technical libraries represents a noticeable gap in research.

Research was carried out to retrace the history of some larger and smaller public libraries, for example, in Warsaw, Lublin and Radom. Important work was also done on social organisations involved in library services, such as the Society of Community Reading Rooms (Polish: Towarzystwo Czytelni Ludowych) (e.g. works by Witold Jakóbczyk and Eugenia Sławińska), the 'Wici' Polish Rural Youth Association (Polish: Związek Młodzieży Wiejskiej 'Wici') (by Grażyna Gzella), the Folk School Society (Polish: Towarzystwo Szkoły Ludowej) (by Maria Jolanta Żmichowska) and the Polish Educational Society (Polish: Polska Macierz Szkolna). Progress has taken place in research on the role of libraries in the life of national minorities, with the most important contribution made by Zdzisław Gębołyś's book on the German library network, which also briefly depicted Ukrainian, Belarussian, Lithuanian, Czech, Russian and Jewish libraries.

Studies on the history of domestic libraries importantly include Maresz's work on book collections from Lviv and the borderlands held by the Silesian Library, and Weronika Pawłowicz's study on the collections of the Polish Catholic clergy in Upper Silesia; besides, an array of (mostly minor and rather basic) articles have been published on the book collections of writers, social activists and clergymen. Libraries of bibliophile societies, for example in Cracow and Vilnius, have been studied as well (monographs by Barbara Szornel-Dąbrowska and Ewa Andrysiak).

The interwar history of Polish libraries would not be complete without research on institutions that operated outside Poland. A general overview of this theme was already offered by Marian J. Lech and Janusz Albin in the 1970s. Polish library work in Germany of the time was depicted by Wróblewski and Jerzy Ratajewski. Yet, except for Wróblewski's paper on Kaunas Lithuania, there is a dearth of wide-ranging studies on the history of the Polish book and libraries in other neighbour countries, in particular in the USSR and Czechoslovakia. The history of the Polish Library in Paris was outlined by Irena Gałęzowska and far more comprehensively portrayed by Franciszek Pułaski. There are also articles reporting important findings on the Library of the Museum of Contemporary Poland in Rapperswil.

The period of the Second World War in the history of Polish librarianship has been abundantly studied. The bibliography of the most important literature published by 1993 and focused solely on the war-time losses includes more than 900 items (Puchalski, 2004, pp. 149–159). These studies were used by Bieńkowska and colleagues to draw up a report titled *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 roku* [*The Losses of Libraries within the Polish Borders of 1945 during the Second World War*] (Warszawa 1994). Containing the as-yet most complete estimates of the war-time losses, the report provided a starting point for extensive studies, such as Lechowski's publications on Cracow's libraries and Mężyński's work on Warsaw-based libraries. More effort is needed to further the study of libraries in the Eastern Borderlands, with Matwijów's publications on the libraries of Lviv serving as a good example. Researchers have also explored the war-time history of libraries of national minorities and the post-war history of so-called protected — both German and manor-house — collections, which was depicted in dedicated monographs by Ryszard Nowicki and Stefan Iwaniak. This theme has also been handled in other studies, for example in Marszałska's work on the Sanguszkó family's library and archives and in articles by other scholars (e.g. Plis and Łaskarzewska). These issues tie in with the problem of the restitution of cultural goods, which is studied by Dariusz Matelski and other researchers.

Work on the Polish libraries abroad during and in the direct aftermath of the Second World War can be aided by *Biblioteki polskie poza krajem w latach 1938–1948* [*Polish Libraries outside Poland, 1938–1948*], a reference work developed by

Paszkiwicz and Janusz Szymański. This field calls for detailed research as borne out by Agnieszka Łakomy's dissertation, which among other issues addresses the activity of Polish libraries in Western Germany from 1945 to 1950.

Under the Polish People's Republic, plentiful collected works, surveys and monograph studies examining issues related to the latest history of libraries and librarianship were published, including works by Więckowska and Leon Łoś and a multi-author volume titled *50 lat Biblioteki Narodowej. Warszawa 1928–1978* [*Fifty Years of the National Library: Warsaw, 1928–1978*] (Warszawa 1984). However, my argument will focus on the studies published after 1989. Like in the past, researchers' foci over the last twenty-five years have comprised the rebuilding, organisation and activities of the library system, in particular of public libraries, between 1944 and 1948 (e.g. studies by Puchalski and Lechowski). The dismissal of Józef Grycz from his post of the Chief Director of Libraries and the disbanding of the National Book Institute (Polish: Państwowy Instytut Książki) in 1949 (examined by Małgorzata Korczyńska-Derkacz) symbolically marked the onset of the 'Stalinist deformation in the Polish library system,' to use Mężyński's pithy expression (1990, pp. 19–23). Among the publications that explore this theme, a distinguished place is held by Stanisław Adam Kondek's *Papierowa rewolucja* [*The Paper Revolution*] (Warszawa 1999). Publications of source materials (e.g. edited by Zbigniew Żmigrodzki) and numerous detailed works on library censorship and the ideological 'cleansing' of the collections (e.g. studies by Andrzej Drózdź and Marta Nadolna-Tłuczykont) have appeared as well. Nevertheless, to fill all the 'blank spots' in the historiographic map of the Polish library system in the post-war period will take a lot more research.

The redressing of the gaps will certainly be furthered by studies on the history of libraries in various regions (with Podlechia researched by Marzena Kowalczyk and Upper Silesia examined in collected volumes edited by Pawłowicz), cities and towns, such as Kielce, Lodz and Sieradz (works by Grażyna Gulińska, Janusz Dunin and Zbigniew Łuczak). The operations of public libraries and the factors that affected them under People's Poland were depicted by Kołodziejska and Jerzy Maj, and Puchalski has recently published an outline of the research library system in the Polish People's Republic and abroad. The literature on school and pedagogical libraries is relatively abundant (e.g. studies by Drzewiecki). Prison libraries have been researched and described by Barbara Elżbieta Zybert.

Regarding the history of respective libraries, the bulk of publications investigate public libraries of various sizes and ranks, including voivodship and municipal libraries in Warsaw, Lodz, Lublin and Zamość. As to research libraries, more extensive post-1989 studies have focused on the National Library and some university libraries, such as the University Library in Wrocław, the University Library in Warsaw, the Jan Kochanowski University Library in Kielce and the li-

braries of Technical Universities in Lodz and Wroclaw (e.g. studies by Kłossowski, Jan Ożóg and Czesława Garnysz and collected volumes edited by Mężyński, and Henryk Szarski and Jadwiga Wojtczak). Libraries of some institutions of the Polish Academy of Sciences and scientific societies — including the Czartoryski Museum in Cracow, the Gdansk Library of PAS and the Plock Scientific Society's Library — also have had more recent historical studies devoted to them (monographs by Zdzisław Żygulski Jr, Adam Zamoyski and Marek Rostworowski, and Anna Maria Stogowska, and a collected volume edited by Babnis and Zbigniew Nowak). The Library of the Main Statistical Office (Polish: Główny Urząd Statystyczny) is one central administration institution to have had its history researched in a separate study (by Bożena Łazowska). A new study of the history of the Central Military Library can be sparked by the development of its timeline. In recent years, publications on the history of voivodship pedagogical libraries, for example, in Lublin, Opole and Kielce, have marked their anniversaries. The latest hallmarks of the historiography of church libraries include the monograph studies of the Wroclaw Chapter Library by Bernadeta Iwańska-Cieślik and of the Theological Seminar Library in Pelplin by Barbara Góra.

A future landscape of the history of the library system in the Polish People's Republic as a whole should also encompass studies on the libraries of ethnic groups and religious denominations. Such research has been undertaken, among other scholars, by Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew. It is urgent to explore more in-depth the private book-collecting pursuits and the bibliophile movement, a subject addressed, for example, by Cecylia and Janusz Dunin and by Janusz Kapuścik. More extensive research is needed on a range of issues, such as the development of library law under People's Poland and its influence on the operations of the library system (this subject was only generally broached by Zarzębski), library processes, the pragmatics and the professional status of librarians and the librarian community. The latter issues have been somewhat illuminated by biographical studies (e.g. a collected volume titled *Twórcy nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego* [*The Founders of the Modern Polish Library System*], Wrocław 1974), reference works such as, notably, *Słownik Pracowników Książki Polskiej* [*The Dictionary of the Polish Book Personnel*] (Łódź 1972 and later supplements) and memoir publications (e.g. *Współtwórcy bibliotekarstwa polskiego. Wywiady i wspomnienia z lat 1979–1998* [*The Co-Founders of the Polish Library System: Interviews and Reminiscences, 1979–1998*], edited by Barbara Sordylowa, Warszawa 2002). Importantly, the multiplicity of publications on particular individuals does not always translate into a comprehensive account of their personalities, work and relevance. No thorough study of the history of the Polish Librarians' Association has been produced so far, with this gap being only partly bridged by the *Kronika Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 1917–2007* [*The Chronicle of the Polish*

Librarians' Association, 1917–2007], edited by Andrzej Kempa in 2007.¹⁰ The role of branch journals in the development of the theory and practice of library services in Poland is another field to be studied in a more concerted way, with Zbigniew Gruszka's study on *Przegląd Biblioteczny [Library Survey]* (2012) representing a worthy effort of this kind.

A brief outline of the post-war history of Polish libraries abroad was published by Kłossowski, and their operations in the UK were depicted by Maria Danilewicz-Zielińska and Jadwiga Szmidt. The existing literature on the other countries, regions and cities and on the library activities of Polish émigré and Polonia organisations may provide a starting point for future detailed research. The most thorough accounts of the history and library collections are available for the institutions that founded the Permanent Conference of Polish Museums, Archives and Libraries in the West in 1979 (under this name since 1986), in particular for the Polish Library in Paris (e.g. works by Mężyński, Jerzy Mond and Łaskarzewska), the Polish Library in London (a study edited by Zdzisław Jagodziński), the Archives, Libraries and Museums of Polonia at Orchard Lake, the Polish Museum in America, the Polish Museum in Rapperswil, the Polish Scientific Institute in America (the Alfred Jurzykowski Library), the Józef Piłsudski Institute in London (a book by Janusz Zuziak), the Józef Piłsudski Institute of America (a study by Janusz Cisek and the Polish Underground Movement Study Trust in London (a reference work by Andrzej Suchcitz). The history of Polish libraries outside Poland between 1945 and 1989 also comprises biographical studies (*Kustosze księgozbiorów polskich za granicą [Curators of Polish Book Collections Abroad]*, edited by Łaskarzewska, Warszawa 2013). Research projects focused on private book collections are launched as well.

In 1950, Birkenmajer stated that, in the aftermath of the war, 'there was no time for [...] creative scholarly work in book and library science. Given this, the harvest in this field for the years 1945–1950 is still modest and scant, especially when compared with the pre-war harvest,' because the number of studies 'is scarce [...], their foci casual and thus random, more sizeable publications are barely there, and, with few exceptions, studies have either been very minor contributions or taken shortcuts by using the prior literature rather than first-hand sources' (Birkenmajer, 1975, pp. 54, 60).

¹⁰ Translator's note: A extensive multi-author volume titled *Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Przeszłość i terażniejszość 1917–2017 [The Polish Librarians' Association: The Past and the Present, 1917–2017]*, edited by Jadwiga Konieczna, was published in 2017.

Regarding this assessment, one cannot but conclude that, despite all the deficiencies reported above, research on the history of libraries and librarianship has greatly developed since the mid-1950s. Research efforts have yielded books, problem-focused and monograph papers, surveys and popular-science publications that have made substantial conceptual and methodological contribution to the work of Polish historical bibliology. This was made possible by the expansion of the available source base for the study, advancements in source analysis and criticism, the development of methodological reflection and the growth of the community interested in historical work. The latter aspect is linked to the foundation of academic programmes providing librarian education and training and the scholarly pursuits of their staff; the activities of specialised institutions, such as the National Library's Institute of the Book and Readership, the Centre for Church Archives, Libraries and Museums at the Catholic University of Lublin, the Workgroup for the Study of Cistercian History and Culture at the History Department of the Adam Mickiewicz University in Poznan, and the Laboratory for Research on the History of Orders and Ecclesiastical Congregations (Larhcor) at the Institute of History, University of Wrocław; and librarians' scholarly and research pursuits. The history of libraries has also been explored, albeit mostly as a secondary issue, by historians of literature, science, education, culture, art and architecture, social scientists, ethnologists and language-and-literature scholars interested, for example, in the holdings and functions of Polish libraries abroad. The development of historical research has been importantly stimulated by bibliological (and other) journals, published both nationwide and by individual libraries and universities, which initiate studies and publish their findings.

The current body of knowledge on the history of libraries and librarianship appears to be, on the one hand, the composite of individual inquiries undertaken by respective scholars and, on the other, the result of research projects launched (with varying intensity and consistency) in priority research fields of bibliological hubs, in particular in Wrocław, Warsaw, Cracow and Katowice, and of research institutions dedicated to the study of the history of religious orders and ecclesiastical congregations.

Translated by Patrycja Poniatońska

BIBLIOGRAPHY

- Bednarska-Ruszajowa, K., Pirożyński, J. (1993/1994). Forschungsstand zur Geschichte polnischer Privatbibliotheken im 18. Jahrhundert. *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 1, 37–51.
- Bieńkowska, B. (1976). *Staropolski świat książki*. Wrocław: Ossolineum.

- Bieńkowska, B. (1989). Inwentarze księgozbiorów prywatnych jako źródła do badań nad dziejami czytelnictwa. *Studia o Książce*, 18, 65–76.
- Birkenmajer, A. (1975). Bibliotekoznawstwo polskie: jego przeszłość, stan obecny i perspektywy na przyszłość. In: H. Więckowska, A. Birkenmajer (eds). *Studia bibliologiczne* (pp. 33–79). Wrocław: Ossolineum.
- Buchwald-Pelcowa, P. (2005). Rola książki w Polsce w drugiej połowie XV wieku. In: P. Buchwald-Pelcowa (Ed.). *Historia literatury i historia książki. Studia nad książką i literaturą od średniowiecza po wiek XVIII* (pp. 51–64). Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Ciechanowska, Z. (1969). Aleksander Birkenmajer o historii bibliotek. *Roczniki Biblioteczne*, 13, 223–238.
- Gaca-Dąbrowska, Z. (1982). Sytuacja w badaniach nad dziejami bibliotek i bibliotekarstwa XIX i XX w. *Studia o Książce*, 12, 67–87.
- Gwioździk, J. (2009). Biblioteka w kulturze zakonnej. Zarys problematyki. In: H. Olszar, B. Warząchowska (eds). *Biblioteki kościelne i klasztorne w Polsce. Historia i współczesność* (pp. 53–62). Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Jaroszewicz-Pieresałcew, Z. (Ed.). (1995). *Badania księgozbiorów Radziwiłłów. Materiały międzynarodowej sesji, Olsztyn, 6–7 października 1994 r.* Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki. Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą.
- Jazdon, A. (2014). „Zaginione” kolekcje w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu na przykładzie Biblioteki Batignolskiej. In: A. Kamler, D. Pietrkiewicz (eds). *Dziedzictwo utracone – dziedzictwo odzyskane* (pp. 261–271). Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR.
- Kaliszuk, J. (2014). Średniowieczne rękopisy Biblioteki Narodowej utracone w czasie drugiej wojny światowej. In: A. Kamler, D. Pietrkiewicz (eds). *Dziedzictwo utracone – dziedzictwo odzyskane* (pp. 247–260). Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR.
- Kłossowski, A. (1980). *Historia książki polskiej za granicą, Problemy badawcze*. Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Kocójowa, M. (1983). W poszukiwaniu modelu badań dziejów ośrodków książki polskiej. *Roczniki Biblioteczne*, 27(1/2), 375–407.
- Kosmanowa, B. (1980). Przegląd badań nad historią bibliotek w Polsce. *Rocznik Biblioteki Narodowej*, 16, 47–78.
- List Edwarda Kuntzego do Józefa Grycza z 12.05.1947 r. Biblioteka Narodowa: Dział Zbiorów Specjalnych, sygn. akc. 14966, vol. 3b.
- Łaskarzewska, H. (1995). Założenia wstępne dotyczące „Informatora o polskich księgozbiorach historycznych i powstałych na ziemiach polskich do 1950 r.”. In: A. Mężyński (Ed.). *Symposia bibliologiczna. Dokumentacja księgozbiorów historycznych, współpraca krajowa i międzynarodowa. Skutki II wojny światowej dla bibliotek polskich* (pp. 19–40). Warszawa: DiG.
- Łaskarzewska, H. (2002). Pracownia Dokumentacji Księgozbiorów Historycznych. *EBIB*, 10(39); online: <http://www.ebib.pl/2002/39/pdkh.php> (accessed: 3.04.2016).
- Małczyńska, K. (1978). Biblioteki mieszczańskie w dawnej Polsce. Stan badań — problematyka — postulaty badawcze. In: K. Małczyńska (Ed.). *500-lecie polskiego słowa drukowanego na Śląsku. Materiały sesji naukowej, 9–11 X 1975, Wrocław* (pp. 23–40). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Małczyńska, K. (1985). Stan badań nad historią bibliotek polskich doby zaborów oraz ich podstawa źródłowa. In: K. Małczyńska (Ed.). *Z dziejów udostępniania książki w Polsce w okresie zaborów. Studia i materiały* (pp. 5–36). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Mężyński, A. (1990). Bibliotekarstwo polskie w latach 1948–1956. Kłopoty historyków (w 1990 r.). *Poradnik Bibliotekarza*, 1/3, 19–23.
- Mężyński, A. (2008). „Przegląd Biblioteczny” i jego recenzenci. Tylko nie tak, proszę!. *Przegląd Biblioteczny*, 76(1), 7–12.
- Migoń, K. (2015). Kasaty klasztorów w XVIII i XIX w. a narodziny nowoczesnego bibliotekarstwa. In: M. Cubrzyńska-Leonarczyk, H. Mieczkowska (eds). *Bibliotheca Lindiana. Samuel Bogumił Linde (1771–1847), pierwszy dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. W 165. rocznicę śmierci. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, 19–20 listopada 2012 r.* (pp. 57–64). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Potkowski, E. (2006). *Książka i pismo w średniowieczu. Studia z dziejów kultury piśmiennej i komunikacji społecznej*. Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora.
- Potkowski, E. (2009). Wielki przełom w dziejach komunikacji społecznej u progu epoki nowożytnej. Rękopis, książka ksylograficzna, druk. In: M. Dygo (et al.) (eds). *Przeszłość i terażniejszość. Prace ofiarowane Profesorowi Adamowi Koseskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin* (pp. 69–80). Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora.
- Puchalski, J. (2004). Literatura przedmiotu z lat 1939–1949 na temat losów bibliotek w czasie okupacji niemieckiej. *Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi*. Tom specjalny, 149–159.
- Różycki, E. (1979). Stan i zadania badań nad dziejami księgozbiorów mieszczan lwowskich XVI–XVII w. *Roczniki Biblioteczne*, 23(2), 1–23.
- Wienczek, I. (2013). Zakończenie pierwszego etapu prac nad bazą online oraz przewodnikiem Biblioteki po skasowanych klasztorach: historia, znaki własnościowe, źródła. *Hereditas Monasteriorum*, 2, 509–513.
- Zawadzka, K. (1973). Ze źródeł i stanu badań dotyczących dawnych klasztornych bibliotek dominikanów w polskich prowincjach. *Nasza Przeszłość*, 39, 213–228.
- Żbikowska-Migoń, A. (2005). Wiek XIX — stulecie bibliotek, In: H. Tchórzewska-Kabata (Ed.). *Droga do Okólnika 1844–1944. W 160. rocznicę powstania Biblioteki Ordynacji Krasieńskich i w 60. — spalenia zbiorów bibliotek warszawskich w gmachu BOK na Okólniku* (pp. 6–31). Warszawa: Biblioteka Narodowa.

JACEK PUCHALSKI

RESEARCH ON THE HISTORY OF LIBRARIES AND LIBRARIANSHIP IN POLAND: A SURVEY, 1945–2015

Summary

The author of the article discusses selected academic and popular publications on the history of libraries and librarianship in Poland which were issued between 1945 and 2015. In that period, information about the most important historical resources of various Polish libraries and early book collections was made available. In addition, the period was marked by progress in the study of materials originating before the end of the 18th century. Scholars published a range of methodological works and works about sources, contributing to the development of scholarship. At the same time, there were too few editions of source materials.

After 1989, scholars intensified their efforts to find sources in foreign collections, especially in Lithuania, Belarus, Ukraine, Russia and Germany. Polish collections kept abroad are yet to be fully researched and to have their inventories and catalogues published.

The vast body of literature is uneven when it comes to its focus on individual historical periods, regions, subregions and local centres. It comprises publications on the history of libraries, their function and role in culture with regard to the history of publications focused on the types of libraries or individual libraries — of different traditions, sizes and the book, and stature. Scholars also explored the history of private book collections, reading rooms and libraries, as well as biographies of librarians and collectors. The quality of the publications varies. There are gaps in, for example, the history of libraries in the former Polish eastern borderlands and ‘blank pages’ in the historiography of Polish librarianship after the Second World War. There is a visible shortage of quantification of phenomena from the past of libraries, despite the fact that there are some possibilities in this respect. What is also needed is development in comparative studies, including from an international perspective, although this would require Polish historians to become more interested than before in the history of librarianship in other countries.

MARIA JUDA

ORCID: 0000-0001-7557-1850

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

POLISH RESEARCH ON PUBLISHING IN POLAND BETWEEN 1945 AND 2015: THEMES, LEGACY AND IMPLICATIONS FOR FURTHER RESEARCH*

The importance of published sources and bibliographic registration in research on printing and publishing. Research works about various aspects of the history of publishing. Research works about printing types, typography and book graphic design

KEYWORDS: bibliography, historical bibliography, history of the book, printing, publishing, editing

Over the decades of its evolution, book science has expanded to include various research fields, methods and perspectives and developed bibliological¹ competencies encompassing the totality of the social communication process as mediated by script and preserved in any primary and secondary media used in the past, today and in the future (Migoń, 1984; 1993; 2005). While the discipline's main 'object is the book and bibliological processes: the production, circulation and reception of the book, as well as the consequences of these processes and the people and institutions involved in them,' the study only concerns the phenomena 'involving the cultural and social aspects and functions of the book' (Migoń, 1984).

Like any other discipline, book studies has developed both through a gradual expansion of its research field in order to possibly completely cover the issues

* Editor's note: This paper is a translation of a slightly modified and revised version of the article 'Powojenne polskie badania nad historią ruchu wydawniczego w Polsce: dorobek i postulaty badawcze' originally published in volume 60 of *Roczniki Biblioteczne*.

¹ Translator's note: Throughout this paper, 'bibliology' and 'bibliological' refer to the science of books and not to the study of the Bible.

involved in how the book lives and functions and through attempts to accurately define its scope and eliminate what is not its part. Despite successful pursuits in this respect, multiple issues remain underdetermined, one reason for this undoubtedly being that bibliology comprises several research paradigms.

Multifarious and multidirectional research has resulted in the establishment of plentiful separate subdisciplines devoted to various elements of the book and various bibliological processes, which are studied in both historical and present-day contexts. Given this, a distinction can be drawn between historical and contemporary book studies, both covering an array of issues related to publishing.

Among the subdisciplines of historical book studies, there is the history of printing, which usually deals with the history of editing, the book form and the artistic paraphernalia of the book, and which studies typographic activities, their technical, economic and social factors, the operations of presses and their publishing repertoire. The contemporary book system also comprises editorship, which includes the processes of book development and production, but does not address their technical aspects. Attention is also devoted to publishing planning and forecasting, which takes into account the reading needs of the public and seeks to spark and form new interests. Other relevant issues include giving the published books a proper, reader-oriented design and outfitting. A range of theoretical and practical questions pertain to the scope and nature of the work performed on the text by the editor-publisher. The book as an artistic product is the focus of book art (Migoń, 1984). In recent years, the field of editing has expanded to include issues related to the application of modern computer and information technologies in the publishing process.

The historiography of publishing has been retrospectively surveyed, analysed and assessed time and again. Special attention has been devoted to the history of old printing. Zygmunt Mocarski (1985), Helena Więckowska (1968), Alodia Kawecka-Gryczowa (1975), Henryk Bułhak (1968), Jan Pirożyński (1971) and Paulina Buchwald-Pelcowa (1974) have not only shown what has been achieved in this respect but also identified shortcomings and pointed out what needs to be done and how.

Nearly every year, research in this field has yielded important findings, filling the previous gaps. Hence, it deserves a close scrutiny and a critical appraisal.

Source materials play an important, if not fundamental, role in the toolkit of the researcher of the history of printing and publishing. Inventorying, collecting, studying and critically editing source materials are requisite for the advancement of our knowledge of the developments in this field. The dynamic progress in books studies in the interwar period resulted in multiple publications of sources. Regrettably, these pursuits were not as robustly continued in the post-war years. Anna Żbikowska-Migoń was certainly right to conclude that ‘in bibliological primary

source analysis, a lot and rather little was done at the same time' (1985). The lack of sources published in free-standing editions is a particular disadvantage. Hence, the publication in 1978–1979 of the reprints of Teodor Wierzbowski's *Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich* [*Resources for the History of Polish Writing and Biographies of Polish Writers*] and Jan Ptaśnik's *Cracovia impressorum XV et XVI ss.*, both early-20th-century works highly appreciated by scholars, was a welcome development. A more recent important contribution in this sphere is represented by the edition of printing privileges prepared by Maria Juda in *Privilegia typographica Polonorum. Polskie przywileje drukarskie 1493–1793* [*Privilegia typographica Polonorum: Polish Printing Privileges, 1493–1793*] (Lublin 2010). Important work was accomplished under the regrettably discontinued project of continuing Kazimierz Piekarski's venture of *Polonia typographica saeculi sedecimi* (vols. 1–2, Warszawa 1936–1937), whose consecutive volumes edited by Kawecka-Gryczowa (vols. 3–12, Wrocław 1959–1981, and re-edited volumes 1 and 2) document the publishing output and typographic resources of 16th-century presses. A similar study was devoted by Henryk Bułhak to Hieronim Wietor's work in Vienna. The publication of book-related 18th-century press advertisements edited by Stanisław Grzeszczuk and Danuta Hombek (vols. 1–6, Wrocław, Kraków 1992–2016) marked another accomplishment relevant to researchers of publishing. The available editions of sources for the study of the history of publishing under partitions and in reborn Poland² are very scant, and this gap is hardly redressed by a sourcebook compiled by Marian J. Lech in *Drukarze i drukarnie w Królestwie Polskim 1869–1905. Materiały ze źródeł archiwalnych* [*Printers and Printing Houses in the Kingdom of Poland, 1869–1905: Archival Materials*] (Warszawa 1979).

Generally, the complete registration of the printing production has essential part in the study of the history of printing since the book is both the object of inquiry and the source of knowledge in such research procedures. Comprehensive examination of the volume and kind of publishing production helps answer a gamut of questions relevant to research on the history of book culture, mainly those related to book production but also, to an extent, to the dissemination and use of the book as a product of material and spiritual culture and a tool of social communication. This promotes not only surveying the geography of publishing on Poland's territory, with its shifting borders and the varying political, social, economic, religious and cultural conditions, but also identifying and exploring the publishing policies of state, ecclesiastical and municipal authorities. Furthermore, this also makes it possible to establish in how far Polish publishing institutions

² Translator's note: Reborn Poland (Polish: *Polska odrodzona*) customarily refers to the interwar period between Poland's regaining sovereign statehood in 1918 and coming under the Nazi occupation in 1939.

meet the reading needs of Polish book users, to what degree the publishing stock they offer is original and receptive to foreign writing production, how popular certain publications are and a range of related aspects.

Karol Estreicher's *Bibliografia polska* [*The Polish Bibliography*] is of fundamental relevance to researchers of the history of publishing on Polish lands, the volume still being unparalleled in terms of the wealth and compass of the materials accumulated in it. Admittedly, it has some gaps and the continuation of Z-entries for its early-modern part is still missing, but these shortcomings are being gradually redressed by the growing number of editions unavailable to Estreicher, which result from the work on old-print holdings of various Polish historical book collections, for example, in Grodno and Włocławek. Documentation resources related to the production of the Warsaw-based Missionary Printing Press (Polish: Drukarnia Misjonarzy) have also been fruitfully used in this regard.

Estreicher's *Bibliografia* [*Bibliography*] has also been supplemented with bibliographical studies devoted to particular publication types, editions of works by important Polish writers and scholars, publishing houses and the printing production of individual towns and cities. Detailed surveys of such works compiled and published by Bułhak and Kawecka-Gryczowa in 1968 and 1975 have notably been complemented, among others, by studies on the publishing output of Kalisz, Elbląg, Lublin and Przemyśl and by Buchwald-Pelcowa's in-depth study of early modern editions of Jan Kochanowski's works.

The image of early modern Polish publishing production is augmented by catalogues of old products of typographic art. The inventorying of incunabula is of particular relevance to bibliological research. Such pursuits were crowned by the publication of the central catalogue of incunabula in Polish collections, developed by the National Library (*Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, vols. 1–2, Wrocław 1970–1993)³. The following years saw the publication of further catalogues edited, among others, by Jolanta M. Marszalska, Jolanta Ociepa, Wiesław Wydra, Jan Obłąk, Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew and Julian Wojtkowski, and Janusz Tondel, and concerning the collections in Tarnów, Szczyrzyc, Bydgoszcz, Poznań, Olsztyn and Pelplin, even though the scholarship of some of them was subpar. Multiple registers of this kind were also annexed to larger publications.

Important resources are provided by catalogues of old prints preserved in the holdings of multiple Polish libraries. Besides those listed in the studies of Kawecka-Gryczowa and Bułhak, there are also other registers of both the libraries renowned for their rich old-print holdings – such as the Jagiellonian Library (a cat-

³ For the list of catalogues published by 1975, see A. Kawecka-Gryczowa, *Dzieje drukarstwa...*, p. 15.

alogue of the 16th-century Polonica, vols. 1–3, Kraków 1991–1995), the University Library in Warsaw (catalogue of 15th- and 16th-century prints, vols. 1–5, Warszawa 1994–2015), the Public Library of the Capital City of Warsaw (a catalogue of the 17th-century Polonica, Warszawa 1976), the University Library in Wrocław (a catalogue of the 16th-century Polonica, vols. 1–2, Wrocław 1988–1991) and the Ossolineum Library (a catalogue of the 17th-century Polonica, vols. 1–9, Wrocław 1991–1997) — and those that possess more modest collections of this kind, such as the library of the Poznań Society for the Advancement of Arts and Sciences (Polish: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk) (a catalogue of the 16th-century Polonica, Poznań 1991) and the Regional Public Library in Nowy Sącz (a catalogue of the 16th–18th-century Polonica, Nowy Sącz 2001). Researchers also have the National Library's central catalogue of old prints at their disposal, though it requires ongoing corrections and complementation (Zychowiczowa, 2009).

Scholarly explorations of the Polonica preserved in foreign libraries have proven considerably helpful in conducting this kind of research. Important impulses in this respect were provided by library queries in Sweden, launched by the Academy of Arts and Sciences (Polish: Akademia Umiejętności) and carried out by Edward Barwiński and others at the beginning of the 20th century; the project was later continued in the studies of Czesław Pilichowski (*Nieznane polonica w zbiorach szwedzkich [Unknown Polonica in Swedish Library Collections]*, Gdańsk 1962) and above all in the work of Józef Trypućko (*Polonica vetera Upsaliensia. Catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne de XVe, XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'Université Royale d'Uppsala*, vols. 1–3, Uppsala, Warszawa 1958–2007). Recent years have seen the publication of new studies of this kind that re-examine and complement the existing body of research, including Maciej Eder's study of the Skokloster castle collection and Juda and Ewa Teodorowicz-Hellman's study of the cathedral library at Strängnäs. Importantly, the research of this kind has expanded to include other, often remote, areas. In this respect, worthy contributions include Janina Wójcicka-Hoskins' work on collections in the US (1973) and Małgorzata Gołuszka and Marian Malicki's study of German-kept collections (at the Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel), both widely cited in the literature, as well as Buchwald-Pelcowa's publication on the Polonica in Spanish libraries, Jacek Puchalski's explorations of German-speaking areas and Jan Linka's catalogue including the Polonica preserved at the Prague Premonstratensians' library. These works not only illumine the publications omitted in Estreicher's *Bibliography* but also identify unique specimens kept in foreign collections, access to which was hindered by the frequent belief that they no longer existed as physical objects. They also spur further explorations of this kind, which undoubtedly should be carried on and expanded to cover other countries (Tafiłowski, 2014).

The image of early-modern Polish publishing legacy would not be complete without incorporating a list of old periodicals. Publications of this kind have been inventoried by the Jagiellonian Library, the Kórnik Library and the Ossolineum Library, with their efforts superbly complemented by the bibliographic work of Konrad Zawadzki with his paramount bibliography of *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI–XVIII wieku* [*The Polish and Poland-Related Press Ephemera, 16th–18th Centuries*] (vols. 1–3, Wrocław 1977–1984).

Researchers also attend to almanacs as one of the most popular publication type in early modern Poland. In doing so, they can avail themselves of the bibliographies and catalogues of almanacs, which list items published in and outside Poland (*Bibliografia kalendarzy wydanych w języku polskim poza granicami Polski od roku 1716. Mazury, Śląsk Górny i Dolny oraz Śląsk Cieszyński* [*Almanacs Published in Polish outside Poland from 1716 on: Masuria, Upper and Lower Silesia and Teschen Silesia. A Bibliography*], Wrocław 1986), but they mainly rely on the holdings of the libraries that possess extensive collections of such publications, including the Kórnik Library, the Ossolineum Library in Wrocław and the Czartoryski Library in Cracow.

Early modern Polish printing houses pressed texts using not only Latin types but also Cyrillic fonts. The sizeable body of documentation work including small and big collections has been enriched by a catalogue comprising Poland's largest collection of Cyrillic prints from the 15th–18th centuries in the National Library in Warsaw. The Judaica form a similarly important field, which has been inventoried and investigated by Krzysztof Pilarczyk, whose studies have greatly refined our image of the book culture of the Jewish community in the old Commonwealth (e.g. *Judaika polskie z XVI–XVIII wieku: materiały do bibliografii* [*The Polish Judaica of the 16th–18th Centuries: Resources for a Bibliography*], Kraków 1995, and *Leksykon drukarzy ksiąg hebrajskich w Polsce z bibliografią polono-judaików w językach żydowskich (XVI–XVIII wiek)* [*A Lexicon of the Printers of Hebrew Books in Poland with a Bibliography of Polono-Judaica in Jewish Languages (16th–18th Centuries)*], Kraków 2004).

Researchers of the history of publishing in the early modern period have a relatively complete inventory of old publications at their disposal, though the register requires further studies. The data are admittedly dispersed, but the advent of modern technologies in bibliographic and cataloguing work and the systematic expansion of databases and digital libraries facilitate access to and the use of bibliographic resources requisite for research. An important contribution in this respect was made by a research project of the Estreicher Centre for the Study of Polish Bibliography at the Jagiellonian University, which made the monumental *Bibliografia polska* [*Polish Bibliography*] accessible remotely online (www.estreicher.uj.edu.pl), simplified its use and helped to update it on an ongoing basis.

The situation regarding the inventorying of the publishing output on Polish territory between the beginning of the 19th century and the end of the Second World War is very different. Parts one and four of the first edition of the *Bibliografia polska* [*Polish Bibliography*] (a total of 11 volumes published between 1872 and 1916) did not include a bulk of this production. Given this, the decision was made to develop a second edition titled *Bibliografia polska XIX stulecia* [*The Polish Bibliography of the 19th Century*], with twenty two volumes having been released so far (Warszawa 1959–2021). *Bibliografia polska 1901–1939* [*The Polish Bibliography, 1901–1939*], another continuation of Estreicher's work, is still unfinished, as of today having 18 volumes up to the letter K (Warszawa 1986–2018). Another source of information is represented by *Przewodnik Bibliograficzny* [*A Bibliographical Guide*], edited by Władysław Wisłocki and published from 1878 on, and by the like inventories preceding the *Urzędowy Wykaz Druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej* [*The Official Index of Printed Matter Published in the Republic of Poland*], that is, Poland's current national bibliography. Efforts to register the publishing output of the period in question were also launched in individual cities, such as Łódź. The post-war publishing production has been documented in the *Przewodnik Bibliograficzny* [*Bibliographic Guide*] (Korpała, 1986). The political situation and state censorship under the Polish People's Republic prompted the rise of samizdat publications (literally called the second publishing circuit in Poland). First attempts at inventorying independent publications were undertaken in exile, with the work continued in Poland after the transition of 1989 (e.g. *Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych z lat 1976–1990* [*Independent Periodical Publications, 1976–1990: A Bibliography*], Warszawa 2001).

Long years of research that is often conducted on the basis of collaborative projects yield reference works, which make room for the history of publishing as their important component. Seminal publications of this kind include the *Encyklopedia wiedzy o książce* [*The Encyclopaedia of the Knowledge of the Book*] (Wrocław 1971) and the *Słownik pracowników książki polskiej* [*The Dictionary of the Polish Book Personnel*] (Warszawa 1972 and later supplements). Obviously, such works reflect the state of research at the time of publication, but they are nevertheless an important and useful source of information. Given this, a considerable interest was aroused in the scholarly community by the *Encyklopedia książki* [*The Encyclopaedia of the Book*] (Wrocław 2017), which replaced its deserving but also partly obsolete predecessor. The monumental *Polski słownik biograficzny* [*Polish Bibliographical Dictionary*] (Kraków, Wrocław 1935–) contains biographical notes of both distinguished and middle-ranked printers and publishers, which are underpinned by meticulous archival research and provide information that users would find in the above-listed reference works only with difficulty, if at all. A similar function is fulfilled by the biographical dictionaries of regions and cities, such

as *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku* [*The Biographical Dictionary of Warmia, Ducal Prussia and the Marienburg Region from the mid-15th Century until the End of the 18th Century*] (Olsztyn 1984), *Wielkopolski słownik biograficzny* [*The Biographical Dictionary of Greater Poland*] (Warszawa 1981), *Śląski słownik biograficzny* [*The Silesian Biographical Dictionary*] (vols. 1–3, Katowice 1977–1981, and its new series, vol. 1, Katowice 1999) and *Słownik biograficzny miasta Lublina* [*The Biographical Dictionary of the City of Lublin*] (vols. 1–4, Lublin 1993–2014). Relevant information can also be found in *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny* [*Polish Literature: An Encyclopaedic Guide*] (vols. 1–2, Warszawa 1984) and *Encyklopedia katolicka* [*A Catholic Encyclopaedia*] (vols. 1–20, Lublin 1995–2014).

The mid-20th century was marked by the vigorous development of university education and training in book, library and information sciences. Expanded teaching programmes called for surveys and overviews, which undoubtedly propelled research ventures focused on producing historical outlines of the printed book, such as Helena Szwejkowska's *Książka drukowana XV–XVIII wieku. Zarys historyczny* [*The Printed Book of the 15th–18th Centuries: A Historical Survey*] (Warszawa 1961, and later editions) and *Wybrane zagadnienia z dziejów książki XIX–XX wieku* [*The History of the Book in the 19th and 20th Centuries: Selected Issues*] (Warszawa 1972, and later editions). The following works of this kind also served as teaching aids, notably including studies by Kazimiera Maleczyńska and Żbikowska-Migoń, who paid less attention to the history of printing and publishing, rather focusing on other facets of the book. Important role in this respect has been played by Barbara Bieńkowska's publications, such as *Zarys dziejów książki* [*The History of the Book: An Outline*] (co-authored with Halina Chamerska, Warszawa 1987) and *Książka na przestrzeni dziejów* [*The Book across the Ages*] (Warszawa 2005). Though not designed as textbooks or coursebooks, studies by Buchwald-Pelcowa ('*Drukowi winniśmy oświecenie naszego wieku...*' *Rola książki w drodze ku Oświeceniu* [*It Is to Print that We Owe the Enlightenment of Our Age...*: *The Role of the Book in the Transition to the Enlightenment*], Warszawa 2003) and by Krystyna Bednarska-Ruszajowa (*Uczyć — bawić — wychowywać. Książka i jej funkcja społeczna w Polsce w okresie Oświecenia* [*Teaching, Entertaining and Educating: The Book and Its Social Function in Poland in the Enlightenment*], Kraków 2004) can be helpful in coursework as well. A similar function is also fulfilled by Janusz Sowiński's *Polskie drukarstwo. Historia drukowania typograficznego i sztuki typograficznej w Polsce w latach 1473–1939* [*Polish Printing: A History of Typographic Printing and Typographic Art in Poland, 1473–1939*] (Wrocław 1988 and 1996). Regrettably, these important and useful publications no longer fully reflect our current knowledge, and it is certainly a matter of some urgency to develop a textbook of the history of the printed book in Poland for the students of bibliography and information science, as well as of related disciplines.

One hotly discussed issue was the origin of printing art in Poland. The discussion was sketched and its findings were critically assessed by Kawecka-Gryczowa in 1975 (1975). The debate revolved not only around where the first press was located and what it produced, but also around the printers involved. By scholarly consensus, Cracow was considered to have been the cradle of Polish printing, and the research on Kasper Straube as the first printer and a pioneer of printing art in Poland (though not an uncontested one) was encapsulated in a paper published in the first volume of *Drukarze dawnej Polski* [*Printers in Poland of Old*] (Wrocław 1983). A competing account was proposed by Eliza Szandorowska, who claimed that the Cracow printing house had had a predecessor or a contemporary counterpart in the workshop of the 'Typographer of Pope Leo I's sermons,' in all likelihood located in Chełmno and run by the Brethren of the Common Life, who had arrived there from the Low Countries. Despite a criticism of this hypothesis offered by Anna Lewicka-Kamińska, who herself picked Wrocław, Szandorowska restated her position and provided further arguments to substantiate it (Szandorowska, 1993). Nevertheless, until new sources concerning this issue appear, it will continue to stir doubt and perhaps spark further hypotheses.

The beginnings and achievements of 15th-century printing in Silesia were exhaustively described in the studies of Bronisław Kocowski and Marta Burbianka, whereas printing houses situated in Pomerania were extensively researched by Zbigniew Nowak, who first presented his findings in an in-depth study on the inception and first fruits of typographic art in the region, which he re-published in a revised and extended form as part of a collection of essays on the history of book culture in Ducal Prussia years later.

The beginnings of Cyrillic printing in Cracow have also attracted interest from Polish and international scholars. The work of Polish and Soviet researchers in this field was analysed by Kawecka-Gryczowa, and her work was complemented by Szczepan Karol Zimmer's study (*The Beginning of Cyrillic Printing, Cracow, 1491*, New York 1983) and its critical discussion by Jan Pirożyński.

The history of printing is to a large extent the history of typographic houses. Undoubtedly, a collected volume titled *Drukarze dawnej Polski* [*Printers in Poland of Old*] (vols. 1, 3–4, nos. 5–6, Wrocław, Kraków, Warszawa 1959–2001) stands out as one of the paramount achievements in this respect. The project was initiated by Kawecka-Gryczowa, whose idea behind it was to present 'as fully as possible the kind of writing that came off the printing presses, the circle of authors, the publishing dependence or autonomy of the press owners and even, in a long-term perspective, the readers of the books produced' (Kawecka-Gryczowa, 1962). The project appears to have been concluded, even though the volume designed to discuss printing houses in Silesia is missing. Given that the territory was long outside the borders of the Polish state, this reasoning seems well-grounded. However, because of the mutual contacts and interactions of the book, its people and its institutions

in adjacent areas, it would make a lot of sense to develop a volume corresponding to the others in the series, all the more so because the presence of the Polish book in Silesia has been relatively comprehensively researched. Some findings in this respect until the mid-1970s were compiled in conference proceedings following the event held to celebrate the 500th anniversary of the Polish printed word in this area (Wrocław 1978). The issue was also addressed in studies by Aleksandra Mendykowa (*Kornowie [The Korn Family]*) (Wrocław 1980), *Dzieje książki polskiej na Śląsku [The History of the Polish Book in Silesia]* (Wrocław 1991) and a series of works dedicated to printing art in various towns and to respective printing houses.

The historiographic literature on the printing workshops that operated on the territory of the old Commonwealth is relatively extensive. Some of the printing hubs (e.g. Torun and Cracow) have been described in separate studies, but most of the available publications examine the entirety or selected aspects of the typographic work of individual presses. Many of them call for in-depth monograph studies, and a valuable point of reference in this respect is provided by the research carried out by Janina Dobrzyniecka and Józef Szczepaniec on the printing press of the Jagiellonian University and Jan Potocki's Warsaw-based Free Printing House (Polish: *Drukarnia Wolna*). The study of the latter particularly stands out as it not only relates the workshop's activities, but also contains a bibliography of its publications, documents its technical equipment and the kinds of paper it used along with the watermarks and includes a source annex.

The fall of the Polish state at the end of the 18th century and the onset of an entirely new political, social and cultural conjuncture for publishing operations as determined by the partitioning empires profoundly affected this aspect of production. New inventions were another change factor as they greatly ameliorated publication processes. These developments became even more pronounced after Poland regained independent statehood and, later, in the wake of political transformations after the end of the Second World War. The general tendencies in publishing in various timeframes were presented, among others, by Maleczyńska, Henryk Hollender, Janusz Kostecki, Witold Adamiec and Janet Zamroczek. Elżbieta Słodkowska focused on identifying and investigating the conditions for the production and distribution of publications in the Kingdom of Poland⁴ between 1815 and 1830. Changes of Warsaw's publishing market in the period of partitions and the rise of publishers as a new occupational and social group were examined by Marianna Mlekicka (*Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów [Book Publishers in Warsaw under the Partitions]*, Warszawa 1987). Research was also devoted to organisational and technical changes in printing companies (e.g. Stefan Lewandowski's *Poligrafia warszawska 1870–1914 [Printing in Warsaw, 1870–1914]*, Warszawa 1982).

⁴ Translator's note: Also known as the Congress Kingdom.

Publications by Artur Jazdon (*Polski ruch wydawniczy w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1831–1862* [*Polish Publishing in the Grand Duchy of Poznan, 1831–1862*], Warszawa 1990; *Wydawcy poznańscy 1815–1914: kształtowanie środowiska i repertuaru wydawniczego* [*Poznan-based Publishers, 1815–1914: The Development of the Publishing Community and Repertoire*], Poznań 2012) have provided a relatively thorough inquiry into and a picture of a variety of developments in publishing in the Grand Duchy of Poznan and the city of Poznan itself in the partition period. Various aspects of the history of the book and publishing in Silesia under Prussian rule have been addressed in the works of Elżbieta Gondek (e.g. *Rynek książki na Śląsku pod panowaniem pruskim w XIX w.* [*The Book Market in Silesia under Prussian Rule in the 19th Century*], Katowice 2001). Multiple scholars have studied related issues in the Austrian part of the Polish territory and in doing so paid attention not only to the development of the publishing repertoire and the contribution of writers-publishers to it, but also to the technical aspects of printing activities (in particular Maria Kocójowa, *Krakowski świat książki doby autonomii galicyjskiej (kształtowanie nowego modelu w latach 1867–1882)* [*The Cracow World of the Book in the Age of Galician Autonomy (the Development of a New Model between 1867 and 1882)*], Kraków 1990; Anna Aleksiewicz, *Drukarstwo w Rzeczypospolitej Krakowskiej i Galicji Zachodniej w latach 1815–1860* [*Printing in the Republic of Cracow and West Galicia, 1815–1860*], Wrocław 1976, and *Historia drukarstwa Galicji Wschodniej w latach 1815–1860* [*Printing in Eastern Galicia, 1815–1860: A History*], Wrocław 1992; Anna Gruca, *Nakładem własnym... Autorzy jako wydawcy swoich prac w Krakowie w dobie autonomii galicyjskiej* [*Self-Published by... Writers as Publishers of their Works in the Times of Galician Autonomy*], Kraków 2007).

The landscape of Polish publishing would not be complete without explorations of the activities of printers and publishers in exile. This issue has been extensively studied by Andrzej Kłossowski (e.g. *Na obczyźnie. Ludzie polskiej książki* [*In Exile: Polish Book People*], Wrocław 1984). This research has also been taken up by Hanna Batorowska (*Jan Nepomucen Bobrowicz: polski wydawca i księgarz w Saksonii w czasach Wielkiej Emigracji* [*Jan Nepomucen Bobrowicz: A Polish Publisher and Bookseller in Saxony in the Age of Great Emigration*], Kraków 1992) and Jacek Kuszłejko (*Książka polska w Rosji na przełomie XIX i XX wieku* [*The Polish Book at the Turn of the 19th Century*], Warszawa 1993).

Scholarly attention has also been attracted by the development of Cyrillic printing. Projects were launched to inventory prints pressed with Cyrillic type, and more in-depth studies on the book for Orthodox and Uniate readers were undertaken. Paramount contributions in this respect were made by Maria Błońska's research (1993) and Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew, who investigated the typographic output of printing houses operating in the Great Duchy of Lithuania be-

tween the 16th and the 18th century. The papers devoted to printing houses that catered to the needs of the Ruthenian community included in volumes five and six of *Drukarze dawnej Polski* [*Printers in Poland of Old*] were importantly complemented by a collection of studies on Orthodox publishing houses. Research into Greek printing was carried out by Janina Czerniatowicz ('Rola drukarstwa greckiego w rozwoju piśmiennictwa naukowego w Polsce do połowy XVII wieku. Kraków, Zamość' ['The Role of Greek Printing in the Development of Research Writing in Poland until the mid-17th Century: Cracow and Zamość'], Wrocław 1976).

Jewish community enjoyed more favourable conditions for printing pursuits on the Polish territory than was the case in many other countries. Numerous more or less efficient workshops pressed prints in Hebrew and Jewish languages. The earlier legacy of the historiography of Jewish printing was used in the volumes of *Drukarze dawnej Polski* [*Printers in Poland of Old*]. However, the papers on this theme published in the volumes at the turn of the 1950s no longer reflect the current status of research. Gaps have been filled by the studies of Krzysztof Pilarczyk, who not only added much to the register of these prints, but also explored their functions and uses (*Talmud i jego drukarze w Pierwszej Rzeczypospolitej* [*The Talmud and Its Printers under the First Republic*], Kraków 1998). Many research questions concerning this phenomenon in the 19th and 20th centuries still remain unanswered. As yet, no complete and integrated picture has emerged from partial studies that covered regions or cities (such as Silesia and Lublin) and individual workshops. If some attempts have been made to inventory Jewish prints in library holdings, they have been rather few.

Issues concerning the history of music printing have been relatively well researched and described, particularly regarding the early modern period. Seminal work in this respect was done by Maria Przywecka-Samecka, whose research investigated the relevant production of typographic workshops both in Poland and abroad (e.g. *Drukarstwo muzyczne w Europie do końca XVIII wieku* [*Music Printing in Europe until the End of the 18th Century*], Wrocław 1987; *Rozwój drukarstwa muzycznego w Niderlandach (XVI–XVIII w.)* [*The Development of Music Printing in the Low Countries (16th–18th Centuries)*], Wrocław 1989; *Dzieje drukarstwa muzycznego w Polsce do końca XVIII wieku* [*The History of Music Printing in Poland until the End of the 18th Century*], Wrocław 1993). Developments in 16th-century European music culture in conjunction with Johannes Gutenberg's invention of movable-type printing were explored in-depth in a study by Paweł Gancarczyk (*Muzyka wobec rewolucji w druku. Przemiany w kulturze muzycznej XVI wieku* [*Music and the Revolution in Print: Transformations in 16th-Century Musical Culture*], Toruń 2011).

Music publishing in the Kingdom of Poland until the fall of the January Uprising has been equally extensively studied, with Wojciech Tomaszewski being

the major researcher in this field. His historical investigations of music editing between the last quarter of the 18th century and 1865 yielded multiple papers and a book titled *Warszawskie edytorstwo muzyczne w latach 1772–1865* [*Music Editorship in Warsaw, 1772–1865*] (Warszawa 1992), in which he discussed both the production and the distribution of printed music. His studies also encompassed these practices beyond the capital city. As his other accomplishment, he produced an inventory of printed music of the first half of the 19th century (*Bibliografia druków muzycznych 1800–1850* [*Printed Music: A Bibliography, 1800–1850*], Warszawa 1992).

Research has also been conducted on political, social, religious and economic developments and factors that formatively affected the structure and nature of publishing production. One such factor was censorship, whose scope and degree of restrictiveness were determined by the policies of governments and ecclesiastical authorities of various religions and denominations. Censorship in early modern Poland was primarily studied by Buchwald-Pelcowa, whose erudite works, underpinned by extensive sources and the literature, basically have not left much to study in this respect, with her central book being *Cenzura w dawnej Polsce. Między prasą drukarską a stosem* [*Censorship in Early Modern Poland: Between the Printing Press and the Stake*] (Warszawa 1997). The issues of control, rights to release certain publications and securing optimal conditions for printing activities also comprise printing privileges, which have been studied in particular by Maria Juda in *Przywileje drukarskie w Polsce* [*The Printing Privileges in Poland*] (Lublin 1992).

The legal systems of the partitioning empires (Prussia, Russia and Austria), which came in force on the Polish territories after the fall of the Polish-Lithuanian Commonwealth, radically changed the situation of publishing institutions. Each of the states used different forms of censorship, and their strictness varied as well. The policies implemented by the Prussian state in this respect in Greater Poland have been portrayed by Grzegorz Kucharczyk in *Cenzura pruska w Wielkopolsce w czasach zaborów 1815–1914* [*Prussian Censorship in Great Poland in the Partition Period, 1815–1914*] (Poznań 2001), where attention is paid both to the international facet of censorship and to censorship that targeted Polish aspirations for independence and Polish symbols, as well as focusing on religious issues, including anti-Judaic and anti-Semitic publications. These themes have also been addressed by other authors, for example, Bronisława Woźniczka-Paruzel ('Pruska cenzura wobec problematyki politycznej i społecznej w polskim piśmiennictwie Prus Zachodnich 1848–1914' ['Prussian Censorship vis-à-vis Political and Social Themes in Polish Writings in West Prussia, 1848–1914'], Toruń 1992).

Censorship in the Russia-ruled part of Poland has been examined in multiple studies by Janusz Kostecki. His research focused on the imports and circulation

of Polish-language publications in this area between 1865 and 1904 (e.g. *Granice wolności słowa w zaborze rosyjskim w latach 1865–1904. Wykaz publikacji polskojęzycznych zakwestionowanych oraz dopuszczonych do obiegu przez carską cenzurę zagraniczną* [*Limits to the Freedom of Expression in the Russian Partition, 1865–1904: A List of Polish-Language Publications Questioned and Allowed into Distribution by the Tsarist Foreign Censorship*], vols. 1–3, co-authored with Małgorzata Rowicka, Warszawa 2006; *Trudny proces przenikania. Carska cenzura zagraniczna wobec importu publikacji w języku polskim w latach 1865–1904* [*The Difficult Process of Infiltration: The Tsarist Foreign Censorship of Imported Publications in Polish, 1865–1904*], Warszawa 2011). Kostecki's research has also resulted in editions of source materials, particularly those related to newspapers (*Prasa Królestwa Polskiego w opinii władz cenzury rosyjskiej: dokumenty* [*Russian Censorship's Views on Newspapers in the Kingdom of Poland: Collected Acts and Records*], co-authored with Marek Tobera, Warszawa 2013). The censorship activities of the Tsarist regime have also been explored by Henryk Bałabuch (*Nie tylko cenzura: prasa prowincjonalna Królestwa Polskiego w rosyjskim systemie prasowym w latach 1865–1915* [*Not Only Censorship: Provincial Newspapers of the Kingdom of Poland in the Russian Press System, 1865–1915*], Lublin 2001).

Related issues in the Austria-ruled part of Poland have been analysed in the studies of Aleksiewicz, whose research mainly focused on Lviv (2000, 2005). She also included the themes of censorship in her above-cited books on the history of printing in Galicia. The related issues have been touched by the authors of more general studies on book culture in this area.

The socio-political changes in Poland in the aftermath of the Second World War resulted in considerable restrictions on the freedom of expression. The policies and the extent of interventions of the state authorities in the operations of the publishing market in the period of the formation of the new system are presented in Stanisław Adam Kondek's studies: *Władza i wydawcy: polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949* [*Government and Publishers: Political Factors in Book Production in Poland, 1944–1949*] (Warszawa 1993) and *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955* [*The Paper Revolution: The Official Book Circuit in Poland, 1948–1955*] (Warszawa 1999). The usefulness of the reports issued by the Main Office for the Control of the Press, Publications and Public Performances (Polish: Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk) for research is borne out by Dariusz Jarosz's study of the report for 1968. Collections of sources have also been published, documenting censorship focused not so much on the publication of new titles as on withdrawing some existing works from circulation (*Cenzura w PRL. Wykaz książek podlegających niezwłocznemu wycofaniu 1 X 1951 r.* [*Censorship in the Polish People's Republic: A List of Books to Be Immediately Withdrawn, 1 October 1951*],

Wrocław 2002). Researchers have also attended to censorship in various groups interested in publishing their works.

Restrictions on the freedom of the printed word triggered the emergence of independent publishing. Its invaluable role in offering access to publications prohibited by the political authorities has repeatedly been underscored in multiple studies, including those that appeared in the challenging times of martial law. The anti-communist standpoint of independent publishing has been highlighted along with its importance in promoting a fuller understanding of the writing culture in the decline period of popular sovereignty in Poland (e.g. studies by Stanisław Siekierski and Jan Golec).

The history of printing and publishing comprises the history of the book itself as a product of the work of the printer and the publisher, especially regarding the book's editorial and typographic aspects. Researchers have attended both to editorial features of the book and to its various types, as well as to an array of elements that make up the so-called archaeology of the book. The development of the compositional features of the 15th-century printed book was studied by Juda, and the literary peritexts (Polish: *rama wydawnicza*) of old prints were researched by Renarda Ocieczek. By introducing this concept to scholarly discourse, she made front and back matter an object of interest to both the historians of book culture and literary scholars. The editorial and typographic design of the literary book in the 19th and 20th centuries has been thoroughly studied by Janusz Dunin (*Rozwój cech wydawniczych polskiej książki literackiej XIX–XX wieku [The Development of Editorial Aspects of the Polish Literary Book in the 19th and 20th Centuries]*, Łódź 1982), and Alicja Matczuk has examined Polish humanities and social-scientific bibliographies in this respect (*Polskie bibliografie nauk humanistycznych i społecznych do roku 1989. Historia i metodyka [Polish Bibliographies of the Human and Social Sciences until 1989: The History and Methodology]*, Lublin 2014).

Research has also been carried out to examine elements that make up the archaeology of the old book, in particular those that arose after the invention of movable-type printing. One such element that entered the book structure in the age of incunabula was the title page, a theme investigated by Juda. A printer's mark represents another component unique to the printed form of the book. Reprint editions of printers' and booksellers' marks were supported by the research of Katarzyna Krzak-Weiss, who revealed their remarkable potential for scholarly study (*Polskie sygnety drukarskie od połowy XV do połowy XVII wieku [Polish Printers' Marks from the mid-15th to the mid-17th Century]*, Poznań 2006). Stemmata, that is, verbal-cum-visual compositions with heraldic motifs at the centre, were another characteristic feature of early modern Polish printed books. Given their composite structure, place and role in the old book, they have attracted interest not only from bibliologists but also from historians and literature scholars

(e.g. Franciszek Pilarczyk, *Stemmata w drukach polskich XVI wieku* [*Stemmata in Polish Prints of the 16th Century*], Zielona Góra 1982; Bartłomiej Czarski, *Stemmata w staropolskich książkach, czyli Rzecz o poezji heraldycznej* [*Stemmata in Early Modern Polish Books: Or, on Heraldic Poems*], Warszawa 2012).

Script is an inseparable part of typography. The very invention of Johannes Gutenberg and improvements in the techniques for producing printing types are the focus of various studies, for example of Jan Pirożyński (*Johannes Gutenberg i początki ery druku* [*Johannes Gutenberg and the Beginnings of the Age of Printing*], Warszawa 2002). This branch of research encompasses inquiry into the typographic resources of 16th-century presses that operated in Poland, included in the already mentioned study *Polonia typographica saeculi sedecimi*. Using the typographic method, researchers not only identify the products of these printing workshops but also explore the provenance of script and its characteristic features in respective typographies. Importantly, script is not only a certain set of graphic characters and a system of using them to convey human speech and thought with a view to preserving and transmitting them in time and space; script is also a historical fact. As such, it is subject to a variety of changes prompted by cultural, artistic, social and religious developments and by political, economic and technical factors. It is the context and perspective taken up by Juda in her study of typefaces in early modern Poland (*Pismo drukowane w Polsce XV–XVIII wieku* [*Typefaces in Poland from the 15th to the 18th Century*], Lublin 2001).

The production of Polish printing from the turn of the 19th century to the outbreak of the Second World War was discussed in many studies by Janusz Sowiński. In analysing and assessing this output, Sowiński also examined developments in script. One of the noteworthy issues he explored was the designing of Polish types to reflect the features and attributes of native writing and spelling (especially in *Sztuka typograficzna Młodej Polski* [*The Typographic Art of Young Poland*], Wrocław 1982; Adam Póltawski, *Typograf artysta* [*Adam Póltawski: An Artist and a Typographer*], Wrocław 1988; *Typografia wytworna w Polsce 1919–1939* [*Urbane Typography in Poland, 1919–1939*], Wrocław 1995). Multiple studies on the script authored by Roman and Andrzej Tomaszewski are helpful not only to the theorists but also to the practitioners of printing art (e.g. *Pismo drukarskie* [*Typographic Fonts*], Wrocław 1989; *Leksykon pism drukarskich* [*A Lexicon of Typographic Fonts*], Warszawa 1996). Given the technological changes in the last decades, the collaboratively developed encyclopaedic publication *Współczesne polskie drukarstwo i grafika książki* [*Contemporary Polish Printing and Graphic Book Design*] (Wrocław 1982) has only a historical value today.

Graphic design is an essential component of the editorial design of the book. Research on this issue in the 16th century produced by the mid-1970s was surveyed by Ewa Chojecka, who depicted the style of graphic design, the degree of

its subservience to the printed word, its foreign inspirations and its local solutions. Later studies have basically been minor contributions, somewhat complementing the earlier findings. No such comprehensive study is available for the book in the 17th century, with the existing publications focused either on individual printing hubs or on certain publication kinds, or on respective elements of the book (works by Anna Treiderowa, Alicja Kurkowa and Małgorzata Komza). An analysis and assessment of the aesthetic aspect, including embellishments and illustration materials, of 18th-century prints was offered by Zdzisław Staniszewski.

Studies by Andrzej Banach (*Polska książka ilustrowana 1800–1900* [*The Polish Illustrated Book, 1800–1900*], Kraków 1959) and Janina Wiercińska (e.g. *Sztuka i książka* [*Art and the Book*], Warszawa 1986) have illuminated several aspects of decorative book art in the 19th century, but much more research is needed to fully fathom this issue. Researchers have been greatly engrossed by turn-of-the-19th-century decorative art both in books and in literary and artistic periodicals. In this respect, editions of texts by particular authors or the work of particular artists have been studied, for example, by Katarzyna Kulpińska (*Szata graficzna młodopolskich czasopism literacko-artystycznych* [*The Graphic Design of Young Poland's Literary and Artistic Magazines*], Warszawa 2005), Elżbieta Skierkowska (*Wypiański, artysta książki* [*Wypiański: A Book Artist*], Wrocław 1960) and Komza (*Mickiewicz ilustrowany* [*The Illustrated Mickiewicz*], Wrocław 1987).

An important place in the study of the history and contemporary facets of typographic art and the book as its product belongs to the issue of its proper editorial design. The competent and suitable editorial production of a written work not only affects the aesthetic form of the book but also enhances its informational and communicative value. These issues were studied, among others, by Teodor Zbiński (*Semiotyka książki* [*Semiotics of the Book*], Wrocław 1978) and Karol Głombiowski (*Książka w procesie komunikacji społecznej* [*The Book in the Social Communication Process*], Wrocław 1980). The importance of theoretical and practical issues related to book art in the context of traditional editorship and new electronic technologies is showcased by the collected volume of conference proceedings *Sztuka książki* [*The Art of the Book*], which followed a conference on the art of the book held in Wrocław (Wrocław 2003).

Noteworthy studies have also dealt with the printer's and the publisher's professions.⁵ Occupational organisations of typographers in the second half of the 18th century were explored by Barbara Bogusławska and Józef Szczepaniec, and publishers in reborn Poland were examined by Leon Marszałek. The professional engagement of this occupational group is reflected, among other ways, in the specialised journals. Such journals were studied as an important bibliological

⁵ On the urgent need for such research, see Gondek, 2015.

resource by Hanna Tadeusiewicz (e.g. *Drukarstwo polskie drugiej połowy XIX wieku w świetle fachowych czasopism drukarzy z lat 1872–1900. Problematyka zawodowa i społeczna* [Polish Printing in the Second Half of the 19th Century in the Light of Printers' Specialised Journals, 1872–1900: Occupational and Social Issues], Łódź 1982).

Works examining the editing process of particular publication types have both a practical and a theoretical dimension to them. The needs and demands related in this respect to the science book were pointed out by Czesław Dejnarowicz (*Literatura naukowa — Uczeni — Wydawcy* [Scholarly Literature, Scholars and Publishers], Warszawa 1980). A collaborative project yielded a study on the school book (Warszawa 1980).

This survey of research on the history of publishing in Poland does not cover all the issues this field involves. Nevertheless, it helps identify tasks ahead of the bibliological community.⁶ There is still a need to inventory Polish publishing production, especially between the beginning of the 19th century and 1939. Like any other discipline, the development of bibliological research hinges on editions of sources for the history of publishing in Poland. Encouragement should definitely be given to further work on the processes of book creation and production, on book producers as a social and occupational group and on publishing planning and forecasting in the context of political, social, cultural, religious, technological and other changes. Bibliological research should explore the historical and contemporary scope and nature of the work performed by the book editor-publisher. It appears that studies on the typographic resources of individual workshops, book graphic design and publishing production of written works should seek to establish an aesthetic canon of the Polish printed book at various stages of its development. To develop a comprehensive survey of the history of publishing in Poland is a major goal certainly worth pursuing.

Translated by Patrycja Poniatowska

BIBLIOGRAPHY

- Buchwald-Pelcowa, P. (1975). Badania nad historią polskiej książki drukowanej XV–XVIII wieku. *Przegląd Biblioteczny*, 42(4), 371–390.
- Bułhak, H. (1968). Badania nad dziejami książki polskiej wieków XVI–XVIII w okresie powojennym, cz. 1. *Rocznik Biblioteki Narodowej*, 4, 333–357.
- Czerniatowicz, J. (1976). Rola druku greckiego w rozwoju piśmiennictwa naukowego w Polsce do połowy XVII wieku. Kraków, Zamość. In: Voise W. (Ed.). *Z dziejów polskiej kultury umysłowej w XVI i XVII w.* (pp. 157–225). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

⁶ On research to be done in relation to early modern printing, see Juda 2015.

- Gancarczyk, P. (2011). *Muzyka wobec rewolucji druku. Przemiany w kulturze muzycznej XVI wieku*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Gondek, E. (2015). Zawód drukarza i technologia druku w bibliologii i poza jej zakresem. In: K. Migoń (Ed.). *Teoretyczne zagadnienia bibliologii i informatologii. Studia i szkice* (pp. 53–74). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Juda, M. (2015). Dawne drukarstwo jako aktualne zadanie badawcze. In: K. Migoń (Ed.). *Teoretyczne zagadnienia bibliologii i informatologii. Studia i szkice* (pp. 43–51). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kawecka-Gryczowa, A. (1962). Słowo wstępne. In: S. Grzeszczuk, A. Kawecka-Gryczowa (eds). *Drukarze dawnej Polski. T. 4* (p. VII). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kawecka-Gryczowa, A. (1975). Dzieje drukarstwa w Polsce XV i XVI wieku. Stan badań i postulatory. In: S. Grzeszczuk, A. Kawecka-Gryczowa (eds). *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce* (pp. 9–32). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Korpala, J. (1986). *Krótką historia bibliografii polskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mendykowa, A. (1980). *Kornowie*. Wrocław: Ossolineum.
- Mendykowa, A. (1991). *Dzieje książki polskiej na Śląsku*. Wrocław: Ossolineum.
- Migoń, K. (1984). *Nauka o książce. Zarys problematyki*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Migoń, K. (1993). O nazwie dyscypliny, którą uprawiamy. *Przegląd Biblioteczny*, 61(1/2), 109–113.
- Migoń, K. (2005). Bibliologia — nauka o kulturze książki. *Nauka*, 2, 49–57.
- Mocarski, Z. (1985). *Stan badań polskiego drukarstwa*. Toruń: Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Książnica Miejska im. M. Kopernika.
- Piroyński, J. (1971). Z badań nad drukarstwem XV wieku. *Przegląd nowszych publikacji. Studia Historyczne*, 16(4), 563–577.
- Szandorowska, E. (1993). Jeszcze raz w sprawie 'Drukarza kazań papieża Leona I' (Hain 10015). In: *Z badań nad dawną książką. Studia ofiarowane profesor Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin. Cz. 2* (pp. 37–52). Warszawa: Biblioteka Narodowa 1993.
- Tafiłowski, P. (2014). Rejestracja rękopiśmiennych i drukowanych poloników w zbiorach obcych. *Roczniki Biblioteczne*, 58, 87–100.
- Więckowska, H. (1968). Organizacja, stan i kierunki badań bibliologicznych 1945–1967. *Przegląd Biblioteczny*, 36(1/2), 45–77.
- Woźniczka-Paruzel, B. (1992). Pruska cenzura wobec problematyki politycznej i społecznej w Polskim piśmiennictwie Prus Zachodnich 1848–1914. In: S. Kalemka (Ed.). *Studia z dziejów polskiej myśli politycznej*, vol. 5, *Dążenia do niepodległości Polski a ocena rządów zaborczych w XIX wieku* (pp. 157–185). Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Wójcicka-Hoskins, J. (1973). *Early and Rare Polonica of the 15th–17th Centuries in American Libraries: A Bibliographical Survey*. Boston: G.K. Hall.
- Zychowiczowa, M. (2009). Centralny katalog starych druków Biblioteki Narodowej — bez przyszłości?. *Roczniki Biblioteczne*, 53, 187–203.
- Żbikowska-Migoń, A. (1985). Wydawnictwa źródłowe do dziejów książki w Polsce. Stan i potrzeby. *Studia o Książce*, 15, 39–52.

MARIA JUDA

**POLISH RESEARCH ON PUBLISHING IN POLAND
BETWEEN 1945 AND 2015: THEMES, LEGACY
AND IMPLICATIONS FOR FURTHER RESEARCH**

Summary

The history of publishing in Poland encompasses many issues associated with the emergence and dissemination of printed books. Of fundamental significance to the study of these issues are the records of the publishing output: while we have nearly complete, though still underexamined, records of this output for the period from the 15th to the 18th century, documented in bibliographies and catalogues, the situation is worse when it comes to the 19th and 20th centuries, until the outbreak of the Second World War. In this respect, what we need is not only a continuation, but a radical intensification of bibliographic work. This concerns works published in the Latin, Cyrillic, Hebrew and Greek scripts, as well as musical notation. Polish book scholars have devoted a lot of attention to the beginnings of printing in Poland. The historiography concerning various typographic workshops located in the former Polish-Lithuanian Commonwealth is rich; however, it still requires further extensive studies. Scholars have also been interested in phenomena influencing the content structure of printed publications, such as publishing privileges (in the former Polish-Lithuanian Commonwealth), censorship and restrictions imposed by the partitioning powers and later by Poland's communist authorities, as a result of which Polish publications had to be printed abroad and an independent publishing movement emerged. The scholars' research interests have also focused on books as products of printers and publishers and on the publication of written works. Scholars have examined both the various components of the book (title page, printer's signet, stemmata, etc.) and its editorial composition as a whole. Their undoubted achievements in the studies of the history of publishing in Poland are significant, yet in many areas they need to be continued and expanded (one important task is the edition of sources for the study of the history of Polish publishing) and to investigate the phenomena that stem from developmental tendencies in modern book studies.

ANNA GRUCA

ORCID: 0000-0001-6530-9779

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

BOOK STUDIES IN POLAND AFTER THE SECOND WORLD WAR*

The book as a research field of bibliology. The problem of determining its features and qualities. The types of books attracting the most interest of bibliologists (children's books, science books, popular books). Works on individual book types. Works from the borderline of bibliology and other academic disciplines.

KEY WORDS: book studies, book structure, book typology

All the post-1945 studies that have sought to offer a comprehensive account and assessment of Polish bibliology¹ have followed a certain pattern. Their authors have discussed the work done in various bibliological subdisciplines, whereby handwritten books and printed books were approached separately. Surveys of research findings in the history of papermaking, printing, bookselling, libraries and reading practices have been produced. Some authors have also devoted attention to theoretical issues, in doing which they have offered appraisals of the entire research field of bibliology. Of course, this is a legitimate approach as it helps establish which of the disciplines of bibliology experience the most robust development, which themes predominate, and which issues invite less interest from scholars. Chronological theme-focused surveys show which epochs in the history of the book are studied with heightened attention and which tend to be less thoroughly depicted

* Editor's note: This paper is a translation of a slightly modified and revised version of the article 'Badania nad książką i jej rodzajami w Polsce po II wojnie światowej' originally published in volume 60 of *Roczniki Biblioteczne*.

¹ Translator's note: throughout this paper, 'bibliology' is used to denote the science of books and not the study of the Bible.

(Buchwald-Pelcowa, 1974; Bułhak, 1968; Lech, 1974; Słodkowska, 1978).² There is another lens through which one can examine bibliological research. It is widely accepted that, as its object, bibliology attends to ‘the book, understood both as a single item and as an idea or a set of books’ (Migoń, 2004). Today, there is also a consensus (one that would hardly have been taken for granted by some theorists who developed their concepts at the onset of bibliology as an autonomous discipline) that bibliology covers both the material dimension and (certain aspects of) the content of the book, which are believed to form a whole. Given this, the typology of the book, its structure, its various kinds and their history should take a prominent position in bibliological research. My aim in this paper is to establish whether and, if so, to what extent these themes can be found in the work of Polish bibliology after the Second World War. My research corpus has been compiled on the basis of *Polska Bibliografia Bibliologiczna* [*The Polish Bibliological Bibliography*] (previously *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce* [*The Bibliography of Bibliography and Book Studies*]). The data collection was somewhat impeded by the fact that this bibliography, both in its printed version and as an electronic database, only covers writings produced by 2013. Data about the works published later were also sourced from *Przewodnik Bibliograficzny* [*A Bibliographic Guide*] (Urzędowy Wykaz Druków), *Bibliografia Zawartości Czasopism* [*The Bibliography of Periodical Content*] and the current *Bibliografia Historii Polskiej* [*Bibliography of Polish History*]. *Polska Bibliografia Bibliologiczna* [*The Polish Bibliological Bibliography*] mainly registers the publications on the themes under discussion in the section on ‘Disciplines and Types of Publications.’ Importantly, this paper examines studies that offer a historical perspective on printed books and their kinds. While there are numerous studies on the contemporary book, they as a rule explore the presence of its various kinds on the publishing market: in the repertoire of individual publishers and/or in the stock on offer in bookshops. The primary focus here is on publications on bibliology, though works investigating other fields but offering findings of interest to bibliologists are also cited as potentially helpful in or inspiring book-studies research. This survey of the literature on research on individual book types begins with the publications devoted to the components and typology of the book in an attempt to determine distinctive features of types of books. Subsequently, attention is given to studies on various kinds of

² Volume 12 of *Studia o Książce* [*Book Studies*] contained papers read at the conference *Stan i perspektywy badań księgoznawczych w Polsce* [*Book Studies Research in Poland: State of the Art and Future Perspectives*] (Karpacz, 22–27 November 1979), which addressed theory (Krzysztof Migoń), history of the publishing movement (Elżbieta Słodkowska), editorship (Jan Trzynałowski), the history of library and librarianship (Zofia Gaca-Dąbrowska), bibliophilism (Stanisław Jerzy Gruczyński) and reading practices and their history (Kazimiera Maleczyńska, Teresa Radwan-Wińska).

the book, in particular the science book, the children's and young adult book and the popular book, which stand out in terms of quantity. Thereby various aspects of research in this area are foregrounded. Finally, other-than-bibliological publications are surveyed in which issues related to respective book types are addressed.

1. Studies on the typology of the book, its structure and respective components have not been frequent. To start with, the fundamental publications have been *Encyklopedia wiedzy o książce* [*The Encyclopaedia of the Knowledge of the Book*] (Wrocław 1971) and *Encyklopedia książki* [*The Encyclopaedia of the Book*] (Wrocław 2017). The subject index of the former does not include a separate section for 'The Morphology of the Book,' and readers are referred to the 'Editorial Issues,' where the subsection on 'Publications' contains related entries under 'Morphology' and 'Forms.' In the section on 'Bibliology,' the 'Kinds, Genres and Types of Writing' subsection comprises entries on various forms of the printed book. The latter encyclopaedia comprises an entry on 'The Book: Structure and Morphology.' Besides, its individual entries also depict characteristic features of various kinds of books.

Issues concerning component parts of the book have been addressed in textbooks for various levels of librarian education and training: for example Henryk Dubowik's *Książka i czasopismo współczesne* [*The Contemporary Book and Periodical*] (Warszawa 1976), Ksawery Świerkowski's *Morfologia książki* [*The Morphology of the Book*] (Warszawa 1954) and, more recently, Stanisław Adam Kondek's *Zagadnienia wydawnicze i księgarskie* [*Publishing and Bookselling: Selected Issues*] (Warszawa 2010). An extensive chapter on authorship by Janina Pelc was included in *Bibliotekarstwo naukowe* [*Research Librarianship*], edited by Adam Łysakowski (Warszawa 1956).

The structure and kinds of the book have also been examined in some studies authored by theorists of bibliology, whose discussions of their disciplinary object addressed the morphology of the book. These themes appeared in *Teoria bibliografii w zarysie* [*The Theory of Bibliography: An Outline*] (Wrocław 1951) by Stefan Vrtel-Wierczyński, one of the precursors of modern bibliology, where he offered divisions of books based on various criteria and discussed component parts of the book. Considerable attention to the typographic design and graphic composition was paid by Karol Głombiowski in his major work, *Książka w procesie komunikacji społecznej* [*The Book in the Social Communication Process*] (Wrocław 1980), which showed these elements of the book to be interconnected with its function. The structure of the book in terms of its involvement in social communication has also been investigated by Radosław Cybulski. In *Książka współczesna. Wydawcy — rynek — odbiorcy* [*The Contemporary Book: Publishers, the Market, Readers*] (Warszawa 1986), he drew on the place and role of the book in the process of social communication to analyse its component parts by

nine orders, which he understood as ‘an ensemble of selected elements of the book geared to fulfilling predefined functions in the process of its use.’ Slightly earlier, the relevance and structure of the book were tackled by Cybulski in his paper on ‘Struktura i właściwości książki’ [‘The Structure and Properties of the Book’] (*Studia o Książce*, vol. 14, 1984). If Cybulski focused on the contemporary book, the historical development of the properties of the book were analysed by Janusz Dunin in *Rozwój cech wydawniczych książki literackiej* [*The Development of Editorial Traits of the Literary Book*] (Łódź 1982; 2nd ed. Łódź 2018), the first Polish book to comprehensively discuss the development of multiple book components, such as the title page, the internal organisation apparatus, the cover and the dust jacket. Although Dunin focused on the literary books, many of his findings, for example, his insights into how the title page evolved in the 19th century, were generally applicable and could be extended onto any kind of the book. Changes in the respective elements of the book over certain timeframes have not attracted a lot of scholarly interest (the few examples include Maria Juda’s *Karta tytułowa staropolskiej książki drukowanej* [*The Title Page of the Printed Books in Early Modern Poland*], 2002 and Anna Gruca’s *Poświęcenie pisem drukowanych zwyczaj wprowadził... Drukowane dedykacje okresu zaborów* [*Dedicating Printed Writings Has Become a Custom...: Printed Dedications in the Partition Period*], Kraków 2021). The formal features of various book types are as a rule discussed when depicting their repertoires or the repertoires of respective publishers. Dunin’s body of work also includes an interesting text on the function of book covers and dust jackets, which was published in the collected volume titled *Sztuka książki. Historia – teoria – praktyka* [*The Art of the Book: History, Theory, Practice*] (Wrocław 2003). In his chapter, he defined the function of the cover and the dust jacket, possibly inspiring other researchers’ further studies. Katarzyna Szcześniak has referred to this contribution to show research opportunities afforded by investigating the cover from the viewpoints of editorship and communication science, and as a work of art and an object of graphic design. The most comprehensive historical study of the Polish book cover was offered by Jan Straus in two volumes of his *Teraz okładka!* [*Book Cover Now!*] (Warszawa 2021), where he depicted the stages in the development of the Polish book cover, its kinds and the work of distinguished book artists from the early 19th century to 1939. Besides the cover and the dust jacket, the book illustration is an element of the book structure studied today by bibliology and other scholarly disciplines. However, this is in and of itself a complex issue that deserves a separate study of its own.

Ideas about the necessity to link the content of the book to its external form were surveyed by Elżbieta Jamróz-Stolarska in her 2009 paper titled ‘Architektura książki jako problem badawczy’ [‘The Book Architecture as a Research Problem’]. Another perspective on the typographic design of the book was proposed by Ewa

Repucho, who discussed it as a determinant of the book's identity in 2014. Issues of the book typographic design were also tackled in the collected volume *W poszukiwaniu odpowiedniej formy* [*In Search of a Proper Form*] (Wrocław 2012), the subtitle of which indicated that its contributions aimed to show 'the role of publishers, typographers, artists and technology in book production.' The chapters discuss various elements of the book (covers, illustrations, etc.), their functions and features of various types of the book (artistic, children's and young adults) in both historical and present-day contexts.

Besides, the structure, elements and internal order of the book have also been addressed in textbooks for typographers and book designers, such as Andrzej Tomaszewski's *Architektura książki* [*Book Architecture*] (Warszawa 2011) and Filip Trzaska's *Podstawy techniki wydawniczej* [*Basics of the Publishing Technique*] (2nd ed., Warszawa 1987).

2. Bibliologists also seek to define characteristic features of respective book kinds which help accurately identify them and unambiguously link them to certain repertoires. This particularly concerns science, children's and young adult, and popular books.

Researchers of both the old and contemporary science book have grappled with the problem of pinpointing its properties. They highlight that criteria are rather vague in this respect.³ Krzysztof Migoń explains that this challenge stems from difficulty in defining the very notions of 'science' and 'the book.' His article titled 'Historyczna typologia książki naukowej' ['The Science Book: A Historical Typology'], where he cites categorizations offered by various authors, can provide a starting point for researchers of other book kinds since, drawing on Alisa Bielewicka, Migoń outlines the general criteria of book typology in his argument (Migoń, 1986). Terminology problems precluding any fixed typology of the science book were pointed out by Leon Marszałek in *Edytorstwo publikacji naukowych* [*The Editing of Research Publications*] (Warszawa 1986), where he also discussed various kinds of research publications.

Difficulty in conclusively defining the science book prompts scholars who study it to begin their discussions by specifying what they mean by the term. Concomitantly, they offer more or less exhaustive typologies of the science book, as exemplified by Anna Żbikowska-Migoń's *Książka naukowa w kulturze polskiego Oświecenia* [*The Science Book in Polish Enlightenment Culture*] (Wrocław 1977).

The science book has a specific typographic design, an issue also addressed in publications by Żbikowska-Migoń (*Książka naukowa* [*The Science Book*] and a separate paper). Irena Rapacka has discussed the issue in the context of the

³ Authors discussing aspects of the science book first seek to define their research object, whereby they emphasise the ambiguity of the term; see e.g. Korczyńska-Derkacz, 2006.

earlier epoch, and Henryk Żeligowski has examined it in the contemporary book, associating it with the communicative effectiveness of the science book. For his part, Jan Kuźma has specifically focused on the illustration as one aspect of the structure of the science book.

The popular book, with the book for the people as its specific subtype, is another book kind that has its distinctive readership and external form. Similarly, efforts have been made to capture the defining features of the genre, with Gruca's work standing as the most substantial contribution to the discussion. In the literature, the two kinds are sometimes equated and the terms 'the book for the people' and 'the popular book' tend to be used interchangeably. As Dunin observes, literature for the people comprises two trends: 'the spawn of utility' and 'the spawn of scandal.' The former encompasses publications that aimed to educate the rural population, and the former includes those that attracted readers by sensational and scandalous themes. The line between the two trends tended to blur, as noted by Dunin (1965). The popular book, including the book for the people, boasted a characteristic content. Because popular literature produced its typical genres, the terms 'popular book' and 'popular literature' are often treated as mutual equivalents, as illustrated by Józef Szocki's works, for example, *Literatura popularna dla ludu na przykładzie Wydawnictwa Ludowego 1882–1920* [*Popular Literature for the People: The case of Wydawnictwo Ludowe, 1882–1920*] (Kraków 1994).

The children's and young adult book is primarily defined by its implied readership and also by its external form, which is affected by the former criterion. Specific features of the children's book were depicted by Michał Zając in *Promocja książki dziecięcej. Podręcznik akademicki* [*The Promotion of Children's Books: A University Textbook*] (Warszawa 2000) on the basis of Cybulski's system of the nine orders of the book that determine its material form. Elements of the children's book were also described by Irena Socha in 'Kształtowanie się cech wydawniczych polskiej książki dla młodego odbiorcy' ['The Development of Editorial Features of the Polish Book for a Young Readership'], a paper from 2002 in which she examines an array of editorial features, such as the author, the information inscribed in the book, the source of the text, the sender's intentions, the aims and the addressee, which make it possible to recognise a publication as a children's book. Socha has also discussed the children's book as a research object ('Przykładne, użyteczne, zabawne'. *O polskich książkach dla młodego odbiorcy na Śląsku w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku* [*Exemplary, Useful, Amusing: On Polish Books for a Young Readership in Silesia in the Second Half of the 19th and the Early 20th Century*], Katowice 2001). Even if Socha's focus is on the books in Silesia, some of her findings are certainly universally applicable. An analogous issue was explored in the context of the contemporary books by Jadwiga Konieczna in her paper 'Współczesna książka dziecięca — nowe zjawisko

kulturowe i nowy obiekt badawczy' ['The Contemporary Children's Book: A New Cultural Development and a New Research Object'] from 2007, where she examined changes in the textual layer and the external form of the children's book. The same process as impacted by new media was described by Zajac in 2010.

3. Most of the studies focused on book kinds are devoted to the children's book and the science book, but only very few of them comprehensively discuss a given book type within a given historical timeframe, depicting its external and content-related features, categories and repertoires. Mentioned above, Żbikowska-Migoń's study holds a special place in the literature on the science book as it offers a holistic account of the presence of the science book in Poland in the Enlightenment. Żbikowska-Migoń investigated the conditions and volume of production (at various publishing centres and for various publishers), discussed the ways of publicising and disseminating the science book and studied its utilisation. In comparison, the science book of other historical epochs still remains underexamined. Nevertheless, there are studies on the issues related to the publishing and dissemination of the science book. The science book has also been examined as part of the publishing repertoire in various periods and places. For example, a series of papers produced by Magdalena Kwiatkowska between 2003 and 2007 described the science book on offer in Warsaw and provincial towns of the Kingdom of Poland⁴ in the 19th century, and Anna Aleksiewicz's study investigated this issue in the Austrian partition. Besides, Kwiatkowska has also analysed the dissemination of the science book. Subscription as one of its channels in the first half of the 19th century has been presented by Anna Dymmel, while Andrzej Mężyński has addressed the funding of the science book as a variety of 19th-century patronage.

There are also publications on individual types of the science book, epitomised by Żbikowska-Migoń's study of the academic dissertation. The volume on *Staropolskie kompendia wiedzy* [*Early Modern Polish Compendia of Knowledge*] (Warszawa 2009) is a notable example because, while it approaches the issue from the standpoint of literary history (the book is part of the *Polish Early-Modern Paraliterary Texts* series), it depicts concrete examples of such publications and offers a wealth of precious information relevant to bibliological research. Opening the volume, Jan Okoń's chapter titled 'Kompendium — czy tylko wiedzy? Wstęp do typologii gatunku' ['Compendium of Knowledge and Beyond: An Introduction to the Typology of the Genre'] is especially interesting in this respect. It outlines the historical development of book forms such as dictionaries and encyclopaedias, which while resulting from the advancement of knowledge, are also supposed to make this knowledge accessible.

⁴ Translator's note: Polish: *Królestwo Polskie*, known also as the Congress Kingdom.

Likewise, there are more studies on detailed issues in the children's and young adult book than comprehensive surveys of it in particular historical periods. Some exceptions include Dunin's monograph titled *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci* [*Books for Children Good and Naughty*] (Wrocław 1991), which depicts the form, content and current tendencies of the children's book, and Socha's already cited book *'Przykładne, użyteczne, zabawne'. O polskich książkach dla młodego odbiorcy na Śląsku w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku* [*Exemplary, Useful, Amusing': On Polish Books for a Young Readership in Silesia in the Second Half of the 19th and the Early 20th Century*] (Katowice 2001). The children's and young adult book is also approached in the literature as an element of the publishing repertoire of respective publishers, historical periods and book categories (e.g. Bogumiła Staniów's works on the translations of Polish children's and young adult books in the 19th century and their editorial reception from 1945 to 1989; Anna Nikliborc's studies on French children's and young adult books in Poland in the Enlightenment and the 19th century, Iwona Piróg's publications on children's and young adult popular-science books on Polish lands between 1830 and 1863, Staniów's thematically equivalent studies concerning the times of the Polish People's Republic, and Anita Has-Tokarz's discussions of cookbooks for young readers).

Textbooks represent a special variety of the children's and young adult book, which is examined from a multitude of angles. Textbooks are discussed in terms of their repertoire, history and kinds (in studies by, for example, Mieczysława Adrianek, Radosław Cybulski, Janina Jaworska, Artur Jazdon, Aleksandra Mendykowa and Józef Wojtal). Studies on alphabet books stand out in terms of quantity, with Franciszek Pilarczyk's *Elementarze polskie od ich XVI-wiecznych początków do II wojny światowej. Próba monografii księgoznawczej* [*Polish Alphabet Books from Their Beginnings in the 16th Century to the Second World War: A Tentative Bibliological Monograph*] being the chief example of such publications (Zielona Góra 2003).

4. Besides the science book and the children's and young adult book, ample attention is paid to the popular book (including the book for the people) and the religious book.

Bibliological interest in the popular book, therein broadsides, sold at fairs, parish festivals and market stalls, is relatively fresh. In a paper discussing the toolkit of the popular book researcher, Dunin called for drawing up a bibliography of such printed matter — dime novels, news-songs (Polish: *pieśń nowiniarska*), street ballads, dream-books and others — which he considered the foundation of and a starting point for research on such publications. At the same time, he was aware that to produce such a bibliography would be a challenge, given that such printed material was difficult to come by. Considered of little worth, prints of this kind had not been collected by libraries, and because of their popularity combined with

low-quality editorship, they had largely been wasted away in reading, which made it basically impossible to retrace their complete repertoire, especially given that their publishers had not cared to register them diligently in the catalogues (Dunin, 1970). That such a bibliography was needed was also observed by Władysław Chojnacki in 1970. Chojnacki built on the studies of Dunin, who himself went on to draw up two bibliographic inventories based on his own collection: *Polska powieść zeszytowa* [*The Polish Dime Novel*] (co-authored with Krystyna Mierzwanika, Wrocław 1978) and *Polskie powieściowe serie zeszytowe* [*Polish Dime Novel Series*] (co-authored with Zdzisław Knorowski, Łódź 1984), which are of course subsidiary resources for further research. The central place in Dunin's work is certainly due to *Papierowy bandyta* [*A Paper Bandit*] (Łódź 1974), a version of his PhD dissertation, which surveyed the various kinds of street and marketplace literature and was a ground-breaking study for research on the popular book in Poland. Dunin's paper 'Książka i czytelnictwo popularne. Przyczynek do polskiego słownictwa księgoznawczego' ['The Popular Book and Popular Readership: A Contribution to the Polish Book-Studies Lexicon'], which appeared in *Roczniki Biblioteczne* [*Library Annals*] in 1971, has been another publication of relevance to popular book researchers as it proposes definitions of the fundamental terms related to the popular book and literature.

Another article by Dunin, 'Wydawnictwa popularne w opinii publicznej na przełomie XIX i XX w.' ['Public Opinion on Popular Publications at the Turn of the 19th Century'] (*Przegląd Biblioteczny*, 1965) deserves attention as an introduction to the thematic field of publications for the people, proposing their typology and citing assessments of both the content and the form of such books offered by individuals from various social groups and circles. Dunin's research passed over popular books of devotional and prayerful bend. The theme was explored by Tomasz Ratajczak in *Książki religijne i quasi-religijne z wadowickich oficyn drukarskich (1825–1940)* [*Religious and Quasi-Religious Books from the Presses of Wadowice, 1825–1940*] (Warszawa 2010). Ratajczak's focus was particularly on prayer books which, often published without the approval of church censors by publishers specialised in popular literature, were disseminated in the fair-and-festival circuit. Additionally, Ratajczak proposed a typology of the popular religious book.

The broad field of the popular book also comprises issues related to the cheap book for a broad reading public. Such questions were investigated by Maria Konopka, first and foremost in *Tanie wydania literatury pięknej w Galicji i Wolnym Mieście Krakowie w latach 1822–1863* [*Cheap Editions of Fiction in Galicia and the Free City of Cracow, 1822–1863*] (Kraków 1987). Konopka comprehensively depicted this kind of publication, presenting both its repertoire and its editorial and typographic design, factors largely affecting the price of books. Konopka also examined this theme in several papers.

The book for the people is a separate kind of the popular book. It appeared in the 19th century as a result of pursuits undertaken by educational societies, which were prolifically founded in the last quarter of the century. This book kind has been researched from various standpoints, centring around its types (e.g. Bronisława Woźniczka-Paruzel's *'Dzieje ojczyste dla ludu' doby romantyzmu* [*The Histories of Homeland for the People' in the Romanticism*], Wrocław 1990), content (e.g. studies by Danuta Adamczyk and Józef Hempel), publishers (Józef Szocki's numerous papers on the releases of Lviv's Wydawnictwo Ludowe at the turn of the 19th century) and publishing geography.

The notion of the religious book encompasses both theological treatises and histories of the church as well as prayer books, lives of saints and devotional literature. This variety is highlighted in Ratajczak's monograph *Książki religijne i quasi-religijne z wadowickich oficyn drukarskich (1825–1940)* [*Religious and Quasi-Religious Books from the Presses of Wadowice, 1825–1940*], where, besides canonical books, he also discusses books typically encountered in the popular circuit, which he labels as quasi-religious. In his view, this category covered songs, prayer books, catechisms, sermons, apocrypha, hagiographic legends and prophetic books, which he depicts in terms of literary and editorial features.

Among the various types of the religious book, most attention has been devoted to those whose external form stands out, such as prayer books (e.g. Ratajczak's monograph study on 19th-century prayer books of various denominations complete with a bibliography, and papers by Józef Bakalarz, Alojzy Miron Gola and Teresa Ochot), canticles (e.g. Jakub Zdzisław Lichański's study of Polish canticles in Silesia until the end of the 18th century), hymnbooks, missals (e.g. Stanisław Ciepłowski's paper on Polish travelling missals in the 16th century) and also catechisms, which were thoroughly investigated by Dariusz Kuźmina in *Katechizmy w Rzeczypospolitej XVI i początku XVII wieku* [*Catechisms in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th and Early 17th Centuries*] (Warszawa 2002). Publications have also discussed the religious book repertoires of respective publishers, timeframes or areas (e.g. Daniel Olszewski's articles on the religious book in the Kingdom of Poland in the 19th century and Tadeusz Pietras' papers on the production of the Catholic liturgical book in Poland from the mid-15th to the mid-17th century), where the research has encompassed not only the Catholic but also the Protestant and the Orthodox book (e.g. Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew's *Starowiercy w Polsce i ich księgi* [*Old Believers in Poland and Their Books*], Olsztyn 1995). Currently, the trend to study the Jewish book is becoming ever more pronounced. Importantly, the Jewish book is taken to mean not only the religious book but any books written in Hebrew or Yiddish, whatever their content, and books by Jewish authors translated into Polish. The most important contributions in this field include studies by Krzysztof Pilarczyk (e.g. *Leksykon drukarzy*

ksiąg hebrajskich w Polsce z bibliografią polono-judaików w językach żydowskich (XVI–XVIII wiek) [*A Lexicon of the Printers of Hebrew Books in Poland, with a Bibliography of Polono-Judaica in Jewish Languages (16th–17th Centuries)*], Kraków 2004 oraz *Talmud i jego drukarze w Pierwszej Rzeczypospolitej. Z dziejów przekazu religijnego w judaizmie* [*The Talmud and Its Printers under the First Republic of Poland: On the History of Religious Transmission in Judaism*], Kraków 1998) and papers by Monika Jaremków.

Among other book kinds covered by book-studies research, touristic guidebooks have been approached with some more pronounced scholarly attention. Janusz Merski and Jan Paweł Piotrowski (Warszawa 2010) have presented the history of guidebooks, from their oldest specimens in the 17th century to their contemporary evolution. In doing so, the authors have analysed their content, the mode of handling it, the structure and the way of presenting information, including visual means, such as illustrations and maps. For his part, Dariusz Opaliński (Krosno 2012) has focused on touristic guidebooks from the partition period, whereby he has discussed the external form and the content of the guidebooks published at the time and also explored the motives behind their production. Besides, he has established what opportunities for studying various facets of the history of tourism are afforded by such resources. A handful of studies (by authors such as Jerzy Duda, Maria Kwaśnik and Michał Rogoż) have addressed guidebooks to Cracow and its surroundings, while travel writings as a genre akin to guidebooks were tackled in a dedicated paper by Migoń in 1999.

Notably, there is ample literature on book almanacs. Numerous studies have been devoted to the history of respective almanacs, as exemplified by Józef Unger's 'Kalendarz Warszawski' ['The Warsaw Almanac'], 'Kalendarz Krakowski' ['The Cracow Almanac'] by Józef Czech and 'Lwowski Powszechny Kalendarz Domowy i Gospodarski' ['The Popular Lviv Household and Farmhouse Almanac'], which have been discussed by Irena Bar, Grażyna Maj and Agnieszka Fluda-Krokos. Alternatively, publications on almanacs have examined their kinds or focused on those published in a defined period (e.g. Bogdan Rok's *Kalendarze polskie czasów saskich* [*Polish Almanacs under the Saxon Kings*], Wrocław 1985), in a given area (e.g. in Gdansk in the 16th and 17th centuries, investigated by Kazimierz Kubik), by a given publisher or for a particular readership group (e.g. Irena Turowska-Bar's papers on, for example, almanacs for women in the 19th century). The content of almanacs has been analysed from various angles, primarily in terms of the kinds of information they contain or their functions. A noteworthy contribution is represented by a collected volume titled *Kalendarze staropolskie* [*Almanacs in Early Modern Poland*] (Warszawa 2014), which appeared as part of the series on Early Modern Polish Paraliterary Texts and included papers which analysed the content of multifarious almanacs. The volume's opening chapter authored by Ma-

kiej Janik and titled ‘Kalendariografia polska XVI–XVIII wieku. Próba typologii’ [‘Polish Calendariography from the 16th to the 18th Century: An Attempt at Typology’] offered a systematised typology of almanacs. Importantly, Janik had earlier published a book on astrological almanacs of the Saxon epoch (Warszawa 2003), in which he explored their content and external form, discussed elements of their typographic design and internal structure and listed several functions they fulfilled. *Kalendarze staropolskie* [Early Modern Polish Almanacs] also included a contribution by Małgorzata Gorczyńska titled ‘Kalendarze polskie okresu Oświecenia jako źródło do badań bibliologicznych’ [‘Polish Almanacs of the Enlightenment as a Source for Bibliological Research’]. In this chapter, Gorczyńska, known for her prior research on the role of almanacs in the Enlightenment (*Popularyzacja wiedzy w polskich kalendarzach okresu Oświecenia (1737–1821)* [Knowledge Dissemination in Polish Almanacs of the Enlightenment (1737–1821)], Lublin 1999), identified the components of almanacs that lent themselves to book-studies research, arguing that the formal and content analysis of almanacs should establish their role in the transmission of knowledge and in the moulding of readers’ mentality. These issues were also tackled by Agata Bryłka-Jesionek in her study of Silesian almanacs (*Nowożytna kalendariografia Śląska do połowy XVIII wieku* [Modern Calendariography in Silesia until the mid-18th Century], Katowice 2018), which additionally proposed their typology.

5. Respective kinds of books are discussed from various points of view. As already mentioned, the repertoires of the science book and the children’s and young adult book have been studied. Their content is one criterion in selecting books to examine. This approach is illustrated by a series of papers on books on farming and related disciplines published by Maria Wigłuszowa between 1973 and 1991. Another easily recognisable set of studies concerns the literary book (epitomised by Elżbieta Gondek’s *Polska książka literacka na Śląsku pod panowaniem pruskim 1795–1863* [The Polish Literary Book in Silesia under Prussian Rule, 1795–1863]), Katowice 1995, and Jadwiga Kowalewska’s *Repertuar wydawniczy literatury pięknej na ziemiach polskich w czasie I wojny światowej* [The Publishing Repertoire of Fiction on the Polish Territory during the First World War], Wrocław 1992). There are also studies devoted, for example, to the historical book (e.g. papers by Jacek Kuszłejko and Kazimiera Maleczyńska) and to the jurisprudence, medical, nautical, marine and technical books.

Language is another criterion by which books are analysed. The greatest attention has been devoted to the French book, where the term denotes both publications in French and Polish translations of texts by French writers (e.g. Monika Rausz’s studies on the French book in the publishing repertoire in Galicia). Research has also been carried out on the Russian, English, Oriental, Belorussian and Jewish book. Studies on the Polish book outside Poland form an interesting subgroup in

this context. An important contribution to the study of this issue has been made by Andrzej Kłossowki, whose works have explored the relevant book series, texts by particular authors, respective books and pursuits of publishers regarding the Polish book, mainly under partitions (Jaroszevska, 1998). These themes also feature in numerous publications by Oskar Stanisław Czarnik, whose interest has mainly focused on the book in Polish communities during and after the Second World War (e.g. *W drodze do utraconej Itaki. Prasa, książka i czytelnictwo na szlaku Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (1940–1942) oraz Armii Polskiej na Wschodzie i 2 Korpusu (1941–1946)* [*On the Way to Lost Ithaca: The Press, the Book and Readership along the Trail of the Polish Independent Carpathian Rifle Brigade (1940–1942), the Polish Armed Forces in the East and the Second Corps (1941–1946)*], Warszawa 2012). The presence of the Polish book in the under-researched community of Polish emigrants in Germany in the direct aftermath of the Second World War was investigated by Agnieszka Łakomy in *Polska książka na obczyźnie. Niemcy Zachodnie 1945–1950* [*The Polish Book in Exile: West Germany, 1945–1950*] (Warszawa 2011). There have also been publications on the Polish book in the areas that were disconnected from the Polish state in various periods in history (Maria Babnis' *Książka polska w Gdańsku w okresie zaboru pruskiego 1793–1919* [*The Polish Book in Gdansk Under the Prussian Partition, 1793–1919*], Wrocław 1989, and Mendykowa's *Dzieje książki polskiej na Śląsku* [*The Polish Book in Silesia: A History*], Wrocław 1991, and *Książka polska we Wrocławiu w XVIII wieku* [*The Polish book in Wrocław in the 18th Century*], Wrocław 1975).

Various kinds of books are also discussed as an element of publishing series. Studies of this type fall into several categories, including those devoted to respective series, those researching a given publisher, those investigating a given timeframe or area of publication and those focused on the content or the intended readership (e.g. Ryszard Cybulski's *Serie książek kieszonkowych w Polsce w latach 1966–1970* [*Pocket Book Series in Poland, 1966–1970*], Warszawa 1972; and studies on various publishing series authored by Anna Grzybowska, Damian Kuś, Jazdon, Staniów and others).

Studies that thematically focus on the publishing history of works by a given writer or of individual books form a separate set. The writers and texts in question are as a rule the classics of Polish literature, such as Jan Kochanowski (Paulina Buchwald-Pelcowa's *Dawne wydania dzieł Jana Kochanowskiego* [*Old Editions of Jan Kochanowski's Works*], Warszawa 1993), Adam Mickiewicz and Juliusz Słowacki and their most popular works. There is also a handful of studies centred around nonfiction, science books and their authors, including, for example, Adam Jocher, Józef Maksymilian Ossoliński and Piotr Chmielowski.

6. In his discussion of book categories, Vrtel-Wierczyński identified the book proper and the more broadly understood book, with printed ephemera as

one variety of the latter. Their multiple kinds and their functions were described in a collected volume titled *Druki ulotne i okolicznościowe* [*Printed Ephemera and Occasional Prints*] (Wrocław 2006), with Migoń's introductory chapter reflecting on the terminology and listing the generic features that make ephemera and occasional prints identifiable as such. Some studies have explored certain kinds of ephemera and occasional prints in various epochs (e.g. Jerzy Wojciech Zawisza's *Panegiryczny druk okolicznościowy epoki saskiej* [*Printed Occasional Panegyrics in the Saxon Period*], Wrocław 1984), and others have attended to their functions (e.g. Aneta Firlej-Buzon's *Druki ulotne i okolicznościowe jako źródła do badań dziejów kultury Dolnego Śląska lat 1945–1958* [*Printed Ephemera and Occasional Prints as Resources for the Study of the Cultural History of Lower Silesia*], Wrocław 2013).

Related to printed ephemera are documents of social life. In this field, attention is mainly due to the work of Firlej-Buzon, who has researched theoretical issues, typology, respective kinds and also collections of such publications. Booksellers' and publishers' catalogues make up an important kind of publications classified as documents of social life. They are predominantly discussed as resources for the study of publishing repertoires and the stock on offer at bookshops. However, there are also studies on their features and kinds, such as papers by Gruca, Konopka and Grzegorz Nieć.

7. The study of various kinds of the book is carried out not only by bibliologists but also by scholars from other disciplines, including historians of literature (the children's book, the popular book), of science (the science book) and of education (the children's book, textbooks) and religion researchers (the religious book). The research of scholars in these disciplinary fields yields interesting findings that can be used by bibliologists. One notable example is provided by literary historians' studies on the peritextual elements and, in particular, by the school of research initiated by the work of Renarda Ociecek (e.g. her *Studia o dawnej książce* [*Studies on the Old Book*], Katowice 2002, the collected volumes *Przedmowa w książce dawnej i współczesnej* [*The Preface in the Old and Contemporary Book*], 2002, and *Dedykacje w książce dawnej i współczesnej* [*Dedications in the Old and Contemporary Book*], 2006, which she edited, and *Wypowiedzi zalecające w książce dawnej i współczesnej* [*Recommendatory Texts in the Old and Contemporary Book*], 2015).

Likewise, the bibliological study of the popular book is aided by historians of literature who have developed an interest in this once-despised branch of writing. Their efforts have brought forth an array of publications on various subgenres of popular literature. Such works tend to include sections that discuss the production and dissemination of these writings. Notable examples include *Proza jarmarczna XIX wieku. Próba systematyki gatunkowej* [*The Street Fiction of the 19th Century: A Tentative Systematics of the Genre*] by Tadeusz Żabski (Wrocław 1993) (especially the chapter on 'Reguły obiegu literatury popularnej' ['The Principles

of the Circulation of Popular Literature’]), *Koncepcje i rozwój literatury dla ludu w latach 1773–1863* [*Concepts and the Development of Literature for the People from 1773 to 1863*] by Eugenia Sławińska (Bydgoszcz 1996) and ‘Kwiaty zła’ na miejskim bruku. O powieści zeszytowej XIX i XX wieku [‘*The Flowers of Evil*’ in a City Street: On the Dime novel in the 19th and 20th Centuries] by Anna Gemra (Wrocław 1998). The latter notably includes a chapter titled ‘Powieść zeszytowa jako zjawisko wydawnicze’ [‘The Dime Novel as a Publishing Phenomenon’], which describes, among other aspects, the editorial form and publishing production of the eponymous books. Plentiful papers of interest to bibliologists have appeared in *Literatura i Kultura Popularna* [*Popular Literature and Culture*], a journal published by the University of Wrocław. Subgenres of popular literature are described in *Słownik literatury popularnej* [*A Dictionary of Popular Literature*] edited by Żabski, which was published in 1997. The Dictionary also contains entries on the publishers of popular literature.

Themes from the borderline of bibliography are to be found in the studies of historians of education who do research on textbooks and explore the educational aspect of literature for the people. They address the book for the people as part of their discussions of educational activities of various associations and societies (e.g. Krzysztof Kabziński’s *Funkcja społeczno-wychowawcza i oświatowa Towarzystwa Czytelni Ludowych (1880–1939)* [*The Socio-Educational and Instructional Function of the Popular Reading Rooms Society (1880–1939)*], Wrocław 1985, Ryszard Terlecki’s *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii* [*Adult Education and the Popularisation of Science in Galicia in the Autonomy Period*], Wrocław 1990, and Leszek Zasztowt’s *Popularyzacja nauki w Królestwie Polskim 1864–1905* [*The Popularisation of Science in the Kingdom of Poland, 1864–1905*], Wrocław 1989). For their part, historians examine historical literature that appears in publishing repertoires and in popular publications.⁵ Ethnographic publications contain articles on the book for the people and popular literature, which are relevant to bibliological research. Papers on these themes, including those discussing methodological issues, appear, for example, in the bi-monthly *Literatura Ludowa* [*The People’s Literature*].

CONCLUSION

The corpus depicted in this paper indicates that not all kinds of books have come into the orbit of scholarly interest to the same degree. Studies on the science book and the children’s and young adult book stand out in terms of quantity. The

⁵ Papers on this issues are included, for example, in the collected volume *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XIX w.* [*Historical Education of the Polish Public in the 19th Century*], edited by Jerzy Maternicki (Warszawa 1981).

other book types that have attracted researchers' noticeable attention include the popular book, therein the book for the people, the religious book, textbooks, guidebooks and almanacs. They are defined by their intended readership and, consequently, the themes they address and the external design suited to them. Within all these book types, some research tendencies and foci can be identified as more frequently embraced by researchers. To establish the distinctive features and propose a typology of respective book kinds is the central preoccupation, with terminological issues being regarded as important. This is what provides a starting point for the study of respective types of books, outlining their historical development and presenting them as an element of the publishing repertoire. Other frequently tackled issues include the publishing history of works by individual writers, also as part of the publishing or bookselling repertoire, and the history of particular titles. As the authors of the studies listed here observe, such research is impeded by the lack of or incomplete bibliographic inventories of the respective kinds of the book. This is particularly true about, for example, almanacs, the popular book and the Judaica. Observably, current research is no longer interested in once-popular book kinds. This concerns the pocket book. The Polish Bibliological Bibliography database for 1995–2010 only features one article on the theme, and it is not a research paper but a presentation of the stock offered on the market. At the same time, this database registers a considerable volume of studies on the comic, a theme that was not particularly prominent in previous research. There are also more and more studies on the electronic book, which either define its features or point out how it differs from the traditional printed book in the codex form, with publications by Małgorzata Góralska, Ewa Repucho and Marian Walczak representing some important work in this field. In the study of the electronic book, the chief focus is on which issues related to it and to what extent fall under the rubric of bibliological research.

Translated by Patrycja Poniatowska

BIBLIOGRAPHY

- Buchwald-Pelcowa, P. (1974). Badania nad historią polskiej książki drukowanej XV–XVIII wieku. *Przegląd Biblioteczny*, 42(4), 371–390.
- Bułhak, H. (1968). Badania nad dziejami książki polskiej wieków XVI–XVIII w okresie powojennym. Cz. 1. *Rocznik Biblioteki Narodowej*, 4, 333–357.
- Dunin, J. (1965). Wydawnictwa popularne w opinii publicznej na przełomie XIX i XX w. *Przegląd Biblioteczny*, 33(4), 229–238.
- Dunin, J. (1970). Warsztat bibliograficzny i biblioteczny badacza literatury tandetnej. *Studia o Książce*, 1, 117–131.

- Dunin, J. (2004). *Studia o komunikacji społecznej*. Łódź: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna.
- Jaroszewska, E. (1998). Publikacje oraz dokumentacja działalności popularyzatorskiej, dydaktycznej oraz organizacyjnej Profesora Andrzeja Kłossowskiego. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia*, 2/3, 37–86.
- Korczyńska-Derkacz, M. (2006). Książka naukowa w Polsce w latach 1991–2005 — tendencje rozwojowe. *Zagadnienia Informacji Naukowej*, 88(2), 91–92.
- Lech, M.J. (1974). Stan badań nad historią książki polskiej 1850–1918. *Przegląd Biblioteczny*, 42(4), 403–411.
- Migoń, K. (1986). Historyczna typologia książki naukowej. In: *Książka naukowa jako czynnik rozwoju cywilizacyjnego* (p. 5). Warszawa: SAP.
- Migoń, K. (2004). O przedmiocie badań współczesnej bibliologii. *Konспект*, 19, 27–29.
- Słodkowska, E. (1978). Problematyka badań nad historią książki polskiej XIX w. *Studia o Książce*, 8, 69–80.

ANNA GRUCA

BOOK STUDIES IN POLAND AFTER THE SECOND WORLD WAR

Summary

The paper presents an overview of research on books and their types conducted after the Second World War by Polish bibliologists. The scholars were mostly interested in academic books, popular books, as well as books for children and young adults. They explored their characteristic features, presented them as elements of the publishing repertoire and of serial publications, and discussed their development in various periods. Less interesting to them were the structure and typology of books. In recent years, studies devoted to electronic books as objects of bibliological research have begun to appear. Research on books and their types is also conducted by scholars from other disciplines: historians, historians of literature and historians of education. Their findings are also of interest to bibliologists.

ANNA TOKARSKA

ORCID: 0000-0002-9867-0322

Uniwersytet Śląski w Katowicach

POST-WAR POLISH SCHOLARSHIP ON THE HISTORY AND THEORY OF LIBRARY SCIENCE*

Post-war theories of library science as a scientific discipline, selected original concepts and research directions. The influence of post-war concepts of library science on the changing image of the library and the evolution of the academic programme for training librarians. The discipline's publishing output and its role in education.

KEY WORDS: library science, theory of library science, history of library science, librarianship, academic training of librarians

Theoretical and practical proposals in Polish library science to an extent refer to and not infrequently stem from the unquestionably valuable work done under the Second Republic and the efforts and discussions commenced at that time with a view to developing library policies in independent Poland.¹ Despite the incomplete legislation and, primarily, the lack of law-anchored standardisation (even though relevant bills were drawn up), meaningful and impactful actions were undertaken to initiate the development of the theoretical foundations of library science and to systematise and standardise a range of organisational arrangements, including those concerning the operations of libraries and the education of the library staff (Gaca-Dąbrowska, 1983, 2007). An immense influence on the formation of modern library science and librarianship was exerted by the National Library,

* Editor's note: This paper is a translation of a slightly modified and revised version of the article 'Powojeenny dorobek polskiej nauki w zakresie historii i teorii bibliotekoznawstwa' originally published in volume 60 of *Roczniki Biblioteczne*.

¹ Translator's note: The Second Republic (Polish: *Druga Rzeczpospolita*) is a term that customarily refers to Poland in the interwar period, that is, between regaining sovereign statehood in the aftermath of the First World War and falling under the Nazi occupation during the Second World War.

which was founded on 24 February 1928 and continued the tradition of the Public Library of the Commonwealth² (Polish: Biblioteka Publiczna Rzeczypospolitej) (the Załuski Public Library [Polish: Biblioteka Publiczna Załuskich]), established by Józef Andrzej and Andrzej Stanisław Załuski in 1747 (and nationalised in 1780). Notable were also the impact of concerted activities undertaken by the Polish Librarians' Union (Polish: Związek Bibliotekarzy Polskich), founded in 1917 (today: the Polish Librarians' Association [Polish: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich]) and the role of *Przegląd Biblioteczny* [*Library Survey*] (launched in Cracow in 1927), Poland's oldest periodical dedicated to library science. Systematic changes in several areas of library science and librarianship were facilitated by the engagement and efforts of a distinguished group of practitioners and theorists with their discussions and polemics at congresses and conferences, as well as by the implementation of various forms of librarian education and training.

A new quality, research prospects and conditions for the continuation of several pre-war projects were channelled by the *Dekret o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi* [*Decree on Libraries and the Protection of Library Holdings*] (issued on 17 April 1946), and the turning points in the evolution of this field to a degree resulted from and at the same time prompted amendments to successive legislation, such as Laws on Libraries of 9 April 1968 and 27 June 1997.

To offer a comprehensive overview of Polish post-war scholarship on the theory and history of library science, that is, the concepts and practical solutions concerning the library as an institution ('library expertise'), is a substantial challenge to a researcher and, simultaneously, a reviewer, because such a venture may by necessity entail identifying the major research trends and registering the still ongoing discussions on the disciplinary scope of library science. The central issues that must be included in such an account concern the status, function, mission, typology and organisational culture of libraries, the advancement and quality of library processes, standardisation (including professional standardisation) and, thus, the policy and change perspectives in the education of library scientists and librarians, first and foremost at the university level.

Library science is defined as 'a scholarly discipline that belongs to the social sciences and studies libraries as a system of social communication, along with the role of this system in broadly conceive culture. Library science is one of the subdisciplines of bibliology³' (Czapnik & Gruszka, 2011, p. 43). These issues have historically been and still are at the core of multiple discussions, views and explo-

² Translator's note: The Commonwealth (Polish: Rzeczpospolita) refers to the Polish-Lithuanian Commonwealth, a state founded by the union of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century.

³ Translator's note: Throughout this paper, 'bibliology' refers to the science of books and not to the study of the Bible.

rations, starting from the *Krótki rys zasad bibliotekoznawstwa* [*The Principles of Library Science: A Brief Outline*] by Włodzimierz Górski (Warszawa 1862), to the concepts proposed by Józef Grycz and Leon Bykowski in the interwar period (Gaca-Dąbrowska, 2007, pp. 131–132; Migoń, 2003, pp. 155–168) and early post-war notions, mostly initiated before 1945 by the founders of Polish library science, such as Adam Łysakowski, Stefan Vrtel-Wierczyński, Aleksander Birkenmajer, Jan Muszkowski and Karol Głombiowski, to the modern ideas propounded by Helena Więckowska, Zofia Gaca-Dąbrowska, Jerzy Ratajewski, Barbara Sordylowa and Jacek Wojciechowski.⁴

Głombiowski argued that:

The idea of marking off a set of issues related to the book and its historically major repository — the library — from the rest of cultural phenomena is not an utter novelty; nor is it entirely unfounded [...]. From our point of view today, the problem of the library is above all the problem of book mediation, where we inquire what book is offered and in what way by the library to particular readers. This also involves all the issues of information service, thus of bibliography as well [...]. The quandary whether the book exists thanks to the library or whether the existence of the library is premised on the existence of the book can be, I believe, easily settled by pointing out the primacy and precedence of the book [...]. The discipline is not constituted by the so-called science of the library, whose scholarly field is far too little developed to form an academic discipline of its own, but it can be constituted by the science of the book, with the library as a considerable part of its lively scholarly matter. (Głombiowski, 1962, pp. 1; 3; 14)

In Głombiowski's view, 'the science of the book is a research discipline that provides the best, or perhaps the only, theoretical foundation for the operations of the library apparatus of book distribution' (Głombiowski, 1962, p. 15).

A different position on the issue, with library science regarded as 'a nodal discipline,' was adopted by Krystyna Remerowa (1953, 1966), Władysław Piasecki (1968) and Helena Więckowska (1973). In the dynamic post-war realities, until the early 1970s, library science as a discipline was, in many researchers' view, part of bibliology, as evinced by the definition in the *Encyklopedia wiedzy o książce* [*Encyclopaedia of the Knowledge of the Book*], which held that library science

is one of the sectors of book science dedicated to the study of the history and organisation of the library as a scientific and socio-educational institution. It comprises subjects such as the history of libraries, the organisation and typology of libraries with their variously performed social functions and librarianship [...] library science takes a defined place in the ensemble of disciplines that make up bibliology, side by side with the history of the book, bibliography and theory of reading practices. In the classification scheme with divisions based on the major issues of bibliology, that is, the production, mediation and consumption of the book, library science is located in the mediation segment (together with bibliography and bookselling). (Birkenmajer, Kocowski, & Trzynadlowski, 1971)

⁴ Historical issues have been investigated, for example, by Jerzy Ratajewski (2002) and Elżbieta Gondek (2013).

For its part, the later *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego* [*Encyclopaedia of Contemporary Polish Librarianship*] defined library science as ‘a science devoted to the study of the library, one of the basic elements in the process of the accumulation, social distribution of and information on book content. It forms part of an ensemble of bibliological disciplines that research processes related to the production, dissemination, use and reader reception of the book’ (Głombiowski, Świdorski, & Więckowska, 1976, pp. 80–81). This definition was coined by Więckowska, who observed that ‘like abroad, we have not seen yet a complete crystallisation of the notion of library science as a scholarly discipline, and despite the difference of opinion on its relation to book science and its autonomy, the direction in which contemporary Polish library science is developing is clearly observable today.’ In her other publications, Więckowska argued that, like bibliography,

library science also stands out as the historical and present study of the social functions of libraries as institutions that collect and disseminate books and disseminate information on their content. [...] thus-conceived Polish library science has broad research perspectives opening to it and oriented toward the issues of the modernisation of today’s libraries: their organisational structure, functional arrangements and working methods so as to properly and rationally utilise new techniques, mechanisation and automation to meet the needs of the public. (Więckowska, 1973, p. 267)

She concluded by stating that Muszkowski’s⁵ classification scheme, ‘while very perspicuous and logical, calls for some modification today as a result of the development processes of its constituent parts, as some of them undergo specialisation whereas others integration’ (Więckowska, 1973, p. 265). Więckowska also encouraged pursuing innovative research and proposed priority tasks in the scope of 1) library collections (appealing to protect and secure them against damage); 2) information on the holdings (‘their full disclosure,’ first of all with respect to special collections); 3) modernisation of library paraphernalia (mechanisation); 4) implementation of new organisation forms at university libraries; 5) building and equipment; 6) legislation; and 7) interlibrary collaboration. Her proposals regarding the research staff included the urgency of establishing a fourth (following Lodz, Warsaw and Wrocław) Institute of Library Science at the Jagiellonian University with a complete full-time and part-time degree programme and the insistence on intensifying research by founding a scholarly, rather than ‘bureaucratic,’ central institution, which she called the Institute of Book and Library Science (Polish: Instytut Księgo- i Bibliotekoznawstwa), for example, as part of the Polish Academy of Sciences (Więckowska, 1973, pp. 267–277).

In the mid-70s, the discipline was certainly experiencing a robust development, as the first Library and Information Science Department, founded in Lodz

⁵ In this view, bibliological research covers three stages in book development: production, circulation and reception. The circulation segment comprises library science, bibliography and bookselling (Muszkowski, 1936, 2nd expanded ed. 1951).

in 1945, and the Library Science Departments in Warsaw (1951) and Wrocław (1956) were joined by new hubs of academic training, established one by one at Bydgoszcz and at Cracow's Higher Teacher Training College (present-day University of Pedagogy, 1971) and, initially as Sections, at the Jagiellonian University's Institute of Polish Studies, the Maria-Curie Skłodowska University in Lublin and the University of Silesia (1974), as well as in Kielce (1975/1976) and Torun (1976).

In the early 1980s, library science was recognised as an independent scholarly discipline 'with its own research field, which only partly overlapped with that of bibliology' (Migoń, 1984, p. 203). The newly acquired disciplinary autonomy propelled a further vigorous development of theory and research methodology, exemplified by the concepts of Gaca-Dąbrowska and Ratajewski, with Sordyłowa (1989) studying the already mutual relations of information science, bibliology and library science.

Gaca-Dąbrowska (1980, pp. 201–209) distinguished six research fields within the discipline conceptualised as 'the science of the library': 1) general issues (the normalisation of terminology and libraries, the classification and typology of libraries); 2) the library in society (the social relevance of libraries and their role in communication and dissemination systems, library propaganda, library pedagogy and library law); 3) library processes and their organisation (collection, indexing and utilisation); 4) library systems (including library policies in Poland); 5) the librarian profession (pragmatics, education, sociology and professional competencies of librarians, the status of the profession); and 6) factors in the operations of libraries (buildings, equipment, funding). Więckowska's conception ascribed a major role to the specification of the social function of libraries and their function in 'mass communication,' with the recognition of the importance of issues related to librarianship as a profession and to the materialities of libraries, such as the principles of functionality in architecture and the aesthetics of interiors.

Ratajewski devoted multiple studies to the examination of relations between library science and other sciences, in particular its embedment either in the solid or the social sciences. Referring to two research perspectives on and divergent views of library science: as an applied science (the practice of optimal action) or as an acknowledged theoretical science, he concluded:

I believe that the two positions can be reconciled by regarding library science as a scholarly discipline of complex (interdisciplinary) nature [...]. Library science is a complex science of the library and library processes that treats the library as a societal and technical (sociotechnical) system, and identifies and studies the historical, present and future social functions of the library in society. (Ratajewski, 2002, pp. 192–193)

Library science as an interdisciplinary (complex) science is at the same time a theoretical (basic) science (as it establishes the rationale and history of library as a system and the rules and patterns of its functioning), an applied science (as

it formulates guidelines for the implementation and development of processes) and a normative science (as it determines the norms and principles of effective library operations). Ratajewski's concept of 'the library as a system'⁶ and of library science as a complex of sciences distinguished 1) the theory of library science; 2) library processes (collection, indexation and retrieval, access facilitation); 3) the methodology of library science; and 4) fields of library science, starting from the philosophy, history, sociology and psychology of libraries, to the pedagogy, marketing, economics, politics, ethics and praxeology of libraries, to the information science of the library.

Ratajewski's inclusion of information science in library science was a characteristic symptom of changes unfolding at the time, which were marked by a gradual coupling of library science and information science, leading to the foregrounding of information-related pursuits from the early 21st century on. Sordylova (1989, p. 313) argued: 'Both library science and information science take as their object the library and information-communicational infrastructure viewed on the macro-scale as a national library system and a national information system, and on the micro-scale as a system of a given library, information centre, archive or any other information facility.' Symptomatically, between 1991 and 2004, several institutes of library science were renamed to highlight information science as their major preoccupation (e.g. at the Higher Teacher Training College in Cracow, the Jagiellonian University, the Maria Curie-Skłodowska University, the Nicolaus Copernicus University and the University of Wrocław). At Cracow and Warsaw, the 'mathematical' model of studies, which was introduced in the mid-1970s, is still being consistently implemented.

A modification of the concept of library science as the 'knowledge (science) of librarianship' is also observable in Wojciechowski's publications (2002, 2006). His position characteristically emphasises the mediatory role of the library, which he defines as 'a multi-semiotic medium of communication' in the process of mediation between messages and their recipients. He identifies five stages that make mediation possible: 1) the production and coding of messages; 2) the preparation of messages for reception (from collecting to indexing-cataloguing and bibliographing); 3) the organisation of (external and internal) mediation; 4) mediation as such (making the collections accessible, information provision, marketing and promotion, work with users); and 5) the reception of messages (also the social functions of libraries and recipient groups).

In recent years, the dominant research trend looking into the operations of libraries within the system of social (public) communication has been comple-

⁶ In his definition, 'the library is a particular system of social communication which is organised based on its specific principles' (Ratajewski, 2002, p. 14); cf. A. Sitarska (1990).

mented by other research perspectives, for example, those attending to the library as an institution in the system of culture (Wilkoń, 2013, pp. 90–101), the image of the library as a non-profit organisation among other non-profitmaking institutions in conjunction with information and resource management and the staff (Chodyński, Huczek, & Socha, 2002), and the library as implicated in the state (national) policies. Interesting research is sparked by the presence of the library in the global information space and by the emphasis on its increasing role in information organisation, including in the virtual space. This perspective is adopted in *Bibliotekarstwo [Librarianship]* (2013), where the library is defined as an element of the information space, with library science and librarianship paired with information science. Elżbieta Gondek states that

library science is a science that emerged and then evolved as a result of the changing organisation and social functions of libraries and library activities [...]. Formal autonomy or the lack thereof of library science does not determine the issues that library practice is supposed to solve. The pragmatism of goals, tasks and functions of libraries invariably requires the compliance and adaptability of practice (and thus of theory and research methods) with and to the level of culture at a given place and time. (Gondek, 2013, pp. 102–114)

In the fundamental *Encyklopedia książki [Encyclopaedia of the Book]*, library science (the science of the library) is defined as

a discipline that studies and establishes the conditions and principles of the effective operation of libraries in their varied and temporally changing social functions. All the structural problems comprised in the notion of the library as an institution add up to its object of research [...] As of today, there is no consensus on what place library science takes in the system of sciences, and not all theorists recognise it as an autonomous discipline. (Gaca-Dąbrowska, 2017, pp. 389–390)

Today's discussions on the morphing image of libraries and their possible future models are reflected in the publications of Wojciechowski (1999, 2010, 2012a, 2012b, 2014), Jadwiga Kołodziejska (2011), Ewa Głowacka, Jan Wołosz (2012) and Elżbieta Barbara Zybert and in various authors' contributions to numerous collected volumes. 'Na rozstajach' ['At a Crossroads'], a telling title that opens Wojciechowski's (2014) analysis of the situation of libraries in 'the new environment,' appears to supply a symbolic answer to pivotal questions about the future of libraries and library science in Poland, primarily related to: 1) mediation (e.g. diversity, non-commercial dimension, the public); 2) library services; 3) the university library network and areas of cooperation of academic libraries; 4) operations of public libraries (library universalism, community-embedment, sectors of offer); and 5) the reception of Internet and printed communications (co-existence).

The attempted predictions of the development directions of Polish librarianship first and foremost bear out the urgency to systematically improve occupational skills of librarians (including distance education of users) and the need to develop research infrastructure in collaboration with the research staff. Other predictions

include the development of attractive library services to offer to the public and the systematically progressing digitisation of holdings, because the centre of library activities 'will shift from the establishment and management of collections toward the design and provision of services.' One highly intriguing conclusion (about 15% of probability) is that 'the role of such groups of library users as migrants, senior citizens and believers of various denominations will increase. A dedicated offer for them will become part of the canon of services promoted in standard marketing and PR activities.' The last place (3.7% of probability) is held by predictions of the increased role of private funding in library budgets and the 'collaboration of business organisations with libraries based on partnership, subsidies, sponsoring or philanthropy' (Drzewiecki, 2009, pp. 96–97).

The library-science scholarly production in Poland can be analysed through a variety of approaches. One viable manner is to examine it through the lens of the characteristic responsibilities (functions) of libraries and their mission, which entails following 'the way of the book,' from the politics of accumulating the holdings to the offer of services and information practices. Another approach is aligned with the typology of libraries, which results from the current provisions of the *Law on Libraries* of 17 June 1997. Investigations arranged in this way will reflect on the issues of public, research, school and pedagogical libraries and specialised and company-based libraries. According to Krzysztof Migoń (2008, p. 71), the history of libraries and librarianship forms an inseparable part of the thematic field studied by contemporary library science, but these issues require a separate and detailed analysis of research tendencies and publications of respective institutions presenting the history of libraries in Poland against the European and global backdrop. In fact, the most comprehensive treatment of library-science themes to be found in the Polish literature in self-standing and serial publications will be provided by explorations starting from the foundations of library knowledge (including library law), to resource management policies, the organisation of information and access to information, library service offer and its user groups, and ending with the management of the library and its image (library architecture and interior design). A similar module-based arrangement was proposed in *Bibliotekarstwo [Librarianship]* (2013).

The literature on library science and librarianship, therein the assessment of the state's library policy and the analysis of organisational culture and operations of library types, is of considerable educational and utilitarian relevance to practitioner-librarians. The publishing of encyclopaedias, dictionaries, textbooks, overviews and compendia on libraries and librarianship is of equal relevance. These undoubted editorial achievements can be analysed in timeframes marked by successive legislation regulating library-related issues (the Decree of 1946 and the Laws on Libraries of 1968 and 1997) and extensive policy documents concern-

ing libraries and librarianship. A sizeable part of the latter comprises documents that define research directions and perspectives of the development of libraries in Poland, such as *Materiały z Konferencji Rogowskiej w sprawie działalności i rozwoju bibliotek* [*The Rogów Conference Proceedings on the Operations and Development of Libraries*] (Warszawa 1962), *Program rozwoju bibliotekarstwa polskiego do 1990 r.* [*Agenda for the Development of the Polish Library System by 1990*] (Poznań 1978), *Raport o stanie bibliotek polskich* [*Report on the Condition of Polish Libraries*] (Warszawa 1973, 2nd ed. Warszawa 1974), *Raport o stanie bibliotek resortu oświaty i wychowania* [*Report on the Condition of Libraries of the Schooling and Education Sector*] (Warszawa 1980) and *Stan i perspektywy bibliotekarstwa polskiego do roku 2000* [*The Polish Library System: The Current Status and Future Perspectives*] (Warszawa 1987). Library policies in Poland were meaningfully impacted by the *Plan Specjalizacji Bibliotek* [*Agenda for the Specialisation of Libraries*] of 26 April 1979, the idea of the SINTO⁷ programme, regulations on the National Library Holdings (Polish: Narodowy Zasób Biblioteczny) (1998, 2012), policies for the archiving, protection and maintenance of holdings, especially historical book collections as cultural goods, and the deliberate, systematic digitisation of collections. The role of libraries in the process of fostering information society is importantly highlighted by nationwide library programmes, such as Biblioteka 2.0 [Library 2.0] (3.0, Second Life), Interklasa [Interclassroom] and Biblioteka+ Program Rozwoju Bibliotek [Library+ Library Development Programme]. A lot of library practices result from the models provided by the documentation developed at the National Library, such as catalogues and indexes of libraries and scientific information centres, reports, series and publications of Institutes, Departments and Sections, and translations of foreign literature (*Zeszyty Przekładów* [*Translation Cahiers*]).

A taxonomy of issues in the field of library science and librarianship is recognisable in academic textbooks. This was the role of the foundational *Bibliotekarstwo naukowe z uwzględnieniem dokumentacji technicznej* [*Research Librarianship Including Technical Documentation*] edited by Łysakowski (Warszawa 1956) and Ewa Pawlikowska's overview *Bibliotekarstwo powszechne* [*General Librarianship*] (Warszawa 1957–1959); the function of an academic textbook was also fulfilled by *Bibliotekarstwo* [*Librarianship*], published at the initiative of Zbigniew Żmigrodzki (1994 in collaboration with Ratajewski and Anna Tokarska; 2nd ed. 1998), and its latest edition (2013) with contributions of librarians, theorists and experts from various library-science hubs and institutions.

⁷ Translator's note: SINTO stands for *System Informacji Naukowej, Technicznej i Organizacyjnej*, that is, the Scientific, Technical and Organisational Information.

After 1945, plentiful general and handbook publications on library science, compendia, university coursebooks, conference proceedings, methodological materials, 'selected texts,' 'guidebooks' and 'study resources' were published, including *Przewodnik metodyczny do nauki przedmiotu Bibliotekarstwo* [*A Methodological Guide to the Study of the Subject 'Librarianship'*] developed by Gaca-Dąbrowska and Anna Aleksiewicz (Wrocław 1976, 1978), *Materiały do studiowania bibliotekoznawstwa i informacji naukowej* [*Resources for the Study of Library Science and Information Science*] edited by Adam W. Jarosz and Henryk Kot (Katowice 1980) and a coursebook titled *Biblioteka* [*The Library*] compiled by a team headed by Ratajewski (Parts 1–2, Katowice 1976–1978). A significant educational contribution is also represented by Henryk Sawoniak's *Biblioteki współczesne. Bibliografia. Informacja naukowa* [*Contemporary Libraries. Bibliography. Information Science*] (Katowice 1995), *Vademecum bibliotekarza* [*A Librarian's Guidebook*] edited by Lucjan Biliński (Warszawa 2006) and the like publications, especially the expected *Podręczny słownik bibliotekarza i pracownika informacji* [*Concise Librarian's and Information Worker's Dictionary*] (Warszawa 2011). Library law with its successive regulations and amendments is systematically presented to the community by Tadeusz Zarzębski and Bolesław Howorka (*Bibliotekarz i prawo. Podstawowe informacje dla pracowników bibliotek* [*The Librarian and Law: Basic Information for Library Workers*], Warszawa 2010), and these issues are studied in the European context by Diana Pietruch-Reizes. Knowledge on the normalisation of libraries and the standards in place is made available in publications edited by Wołosz and Maja Wojciechowska (Warszawa 2003, 2010). Notably, a range of aspects of library policy (distinguished in Ratajewski's theory) are addressed, for example, in multi-author publications edited by Dariusz Kuźmina (Warszawa 2007, 2011).

The organisation of holdings, therein the profiling of (traditional and digital) collections, collection management and funding (fundraising, sponsoring), which are discussed in the works of Artur Jazdon and Dariusz Grygrowski (*Biblioteki i pieniądze* [*Libraries and Money*], Warszawa 2015) and in numerous collected volumes, help introduce effective library practices. These issues have also been examined by Wojciechowski and Zybert (*Kultura organizacyjna w bibliotekach. Nowe i stare idee w zarządzaniu biblioteką* [*Organisational Culture in Libraries: New and Old Ideas in Library Management*], Warszawa 2004). In recent years, multiple research projects have focused on the planned and systematic digitisation of holdings, the organisation of digital libraries and the programmes and methods for the protection and maintenance of various types of documents, also in line with the standards of the National Library Holdings (1998, 2012).

The organisation of information is one of the central responsibilities of libraries, and its coding and transmission should result from the needs and expectations

of recipients, that is, the clients and prosumers of information. Publications on these issues, textbooks, surveys and norms for ISBD-consistent document description, UDC-aligned classification and the introduction of the subject headings language (Polish: *język haseł przedmiotowych*) (JHP BN, currently Deskryptory BN, JHP KABA⁸) belong to the most numerous group, which is also most frequently updated by the authors. The classification of collections was a theme early explored by Eugeniusz Ścibor and Olgierd Ungurian, with the latest data on this issue provided by Barbara Sosińska-Kalata (e.g. *Klasyfikacja. Struktury organizacji wiedzy, piśmiennictwa i zasobów informacyjnych* [*Classification: The Organisational Structures of Knowledge, the Literature and Information Resources*], Warszawa 2002). The issues of subject cataloguing and indexing languages, starting with Łysakowski, the founder of the subject catalogue in Poland, were further studied by Jan Kossonoga and Jadwiga Ćwiekowa, with this work being carried on today by Jadwiga Sadowska, Jadwiga Czarnecka and Jadwiga Woźniak-Kasperek (e.g. *Wiedza i język informacyjny w paradygmacie sieciowym* [*Knowledge and Information Language in the Network Paradigm*], Warszawa 2010, 2011).

Multiple works look into the principles of collaboration between librarians from various types of libraries and other institutions of education and culture, into marketing strategies and into the promotion of libraries in their communities.

Access to information resources, library space and assessable library offer and service quality (discussed, for example, by Głowacka in *Kultura oceny w bibliotekach. Obszary, modele i metody badań jakości zasobów oraz usług biblioteczno-informacyjnych* [*Assessment Culture at Libraries: The Areas, Models and Research Methods of the Quality of Library and Information Resources and Services*], Toruń 2015) tend to be studied in conjunction with the expectations of information recipients and the degree of their satisfaction, which leads to offering new forms and methods of information practices.

Research on information behaviour is carried out by Anna Mierzecka-Szczepańska, Barbara Kamińska-Czubała and Marzena Świgoń, who studies the issues of library anxiety. For her part, Wojciechowska consistently applies herself to investigating the management of non-material resources of libraries (e.g. *Studium zarządzania niematerialnymi zasobami organizacyjnymi bibliotek* [*Managing Library Non-Material Resources: A Study*], Gdańsk 2014). There are also publications presenting results of analyses of the library staff's skills, rankings of desirable personal features in the librarian-client relationship, skills and predispositions

⁸ Translator's note: JHP BN stands for the subject headings language of the National Library (Polish: *język haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej*); *Deskryptory BN* translates as 'Descriptors of the National Library'; and JHP KABA is an acronym for the subject headings language of automatic catalogues of academic libraries (Polish: *język haseł przedmiotowych katalogów automatycznych bibliotek akademickich*).

of would-be librarians as assessed by employers and library managers, educational quality and culture, professional ethics, and profiling new and attractive degree programmes for future librarians.

Publications on ethics in librarians' work have been authored by Żmigrodzki, and the discussion sparked by his *Patologia biblioteczna* [*The Library Pathology*] (Katowice 1998) yielded the *Kodeks etyki bibliotekarza i pracownika informacji naukowej* [*The Code of Ethics of Librarians and Scientific Information Workers*] developed by a team of authors (Warszawa 2005).

Librarian education, the ethos, mission and image of the librarian, ranging from 'a waiter of knowledge' to a broker and an 'architect of information,' to a digital librarian and disciplinary specialist, and the calls for designing new specialties within the profession are frequent thematic concerns addressed in library-focused periodicals; they have also been examined and assessed time and again in the papers in *Przegląd Biblioteczny* [*Library Survey*] (since the 1950s, 1987, 2000–), Więckowska's *Akademickie kształcenie bibliotekarzy. Zarys historyczny* [*Academic Librarian Education: A Historical Outline*] (1979) and in the publications of researchers from the so-called Cracow school (*Nowoczesna biblioteka* [*The Modern Library*]), the Lodz school (Stanisława Kurek-Kokocińska) and Warsaw school (Magdalena Paul).

Institutions providing university-level librarian education have an important part in training practitioners and shaping library policies in Poland. Regular research on academic education was initiated at the Jagiellonian University by Maria Kocójowa. The issue has been frequently discussed by Maria Próchnicka, and today this line of study is continued by Małgorzata Jaskowska, Agnieszka Korycińska-Huras, Monika Krakowska, Sabina Cisek and the young generation of researchers. These themes are now among the fundamental issues tackled in the debate on the fostering of a modern model of libraries and librarianship, centred around the management of holdings, information, image and high-quality physical and virtual space. In the years 2004–2008, one priority challenge was to design an attractive and inclusive offer of study programmes in bibliology and information science, in particular the foundation of new degree courses to replace or parallel the traditional 'Information and Library Science,' such as 'Information in the Institutions of E-Society,' 'Information Management' and 'Information Architecture.' The need to implement new programmes in the education process within library-science study cycles was acknowledged by Kuźmina years ago (2009), and since then, if anything, this need has only become more urgent. The organisation of the quality teaching process and the standardisation and systematic re-modelling of programmes and curricula in line with the stipulations of the National Qualification Framework (learning outcomes in knowledge, skills and competencies) were prompted

by the Bologna Declaration (1999) and the idea of establishing the European Higher Education Area.⁹

For several years now, the library literature has addressed the issues of library architecture and the design and furnishing of library spaces. Beginning with Zbigniew Cudnik's fundamental *Skarbnice wiedzy. Studium budownictwa bibliotek* [*Treasuries of Knowledge: A Study of Library Architecture*] (Warszawa 1980), the subject matter has been studied by a range of authors, including Ewa Kobierska-Maciuszko, Danuta Konieczna, Tomasz Kruszewski (*Przestrzenie biblioteki. O symbolicznej, fizycznej i społecznej obecności instytucji* [*Library Spaces: On the Symbolic, Physical and Social Presence of the Institution*], Toruń 2012) and Anna Walczak.

An analysis of the scholarly literature on 'the science of the library' can also be arranged in line with the typology of libraries.

1) Issues related to research librarianship, primarily the mission, structure and function of the National Library, academic libraries of public and private HEIs, the library network of the Polish Academy of Sciences, its foreign agencies and scientific societies, and libraries structurally embedded in research-and-development institutions have been and still are studied by multiple researchers. Their publications first and foremost concern the assets of library holdings, the principles of the organisation of and access (also digital) to collections, the distinctiveness of selected document types, role in initiating new solutions for normalisation and library-related projects, the expectations and information behaviour of the recipients and information clients and even their satisfaction level. A handful of studies, for example by Ryszard Przelaskowski and Leon Łoś, have provided a comprehensive account of these issues. A dedicated volume of *Przegląd Biblioteczny* [*Library Survey*] (1969, nos. 2/3) was entirely devoted to the discussion of research facilities, for example, medical libraries, offered by Stanisław Konopka, the director of the Central Medical Library (Polish: Główna Biblioteka Lekarska), and the libraries of scientific societies. Besides, directories of the library network of the Polish Academy of Sciences and scientific societies have been published (1969), and the holdings of libraries abroad have been explored.

An array of studies, reports and relations depict the role of the National Library in developing nationwide library policies and the research carried out in its

⁹ Until 2018, the discipline 'bibliology and information science' was classified as part of the human sciences, but since 2018, it has been re-categorised as part of 'social communication and media studies' within the field of the social sciences (Regulation of the Minister of Science and Higher Education of 20 September 2018, Regulation of the Minister of Education and Science of 11 October 2022). At the moment, a new model of studies to be implemented in autumn 2023 is being discussed.

Institutes, Departments and Sections. Catalogues and surveys of its history have been published, and the issues related to the 'status of and expectations toward' the National Library have been considered in *Przegląd Biblioteczny* [*Library Survey*] (1984) and in the publications of the National Library itself, such as *Rocznik Biblioteki Narodowej* [*The National Library Yearbook*] (Warszawa 1965–). Other publications present research findings concerning priority tasks carried out at research libraries, for example, in developing and initiating new policy solutions on the accumulation and formation of collection, funding and information (knowledge) management with respect to the editing, coding (formal and subject indexing) and transmission of information and the management of the personnel as non-material library resource. Interesting publications and conference proceedings discuss the image and physical space (architecture, interior design and furnishing), virtual libraries and audits of the needs and satisfaction of users as the prosumers of information. The collaboration and cooperation of libraries, their role and mission *vis-à-vis* the scholarly community, in particular the initiation and implementation of new model solutions (e.g. Library 2.0, 3.0, Second Life, AFBN¹⁰ and hybrid and participatory models) and the collaboration principles, for example, in the organisation of digital libraries, combined with concerted and systematic normalisation work certainly represent notable accomplishments of the entire community of research librarians (Wojciechowski, 2012a, pp. 477–492). The current issues related to academic libraries are addressed by numerous scholars, including the directors of the facilities involved, such as Henryk Hollender, Jazdon and Wojciechowski. Besides, regularly held conferences yield proceedings discussing these themes.

2) The literature on public libraries is related to the priority goals assigned to the network of such facilities, their important social mission and their culture-producing function, which entail a range of activities, including education, information, hobby, compensation and recreation, offered to the general public, from children and young adults to senior citizens. The first post-war publications on these issues are represented by *Bibliotekarstwo powszechne* [*General Librarianship*] edited by Pawlikowska and works by Helena Radlińska (1961) and Ryszard Przelaskowski (*Zagadnienia teoretyczne organizacji bibliotek. Studia i szkice* [*Theoretical Issues in Library Organisation: Studies and Essays*], Warszawa 1972). Changes in the legal regulations on local self-government and in the structure of the public library network resulting from redrawings of the administrative division of the country have been reflected in the literature. For example, collected volumes and regularly held conference proceedings have been published, discussing the post-1989 remodelling of libraries and the status of library science

¹⁰ Translator's note: AFBN stands for Analiza Funkcjonowania Bibliotek Naukowych, that is, the Performance Analysis of Research Libraries.

and librarianship at the turn of the millennium, with a focus on modernisation (automation), computerisation and the expansion of the services offered. The data on libraries have been recorded in the yearbook *Biblioteki Publiczne w Liczbach* [*Public Libraries in Numbers*] (1971–). Currently, an essential model is provided by the guidelines of IFLA/UNESCO published by the Polish Librarians' Association (Polish: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich) (2002). Matters related to public libraries have also been discussed by practitioner-librarians, for example, Jadwiga Kołodziejaska (e.g. *Biblioteki publiczne. Główne kierunki rozwoju* [*Public Libraries: The Main Directions of Development*] 1972, *Spoleczna funkcja biblioteki publicznej* [*The Social Function of the Public Library*] 1976, and *Lokalność i uniwersalność bibliotek* [*Libraries: Locality and Universality*] 2000), Jan Wołosz, Lucjan Biliński, Jacek Wojciechowski and Beata Żołędowska-Król (*Wizerunek biblioteki publicznej* [*The Image of the Public Library*] 2003).

In recent years, multiple publications have examined the current problems of public libraries in the context of identity, culture, their mission and the modern model of a media library and a mega-library (*Biblioteki. Tożsamość. Kultura* [*Libraries. Identity. Culture*] 2013; *Megabiblioteki. Wybrane tendencje w bibliotekarstwie publicznym* [*Mega-Libraries: Selected Tendencies in Public Librarianship*] 2015), methods of holdings management, the structure and specificity of collections (comic libraries, literature at the Arteteka of Cracow's Voivodship Public Library), the offer of services and activities for the local community, library architecture and interior design. 'Talking Book Sections,' library branches at hospitals and correctional institutions and therapeutic libraries are established as part of the public library network. Library departments for children and young adults¹¹ effectively contribute to fostering reading habits, and the activity of such facilities is scrutinised in studies by Barbara Białkowska, Grażyna Lewandowicz-Nosal, Krystyna Materska and Bronisława Woźniczka-Paruzel. Besides, there are publications analysing young adults' reading choices, a theme explored by Grażyna Straus, Michał Zajac, Mariola Antczak and the 'Lodz school' team. Several studies focus on the attractive form of media libraries for children (e.g. Wrocław, Warsaw and Olsztyn's Abecadło) and young adults (Planet 11). At the same time, rather few publications have so far analysed the principles behind the operations of hospital- and prison-based libraries, with the studies of Wanda Kozakiewicz and Aleksandra Chwastek continued by Zybert (e.g. *Biblioteki więzienne. Zarys problematyki* [*Prison Libraries: A Thematic Outline*] 1991) and Magdalena Przybysz-Stawska, who show the bibliotherapeutic, compensatory and informational functions of such facilities.

¹¹ Wytyczne IFLA dla bibliotek obsługujących dzieci w wieku 0–18 lat [*IFLA Guidelines for Library Services for Children Aged 0–18 Years of Age*] (2020).

Since the early 1990s, a lot of attention has been devoted to the mandatory adjustments libraries must make to facilitate access for people with disabilities (e.g. Małgorzata Fedorowicz, *Człowiek niepełnosprawny w bibliotece publicznej* [*People with Disabilities at a Public Library*], 2010) and to the education and competencies of ‘clinical librarians.’ The Polish Bibliological Society (Polish: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne) has implemented a project on ‘Updating Education for Commune Libraries’ (2011). Regularly held nationwide reading campaigns (e.g. ‘A Night with Andersen,’ ‘A Night at the Library’ and the like) have proven attractive to the users, and since 2009 the Library Development Programme (Polish: Program Rozwoju Bibliotek), initiated by the Information Society Development Foundation (Polish: Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego), has assisted commune libraries in acting as local centres of social activity. The Library+ programme, launched by the Ministry of Culture and National Heritage and carried out by the National Library’s Book Institute, aims to transform commune libraries into modern hubs of social life providing access to knowledge and culture. Similar goals are pursued by the priority programme Library Infrastructure 2016–2020 (Polish: Infrastruktura Bibliotek 2016–2020).

3) The literature on school libraries falls into three clearly distinguishable stages: until 1957, when the profession of the school librarian was officially founded; the years 1957–1998, when the standards of work, especially in education, and normalisation solutions rounded into shape (*Raport o systemie oświaty oraz o stanie bibliotek resortu oświaty i wychowania* [*A Report on the Education System and the Condition of Libraries in the Sector of Schooling and Education*]); and post-1998, when at the meetings of teacher-librarians held in Kielce (3–4 December 1998, 2000), a debate started on the modern image of the library as a school information centre (SCI, ICIM — Internetowe Centrum Informacji Multimedialnej, SCKI — Szkolne Centrum Kultury Informacyjnej¹²). Model solutions such as the media centres in the US and France, depicted in the National Library’s *Zeszyty Przekładów* [*Translation Cahiers*] series (1980), were an important, though somewhat belatedly noticed, blueprint for innovation introduced in the Polish school library system, helping develop a modern image of the school library. Important publications on school libraries include, for example, *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej* [*School Libraries in the Polish People’s Republic*] (1966–1969), textbooks *Organizacja i metody pracy bibliotek szkolnych* [*School Libraries: Work Organisation and Methods*] (1966) by Emilia Białkowska and *Wybrane zagadnienia bibliotekarstwa szkolnego* [*School Libraries: Selected Issues*] (1962) and *Bibliotekarz szkolny* —

¹² SCI stands for *szkolne centrum informacji*, that is, a school information centre; ICIM is an acronym of *Internetowe Centrum Informacji Multimedialnej*, meaning an Internet Centre of Multimedia Information; and SCKI refers to *szkolne centrum kultury informacyjnej*, translated as a school centre of information culture.

jego cechy osobowości a efektywność działania [*School Librarians: Personality Traits and Work Effectiveness*] (1976) by Włodzimierz Goriszowski. The archiving of school-library issues and the publishing of source documentation were greatly furthered by the work of Helena Falkowska, particularly her *Z dziejów polskich bibliotek szkolnych* [*On the History of School Libraries in Poland*] (1966). The modern type of the textbook proposed by Jadwiga Andrzejewska was continued by Danuta Saniewska. Conference proceedings have been published, for example, in a volume edited by Henryk Suchojad (1999). The current performance and developmental tendencies of school and pedagogical libraries were studied against the backdrop of global changes by Marcin Drzewiecki (e.g. *Biblioteki szkolne i pedagogiczne w Polsce. Rola w procesie dydaktycznym i miejsce w krajowej sieci biblioteczno-informacyjnej* [*School and Pedagogical Libraries in Poland: Their Role in the Teaching Process and Their Place in the National Library-Information Network*] 1991; *Edukacja biblioteczna i informacyjna w polskich szkołach* [*Library and Information Education at Polish Schools*] 2005). Other important publications include *Raport o stanie oświaty PRL* [*A Report on the State of Education in the Polish People's Republic*] and works by Czesław Kupisiewicz, Bogdan Suchodolski and Wincenty Okoń. Edited by Jerzy Jarowiecki, *Funkcjonowanie bibliotek szkolnych w Polsce* [*School Libraries in Poland and their Operations*] (1991) contained an analysis and assessment of school book collections, a proposal of a mandatory reading list and an offer of reference publications provided by Józef Szocki. Currently, school librarians can rely on the guidelines of IFLA/UNESCO published by the Polish Librarians' Association (2003), works by Bogumiła Staniów (*Biblioteka szkolna dzisiaj* [*The School Library Today*] 2012), Hanna Batorowska (*Kultura informacyjna w perspektywie zmian w edukacji* [*Information Culture and Changes in Education*] 2009) and Kamińska-Czubała and on the volumes edited by E.B. Zybert (e.g. *Książka, biblioteka, informacja w kręgu kultury i edukacji* [*The Book, the Library and Information in Culture and Education*] 2008).

The integration and the systematic professional and scholarly development of the teacher-librarian community have been greatly supported by the pursuits of the Association of Polish School Librarians (Polish: Towarzystwo Nauczycieli Bibliotekarzy Szkół Polskich), which organises scholarly seminars and publishes periodicals, such as *Biblioteka w Szkole* [*Library at School*] (1991–), *Biblioteka — Centrum Informacji* [*Library as an Information Centre*] (2008–) and *Biblioteka — szkolne centrum informacji. Czasopismo dla nauczycieli bibliotekarzy* [*Library as a School Information Centre: A Journal for Teacher-Librarians*] (2008–).

The competencies of and the modernisation of education and training for teacher-librarians have been and still are important issues, as these professionals must combine teacher qualifications with the skills of holdings management. This matter has been extensively discussed in periodicals (e.g. *Przegląd Biblioteczny* [*Library Survey*] 1985).

The literature on pedagogical libraries has chronicled their relevant role and responsibilities, which include supporting teacher education and professional development processes, as well as instructing and assisting school librarians. Relevant post-war publications include reference works and anniversary monographs of voivodship pedagogical libraries and some of their branches, methodology resources and conference proceedings (e.g. *I Krajowa Konferencja Bibliotekarzy Bibliotek Szkolnych i Pedagogicznych* [The 1st Nationwide Conference of School and Pedagogical Library Librarians] 2007; *Biblioteki pedagogiczne w społeczeństwie informacyjnym* [Pedagogical Libraries in Information Society] 2005; *Biblioteki pedagogiczne wobec wyzwań współczesnej oświaty* [Pedagogical Libraries and the Challenges of Education Today] 2008). An information-library system was designed for the schooling and education sector, and the Central Pedagogical Library (Polish: Centralna Biblioteka Pedagogiczna) was founded (Dembowska, 1983, Drzewiecki, 1991). Publications on the current and historical pursuits of pedagogical libraries, their collaboration with other libraries and various communities, and their holdings management mostly appear in librarian periodicals and in *Kwartalnik Pedagogiczny* [Educational Quarterly], *Głos Nauczycielski* [Teachers' Voice] and *Chowanna*.¹³

4) The organisation of specialised and company-based libraries, the archiving and indexing of their specific resources (normalisation documents, patents, company records and writings) and the devising of attractive access forms (e.g. the circulation of periodicals) were analysed by Ryszard Przelaskowski (*Biblioteki techniczne w Polsce* [Technical Libraries in Poland] 1956) and Jerzy Ratajewski (*Biblioteki naukowe i fachowe oraz ośrodki informacji naukowo-technicznej w komunikacji społecznej* [Research and Specialised Libraries and Scientific-Technical Information Centres in Social Communication] 1982). Edward Assbury, Jadwiga Czarnecka and Tadeusz Bruszewski developed *Biblioteka fachowa* [The Specialised Library], a textbook which has been republished several times (5th updated edition 1978), while Piotr Bierczyński explored issues related to company-based libraries. In recent times, a new quality in specialised libraries is represented, for example, by the model of state-of-the-art, perfectly managed and opulently funded libraries of law firms (EBIB 2006).

The literature on numerous and well-stocked church libraries was dispersed until 1989. The issues of inventorying historical collections, access policies, retroconversion and digitisation were addressed in the journal *Archiwa, Biblioteki*

¹³ Translator's note: *Chowanna* is a journal on education published by the University of Silesia. Its title is a largely untranslatable (and never widely used) neologism coined in the 19th century to refer to the idea of a national education system and etymologically derived from *chowanie*, a by-now obsolete term for education and upbringing (<https://journals.us.edu.pl/index.php/CHOWANNA/about>).

i Muzea Kościelne [Church Archives, Libraries and Museums] (Lublin 1959–) and since 1995 have also been tackled in the *Biuletyn Bibliotek Kościelnych FIDES* [FIDES Bulletin of Church Libraries]. Studies on church and convent libraries have appeared (e.g. the collected volume *Biblioteki kościelne i klasztorne w Polsce. Historia i współczesność* [Church and Convent Libraries in Poland: History and the Present] 2009); typologies of church libraries have been proposed, for example, by Waldemar Żurek (*Biblioteki kościoła katolickiego w Polsce. Informator* [Libraries of the Catholic Church in Poland: A Guide] 2005); and related issues have been investigated by Ludwik Grzebień, Mieczysław Pater and Jerzy J. Myszor. Important publications have also included conference proceedings and the manuals of processing selected types of records (e.g. Bolesław Kumor's *Mikrofilmowanie zbiorów kościelnych* [The Microfilming of Church Collections] 1978; *Rękopisy w zbiorach kościelnych* [Manuscripts in Church Collections] 2014), library catalogues and inventories, depictions of selected church library collections, studies of the holdings and discussions of the role of church, therein parish, libraries.

The study, assessment and designing of the future of the discipline and the initiation of new research trends are considerably aided by library practitioners, including the directors of multiple facilities, and theorists affiliated to education and training institutions. Research development is also furthered by the robust activity of trade unions, library societies and organisations, especially the Polish Librarians' Association, the Association of Polish School Librarians, the Polish Bibliological Society (Polish: *Polskie Towarzystwo Bibliologiczne*) and the Polish Information Science Society (Polish: *Polskie Towarzystwo Informacji Naukowej*). The meetings at the Forum of the Polish Librarians' Association result in the publication of conference proceedings (e.g. *Przyszłość bibliotek w Polsce* [The Future of Libraries in Poland] 2008).

The literature on library science is instrumental in the education of future librarians and information workers. Publications on library science and libraries, such as textbooks, overviews, compendia, norms, indicators and reports, are an important element of the professional training and development processes. In this respect, the Scientific and Educational Press (Polish: *Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne*) of the Polish Librarians' Association, which is the largest publisher in the librarian community, plays the most important role, publishing eight series (e.g. *Nauka, Dydaktyka, Praktyka* [Research, Teaching, Practice], *FOrmaty-KArtoteki* [FOrmatS-CAtalogues], *Propozycje i Materiały* [Proposals and Materials]), with multiple titles published outside the series. Training resources have also been published by the Librarian Lifelong Education Centre (Polish: *Centrum Ustawicznego Kształcenia Bibliotekarzy*) and the Centre for Librarian, Information and Documentation Education (Polish: *Centrum Edukacji Bibliotekarskiej, Informacyjnej i Dokumentacyjnej*) and, in previous years, also in the series of

Materiały Szkoleniowe CINTE¹⁴ (CINTE *Educational Resources*) and *Materiały Metodyczne* SINTO (SINTO *Methodological Resources*).

The available periodicals deserve a thorough presentation. A remarkable scholarly, opinion-making, archiving and innovative influence has been exerted by scholarly periodicals, such as *Przegląd Biblioteczny* [*Library Survey*] (1927–), *Roczniki Biblioteczne* [*Library Annals*] (Wrocław 1957–), quarterly *Bibliotheca Nostra* (Katowice 2005–), *Zarządzanie Biblioteką* [*Library Management*] (Gdańsk 2010–) and *Biuletyn EBIB* [*The EBIB Bulletin*] (online 1999–) and by branch periodicals, such as *Bibliotekarz* [*The Librarian*] and *Poradnik Bibliotekarza* [*The Librarian's Manual*]. Teacher-librarians have been relevantly supported by the monthly *Biblioteka w Szkole* [*Library at School*] and *Biblioteka Centrum Informacji* [*Library as an Information Centre*]. Important sources of information also included *Informator Bibliotekarza i Księgarza* [*The Librarian's and Bookseller's Reference*] (1956–1989) and *Ze Skarbca Kultury* [*From the Treasury of Culture*] (Wrocław 1951–1991), today continued as *Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich* [*The Ossolinski National Institute Periodical*] (Wrocław 1992–). Appreciable functions have been performed by the periodicals of the National Library and by the numerous journals and publication series of libraries and librarian-education institutions, such as *Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo* [*Acta Universitatis Wratislaviensis: Library Science*] (Wrocław), *Folia Librorum* (Łódź) and *Studia Bibliologiczne* [*Bibliological Studies*] (Katowice, 1983–).

At university-based education and training institutions, research has been carried out in what was by 2018 referred to as the discipline of bibliology and information science (within degree programmes in library and information science, information architecture, information management and information in e-society institutions) and today as part of social communication and media studies; within this research, specific and characteristic projects have been initiated and continued. Abundant studies have yielded a wealth of individual publications, conference proceedings presenting the scholarship of the staff of institutes, departments and sections, including the findings of research conducted by young researchers, such as PhD candidates and students, as part of the pursuits of Study Groups. The research carried out at the University of Lodz characteristically focuses on school libraries and young adults' reading practices (Mariola Antczak) and on the education and image of librarians (Stanisława Kurek-Kokocińska). Important hallmarks include the development of *Podręczny słownik bibliotekarza* [*A Concise Librarian's Dictionary*] (2011) and *Słownik pracowników książki polskiej* [*The*

¹⁴ CINTE is an acronym for *Centrum Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej*, meaning the Centre of Scientific, Technical and Economic Information. (translator's note)

Dictionary of the Polish Book Personnel] with supplements (1972–). At the University of Warsaw, issues of contemporary librarianship are studied by Elżbieta Barbara Zybert, Małgorzata Kisilowska, Michał Zając, Dariusz Grygrowski and Dariusz Kuźmina. The Institute at the University of Wrocław boasts abundant scholarship on the history of the book and libraries (e.g. Kazimiera Maleczyńska, Zofia Gaca-Dąbrowska, Anna Aleksiewicz, Anna Żbikowska-Migoń, Bożena Korzeczek and Maciej Matwijów), book studies and book culture (Krzysztof Migoń), book art (Małgorzata Komza) and the contemporary school library system (Bogumiła Staniów). At the Jagiellonian University, research focuses on academic librarian education (Maria Kocójowa and Maria Próchnicka), the contemporary library system and reading practices (Jacek Wojciechowski) and historical library-related issues (Zdzisław Pietrzyk), while the research projects undertaken at Cracow's University of Pedagogy mainly revolve around the history of the book and libraries (Jerzy Jarowiecki, Maria Konopka and Maria Piłtyczak-Majerowicz). Research conducted at Torun concerns, among other issues, bibliotherapy (Bronisława Woźniczka-Paruzel), service quality at libraries (Ewa Głowacka), the old and contemporary book (Iwona Imańska, Jacek Gzella and Janusz Tondel), library space (Tomasz Kruszewski) and aspects of services for people with disabilities (Małgorzata Fedorowicz-Kruszewska). Research interests of the staff at the University of Silesia encompass contemporary librarianship (Joanna Kamińska, Żołędowska-Król, Anna Tokarska), libraries in the system of culture (Teresa Wilkoń), the history of libraries (Maria Pawłowiczowa and Edward Różycki) and of printing (Elżbieta Gondek), the protection and maintenance of library collections (Bronisław Zyska and Leonard Ogierman) and reading practices (Irena Socha and Małgorzata Gwadera). At Lublin, the history of the book is studied by Maria Juda, and contemporary librarianship is explored by Anita Has-Tokarz. At Białystok, research on the subject headings language is continued by Jadwiga Sadowska, and at Gdansk, the management of library non-material resources and marketing are investigated by Maja Wojciechowska.

Additionally, information and knowledge management, information space, the digitisation of library holdings and information ecology add up to a salient and not infrequently major research focus at all the librarian education institutions.

The post-war library-science work has been versatile and prolific across its various fields, such as the development of library science as a discipline, research pursuits and initiatives, and practical solutions for library activities, which are currently based on collaboration and cooperation. Vigorous changes and new developmental paths have emerged at certain turning points, observably intensifying in the 1970s in conjunction with the SINTO idea and the designing of robust informational activity. The adoption of the *Law on Libraries* of 27 June 1997 marked another important shift, making a new stage of library standardisation and nor-

malisation possible, for example, regarding the National Library Holdings (1998, 2012). Significant developments have also included the systematic development of the academic education of librarians and book workers (teaching standards in 2007, the Bologna Process in 2011), which was reclassified as part of the discipline of the social sciences in 2018.

Without making any claims to completeness, particularly in terms of the study of the history of libraries, involving the identification and discovery of the fate of institutional and private book collections, which often proves tragic in the history of Poland, this paper has attempted to offer a systematised account of the post-war output of Polish library science and librarianship. The international context has been omitted in this attempt, passing over a range of issues, such as models of, relationships to and influences of the globally developed theoretical and practical library-related solutions (the US, the European Union) on the concepts and policies adopted by Polish library theorists and practitioners (Głowacka, 2008). Publications on the inventorying and protection of private book collections and libraries have been excluded as well.

By necessity, selection of the literature to present has been made, and the analysis of general publications, overviews, textbooks and compendia has sought to highlight the theoretical considerations and practical solutions of key relevance to the discipline.

Until 2018, Polish library science invested efforts in capturing certain generalised insights and was going through a merger with and inclusion into information-science research. This tendency is recognisable in the re-naming of the former Institutes of Library and Information Science (often into Institutes of Information and Library Science, sometimes complemented with Bibliological Studies or Bibliology). A good opportunity for reflecting on the future of the discipline was offered by the anniversary conference held to celebrate the seventy years of the 'Łódź school,' the first academic hub of librarian education in post-war Poland, and by the events of the 60th anniversary of the Institute of Information and Library Science at the University of Wrocław (today the Institute of Information and Media Sciences).¹⁵ The current model of inclusion of the discipline into the social sciences prompts further discussions on adopting the best solutions in the new educational paradigm at the renamed institutes and departments (sections), which are embedded in a broader communicational research space for the clients of the contemporary, cutting-edge library.

¹⁵ The conference resulted in a collected volume edited by Kurek-Kokocińska (2016); and the anniversary of the Wrocław Institute of Information and Library Science (today the Institute of Information and Media Studies) yielded *Kultura książki w humanistyce współczesnej* [*Book Culture in the Contemporary Humanities*] (Koredeczuk & Augustyn, 2018).

A library science scholar is an attentive observer of the changes unfolding in the information space and in the library-user relationship; a library science scholar is also an architect of quality services, including information services, that ensue from the users' recognised expectations. The fact that the discipline has become part of the social sciences has triggered some changes of the research space in the regularly modified and updated quality education programmes for the future staff of modern libraries that participate in and co-produce modern communication forms.

Translated by Patrycja Poniatowska

BIBLIOGRAPHY

- Birkenmajer, A., Kocowski, B., Trzynadłowski, J. (eds). (1971). *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław [et al.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Chodyński, A., Huczek, M., Socha, I. (eds). (2002). *Zarządzanie marketingiem w organizacjach niedochodowych*. Sosnowiec: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Marketingu.
- Czapnik, G., Gruszka, Z. (eds), Tadeusiewicz, H. (coop.). (2011). *Podręczny słownik bibliotekarza*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Dembowska, M. (1983). System biblioteczno-informacyjny resortu oświaty i wychowania. *Aktualne Problemy Informacji i Dokumentacji*, 1, 14–18.
- Drzewiecki, M. (1991). *Biblioteki szkolne i pedagogiczne w Polsce: Rola w procesie dydaktycznym i miejsce w krajowej sieci biblioteczno-informacyjnej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Gaca-Dąbrowska, Z. (1980). O teoretycznych problemach nauki o bibliotece. *Studia o Książce*, 10, 201–209.
- Gaca-Dąbrowska, Z. (1st ed. 1983, 2nd ed. 2007). *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*. 1st ed. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego; 2nd ed. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Gaca-Dąbrowska, Z. (2017). Bibliotekoznawstwo (nauka o bibliotece). In: A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat (eds). *Encyklopedia książki*. T. 1: *Eseje. A–J*. (pp. 389–390). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Głombiowski, K. (1962). Bibliotekoznawstwo jako dyscyplina uniwersytecka. *Roczniki Biblioteczne*, 6, 1–19.
- Głombiowski, K., Świdorski, B., Więckowska, H. (eds). (1976). *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*. Wrocław [et al.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Głowacka, E. (2008). Główne współczesne kierunki badań z zakresu bibliotekoznawstwa na świecie. In: *Nowoczesna biblioteka. Materiały z ogólnopolskiej konferencji. Warszawa, 12–13.10.2007 r.* (pp. 76–81). Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Gondek, E. (2013). Bibliotekarstwo a bibliotekoznawstwo, bibliologia i informatologia. In: A. Tokarska (Ed.). *Bibliotekarstwo* (pp. 102–114). Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Kołodziejska, J. (2011). Między tradycyjnością a nowoczesnością bibliotek. *Przegląd Biblioteczny*, 79(2), 179–191.
- Koredczuk, B., Augustyn, K. (eds). (2018). *Kultura książki w humanistyce współczesnej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Kurek-Kokocińska, S. (2016). *Uniwersyteckie kształcenie bibliotekarzy. W siedemdziesięciolecie studiów bibliotekoznawczych na Uniwersytecie Łódzkim*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Migoń, K. (1984). *Nauka o książce. Zarys problematyki*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Migoń, K. (2003). Leon Bykowski (1895–1992) — ukraiński bibliolog i polski bibliotekarz. *Roczniki Biblioteczne*, 47, 155–168.
- Migoń, K. (2007). O współczesnej sytuacji badawczej w naukach o książce, bibliotece i informacji. In: *Przyszłość bibliotek w Polsce. Materiały z ogólnopolskiej konferencji*. Warszawa, 12–13.10.2007 r. (pp. 69–75). Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Muszkowski, J. (1936, 2nd exp. ed. 1951). *Życie książki*. Warszawa.
- Piasecki, W. (1968). *Zwięzyły wstęp do bibliotekoznawstwa*. Kraków.
- Ratajewski, J. (1986). Trzeci raz o bibliotekoznawstwie. Rozważanie metodologiczne. *Roczniki Biblioteczne*, 30, 379–395.
- Ratajewski, J. (2002). *Wprowadzenie do bibliotekoznawstwa czyli Wiedza o bibliotece w różnych dawkach*. Do druku przygotował Z. Żmigrodzki przy współpr. E. Gondek. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Remerowa, K. (1953). Sprawa kadr naukowych w bibliotekach. *Przegląd Biblioteczny*, 21(4), 297–325.
- Remerowa, K. (1966). *Zmiany funkcji bibliotek w powojennym dwudziestoleciu*. Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich.
- Sitarska, A. (1990). *Systemowe badanie bibliotek. Studium metodologiczne*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sordylowa, B. (1989). Wzajemne relacje pomiędzy dyscyplinami: informacja naukowa, bibliologia, bibliotekoznawstwo. *Przegląd Biblioteczny*, 57(4), 309–315.
- Więckowska, H. (1968). Organizacja, stan i kierunki badań bibliologicznych 1945–1967. *Przegląd Biblioteczny*, 36(1–2), 45–77.
- Więckowska, H. (1973). Bibliotekoznawstwo polskie. Przeszołość, stan obecny, perspektywy rozwoju. Referat na II Kongres Nauki Polskiej. Z materiałów Podsekcji Informacji i Dokumentacji Naukowej. *Przegląd Biblioteczny*, 41(3), 259–277.
- Wilkoń, T. (2013). Biblioteka w systemie kultury. In: A. Tokarska (Ed.). *Bibliotekarstwo* (pp. 90–101). Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Wojciechowski, J. (1999). *Bibliotekarstwo. Kontynuacje i zmiany*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Wojciechowski, J. (2002). *Idee i rzeczywistość. Bibliotekarstwo pragmatyczne*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Wojciechowski, J. (2006). *Biblioteczna wartość naddana*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Wojciechowski, J. (2010). *Biblioteka w komunikacji publicznej*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Wojciechowski, J. (2012a). Biblioteki akademickie: obszary kooperacji. *Przegląd Biblioteczny*, 80(4), 477–492.
- Wojciechowski, J. (2012b). *O bibliotekach po mojemu*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Wojciechowski, J. (2014). *Biblioteki w nowym otoczeniu*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Wołosz, J. (2012). *Meandry polskiego bibliotekarstwa 1991–2011*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Wytyczne IFLA dla bibliotek obsługujących dzieci w wieku 0–18 lat (2020)*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.

ANNA TOKARSKA

POST-WAR POLISH SCHOLARSHIP ON THE HISTORY AND THEORY OF LIBRARY SCIENCE

Summary

The author of the paper explores the development of the concept of Polish post-war library science as an academic discipline and demonstrates the wealth of achievement in librarianship studies. Theoretical reflections on and the ongoing discussion about the scope of library science provide a background for the presentation of practical solutions applied in the work of libraries. The author presents library science concepts and the authors of important publications contributing to the development of the discipline, practical librarian tasks and the academic training of librarians. In addition, she analyses librarianship achievements with regard to the characteristic, statutory tasks and functions of libraries, as well as to typology, showing their significance to librarianship practice in Poland and to the quality of the academic training of librarians. There is also a brief description of the profile of the librarianship curriculum at the leading university-level institutions educating librarians.

II. RECENZJE

TRZY MONOGRAFIE (I DWIE MNIEJSZE). O NAJNOWSZYCH PRACACH
POŚWIĘCONYCH DZIEJOM POLSKICH BIBLIOTEK

<https://doi.org/10.19195/0080-3626.67.14>

Ku wielkiemu zaskoczeniu naszego środowiska bibliotekarskiego ukazały się w niewielkim odstępie czasu, bo w latach 2017–2019, monografie trzech największych polskich bibliotek uniwersyteckich: Biblioteki Jagiellońskiej (2017)¹, Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (2018)² i Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu (2019)³. Książki te zostały dostrzeżone przez recenzentów. Historię Biblioteki Jagiellońskiej zrecenzowali Janusz Kostecki (2018) w „Rocznikach Bibliotecznych” i Markus Eberharter (2022) w „Polish Libraries”. Monografi Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie poświęciłem recenzję w „Przeglądzie Bibliotecznym”. O tomie poznańskim napisał Jacek Wojciechowski (2019) w poznańskiej „Bibliotece”.

Zaskoczenie brało się stąd, że na monografie opisujące historię bibliotek polskich, nie tylko zresztą uniwersyteckich, czekaliśmy długo. Jacek Puchalski, który w opublikowanym w „Rocznikach Bibliotecznych” artykule *Przegląd badań nad historią bibliotek i bibliotekarstwa w Polsce z lat 1945–2015* sporządził coś na kształt bibliografii powojennej historiografii polskich bibliotek, wykazał, że prac z tego zakresu — obejmujących rozmaite aspekty historii tych instytucji — powstało wówczas kilkakset (Puchalski, 2016). Były to jednak, prawie bez wyjątku, prace przyczynkarskie, które można nazwać też częściowymi czy studyjnymi, niemającymi ambicji syntetyzujących. Nie można im oczywiście odmawiać zasług, często miały one na celu stworzenie fundamentów pod przyszłe syntezы historii bibliotek, które omawiały. Czytelnicy od dłuższego już czasu oczekiwali jednak na monografie bibliotek, od najmniejszych (publicznych) do największych (Biblioteki Narodowej i wielkich akademickich).

Kwerenda Puchalskiego wykazała, iż historia bibliotek cieszy się w Polsce dużym zainteresowaniem, a uprawiana jest przede wszystkim w ośrodkach akademickich, znacznie rzadziej w bibliotekach naukowych (choć nie jest to wobec nich zarzut, bo jak wiemy, ich zadania są inne). Z drugiej strony wykazał on, że naszym niedostatkiem jest brak syntez i to w najrozmaitszej postaci. A przecież można by już pokusić się np. o wstępne opracowanie całości historii bibliotek wielkoziemiańskich, a więc ordynackich, fundacyjnych, prywatnych (Zamoyskich, Krasińskich, Przeddzieckich, Czartoryskich, Działyńskich i in.). Przebadany należy jest okres okupacji hitlerowskiej 1939–1945 i można sobie np. wyobrazić pracę pt. „Biblioteki polskie w latach 1939–1945”. Odpowiednie monografie można by również opracować, wybierając inne kryteria niż własnościowe, na przykład historię budownictwa bibliotecznego, metod i technik opracowania zbiorów, społecznej roli bibliotek w zmieniającym się otoczeniu politycznym i technologicznym. Puchalski zarejestrował kilka opracowań, które określił jako „ogólne” lub takie, które

¹ *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 2. 1775–1918, oprac. K. Frankowicz, M. Galos, Ż. Kubic, B. Kurek, P. Lechowski, U. Perkowska, red. P. Lechowski, Kraków 2017, 573 ss.

² *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie 1877–2017. Miscellanea*, red. J. Talbierska, Z. Olczak, Warszawa 2017, 557 ss. (seria „Monumenta Universitatis Varsoviensis 1816–2016”).

³ A. Jazdon, *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu 1919–2018. Zasoby. Działania. Ludzie*, Poznań 2019, 772 ss.

„ujmują całościowo historię” (Puchalski, 2016, s. 114). Słusznie nie określił ich jako monograficzne, bo miały one przede wszystkim charakter popularyzatorski. Poza tym — w wypadku okresu staropolskiego — dotyczyły raczej historii książki rękopiśmiennej i w ogóle ówczesnej kultury książki, a nie dziejów bibliotek *sensu stricto*⁴. Przy czym autor wymienił co prawda *Zarys historii bibliotek od XV do XVIII wieku* (Wrocław 1975), opublikowany w formie skryptu przez Kazimierę Maleczyńską, nie wspominał jednak o pełniejszej, jeśli chodzi o placówki polskie, *Historii bibliotek w zarysie* (Warszawa 1949) Józefa Grycza. Część pierwszą poświęcił on bibliotekom świata, od starożytności do czasów najnowszych, a w części drugiej zajął się historią bibliotek polskich aż do roku 1939. Ostatnią wydaną przez niego książką był *Krótki zarys historii książki i bibliotek* (Warszawa 1954)⁵. W ogóle wydaje się, że nadszedł czas na syntetyczne opracowania dziejów bibliotek polskich, gdyż historiografia nasza dorobiła się już wielu wartościowych prac dotyczących historii poszczególnych bibliotek oraz różnych aspektów bibliotekarstwa. Już w 1966 roku autorzy krakowscy opracowali pierwszy okres istnienia Biblioteki Jagiellońskiej obejmujący lata 1364–1492 (J. Zathej, A. Lewicka-Kamińska, L. Hajdukiewicz, *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 1. 1364–1775, Kraków 1966), ustanawiając na długie lata niedościgły wzór opisu biblioteki średniowiecznej. Z kolei w 1988 roku powstało dzieło Alodii Kaweckiej-Gryczowej *Biblioteka ostatniego Jagiellona* (Wrocław 1988) na temat biblioteki króla Zygmunta Augusta.

Puchalski (2016, s. 110–111) dotarł również do okazałej liczby prac dotyczących dziejów bibliotek klasztornych, bo aż dwunastu zakonów. Prace te dotyczyły jednak w przewadze pojedynczych klasztorów, teraz już jednak czas na opracowania zdające sprawę z istotnego wpływu bibliotek klasztornych na rozwój polskiej kultury, zwłaszcza w okresie staropolskim. Prac takich jednak nie ma. Jako chlubny wyjątek podaje Puchalski badania Jolanty Gwioździk (*Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Katowice 2015), która zmierza konsekwentnie do kompletnego opracowania historii bibliotek zakonów żeńskich. W podrozdziale „XIX–XX wiek” Puchalski wymienił jako pracę całościową znów pracę Maleczyńskiej, tym razem jej *Książki i biblioteki w okresie zaborów* (Wrocław 1987).

Gdy się analizuje bibliografię przedmiotu, nieuchronnie nasuwa się pytanie o kierunki badań w krajach najbliższych nam kulturowo, czyli w Europie Zachodniej, a także w USA. Już pobieżny ogląd tej literatury przekonuje, że dorobek polskiej historiografii bibliotek na poziomie syntez jest niewystarczający na tle dokonań Europy Zachodniej czy USA. Natrafiamy jednak na pewne niespodzianki, stwarzające trudności w interpretacji. Otóż, wśród obfitej, olbrzymiej wręcz, literatury dotyczącej historii bibliotek biblioteki uniwersyteckie stanowią tam niewielki odsetek. We wzorowym studium, liczącym 254 strony, dotyczącym historii bibliotek świata, niemiecki badacz Karl-Heinz Weimann, opisując rozwój bibliotek w układzie chronologicznym (*Bibliotheksgeschichte. Lehrbuch zur Entwicklung und Topographie des Bibliothekswesens*, München 1975), bibliotekami

⁴ Są to m.in.: A. Żbikowska-Migoń, *Dzieje książki i jej funkcje społeczne. Wiek XVIII*, Wrocław 1987; B. Bieńkowska, *Staropolski świat książek*, Wrocław 1975.

⁵ Już po ukazaniu się w druku pracy Puchalskiego wyszła moja praca: A. Mężyński, *Z dziejów bibliotek w Polsce. Od średniowiecza do 1989 roku*, Warszawa 2017.

uniwersyteckimi zajął się tylko trzy razy, poświęcając im kilkadziesiąt wierszy. Historię tych bibliotek umieścił w ośmiu rozdziałach obejmujących duże przedziały czasowe, a więc starożytność, średniowiecze itd. W rozdziale „Średniowiecze” (s. 33–54) poświęcił bibliotekom uniwersyteckim jeden czternastowierszowy akapit, a palmę pierwszeństwa w owym okresie przyznał bibliotekom katedralnym i klasztornym. Historiografowie bibliotek na Zachodzie nie poświęcają więc zbyt dużo miejsca w swoich syntetycznych opracowaniach historii bibliotek akademickich, niemniej historia ta nie leży odłogiem, bo prace poświęcone pojedynczym bibliotekom są liczne⁶.

Czy można wskazać „winnego” takiego stanu historiografii polskich bibliotek, a przede wszystkim braku opracowań syntetycznych, mimo istnienia bardzo wielu wartościowych studiów przygotowawczych? Otóż takiego „winnego” znaleźć jest trudno, bo trudno wskazać na środowiska lub ośrodki, z których powinni rekrutować się przyszli historycy bibliotek. By pracować bowiem ze zrozumieniem nad historią biblioteki, warto być i historykiem, i bibliotekarzem. Istnieje przekonanie, że to z danej biblioteki powinien wyjść jej „dziejopis”. Byłoby to oczywiście racjonalne, ale jest to jedynie życzenie, bo podstawowym zadaniem bibliotekarza w bibliotece jest wykonywanie czynności bibliotekarskich, a nie naukowych. By myśleć o solidnej monografii swojej biblioteki, należy oddelegować do pracy nad nią na dłuższy czas kilkoro pracowników, co jednak zagraża realizacji bieżących prac bibliotecznych.

BIBLIOTEKA JAGIELLOŃSKA

AUTORZY, NARRACJE, CEZURY CZASOWE

Przypatrzmy się, jak ten problem rozwiązano przy pracy nad monografią Biblioteki Jagiellońskiej (BJ). Do zadania tego oddelegowano czterech pracowników tej Biblioteki: Krzysztofa Frankowicza, Małgorzatę Galos, Żanetę Kubic i Beatę Kurek. Nad pracami czuwali kolejni dwaj dyrektorzy BJ: Krzysztof Zamorski i Zdzisław Pietrzyk, służąc także swoją wiedzą jako konsultanci naukowci. Ze strony Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego udział wzięli kierownik projektu i redaktor tomu Piotr Lechowski oraz Urszula Perkowska. Zespół wspierali liczni konsultanci, zapewniając autorom optymalne warunki pracy (trzech tłumaczy niemieckojęzycznych dokumentów źródłowych!). Prace w BJ ruszyły po otrzymaniu znacznego grantu z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki w 2012 roku (Lechowski, 2014).

Był już najwyższy czas po temu. Pierwszy tom *Historii Biblioteki Jagiellońskiej*, który ukazał się w 1966 roku, długo czekał na kontynuację. Następny tom opracować mieli Zofia Ciechanowska i Jan Baumgart, podobno jednak plany zahamował Baumgart, pochłonięty pracą nad *Bibliografią Historii Polskiej*. Obecny tom drugi kończy się na 1918

⁶ Wśród nich wymienić można: E. Kiessling, *Die Stadt- und Universitäts Bibliothek Frankfurt am Main*, Frankfurt am Main 1969; H. Kunze, *Die Universitäts und Landesbibliothek, Sachsen-Anhalt in Halle*, Leipzig 1949; L. Krieg, *Die Universitäts Bibliothek Köln*, [w:] *Die Universitäts Bibliothek zu Köln*, Berlin 1969.

roku. Wiadomo mi, że pięcioosobowy zespół, zasilony grantem z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki Ministerstwa Edukacji i Nauki, rozpoczął planowaną na cztery lata pracę nad trzecim tomem *Historii Biblioteki Jagiellońskiej*, obejmującym okres od 1918 do 2003 roku⁷.

Najobfitsze źródła znaleźli autorzy w archiwach (10 archiwów), które szczęśliwie ocalały do naszych czasów i są też należycie opracowane. Najcenniejsze materiały odnaleziono w Sekcji Rękopisów i Archiwum Biblioteki Jagiellońskiej oraz w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. W obydwu tych jednostkach zbadano łącznie 116 sygnatur⁸. Sięgnięto też do zasobów innych instytucji, m.in. w Wiedniu i we Lwowie, gdzie jednak poszukiwania nie przyniosły spodziewanych efektów (Lechowski, 2014, s. 123). Autorzy wykorzystali też wyjątkowo obfite źródła drukowane, które zamieścili w bibliografii jako „Publikacje” (316 poz.). Autorzy pracowali nad nimi jak nad osobnym zadaniem, co wynika ze wstępu Piotra Lechowskiego (s. 23):

Równoległe do prowadzonych badań archiwalnych tworzona była bibliograficzna baza publikacji i źródeł do dziejów BJ w latach 1775–1918. W tym celu analizie poddano zawartość szeregu bibliografii, spisów, inwentarzy, katalogów i kartotek bibliotecznych i źródłowych, przeglądnięto komplety czasopism naukowych i fachowych, przede wszystkim historycznych i bibliotekoznawczych, a także różne publikacje biograficzne oraz ówczesną prasę codzienną.

Do autorów można by jednak mieć takie zastrzeżenie, że owe 316 pozycji uszeregowali po prostu alfabetycznie, co niewątpliwie utrudnia orientację w tak dużym materiale.

W jaki sposób podzielili się autorzy narracją o bibliotece, mając przed sobą okres 143 lat (1775–1918)? Ich opowieść jest chronologiczna, a w większości cezurami były wydarzenia wewnątrzbiblioteczne, w tym kadencje kolejnych dyrektorów BJ, które czasami pokrywały się z ważnymi datami historii Polski. Pierwszy omawiany okres to lata 1775–1835 obejmujące działalność Komisji Edukacji Narodowej, pierwsze panowanie austriackie (1775–1809) oraz okres Księstwa Warszawskiego i Wolnego Miasta Krakowa (1809–1835). W okresie tym zwierzchnikami Biblioteki było kolejno sześciu bibliotekarzy, z których najwybitniejszym był Jerzy Samuel Bandtkie (1811–1835). Za okres drugi autorzy przyjęli lata 1836–1867, a więc czasy schyłkowej Rzeczypospolitej Krakowskiej (do 1846 roku) oraz rządy austriackie w latach 1846–1867. W tym okresie wyróżniającym się kierownikiem Biblioteki był Józef Muczkowski (1837–1858). Następnym wyróżnionym przez autorów okresem były lata 1868–1918, a więc autonomii galicyjskiej, a dominującą wtedy postacią w życiu biblioteki był jej dyrektor w latach 1868–1905 Karol Estreicher. W latach 1905–1918, czyli do końca I wojny światowej i uzyskania niepodległości, dyrektorem był Fryderyk Papée.

Redaktorzy zadbali o to, by teksty dotyczące poszczególnych okresów miały jednolitą konstrukcję. W tym celu wypracowali liczący 15 punktów „ramowy schemat badań z podziałem na zagadnienia w wyróżnionych okresach dziejów BJ” (Lechowski, 2014, s. 121). Autorzy zastosowali się do „instrukcji”, rozpoczynając swą opowieść od rozdziału „Kraków i jego Uniwersytet”. Czytelnik otrzymał więc skrupulatny i ujednoczony opis wszystkich najważniejszych działań BJ na przestrzeni lat 1775–1918.

⁷ Informacja z listu Piotra Lechowskiego do autora z dnia 20 czerwca 2023.

⁸ Tyle w każdym razie wymieniono (wraz z tytułami jednostek) w bibliografii (s. 517–521).

NIESPODZIANKA Z POZNANIA

Monografia Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu jest bez wątpienia ewenementem w bibliotekoznawstwie polskim. Książka pojawiła się bez specjalnych zapowiedzi, a autor tego potężnego tomu (771 ss.!) był tylko jeden — Artur Jazdon, dyrektor tej placówki w latach 1992–2017, czołowy przedstawiciel młodej generacji dyrektorów bibliotek akademickich, która przejęła stery bibliotekarstwa akademickiego w Polsce po przełomie 1989 roku. Zdumiewa to tym bardziej, gdy przypomnimy sobie, że monografię BJ (573 ss.) pisało sześciu autorów, a pomagali im jako recenzenci i konsultanci pracownicy Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W monografii tej autor — podobnie jak autorzy z Jagiellonki — zastosował podział materiału na okresy (siedem). Recenzent Jacek Wojciechowski określił strukturę tego tomu jako „chronologicznie — okresową”. Cezurę stanowiły bądź wyraźnie określone wydarzenia historyczne, jak np. okres okupacji 1939–1945 („Lata II wojny światowej” — rozdział III, s. 117–140), bądź lata, w których zachodziły wydarzenia ważne dla polskich bibliotek, np. „Lata 2000–2018. W kierunku biblioteki wirtualnej” (rozdział VII, s. 537–693). Konstrukcja wewnętrzna każdego rozdziału jest powtarzalna — jak napisał sam autor (s. 15). Taki układ nazwał z kolei Wojciechowski „drabinkowym”, w którym występują „schematy te same lub wysoce zbieżne”. I rzeczywiście, zasadniczy zrąb tematów, a co więcej — sposób narracji — pozostają — mimo niewielkich zmian — takie same⁹, a niewielkie odchylenia autor tłumaczy tym, że zmieniał stopień szczegółowości swoich wywodów o kolejnych segmentach działalności biblioteki w zależności od wagi zagadnień poruszanych w danym rozdziale.

Zadanie Jazdonowi ułatwiał niewątpliwie fakt, że historia biblioteki nie była długa, bo obejmowała niecałe sto lat (1918–2016). Autor czerpał nie tylko z obfitej literatury przedmiotu i z dokumentów zachowanych w Archiwum Biblioteki, ale również z własnej pamięci — wieloletniego pracownika i dyrektora instytucji. Bibliografia liczy przeszło 500 pozycji, z czego około 230 odnosi się do samej biblioteki¹⁰. Najliczniej reprezentowana jest tematyka organizacji biblioteki w przeszłości i w dniu dzisiejszym (120 poz.), często też są poruszane problemy kształtowania zbiorów.

Choć nie jest to oczywiście jednoznaczne, tak uformowany podział bibliografii może świadczyć o zainteresowaniach autora. I świadczy! W książce dominują tematy organizacyjne, napisał ją bowiem bibliotekarz, który zna opisywaną problematykę z autopsji i wie również, gdzie znaleźć odpowiednie źródła. Źródła te znalazł przede wszystkim w archiwum opisywanej przez siebie placówki (nieocenione w takim przypadku są sprawozdania Biblioteki Głównej za kolejne lata). Oparcie się na takich materiałach niosło jednak pewne niebezpieczeństwo. Autor, podświadomie zapewne, nadał całości narracji styl jakby sprawozdania z działalności biblioteki. Taki *timbre* w jego tekście czytelnik wyczuwa wyraźnie, co jednak kłóci się nieco z twardymi wymaganiami obiektywnej pracy historycznej, którą monografia przecież jest. W wielu więc partiach tekstu (oczywiście nie we wszystkich) dyrektor Jazdon chwali swoją bibliotekę bez umiaru, tak jakby referował

⁹ Np. „Zbiory specjalne” znaleźć można pod numerem 8 w rozdziałach IV, V, VII.

¹⁰ Podane wyżej liczby są jedynie przybliżone, bo ściśle ich kwalifikowanie byłoby dyskusyjne.

wyniki jej prac np. rektorowi czy mediom. Przykładem może tu być sprawozdanie z prac naukowych instytucji. W każdym z dużych rozdziałów jest podrozdział dotyczący naukowej działalności pracowników. Są one różnie zatytułowane: „Prace naukowe i inne formy działalności”, „Aktywność dydaktyczna i naukowa”. Waga tych prac nie budzi w nim żadnych wątpliwości¹¹. Jazdon trzyma wysoko sztandar „naukowości” swojej biblioteki. Raz zamarkował jednak, że bywają tu kłopoty. Napisał, że w 1958 roku bibliotekarze ogłosili 40 publikacji, a „sprzyjało temu także odgórne działanie administracyjne, które zobligowało Bibliotekę do opracowywania od 1954 roku planu prac naukowych. Był on przygotowywany nieco mechanicznie” (s. 222). No właśnie, pojawiło się administracyjne polecenie, by bibliotekarzy zmienić w naukowców. Ten wymóg „naukowości” straszy nasze biblioteki już od dawna i jest, powiedziałbym ostro, dla nich destrukcyjny. Wśród przywoływanych przez autora prac bibliotekarzy znajdują się oczywiście i wartościowe. Wiele z nich jednak nie miało nic wspólnego z działalnością poznańskiej biblioteki, a stanowiły wyraz indywidualnych zainteresowań i pasji badawczych. Wybitny, w skali kraju, mediewista, jednocześnie w latach 1959–1981 kierownik Oddziału Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, Henryk Kowalewicz, autor blisko 80 publikacji, zajmował się np. dokumentami administracyjnymi i rotami sądowymi na terenie Wielkopolski w średniowieczu, które przechowywane są w archiwach, nie bibliotekach.

Tu pojawia się też problem, który kierownictwa bibliotek rozstrzygają różnie. A mianowicie, jak należy traktować pracowników, którzy swoje zainteresowania naukowe kierują w strony z ich biblioteką niezwiązane. Jazdon, jak się można domyślać, był po ich stronie, natomiast problem chyba dostrzegał. Napisał bowiem w pewnym momencie, że jeden z jego poprzedników, dyrektor Stanisław Kubiak, był przeciwny „tolerowaniu partyzantki w uprawianej pracy badawczej” (s. 343) i żądał, by personel realizował plan badawczy wyłącznie opracowany przez dyrekcję. Bezskutecznie, w końcu każdy pracował nad tym, na co miał ochotę, co i słuszne, ale pytanie pozostawało: czy biblioteka ma obowiązek, a nawet prawo popierania, a i w dużym stopniu finansowania, indywidualnych prac bibliotekarzy, które w żaden lub tylko w luźny sposób wiązały się ze zbiorami biblioteki? Pytanie trudne i Jazdon go w ten sposób nie stawia, opisuje natomiast z satysfakcją wszystko to, co napisali pracownicy biblioteki, i wlicza to do jej dorobku naukowego, który, również dzięki temu, wypada imponująco.

I jeszcze jedna niedogodność, płynąca, jak się wydaje, z faktu nadania pracy charakteru *quasi*-sprawozdania, skupionego na przedstawieniu zalet i dokonań biblioteki. Otóż autor dużą wagę przywiązuje do zbiorów specjalnych biblioteki, przekonany, że powinny one być jej dumą i stanowić o jej randze. Przekonanie to nie do końca jest słuszne, bo biblioteki uniwersyteckie powinny służyć przede wszystkim dydaktyce, a zbiory specjalne stanowią dla nich bardzo często duże obciążenie finansowe. Jazdon wyraża jednak opinię, że „Biblioteka jest depozytariuszem zbiorów licznych i o nadzwyczajnej wartości” (s. 115). W innym miejscu pisze o kolekcji zbiorów specjalnych, że „jest ona poważna

¹¹ Nierzadki jest jednak pogląd, że praca naukowa w bibliotece bywa na ogół fikcją, często wymuszana przez opinię zewnętrzną i oczekiwania władz zwierzchnich. Stanowisko takie zająłem i ja, wiele lat temu w artykule *Biblioteki naukowe w Polsce w poszukiwaniu tożsamości*, „Przegląd Biblioteczny” 73, 2005, z. 3, s. 277–296.

ilościowo, a także bardzo interesująca ze względu na charakter i cenne obiekty” (s. 680). Chce koniecznie przeforsować pogląd, że zbiory te nie ustępują największym w kraju, acz zdaje sobie sprawę ze skromności, w sensie ilościowym i jakościowym, niektórych kategorii zbiorów specjalnych swojej biblioteki. Słabości nie są przez nikogo zawinione, zważywszy, że do 1918 roku Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu była placówką niemiecką, po odzyskaniu niepodległości budowała więc swoje zbiory poloników od zera, a możliwości gromadzenia wartościowych rękopisów czy starych druków były tak wtedy, jak i potem ograniczone. Trzon zbiorów rękopiśmiennych pochodzi z powojennych zbiorów zabezpieczonych, nie było więc mowy o kształtowaniu jakiejś jednolitej kolekcji, na przykład rękopisów staropolskich. Dobrze więc, że biblioteka skupiła się na gromadzeniu rękopisów współczesnych, np. pamiętników z terenu Poznania czy Wielkopolski.

Autor najwyżej ocenia zbiór starych druków: „o ile zbiory rękopiśmienne nie są tak obfite i zróżnicowane jak np. Biblioteki Kórnickiej czy Raczyńskich, o tyle zasób starych druków jest jednym z największych w kraju” (s. 528). Zbiór ten w Poznaniu liczy 74 398 woluminów. I choć liczba ta budzi szacunek, w skali kraju nie jest jednak niczym nadzwyczajnym. Przypomnijmy: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu liczy 317 750 dzieł (2021), Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie — 130 512 (2021), Biblioteka Jagiellońska — 109 780 (2019). Ważniejsza od liczby woluminów jest jednak wartość tych zbiorów. Autor reklamuje swoją kolekcję, jakby epatując znanymi nazwiskami autorów bądź wydawców. Ten wywód nie jest jednak przekonujący — nazwiska wymienione przez autora pojawiają się w większości bibliotek zawierających zbiory starych druków. W ferworze pisarskim Jazdon w ramach „promocji swoich zbiorów” przedstawił kilka unikatów, którymi dysponuje biblioteka poznańska, a które unikatami nie są, np. dość liczne w polskich bibliotekach egzemplarze Hartmana Schedla *Liber chronicarum*¹² czy Macieja z Miechowa *Chronica Polonorum* (s. 629).

OPINIA MARKUSA EBERHARTERA

Po omówieniu książki Artura Jazdona należałoby przystąpić do przedstawienia trzeciej monografii — poświęconej Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Celowe wydaje się jednak przełożenie tej analizy na koniec artykułu, gdyż w tym miejscu warto zająć się argumentami Markusa Eberhartera wyrażonymi w recenzji *Historii Biblioteki Jagiellońskiej*. Oceniał on krytycznie układ chronologiczny tej monografii, a więc uwagi jego dotyczą tym samym i monografii poznańskiej, której autor zastosował tę samą konstrukcję pracy. Wydaje się więc celowe omówienie recenzji Eberhartera w tym miejscu.

Analiza formy obu monografii, zarówno Biblioteki Jagiellońskiej, jak i Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, pozwala na sformułowanie pewnych uwag dotyczących obu prac. Narracje obu prac bieżą podobnie. Autorzy ułożyli materiał według chronologii, w obszernych rozdziałach, a w ich ramach według powtarzających się regularnie zagadnień. Autorzy

¹² Obecnie w Polsce notujemy 56 egz. tej pozycji (M. Spandowski, *Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 45, 2013, s. 21).

i redaktorzy tych dwóch książek mieli swobodę w wyborze metody badań i konstrukcji swoich monografii, gdyż tworzyli je od nowa, mając do zagospodarowania długi okres (Biblioteka Jagiellońska: 1775–1918; Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu: 1919–2018), a więc puste pole do dowolnego opracowania.

Wybór tych metod narracyjnych, a więc przede wszystkim układu chronologicznego, wydaje się zrozumiały i dla historyka naturalny. Niemniej wzbudziły one zastrzeżenia Markusa Eberhartera we wspomnianej na wstępie recenzji¹³. Przyjrzyjmy się jego zastrzeżeniom, bo zasługują one na szersze omówienie. Otóż, zakwestionował on konstrukcję obu książek, układającą narrację według chronologii i porządkującą materiał w małych rozdziałach. Twierdzi on bowiem, że owszem, historia każdej biblioteki składa się z wielu „małych historii”¹⁴, jest jednak przeciwny poprzestawaniu wyłącznie na ich opisie, bez końcowej syntezy, choć nie wyjaśnia przekonująco, co miałyby być tą syntezą. Trzeba unikać bowiem schematycznej i nużącej powtarzalności narracji, np. gdy w każdym rozdziale jest fragment o roli biblioteki w życiu Uniwersytetu Jagiellońskiego. Te „małe historie”, w znacznej mierze powtarzające fakty, powinny zostać zastąpione przez bardziej syntetyczne ujęcie procesów bibliotecznych na przestrzeni wieków, gdyż to one „świadczą o rozwoju lub dokumentują dany stan rzeczy”¹⁵. Użycie metody syntezy (zamiast szczegółowych analiz) jest korzystniejsze dla czytelnika, gdyż dostarcza mu bardziej wyczerpującego oglądu sytuacji. A z perspektywy autora wybór takiej metody jest ściśle związany z potrzebą wstępnej selekcji dostępnego materiału i wyboru tego, co godne udokumentowania, bo nie każdy szczegół jest ważny i zasługuje na włączenie do końcowego studium¹⁶. Eberharter jest bardzo krytyczny wobec podziału, jakiego dokonali autorzy *Historii Biblioteki Jagiellońskiej*, bo monografia została przeładowana zbędnymi szczegółami, których można by uniknąć, gdyby autorzy trochę odeszli od metody *small stories*. Z koniecznością odchudzenia nieco narracji w tej monografii można by się zgodzić.

Markus Eberharter nie podaje jednak przykładu żadnej monografii skonstruowanej według jego pomysłu. Może jej w Polsce nie znalazł?! Przytacza przykłady czterech opracowań historii bibliotek, z których trzy omawiam właśnie w tym artykule, wzmiankuje ponadto o książce poświęconej historii Biblioteki Gdańskiej PAN¹⁷. Wszystkie cztery są, według recenzenta, obciążone tą samą wadą, bo wszystkie one odrzuciły formę szerszej

¹³ Niedogodnością dyskusji z tą recenzją jest to, że przetłumaczona jest na j. angielski, nie mam pewności, że z kolei moje robocze tłumaczenie na j. polski oddaje intencje recenzenta.

¹⁴ „The history of every library is composed of many ‘smaller’ stories” (Eberharter, 2022, s. 325). Cóż to są jednak te *smaller stories*, które składają się na wielką historię biblioteki? Autor recenzji niestety dostatecznie tego nie wyjaśnia.

¹⁵ „Some issues or aspects seem to require the use of synthesis because they reflect certain development, or document given status quo” (Eberharter, 2022, s. 325).

¹⁶ „From the author’s perspective, such an approach is directly connected with the need to carry out a preliminary selection of the material available, and to choose what to document appropriately since not every detail is of relevance to the institution’s development, nor deserves to be included in the final study” (Eberharter, 2022, s. 325–326).

¹⁷ Chodź tu o *Kronikę Biblioteki Gdańskiej 1596–2016*, red. A. Baliński, A. Frąckowska, M. Otto, Gdańsk 2017.

narracji, pisząc o historii swoich bibliotek¹⁸, a skoncentrowały się na żmudnym wyliczeniu drobnych faktów i sekwencyjnych procedur.

INNE HISTORIE: BIBLIOTEKA KÓRNICKA I OSSOLINEUM

Schemat narracji przyjęty przez autorów historii BJ i Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu jest tylko jedną z możliwych metod konstrukcji narracji o historii bibliotek. Można też wyobrazić sobie inne metody podziału materiału, np. przygotowanie monografii ogniskującej się wokół podstawowych wątków pracy i działalności danej biblioteki, by przyszłą syntezę „poskładać” z opracowanych już solidnie poszczególnych tematów (oczywiście, nie zapominając o niezbędnych dla każdej historii odniesieniach chronologicznych). Nasuwają się tu przykłady. Pracownicy Biblioteki Kórnickiej PAN, przygotowując się do jubileuszu jej stu pięćdziesięciolecia (1976), przeznaczili 12. zeszyt „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej” dla artykułów związanych z opisem najważniejszych zdarzeń i procesów bibliotecznych w ujęciu raczej rzeczowym niż chronologicznym. Dla biblioteki prywatnej, jaką była Biblioteka Kórnicka do 1924 roku, jednym z kluczowych problemów było jej finansowanie. Temu też zagadnieniu poświęcił swoje studium Stanisław Potocki: *Podstawy finansowania Biblioteki Kórnickiej w latach 1826–1924*¹⁹. Biblioteka prowadziła, od momentu swojego powstania, intensywną działalność edytorską, w związku z tym opracowanie tego fragmentu działalności biblioteki było jednym z priorytetów. Helena Chłopocka przeanalizowała i oceniła naukową wartość wydawnictw twórcy biblioteki Tytusa Działyńskiego w pracy: *Edytorstwo naukowe Tytusa Działyńskiego*²⁰. Wydawnictw dotyczyły i inne opracowania, m.in. Andrzej Mężyński zbadał recepcję wydawnictw kórnickich od pierwszej publikacji, jaką były *Pamiętniki* Jana Kilińskiego (1829), do ostatniej, kończącej okres funkcjonowania biblioteki jako instytucji prywatnej (1923), w artykule *Recepcja wydawnictw kórnickich 1829 do 1923 (program, repertuar wydawniczy, kolportaż)*²¹. Wydaje się więc, że temat ten został wystarczająco opracowany i gdyby przyjęto jako zasadę, że przyszłą monografię Biblioteki Kórnickiej napisze się, „składając” (jak puzzle) opracowane już istotne fragmenty, to tę część można by uznać za wykonaną. Niestety, prace zaczęte w Kórniku w 1976 roku załamały się i nie zostały podjęte przez następne pokolenia bibliotekarzy, a o ich wznowieniu nic nie słychać²².

O opracowanie „całościowego, syntetycznego obrazu dziejów Ossolineum” upomniał się Antoni Knot, w latach 1947–1949 dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich

¹⁸ „They rejected the format of a larger narrative to talk about their history” (Eberharther, 2022 s. 325).

¹⁹ „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 12, 1976, s. 19–47.

²⁰ *Ibidem*, s. 65–91.

²¹ *Ibidem*, s. 57–104.

²² Dwaj Działyńscy, Tytus i Jan, właściciele dominium kórnickiego i założyciele Biblioteki Kórnickiej doczekali się swoich biografii. Na ich kartach autorzy szeroko opisali wkład obu Działyńskich w powstanie biblioteki, przede wszystkim budowanie księgozbioru i akcję wydawniczą o imponującym zasięgu (E. Bątkiewicz-Szymanowska, *Tytus Działyński 1796–1861*, Poznań 2018; A. Mężyński, *Jan Działyński 1829–1880*, Wrocław 1987).

(Lewandowska-Jaraczewska, 1980, s. 5). Pracownicy ZNiO podjęli się tego zadania, decydując się na opisanie historii zakładu według dyrektorów, tak się bowiem składało, że Ossolineum miało, z małymi wyjątkami, dyrektorów wybitnych, wywierających decydujący wpływ na kształt placówki, dlatego przyjęte cezury historii ZNiO według ich dyrektorów są zrozumiałe. Taki zamiar zgłosiła Irena Lewandowska-Jaraczewska we wstępie do swej pracy o Adamie Kłodzińskim. Napisała ona, że „osobowość dyrektorów wyciskała piętno na całokształcie prac danego okresu, nadając mu jednolity, różny od innych okresów charakter” (Lewandowska-Jaraczewska, 1980, s. 5). Pierwsza taka książka ukazała się już wcześniej staraniem Józefa A. Kosińskiego, który opisał bibliotekę twórcy ZNiO Józefa Maksymiliana Ossolińskiego (*Biblioteka Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*, Wrocław 1971). Następnie Krystyna Korzon, kontynuując zamiary poprzedników, a idąc za sugestią Antoniego Knota, opracowała w dwóch książkach sylwetki dyrektorów: Wojciecha Kętrzyńskiego (1876–1918) i Ludwika Bernackiego (1918–1939)²³. Choć przedmiotem zainteresowania autorki były pełne biografie dwóch dyrektorów²⁴, sprawy biblioteczne zostały przez nią uwzględnione we właściwej proporcji do innych obszarów działalności. Jednakże, oczywiście, przedstawienie faktów bibliotecznych w tekście biograficznym jest dalekie w swojej formie od opisów zamieszczanych zazwyczaj w historii bibliotek.

Do zamknięcia projektu brakuje jeszcze monografii Augusta Bielowskiego (1852–1876). Ossolineum doczekało się też dwóch rzetelnych monografii historycznych dotyczących fragmentów swoich dziejów. Maciej Matwijów opracował okres II wojny światowej (*Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946*, Wrocław 2003), a Janusz Albin opisał trudny okres odbudowywania się Ossolineum w nowych warunkach geopolitycznych we Wrocławiu w latach 1946–1953 (*Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1946–1953*, Wrocław 1990).

Można było domniemywać, że asumpt do wznowienia kolejnych prac przyniesie jubileusz dwustulecia istnienia ZNiO, obchodzony w 2017 roku. Odpowiednie opracowania (a może monografie?) jednak nie ukazały się. ZNiO zorganizował natomiast dużą konferencję naukową (18–20.10.2017), na której wygłoszono aż 62 referaty, z czego opublikowano 47 (*200 lat Ossolineum. Rozprawy i materiały*, red. M. Dworsatschek, Wrocław 2022, 735 ss.). Redaktor tomu pogrupował referaty w sześciu rozdziałach. Pierwsze dwa dotyczą historii ZNiO: „Ossolineum dawniej i dziś” (6 tekstów) oraz „Ossolińskie kolekcje biblioteczne” (12 tekstów). W rozdziale pierwszym niektóre teksty mówią o fragmentach działalności Ossolineum w XIX wieku²⁵, większość jednak dotyczy jego działalności współczesnej²⁶. Nie znajdziemy jednak w tym rozdziale tekstów należących do klasycznej historii bibliotek — autorzy poruszali się po obrzeżach tematów ważnych. Natomiast typowymi tematami z historii bibliotek były teksty w rozdziale drugim „Ossolińskie kolekcje biblioteczne”,

²³ Były to monografie: *Ludwik Bernacki, bibliolog i edytor*, Wrocław 1974 i *Wojciech Kętrzyński (1838–1918). Zarys biograficzny*, Wrocław 1993.

²⁴ Książka poświęcona Kętrzyńskiemu nosi przecież podtytuł „Zarys biograficzny”.

²⁵ M.in.: M. Eberharter, *Lwowskie życie literackie i naukowe w latach 1815–1830 wobec założenia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* (s. 15–25).

²⁶ M.in.: B. Koredczuk, *Współpraca Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego z Biblioteką Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w latach 1956–2016* (s. 70–86).

w których autorzy skupili się na mniejszych ilościowo, choć czasami bardzo cennych, różnorodnych kolekcjach, jak teatralia, *calisiana* czy *cimelia* różnej proveniencji.

W następnych rozdziałach sama Biblioteka Ossolineum występuje coraz rzadziej. Jeszcze w rozdziale trzecim, składającym się z 10 tekstów, „Muzea od końca XVIII wieku — działalność i zbiory” cztery dotyczą zbiorów Muzeum Lubomirskich, a więc instytucji wchodzącej w skład ZNiO. Natomiast w rozdziale tym umieszczono również teksty niemające z tematami ossolińskimi nic wspólnego²⁷. Redaktor tomu uprzedził wprawdzie we wstępie (s. 9), że jego obszerna tematyka wykroczy poza nie, napisał bowiem, że

głównym przedmiotem zainteresowania konferencji była historia samego Ossolineum, pełniło ono również rolę swoistego hasła wywoławczego, dającego sposobność do przyjrzenia się na szerszym tle ciekawym zjawiskom historycznym i kulturowym. Problematyka konferencji umożliwiła zatem włączenie w krąg zainteresowań różnorodnych zagadnień z okresu XIX i XX wieku.

Niestety, nie są to argumenty przekonujące: od takiej publikacji oczekiwaliśmy rzetelnego wykładu o historii Biblioteki Ossolińskich, choćby w postaci cząstkowych opracowań, wypełniających luki w dotychczasowej historiografii Ossolineum. Środowisko wrocławskie do takich badań już przecież dojrzało. Otrzymaliśmy jednak szereg artykułów przyczynkarskich, czasem oczywiście bardzo cennych, ale często z tematem głównym niemających nic wspólnego. Niektóre prezentują się w tym kontekście wręcz zabawnie — w jaki sposób można bowiem usprawiedliwić pojawienie się na łamach dzieła bibliotekoznawczego tekstu o pszczelarstwie galicyjskim?²⁸

Podsumowując te krótkie uwagi dotyczące historii Ossolineum, należy przyjąć, że oczekiwana monografia historii ZNiO chyba nie ukaże się szybko, choć przecież istnieje już bogaty dorobek dotyczący jej fragmentów, a także kilka książek opracowujących pewne tematy monograficznie²⁹. Omawiane tu dzieło *200 lat Ossolineum* — rozczarowuje. Nie natrafiamy w nim na żadną wskazówkę, ku czemu zmierza historiografia Ossolineum, nie dowiadujemy się, czy prace takie będą w ogóle kontynuowane i kto będzie je ewentualnie uprawiał. Najprawdopodobniej nikt i to jest powodem do niepokoju.

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA W WARSZAWIE

Zupełnie inaczej przebiegał werbunek autorów monografii Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (BUW) i ze względu na tę odmienność charakterystykę monografii dziejów BUW umieszczam dopiero w tej części artykułu. Skomplikowana była i historia, i historiografia tej biblioteki. Zbiory biblioteki wywieziono przecież dwukrotnie (1832, 1915) w głąb Rosji. Wszystkie te etapy były różne od siebie, a i biblioteka spełniała

²⁷ Należą do nich choćby: M. Skotnicka-Palka, *Nie tylko we Lwowie..., niezwykle dzieje jednego obrazu. Panorama raclawicka Jana Styki i Wojciecha Kossaka* (s. 414–426) oraz B. Celer, *Muzea oświatowe w przestrzeni bibliotecznej. Rekonosans* (s. 441–454).

²⁸ Chodzi tu o: U. Mowna, *Pszczelarstwo uprawiane przez Ukraińców w Galicji na stronach łwowskiej prasy I połowy XIX wieku. Ze zbiorów Ossolineum* (s. 725–736).

²⁹ Autorów pozycji tych wymieniono już wyżej: I. Lewandowska-Jaraczewska, J.A. Kosiński, J. Albin, M. Matwijów.

całkiem odmienne funkcje w zależności od jej położenia politycznego, co wymagało specjalnego oglądu jej historiografów. Na pewno nie mogli oni przyjąć narracji chronologicznej, jak w wypadku Biblioteki Jagiellońskiej, losy jej były zbyt „poszarpane” i związane z politycznymi dziejami Warszawy i kraju. Historycy BUW podjęli się opracowania zwartych i wyodrębnionych w historiografii okresów o ostrych cezurach politycznych, a nie wewnątrzbibliotecznych, i wyznaczyli ich aż siedem. Nie zawsze była biblioteką uniwersytecką. Choć powstała jako taka w 1817 roku, rok później przekształcona została w Bibliotekę Publiczną przy Uniwersytecie. Po powstaniu listopadowym uniwersytet zamknięto, a prawie całe zbiory wywieziono do Petersburga. Bibliotekę przemianowano w 1834 roku na Bibliotekę Rządową, a od 1840 roku na Bibliotekę Główną Warszawskiego Okręgu Naukowego. W roku 1862 powstała Szkoła Główna, a biblioteka przyjęła nazwę Biblioteka Główna Królestwa Polskiego. Gdy Szkołę Główną rozwiązano w 1869 roku, w jej miejsce powstał Cesarski Uniwersytet Warszawski, a biblioteka stała się jednostką tej uczelni. Okresowi temu poświęciła monografię Helena Kozerska, kierowniczka Oddziału Rękopisów BUW (*Warszawska Biblioteka Uniwersytecka w latach 1832–1871*, Warszawa 1967). Było to pierwsze opracowanie fragmentu historii BUW, wydane w tym samym prawie czasie, co pierwszy tom historii BJ (1966). Następnym okresem był czas uniwersytetu rosyjskiego w latach 1871–1915. Fragment ten opracowała Olena Błażejewicz (*Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1871–1915*, Warszawa 1990), pracownica Oddziału Informacji Naukowej i Dokumentacji BUW. Wobec zbliżającego się do Warszawy frontu I wojny światowej, w 1915 roku rosyjskie władze uniwersytetu nakazały wywiezienie znacznej części zbiorów do Rostowa nad Donem, skąd wróciły po traktacie ryskim (1921). Tymczasem w Warszawie w 1915 roku decyzją okupacyjnych władz niemieckich bibliotekę uruchomiono. Rozpoczął się wtedy następny jej okres, który trwał do 1939 roku. Nie został on nigdy całościowo opracowany, co stanowi dotkliwą lukę w narracji o historii BUW.

Podczas II wojny światowej BUW przechodziła skomplikowane i trudne losy, zasadniczo jej księgozbiór podstawowy ocalał, czego nie da się powiedzieć o zbiorach specjalnych. Okres niemiecki doczekał się wartościowego opracowania w książce Wandy Sokołowskiej, kierowniczki Oddziału Opracowania Alfabetycznego Zbiorów BUW (*Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie 1939–1945*, Warszawa 1959).

Czasy powojenne, aż do 1980 roku, bibliotekarze BUW (kilkunastu pracowników) opisali w pracy zbiorowej pod redakcją A. Mężyńskiego *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie w latach 1945–1980* (Warszawa 1998). Okres od 1980 do 2017 opracowano w następnej obszernej pracy zbiorowej, która jest przedmiotem rozważań tego opracowania. Inicjatywa tej publikacji leżała poza samą biblioteką i wiązała się z jubileuszem dwustulecia Uniwersytetu Warszawskiego. Uczelnia postanowiła uczcić tę rocznicę wielotomową serią wydawniczą „Monumenta Universitatis Varsoviensis 1816–2016” (Warszawa 2016–2017), a szesnastym tomem tego wydawnictwa miała zostać monografia BUW, co też się stało.

Biblioteka stanęła przed trudnym zadaniem — oczekiwano od niej, że przygotuje pełną monografię dziejów placówki na przestrzeni dwustu lat. Można było sobie wyobrazić, że znajdzie się autor, który podejmie się stworzenia takiej syntezy, korzystając z już istniejących opracowań. Taki autor jednak się nie pojawił, ba, kłopoty były nawet ze znalezieniem kandydatów chętnych do opracowania wszystkich luk w istniejącym już

piśmiennictwie o BUW. Jednym z zainteresowanych okazał się Marian Ptaszyk, emerytowany kustosz Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zorientowany był on doskonale w dziejach Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim (do 1831 roku), gdyż prowadził wieloletnie studia nad życiem i twórczością Samuela Bogumiła Lindego, pierwszego dyrektora BUW w latach 1817–1836. W obszernym rozdziale, korzystając z obfitych źródeł, wyczerpał temat pierwszego okresu w dziejach biblioteki, nigdy wcześniej tak szczegółowo nie opisany. Następnym pozyskanym autorem, który zajął się danym okresem w historii BUW, była Ewa Kobierska-Maciuszko, autorka rozdziału „Biblioteka Uniwersytecka w okresie 1981–2012”. Najważniejszym, choć nie jedynym celem autorki, było opowiedzenie o projekcie i budowie nowego gmachu BUW na Powiślu, procesie, w którym czynnie brała udział jako przedstawiciel BUW w zespołach projektanta i inwestora, następnie wicedyrektorka odpowiedzialna za proces przygotowania i przeprowadzki biblioteki, wreszcie dyrektorka BUW.

Poza tym dwóch autorów umieściło glosy do już opracowanych fragmentów historii biblioteki. Zbigniew Olczak, kustosz w Gabinecie Zbiorów XIX-wiecznych BUW, spenetrował archiwa petersburskie, a w nich materiały z okresu od lat trzydziestych XIX wieku do początków XX wieku. Uzupełnił on opracowania Heleny Kozerskiej i Oleny Błażejewicz z 1967 i 1990 roku i wyjaśnił przy okazji, że nie należy oczekiwać znalezienia nowych, istotnych materiałów archiwalnych dotyczących BUW w XIX wieku w archiwach petersburskich. Z kolei Maria Magdalena Biernacka opublikowała dwa teksty Joachima Lelewela z czasów, kiedy był on podbibliotekarzem przy Samuelu Lindem: *Projekt utrzymania i urzędzenia biblioteki* oraz *Urzędzenia biblioteki*. Oba teksty napisał Lelewel, pracując w bibliotece w latach 1818–1821, i są one szczegółowym dokumentem organizacji biblioteki w jego czasach.

Omówione wyżej nowe teksty nie pozwoliły na systematyczne ukazanie całości dziejów BUW. Opracowano w nich bowiem tylko dwa okresy (1817–1831 i 1981–2012). Brakowi ciągłej narracji historycznej zaradzono w inny sposób. Otóż siłą pięciu autorów opracowano „Kalendarium Biblioteki” obejmujące całość jej dziejów do 2017 roku. „Kalendarium” jest niezwykle obszerne, liczy bowiem 120 stron (403–521), na których autorzy zamieścili 427 notatek dokumentujących fakty z historii biblioteki³⁰. Kalendarium to zastąpiło, na tyle, na ile mogło, ciągłą relację historyczną, a takiego eksperymentu dokonano w naszym piśmiennictwie bodajże po raz pierwszy. Nie był on bez wad — z pięciu autorów każdy przyjął własną metodę wyszukiwania i opisanego ważnych momentów w historii BUW.

Mimo tych zastrzeżeń publikacja ta jest godna pochwały, ponieważ wypełniła luki istniejące już od dawna w historiografii BUW, a co więcej, doprowadziła historię biblioteki do roku 2017, co należy uznać za duże osiągnięcie.

³⁰ Pierwszy zapis z 1803 roku brzmi: „Władze pruskie założyły w Warszawie Liceum, powołując na rektora Samuela Bogumiła Lindego. Przy Liceum powstała biblioteka” (s. 403). Ostatni natomiast pochodzi z roku 2017: „Jubileuszowa konferencja naukowa »HINC OMNIA. Zbiory XIX-wieczne w bibliotekach i innych instytucjach kultury...«” (s. 520).

HISTORIOGRAFIA EUROPEJSKA. ZARYS

Wróćmy jeszcze na chwilę do argumentów z recenzji Eberhartera. Zarzuca on mianowicie monografiom BJ i innym podobnym opracowaniom o takiejże konstrukcji przegadanie i utonięcie w szczegółach. Przypomnijmy, że do konstrukcji tych prac ma on takie zastrzeżenie, że duże tematy dzielą się w nich na „małe historie”, co utrudnia całościowe uchwycenie istoty danej kwestii. Wolałby zdecydowanie, by formowanie kolekcji danej biblioteki na przestrzeni całego okresu jej istnienia opisać w jednym rozdziale, a nie wielokrotnie na każdym kolejnym etapie jej rozwoju. Może warto zapytać, jak podobne dylematy rozwiązuje europejska historiografia bibliotek? Zastanawiające jest *nota bene*, że w żadnej z omawianych tu prac redaktorzy czy autorzy nie odnieśli się do literatury obcojęzycznej, deklarując się jako zwolennicy tej czy innej metodologii stosowanej w piśmiennictwie zagranicznym. Zróbmy więc krótki rekonesans. Interesujące nas książki ukazują się szczególnie często w Niemczech, gdzie prawie każda biblioteka uniwersytecka ma swoją monografię, poczynawszy od najbogatszej i najstynniejszej Biblioteki Uniwersyteckiej w Getyndze. Dwaj autorzy niemieccy (H. Füchsel, K.J. Hartmann, *Geschichte der Göttinger Universitäts-Bibliothek*, Göttingen 1937), pisząc o niej swoją książkę jeszcze przed wojną, w roku 1937, nie mieli wzorców, tworzyli je dopiero sami. W książce ich panuje swobodna narracja. Najwybitniejszym dyrektorem biblioteki był według nich Christian Gottlob Heyne, światowej klasy filolog, i też o jego zasługach w dziedzinie filologii napisali niewspółmiernie dużo. Tok narracji był w jakimś stopniu chronologiczny, acz wybór zagadnień — uznaniowy. Książka zaczyna się rozdziałem „Od założenia do śmierci Wepnesa 1737–1812” (150 ss.). Następny rozdział traktuje „O wzroście zewnętrznym”, a kolejny zatytułowany jest: „Wewnętrzny porządek” i zawiera cztery podrozdziały poświęcone bibliotece pod dyrekcją kolejnych kierowników, poczynając od Gessnera. Ostatnim dużym rozdziałem jest „Użytkowanie” („Benutzung”). Podczas omawiania poszczególnych dyrekcji przedstawiono rozwój wewnętrzny biblioteki, na przykład system katalogów. Autorzy położyli duży nacisk na sprawy personalne i charakterystykę umiejętności bibliotekarzy, nie zaniedbując równocześnie opisu spraw bibliotecznych powiązanych z ich kwalifikacjami.

Na pięćdziesięciolecie Freie Universität Berlin jego biblioteka wydała obszerny (609 ss.), luksusowy wydawniczo tom pt. *Fünfzig Jahre Universitätsbibliothek der Freien Universitäts Berlin* (Berlin 2002). W siedmiu rozdziałach 31 autorów szczegółowo scharakteryzowało swoją bibliotekę w ciągu całego pięćdziesięciolecia. Bardzo silnie wskazywali na jej związek z uniwersytetem, duży rozdział poświęcili budowie całego systemu biblioteczno-informacyjnego tej uczelni. Przedstawili też typowe fragmenty drogi książki w bibliotekach: gromadzenie zbiorów i ich opracowanie, katalogowanie i bibliografie (86 ss.), udostępnianie tradycyjne i dostęp online.

Historię Biblioteki Uniwersytetu w Cambridge w XVIII i XIX stuleciu opowiedział Dawid McKitterick w obszernej (812 ss.) monografii *Cambridge University Library. A history: the eighteenth and nineteenth centuries* (Cambridge 1986). Książka ta zaprzecza wszystkim znanym standardom stosowanym w opisie historii bibliotek. Autor snuje swoją relację w sposób luźny, unikając tradycyjnych odniesień, wybiera tematy, które są ważne,

jak daje znać, dla niego samego. W dwóch rozdziałach zajął się np. aktami Copyright (1710, 1814), obszernie opisując ich wprowadzenie i skutki dla funkcjonowania biblioteki. Nie ma mowy o opowiedzeniu historii biblioteki poprzez referowanie jej statystyk i wprowadzenie miłych dla każdego bibliotekarza słupków wykazujących liczbę odwiedzin itd. Autor starał się za to obszernie przedstawić szerokie konteksty społeczne, polityczne i kulturowe, w jakich biblioteka pracowała w różnych epokach w środowisku krajowym i międzynarodowym. Pisząc o bibliotekarzach, poświęcił uwagę ich wykształceniu i zainteresowaniom, wiążąc to ze swoją oceną ich pracy.

Lektura powyższych publikacji skłania do zadania pytania: jaką metodę badawczą przyjęli autorzy naszych monografii i czy w ogóle o niej myśleli? Jak orientuje nas lektura zagranicznych opracowań, historiografia bibliotek ulegała ewolucji (Puchalski, 2016, s. 51–52). Obecnie historię bibliotek pisze się, uwzględniając kontekst historyczny, w którym działały, a szczególnie uwarunkowania społeczno-kulturowe. Duże wymagania stawia przed badaczami przyjęcie niektórych założeń francuskiej szkoły historiograficznej „Annales” promującej badania interdyscyplinarne, jak socjologiczne czy ekonomiczne. Wszyscy jednak podkreślają, że badaczy w tym zakresie obowiązuje metodologia nauk historycznych. *Encyclopedia of library and information science* (t. 1, New York 1968, s. 36) również nie pozostawia wątpliwości, że „historiografia biblioteki jest gałęzią historiografii w ogóle” i że „metodologia w badaniach historycznych jest tak samo odpowiednia dla badań nad historią bibliotek”. Metody opisu historii bibliotek dojrzewały i ewoluowały. Między 1876 a 1930 bibliotekarze byli przede wszystkim skupieni na organizacyjnych i metodycznych aspektach bibliotekarstwa i problemach zarządzania, zaniedbując przez to historiografię bibliotek. Od tego czasu historia bibliotek awansowała do rangi regularnej specjalizacji akademickiej w ramach szerszej dziedziny *library and information science*.

Gdyby pokusić się o porównanie naszych trzech świeżo wydanych monografii i na przykład dorobku niemieckiego w tym zakresie, to wypadamy nie najgorzej. Pamiętać należy jednak o kontekście. Trzy omawiane nasze biblioteki to największe nasze książki (pomijając dla potrzeb niniejszego tekstu Bibliotekę Narodową), o skomplikowanej zazwyczaj historii. Dominują one w jakiś sposób w naszym bibliotekarstwie i tym samym prowokują do gruntownych opracowań ich historii. Biblioteki akademickie na Zachodzie odgrywały nieco odmienną rolę. Związane one były ze swoimi uniwersytetami i wraz z nimi przeżywały swoje wzloty i upadki. Biblioteki miały najczęściej charakter praktyczny i dydaktyczny. Nie gromadziły one zazwyczaj wartościowych zbiorów specjalnych, które znajdowały się raczej w bibliotekach kościelnych czy miejskich, a także królewskich, książęcych czy magnackich. W Europie w okresie Renesansu dominowały biblioteki dworskie, w okresie Oświecenia nastąpił wręcz przejściowy upadek uniwersytetów wraz z ich bibliotekami. Odrodzenie i wzrost znaczenia uniwersytetów i ich bibliotek nastąpiły w XIX i XX wieku. Wzrosły bowiem oczekiwania społeczne wobec uczelni i ich książnic. W roku 1878/1879 wydano we Francji dekret powołujący biblioteki uniwersyteckie według stabilnego prawa. Poza Paryżem działało już 15 bibliotek uniwersyteckich. Wiele bibliotek europejskich zmieniło wtedy swoją strukturę, scalając się w bibliotekę centralną, powiązane z nią biblioteki wydziałowe i instytutowe.

Powyższe analizy i refleksje prowadzą nas do kilku wniosków.

Ukazanie się w stosunkowo niedużych odstępach czasowych monografii trzech największych polskich bibliotek akademickich (Krakowa, Poznania, Warszawy) jest bez wątpienia wydarzeniem w historiografii polskich bibliotek. Przełamana została jakaś niemożność opracowania dzieł syntetycznych. Autorami byli w większości pracownicy tych bibliotek, a bezpośrednim bodźcem do podjęcia prac były jubileusze ich uniwersytetów.

Autorzy (w Krakowie i Poznaniu), stojąc przed koniecznością wyboru swojej narracji historycznej, zdecydowali się na opowieść chronologiczną, a duże rozdziały swoich prac podzielili na drobne sekwencje o powtarzającej się tematyce. Można by sobie wyobrazić jednak inny rozkład materiału. Współczesna europejska historiografia bibliotek postępuje odmiennie, analizując poszczególne zagadnienia tematyczne w całości, w ujęciu przekrojowym przez kolejne epoki. W Polsce podobny zamiar chcieli zrealizować autorzy rozpoczynający pracę nad historią Biblioteki Kórnickiej. Warto rozważyć, która z tych metod jest efektywniejsza naukowo, a też bardziej interesująca dla czytelników. Ciekawie będzie śledzić ten proces w następnych dziesięcioleciach.

BIBLIOGRAFIA

- Eberharter, M. (2022). (Rec.) Piotr Lechowski (ed.). Historia Biblioteki Jagiellońskiej. T. II 1775–1918. [History of the Jagiellonian Library. Volume II 1775–1918]. *Polish Libraries*, 10, 307–326.
- Kostecki, J. (2018). (Rec.) Historia Biblioteki Jagiellońskiej, t. 2. 1775–1918. *Roczniki Biblioteczne*, 62, 284–289.
- Lechowski, P. (2014). Projekt badań „Biblioteka Jagiellońska — opracowanie dziejów od 1775 do 1918”. W: Z. Kropidłowski, D. Spychała (Red.), *Studia z dziejów książki, prasy i bibliotek. Stan badań za lata 2010–2013* (ss. 119–121). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Lewandowska-Jaraczewska, I. (1980). *Zakład Narodowy im. Ossolińskich za dyrektury Adama Kłodzińskiego 1839–1849*. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Puchalski, J. (2016). Przegląd badań nad historią bibliotek i bibliotekarstwa w Polsce z lat 1945–2015. *Roczniki Biblioteczne*, 60, 97–139.
- Wojciechowski, J. (2019). (Rec.) Artur Jazdon. Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, 1919–2018. *Biblioteka*, 23, 313–324.

Andrzej Mężyński
Warszawa

Z WYRAZEM CZCI NAJGLĘBSZEJ W HOŁDZIE. UWAG KILKA O KSIĄŻCE ANNY GRUCY O DEDYKACJACH W KSIĄŻCE POLSKIEJ OKRESU ZABORÓW

Anna Gruca, „Poświęcenie pisem drukowanych zwyczaj wprowadził...”. *Drukowane dedykacje w książce okresu zaborów*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2021, 367 ss., il.

<https://doi.org/10.19195/0080-3626.67.15>

Rozpocznę recenzję najnowszej publikacji Anny Grucy od krótkiej prezentacji jej sylwetki naukowej, skupiając się przede wszystkim na penetrowanych przez autorkę obszarach badawczych, które z upływem lat rozszerzały się, osadzały na pograniczu realizowanych przez nią tematów, by w efekcie końcowym stworzyć nową perspektywę. Początkowo dotyczyły one szeroko rozumianej historii książki¹, biografistyki oraz dziejów ruchu wydawniczego, głównie w kontekście Krakowa i Galicji okresu autonomii galicyjskiej i dwudziestolecia międzywojennego². W kolejnych latach zainteresowania badawcze autorki recenzowanej książki zaczęły koncentrować się wokół zagadnień odnoszących się do książki i czasopism dla ludu w XIX wieku³, cech i budowy dziewiętnastowiecznej książki oraz zagadnień teoretycznych badań nad książką⁴. Warto podkreślić, że badania te, zróżnicowane problemowo, osadzone czasowo głównie w okresie autonomii galicyjskiej, uwzględniają zjawiska zachodzące w różnych sferach komunikacji społecznej.

I nie są one wyizolowane, lecz, jak już wspomniano, przenikają się lub są transferowane pomiędzy sobą, by w efekcie wyznaczyć nową jakość. Świadczy to o dużej umiejętności wieloaspektowego oglądu badanego problemu. Wspólnym natomiast fundamentem łączącym obszary zainteresowań naukowych Anny Grucy są bogate i zróżnicowane źródła historyczne, znakomicie dobrane oraz wykorzystane w stopniu satysfakcjonującym użytkownika. Umiejętność ta to przede wszystkim efekt wieloletniego bibliograficznego doświadczenia, zarówno w aspekcie badawczym, jak i organizacyjnym. Badaczka bowiem od 1990 roku jest członkiem zespołu autorów opracowujących bieżącą *Bibliografię Historii Polskiej*. Do jej zadań należy przygotowywanie opisów artykułów z części czasopism i wydawnictw ciągłych, polskich i ukazujących się za granicą, a zawierających teksty dotyczące szeroko rozumianej polskiej historii.

Owo wzajemne przenikanie się różnorodnej tematyki badawczej, które jest wyrazistą cechą całej twórczości naukowej autorki recenzowanej książki, nie jest przypadkowe. Jest natomiast logiczną i konsekwentną realizacją wytyczonych planów naukowych oraz erudycji w sposobie upowszechniania efektów pracy naukowej. Dlaczego o tym piszę?

¹ M.in. monografia *Księgozbiór Stanisława Wyspiańskiego* (Kraków 1991).

² Największymi osiągnięciami autorki były tutaj monografie *Spółka Wydawnicza Polska (1890–1916) — wydawnictwo krakowskich konserwatystów* (Kraków 1993) i *Nakładem własnym... Autorzy jako wydawcy swoich prac w Krakowie w dobie autonomii galicyjskiej* (Kraków 2007).

³ Były to m.in. artykuły poświęcone galicyjskim pismom dla ludu z końca XIX wieku: „Gwiazda Katolicka” (2009), „Krakus” (2009) i „Nowy Dzwonek” (2020) oraz artykuł *Cechy książki dla ludu na przełomie XIX i XX wieku* (2014).

⁴ M.in. artykuły *Metoda biograficzna w badaniach nad dziejami książki okresu zaborów* (2007) i *Krakowskie katalogi księgarskie doby autonomii galicyjskiej. Typologia, wartość źródłowa w kontekście przemian form informacji o dawnej książce* (2009).

W jakim zakresie sygnalizowane powyżej wątki znajdują odbicie w recenzowanej książce? Autorka bowiem wykorzystwała w niej wszystkie atuty doskonałego od lat warsztatu badacza, specjalizującego się w szeroko rozumianej i traktowanej wieloaspektowo historii książki, z jednej strony jako nośnika określonych treści, z drugiej zaś — materialnego wytworu, odzwierciedlającego specyfikę epoki, także w aspekcie estetycznym. Tym samym zachowuje pewną ciągłość badawczą, która nacechowana jest zarówno oryginalnością myśli, jak i rzetelnością w dokumentowaniu i dowodzeniu⁵.

Już sam pomysł napisania książki uważam za bardzo interesujący, zwraca tu uwagę przede wszystkim zawarty w tytule fragment cytatu, wskazujący na wytyczony aspekt badań. Punktem wyjścia do realizacji tego projektu badawczego było przygotowanie bazy książek zawierających drukowane dedykacje. Liczy ona ok. 2600 pozycji, będących podstawowym źródłem do badań, celem których stało się określenie struktury dedykacji, ich ukształtowania typograficznego i miejsca w książce, zbadanie potencjału informacyjnego dedykacji i powiązania z kulturą książki epoki. Baza stworzona została na podstawie bibliografii rejestrujących dziewiętnastowieczne piśmiennictwo, a mianowicie: *Bibliografii polskiej. Stulecie XIX* Karola Estreichera, „Przewodnika Bibliograficznego” oraz *Bibliografii literatury polskiej Nowy Korbut*. Badaczka wyjaśnia, że w analizie uwzględniła także kilkanaście interesujących przykładów dedykacji pochodzących z początku wieku XX. Autorka co prawda przyznaje, że nie jest to komplet dziewiętnastowiecznych publikacji z dedykacjami, ale to i tak duża grupa, na podstawie której można już pokusić się o wyciągnięcie ważnych oraz interesujących wniosków. Niewątpliwie jest to słuszne podejście, wszak nie w ilości, ale w sposobie rozbioru i analizy, wartości oraz oryginalności wysnutych wniosków tkwi sukces przedsięwzięcia.

Monografia liczy 367 stron i składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, wyodrębnionych na podstawie kryterium problemowego, oraz zakończenia. Ponadto znajdziemy w książce wykaz wykorzystanej literatury przedmiotu i źródeł, spis cytowanych książek z dedykacjami, spis ilustracji, indeks nazwisk oraz streszczenie w języku angielskim. Książka ukazała się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, a jej recenzentem wydawniczym była prof. dr hab. Maria Juda. Materiał badawczy, na którym opiera się rozprawa, to przede wszystkim dedykacje, listy i przedmowy dedykacyjne oraz związane z nimi teksty. Czynnikiem motywującym do realizacji zadania badawczego był fakt, jak przyznaje A. Gruca, iż drukowane dedykacje zamieszczane w dziewiętnastowiecznej książce nie cieszyły się dotychczas zbyt dużym zainteresowaniem bibliologów. Niewiele miejsca poświęcił im znakomity badacz Janusz Dunin, analizujący cechy wydawnicze książki, podobnie Elżbieta Słodkowska, choć ta ostatnia doceniła ich badawczą atrakcyjność. Informacje o dedykacjach, stwierdza we wstępie autorka, pojawiają się natomiast w pracach poświęconych analizie repertuaru wydawniczego, produkcji określonej drukarni czy ukształtowania typograficznego druków, ale głównie w odniesieniu do epoki staropolskiej. Znacznie częściej, wskazując przede wszystkim na Renardę Ociczek, zdaniem badaczki interesowali się dedykacjami historycy literatury. Z opracowań

⁵ Autorka w formie zapowiedzi opublikowała artykuły: *Drukowane dedykacje w XIX-wiecznej książce jako źródło do badań kultury książki epoki* (2018) oraz *Drukowane dedykacje w XIX-wiecznej książce jako forma polecenia książki* (2021).

historycznoliterackich, dotyczących drukowanych dedykacji, autorka wspomina ponadto teksty Henryka Markiewicza, Jana Trzynadłowskiego. A. Gruca oczywiście nie kwestionuje dokonanych przywołań autorów, podkreśla natomiast atrakcyjność sugerowanych przez nich nowych obszarów badawczych. Już z tej bardzo pobieżnej prezentacji wyłania się pierwszy wniosek, iż wartość recenzowanej książki polega na tym, że stanowi pierwszą próbę całościowego ujęcia zawartego w jej tytule problemu. Oczywiście z perspektywy bibliologii historycznej.

We wstępie badaczka wyjaśnia motywy zainteresowania się tematem, jak również uzasadnia przyjęte cele i założenia badawcze. Stara się przede wszystkim odpowiedzieć na pytanie, „w jakim stopniu dedykacje łączyły się z życiem kulturalnym i społecznym epoki”, w której powstały. Przyjęła bowiem słuszne założenie, że skoro książka jest wytworem epoki, to również dedykacje, stanowiące element jej struktury, odzwierciedlają specyfikę okresu, w którym powstały. Istotne jest natomiast nowe podejście, czyli wskazanie ich wewnętrznej budowy, lokalizacji w strukturze książki, ewolucji treściowej, typologii adresata, a także motywów zamieszczania.

Wskazane powyżej cele i założenia badawcze wpłynęły na układ rozprawy. W rozdziale pierwszym, o tytule „Struktura drukowanej dedykacji i jej miejsce w książce”, przeprowadzona została analiza zawartości wyznaczonego zbioru dedykacji oraz określono ich miejsca w obrębie książki, ze szczególnym uwzględnieniem przypadków nietypowego ukształtowania typograficznego bądź lokalizacji. W dalszej części badaczka omówiła strukturę dedykacji, w której wyróżnia się, podobnie jak w liście — autora, treść oraz adresata. Pozwoliło to na wskazanie przede wszystkim zasadniczej zmiany, jaka nastąpiła w XIX wieku w przesłankach zamieszczania dedykacji: przestały one być sposobem na pozyskanie mecenasów albo wyrazem podziękowania za finansowe wsparcie publikacji dzieła. To także prezentacja swoistego *savoir-vivre* dedykacyjnego. Badaczka w tym miejscu zwróciła uwagę na jeszcze jedną istotną kwestię. Otóż, jej zdaniem w kompozycji dedykacji istotna była nie tylko treść, lecz także „forma wyrażająca się w odpowiednim ukształtowaniu typograficznym”, co nie zawsze skutkowało eleganckim wyglądem. Obiektami zainteresowania autorki stali się zarówno autorzy dedykacji (autorzy książki, tłumacze, wydawcy, nakładcy), jak i adresaci. Tych ostatnich dzieli na indywidualnych (członkowie rodzin, nauczyciele i mistrzowie, autorytety, uczniowie, mecenas) oraz zbiorowych (osoby połączone np. wspólnym zawodem, instytucje). Prezentacja każdej kategorii okraszona została licznymi przykładami. Różne dające się zidentyfikować przyczyny dedykowania książki autorka przywołała w końcowych fragmentach rozdziału, klasyfikując je jako wynikające z osobistych więzów (wyrażenie przyjaźni, chęć uczczenia bliskich zmarłych) oraz okolicznościowe, związane z wydarzeniami epoki.

Dostrzegam jednak w tej części pewne braki. Chodzi o nieobecność analizy ilościowej zgromadzonego materiału — ogólnej i szczegółowej. W przypadku tej ostatniej chodziłoby o prezentację wielkościami wyodrębnionych przez autorkę kategorii, procentowy udział każdej z nich w ogólnym zbiorze, wskazanie zmian ilościowych zachodzących w ich obrębie. Stosowanie określeń typu „dużo”, „wiele”, „często” nie jest precyzyjne. Odbiorca wyposażony w sugerowane dane miałby wyobrażenie o skali badanego zjawiska, jego natężeniu i trendach rozwojowych. Byłaby to również graficzna prezentacja całej strategii badawczej.

W rozdziale drugim zatytułowanym „Dedykacja jako źródło wiedzy o książce i jej twórcach” autorka wskazała na możliwości wykorzystania drukowanych dedykacji jako ważnego i cennego źródła informacji, zarówno dotyczących samej książki, jak i jej autora czy współtwórców (bibliograficzne, wskazujące na okoliczności powstania dzieła, źródła inspiracji oraz finansowania). Interesujące wyniki uzyskała, badając związki adresata i zawartości dedykacji z treścią książki, co w konsekwencji pozwoliło określić sposób doboru adresatów, pokazało różnego rodzaju koligacje rodzinne, towarzyskie, udział autorów w życiu literackim, sprawowane funkcje, ich aktywność naukową, organizacyjną itp. Warto zwrócić uwagę na jeszcze jedną kwestię. Otóż, dla badaczy różnych specjalności dedykacje stanowią źródło informacji o samym procesie twórczym — dedykacja mogła zawierać podziękowanie nie tylko za zachętę, inspirację czy finansowe wsparcie, ale też za merytoryczną opiekę i rzeczową krytykę. Dedykacje dają także możliwość ustalenia daty powstania tekstu, różnicy czasowej między tym okresem a datą publikacji. Osobny fragment autorka poświęciła problemowi mecenatu w powiązaniu z rodzącym się wówczas zawodem pisarza, wskazując również możliwość wykorzystania dedykacji w badaniach ówczesnych źródeł finansowania publikacji naukowych. Wnioski i uwagi autorka popiera licznymi cytatami, które z kolei stanowią punkt wyjścia do nakreślenia historycznego kontekstu, przywołania okoliczności wyjaśniających związki oraz zależności między autorem tekstu a adresatem dedykacji. Wymagało to prześledzenia życiorysu każdej cytowanej w pracy postaci, skrupulatnego wyluskania przydatnych w narracji danych, rozproszonych w różnych źródłach i opracowaniach.

W realizacji wytyczonych celów pracy kolejne rozdziały A. Gruca oparła na analizie treści dedykacji, tym samym wskazując je jako cenne źródło do badania życia naukowego, kulturalnego czy społecznego epoki. W konsekwencji tak przyjętego porządkowania treści wyodrębniła: dedykacje pochodzące od osób ze świata nauki i takim poświęcone (rozdział trzeci pt. „Życie naukowe w świetle dedykacji”), dedykacje związane z życiem literackim epoki (rozdział czwarty pt. „Obraz życia literackiego w dedykacjach”), dedykacje o charakterze patriotycznym (rozdział piąty pt. „Zasługi dla Ojczyzny i społeczeństwa”). Z tym ostatnim powiązała dedykacje dokumentujące działalność kolekcjonerów ojczywych pamiątek.

Dla autorki niniejszej recenzji szczególnie interesujący poznawczo był rozdział trzeci, w którym badaczka wyodrębniła informacje dotyczące trzech zagadnień: autorytety naukowe, uczniowie swoim profesorom, wydarzenia naukowe. To swoista karta z dziejów nauki polskiej zaprezentowana z innej perspektywy. Badaczka wymienia nie tylko książki wyposażone w dedykacje, ale przywołuje też czasopisma. W okresie zaborów redakcje periodyków naukowych skrupulatnie odnotowywały wszelkie ważne rocznice, jubileusze, wydarzenia, dokumentując tym samym zachowanie ciągłości narodowej, także na niwie naukowej. Te interesujące ustalenia możemy zakwalifikować do historycznej socjologii nauki — są to grupy tematyczne: autorytet w nauce, szkoły naukowe, relacja mistrz–uczeń. Są to zjawiska coraz rzadsze we współczesnej nauce, a jeśli wciąż mają miejsce, to ich postrzeganie ma dziś nieco inny wymiar. Zakres przedstawionych w tym fragmencie treści podpowiada realizację pomysłu na uzupełnienie prezentowanych badań o dedykacje w czasopismach.

W rozdziale czwartym badaczka prezentuje zawarty w dedykacjach obraz życia literackiego, analizuje kolejno różne jego przejawy, głównie salony literackie, ich twórców,

a także uczestników, skupia uwagę na zjazdach literackich, jubileuszach, o których informacje przetrwały w tego typu komunikatach. Dedykacje traktuje również jako wyraz uznania dla innych twórców, szczególną uwagę skupiając na Józefie Ignacym Kraszewskim. A Gruca stwierdza: „Kraszewskiego nie tylko czytano. Był on dla wielu autorytetem” (s. 189). Stwierdzenie to obrała jako punkt wyjścia do dwuaspektowej analizy — z jednej strony ukazała pisarza jako adresata dedykacji, z drugiej zaś jako ich autora, wprowadzając tym samym do obiegu naukowego znane zapewne, ale nie w takim zakresie i ujęciu, informacje biograficzne. W osobnym natomiast podrozdziale A. Gruca zajęła się aktorami, reżyserami i dyrektorami teatrów.

Rozdział piąty, ostatni, zawiera analizę dedykacji jako świadectwa patriotyzmu. Pojawiały się one w dziełach byłych powstańców, konspiratorów, zesłańców i adresowano je do osób wspierających wszelką niepodległościową działalność. Nawiązywały zarówno do historycznych wydarzeń, które przyniosły chlubę narodowi polskiemu, jak i zdarzeń, które przyczyniły się do utraty niepodległości państwa. Bardzo interesujący fragment, szczególnie bliski autorce recenzji, dotyczy kolekcjonerstwa różnego rodzaju dóbr kultury, w tym zbiorów bibliotecznych i bibliofilstwa, działalności wydawniczej. To także fragment z dziejów mecenatu polskiego, który w XIX wieku był nie tylko udokumentowaniem patriotycznej postawy, ale przede wszystkim potwierdzeniem wspólnoty narodowej i historycznej. Rozdział zamyka prezentacja obecnych w dedykacjach nazwisk, zasłużonych dla języka polskiego i oświaty. Wymienione w nich osoby, w ocenie nadawców, spełniały swój obywatelski obowiązek zmierzający do podniesienia poziomu oświaty z jednej strony, z drugiej zaś do ochrony i popularyzacji wiedzy o języku polskim. Całość zamyka krótkie, syntetyczne podsumowanie, zawierające ważne wysnute w toku prowadzonych badań ustalenia.

Istotną część monografii stanowi obszerna, licząca niemal 900 pozycji, bibliografia książek z dedykacjami cytowanymi w rozprawie. Przy opisie bibliograficznym autorka podała informację o adresacie dedykacji. Bibliografia ta, podkreślam z całą mocą, stanie się zapewne inspiracją dla badaczy różnych specjalności.

Anna Gruca w wyniku uważnej i wieloaspektowej analizy zagadnień objętych tematem pracy czyni jasne i zasługujące na akceptację ustalenia merytoryczne. Podzielim pogląd autorki, że oprócz wymienionych powyżej możliwości wykorzystania drukowanych dedykacji zawierają one ślady istotnych dla ówczesnego społeczeństwa problemów różnej natury. Pewne natomiast uwagi polemiczne może wywołać przyjęty system klasyfikacyjny adresatów. Tym bardziej, że niektóre nazwiska pojawiają się w kilku miejscach.

Opiniowana monografia stanowi wyjątkowo wnikliwą i udaną pod względem wartości merytorycznej próbę wieloaspektowej analizy tytułowego zagadnienia, jest oryginalnym i twórczym opracowaniem prezentującym interesujące i ważne wnioski badawcze, które niewątpliwie stanowią istotny wkład w rozwój nauki. Jest ponadto nowatorska i, jak już wspomniano, interesująca w warstwie merytorycznej oraz poprawna metodologicznie. Zachęcam do lektury.

Grażyna Wrona

ORCID: 0000-0003-0004-2457

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Klaudia Rosińska, *Fake news. Geneza, istota, przeciwdziałanie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2021, 303 ss., il.

<https://doi.org/10.19195/0080-3626.67.16>

Książka Klaudii Rosińskiej *Fake news. Geneza, istota, przeciwdziałanie*, opublikowana w 2021 roku w Warszawie przez Wydawnictwo Naukowe PWN, cechuje się wyraźną filozoficzno-socjologiczną perspektywą badawczą.

Tytułowego fake newsa autorka powiązała z zagadnieniem ewolucji filozoficznego podejścia do pojęcia prawdy i rozpowszechnieniem się dzięki rozwojowi komunikacji medialnej terminu „postprawdziwy”, który zdefiniowała za „Oxford Languages. Word of the Year 2016” jako „odnoszący się do lub oznaczający okoliczności, w których obiektywne fakty mają mniejszy wpływ na kształtowanie opinii publicznej niż odwołania do emocji i osobistych przekonań” (s. 16). Jako prekursorów koncepcji wskazała dziewiętnastowiecznego filozofa Williama Jamesa, który uznał pojęcie prawdy za konstrukt społeczny (James, 2000), i kontynuatora jego koncepcji Richarda Rorty’ego, mówiącego wprost, że „prawdą jest to, w co opłaca się wierzyć i to do momentu, aż ktoś nie zaproponuje lepszego poglądu [...]. Jeśli większość uważa coś za prawdę, to staje się to nią” (s. 17). Idąc dalej tym tokiem myślenia, badaczka zauważyła, że fake newsy są „nie tyle nieprawdziwe, co po prostu niezgodne z przekonaniem poszczególnych osób” (s. 18). Według niej „koncepcja postprawdy doprowadziła do społecznego przyzwolenia na subiektywizm dziennikarski [...], a także na fałszywe wiadomości” (s. 20).

Definicję fake newsa Klaudia Rosińska podała za *Oxford Dictionary — fake to „imitacja, podróbka, fałszerstwo”, a news to „wiadomości”*. W celu ukazania etymologii i ewolucji pojęcia fake newsa dokonała natomiast przeglądu licznych opracowań naukowych, z których wynika, że pierwotnie oznaczało ono oszustwa (a potem także inne przestępstwa) i wywodzi się z żargonu osiemnastowiecznej społeczności londyńskich złodziei pochodzenia niemieckiego i duńskiego. W XIX wieku na określenie przekazów medialnych, które były fałszywe, pojawiło się określenie *false news*, a w XXI wieku zastąpiono je terminem „faktoid”.

Fałszywe informacje są rozpowszechniane od zarania dziejów, jednak autorka za pierwszego fake newsa w dzisiejszym rozumieniu, choć o lokalnym zasięgu, uznała cykl publikacji *The Great Moon Hoax* opublikowany na łamach nowojorskiego dziennika „The Sun”. Z kolei *Wojna światów* to słuchowisko radiowe, które uchodzi za kanoniczny przykład wpływu mediów na świadomość zbiorową. Ta adaptacja powieści Herberta G. Wellsa wywołała wśród mieszkańców New Jersey panikę, ponieważ uwierzyli oni w atak kosmitów, mimo informacji na początku audycji o tym, że nie jest to zdarzenie prawdziwe.

Badaczka odwołała się również do przykładów dezinformacji nazistowskiej i odnotowała rozpowszechnianie się tego zjawiska po II wojnie światowej, aż do momentu kumulacji zainteresowania nim wraz z pojawieniem się Internetu, a potem szczególnego ich wykorzystania w 2016 roku podczas wyborów prezydenckich w USA. Świadczyć ma o tym ogłoszenie fake newsa słowem roku 2017 przez redakcję brytyjskiego słownika Collinsa.

W powyższym streszczonym podrozdziale Klaudia Rosińska słusznie skoncentrowała się na pojęciu fake newsa, ale pisząc o wykorzystywaniu fałszywych informacji w III Rzeszy, powinna była również przywołać przykład propagandy radzieckiej (zob. Szulczewski, 1975;

Didyk, 2022). Doprowadzona przez lata do perfekcji, obecnie stanowi jeden z frontów wojny Rosji przeciw Ukrainie (Wasiuta, Wasiuta, 2015, s. 332–357). Należy jednak zauważyć, że autorka szczegółowo omówiła to zagadnienie w dalszych częściach publikacji, na przykład w pierwszym podrozdziale rozdziału trzeciego.

Chcąc wyjaśnić termin *fake news*, badaczka dokonała wyboru dwunastu definicji ujmujących omawiane zjawisko z różnych perspektyw i na koniec podała opracowaną przez siebie:

Fake newsy są to nieprawdziwe przekazy medialne przedstawiane w mediach jako newsy, ale niebędące rzeczywistymi informacjami. Mogą być intencjonalnie tworzone przez autorów albo stać się fake newsami w procesie dystrybucji za pomocą mediów społecznościowych, poza kontrolą pierwotnego autora. Fake newsy mogą też różnić się od siebie stopniem nieprawdziwości. Będą nimi wiadomości całkowicie zmyślane, częściowo zmyślane lub te, które bazują na faktach, ale ich układ, a w związku z tym przekaz jest fałszywy. Cel tworzenia fake newsów także może być różny. Fałszywe wiadomości mogą powstawać z pobudek finansowych, politycznych, dla skupienia lub rozproszenia uwagi oraz w celach ludycznych (s. 31–32).

Należy zauważyć, że wobec powyższego *fake news* nie jest newsem, czyli informacją opartą na faktach, które *ex definitione* są prawdziwe; jest czymś przeciwnym.

W rozdziale drugim Klaudia Rosińska postawiła sobie za cel umieszczenie fake newsa w kontekście innych zjawisk związanych z zakłóceniami przekazu, takimi jak: dezinformacja (niezamierzona, intencjonalna czy złośliwa), plotka, propaganda, satyra, *clickbait*.

Niepokój budzi tu pomieszanie kategoriale i brak objaśnienia, że dezinformacja to forma przekazu, propaganda — technika przekazu, plotka — typ przekazu, *clickbait* — zjawisko internetowe, satyra zaś — gatunek literacki lub publicystyczny. Wartościowe byłoby w tym miejscu sięgnięcie do genologii medialnej (zob. Wojtak, 2019) i uporządkowanie tych pojęć.

W dalszej części rozdziału badaczka zaprezentowała propozycję podziału fake newsów na rodzaje w oparciu o następujące kryteria: dystrybucję, stopień nieprawdziwości, intencje i rodzaj treści (s. 68–69). Podała również przykłady poszczególnych typów pochodzące z mediów społecznościowych, głównie z Facebooka i Twittera.

W jednym z podpunktów drugiego rozdziału autorka zrelacjonowała przeprowadzone przez siebie badanie z 2019 roku, polegające na analizie 239 wiadomości dotyczących fake newsów zaczerpniętych z baz wybranych polskich organizacji factcheckingowych: Demagog, Demaskator24 oraz Konkret24, co w dalszych etapach eksploracji pozwoliło na wyekscerpowanie i opisanie kategorii typów manipulacji zastosowanych w fake newsach. Są to: celowe wprowadzanie w błąd; fabrykacje; fałszywy kontekst; fałszywe powiązanie; manipulacja cytatem; manipulacja prawdziwym zdjęciem bądź wideo; manipulacja prawdziwymi danymi; teorie spiskowe; satyra, żart lub ironia; zastraszanie. Klaudia Rosińska dokładnie opisała poszczególne kategorie i podała ich przykłady, co stanowi bardzo interesującą i wartościową lekturę.

Rozdział trzeci, zatytułowany „Elementy i cechy fake newsa”, badaczka rozpoczęła od graficznej prezentacji „Fake news i wszystko, co jest z nim powiązane” (s. 110) według koncepcji Xichen Zhanga i Alego A. Ghorbaniego (Zhang, Ghorbani, 2018, s. 4) z 2018 roku i omówienia jej na przykładzie fake newsa dotyczącego popularnej wśród młodzieży kontrowersyjnej gry zwanej „niebieskim wielorybem”. Pierwszy podrozdział poświęciła

twórcom i powielaczom fake newsów, odwołując się do przykładu Rosji i jej roli w rozpowszechnianiu dezinformacji na terenie Europy i w innych regionach świata. Badaczka odwołała się również do zasady społecznego dowodu słuszności Cialdini (Cialdini, 2000, s. 134), która wyjaśnia, dlaczego najskuteczniejszymi twórcami i powielaczami fake newsów są np. celebryci. Podniosła też niezwykle ważną kwestię rosnącego udziału botów i cyborgów w procesach tworzenia i powielania nieprawdziwych informacji. Okazuje się to szczególnie istotne po tym, jak 30 listopada 2022 roku doszło do przełomowego w świecie cyfrowym upowszechnienia chatbota (ChatGPT) opracowanego przez OpenAI, co stanowi milowy krok w rozwoju AI i jej zastosowaniu w komunikacji medialnej, w tym wykorzystaniu do tworzenia nieprawdziwych przekazów.

Prezentując kontekst społeczny rozpowszechniania fake newsów, Klaudia Rosińska omówiła rolę platform internetowych jako głównego dziś źródła wiedzy oraz problem dystrybucji informacji. Powiązała to z psychologicznymi zagadnieniami torowania, heurystykami afektu i dostępności oraz efektami echa społecznego i trzeciej osoby. Starając się zachować bezstronność, autorka podała liczne przykłady opisywanych zachowań i postaw, głównie w kontekście politycznym. Za ich przyczynę uznała konformizm i zaproponowała, by członkowie organizacji weryfikujących fakty wstępowali do rozmaitych grup światopoglądowych, ale po pozyskaniu przynajmniej jednego sprzymierzeńca spośród ich członków, aby w ten sposób skłonić ich do opublikowania sprostowania.

Ze sprostowaniem wiąże się jeszcze jeden problem, omówiony przez badaczkę w dalszej części pracy, a mianowicie niechęć do udostępniania go wynikająca z trudności uznania własnego błędu. Trudność ta, w myśl teorii podtrzymywania własnej wartości, często powoduje wpadnięcie w tzw. pułapkę racjonalizacji.

Odbiorców fake newsów autorka określiła jako potencjalne ofiary, które podzieliła ze względu na „potencjalne ryzyko oraz sposób konsumowania informacji” (s. 140). Problem ten powiązała z dwoma systemami przetwarzania informacji: automatycznym i kontrolowanym, które z kolei łączą się z niezwykle istotnym zagadnieniem konieczności trenowania krytycznego myślenia, stanowiącego obronę przed dezinformacją.

Pozostając w kręgu prezentacji mechanizmów psychologicznych odpowiedzialnych za uleganie wpływom fake newsów i wskazując na błędy i efekty poznawcze, Klaudia Rosińska omówiła np. naiwny realizm (wiara, że tylko własne poglądy są słuszne); potrzebę domknięcia poznawczego, prowadzącą do zamrożenia przekonań; błąd Bernoulliego (wynikający z niechęci do ponoszenia strat); efekt konfirmacji (wiara w coś zgodnego z własnym światopoglądem); efekt iluzorycznej prawdy (im częściej coś się odbiera, tym bardziej w to się wierzy); pozorną spójność przyczynowo-skutkową. Jako remedium na podatność na fake newsy należy zatem uznać refleksyjność, analityczność i otwartość myślenia — postawy, których wykształcenie stanowi główne zadanie edukacji medialnej.

Za najdokładniej zbadany element fake newsa badaczka uznała jego zawartość i treść, którą z kolei podzieliła „na treść fizyczną (np. tytuł, tekst główny, multimedia) oraz na treść niefizyczną (np. cel, sentyment, tematykę)” (s. 165). Warto zauważyć, że ów podział ani nie nawiązuje do klasycznego podziału na formę i treść, znanego z prac Arystotelesa czy Romana Ingardena (Ingarden, 1937, s. 153–167), ani nie przystaje do na przykład teorii multimodalności (Maćkiewicz, 2017, s. 33–42), ani też nie opiera się na analizach lingwistycznych, do których nawiązała autorka, opisując eksperyment Monthera Aldwairiego

i Aliego Alwahediego (Aldwairi, Alwahedi, 2018). Badacze ci, stosując metodę technicznej analizy fałszywych wiadomości, udowodnili, że istnieje silna korelacja między parametrami lingwistycznymi a nieprawdziwością przekazu.

W zakresie treści niefizycznej Klaudia Rosińska umieściła pomysły, uczucia i poglądy oraz wymieniła takie cechy, jak: cel, polaryzacja wzbudzająca kontrowersję i popularność oraz tematyka. Następnie przeszła do wspólnej cechy treści fizycznej i niefizycznej, a mianowicie do perswazyjności komunikatu, omawiając szczegółowo w oparciu o dokonania psychologii społecznej strategie perswazyjne: centralną i peryferyjną.

Czwarty rozdział został poświęcony analizom i zwalczaniu szkodliwego wpływu fake newsów. Autorka wyróżniła w tym zakresie dwa nurty. Pierwszy odnosi się do „naukowych analiz technicznych i tworzenia algorytmów rozpoznających oraz przewidyujących fałszywe wiadomości. Drugi to nurt praktyczny, skupiający się na bieżącym reagowaniu na fałszywe treści, do którego zalicza się *fact-checking* oraz edukację użytkowników Internetu” (s. 172).

Badaczka, w nawiązaniu do podziału na takie elementy fake newsa, jak: twórcy, odbiorcy, kontekst społeczny i treść, zaproponowała wyznaczenie bazujących na nich sposobów analizy i weryfikacji. Wymieniła zatem, w odniesieniu do internetowych kont twórców i użytkowników, następujące metody analiz: profilową (informacje z profilu), czasową (np. czas między postami, częstotliwość odpowiadania itp.), wiarygodności (współczynnik reputacji: stosunek liczby kont obserwujących i obserwowanych wskazuje na prawdziwość lub fałszywość konta) i sentymentu (np. oceny: pobudzenia-wartościowania-dominacji, szczęśliwości, emocji, a także polaryzacja i siła oddziaływania) (s. 176). Za w najwyższym stopniu przeanalizowany element fake newsa uznała jego treść, przybliżając badania polegające na analizach lingwistycznej i semantycznej, opartej na wiedzy oraz stylu. Za analizy kontekstu społecznego można natomiast uznać analizy sieci użytkownika oraz wzorca dystrybucji wiadomości.

Według autorki najpopularniejszym sposobem walki z fake newsami jest *fact-checking*, wywodzący się, jej zdaniem, z doświadczeń amerykańskich dziennikarzy i użytkowników Internetu. Nie można się dziwić takiemu punktowi widzenia, gdyż na tego typu proweniencję sprawdzania faktów wskazują praktycznie wszystkie opracowania tegoż zagadnienia. Warto jednak zauważyć, że od czasu narodzin profesjonalnych oficyn wydawniczych zatrudnieni tam tzw. redaktorzy merytoryczni i adiustatorzy, a czasami też korektorzy, weryfikowali podawane przez autorów fakty i dane. Dotyczyło to w zasadzie wszystkich „dobrych” wydawnictw na świecie, a bywa praktykowane do dzisiaj. Niestety, ze względów finansowych coraz rzadziej stosuje się tego typu praktyki, a nierzadko odchodzi się nawet od prostych praktyk korektorskich, co rzutuje na jakość współczesnych publikacji.

Wracając do historii firm i organizacji *stricte* factcheckingowych, Klaudia Rosińska zauważyła, że rozpoczęła się ona od założenia w 1994 roku strony internetowej Snopes.com przez Barbarę i Davida Mikkelsonów, początkowo weryfikujących miejskie historie. Następnie powstały serwisy: w 2003 roku w Pensylwanii — Factcheck.org, w 2007 roku — PolitiFact.com, a w 2008 roku kolumna „Fact Checker” na łamach „The Washington Post”. Poza tymi najwcześniejszymi badaczka omówiła również strony Demagog.org.pl i Fakenews.pl, a także organizacje Centrum Analiz Propagandy i Dezin-

formacji, StopFake Polska, aplikację Demaskator i fanpage Nagroda Złotego Goebbelsa, nadmieniając, że w 2020 roku na całym świecie było ok. 300 organizacji factcheckingowych (s. 186). Część z nich przyjęła wspólny kodeks następujących zasad postępowania: bezstronność oraz sprawiedliwość; transparentność źródeł; przejrzystość finansowania i struktury organizacji; przejrzystość metodologii; jawność i szczerść korekt. Autorka także szczegółowo omówiła przebieg procesu weryfikacji faktów i stosowane w jego toku metody, a także narzędzia wspomagające ocenę prawdziwości informacji.

Zauważwszy, że zadaniem fact-checkingu jest dementowanie fałszywych przekazów, Klaudia Rosińska wskazała, iż do bieżącej walki z fake newsami konieczna jest świadomość informacyjna odbiorców i nadawców, którzy powinni być odpowiednio przygotowani w zakresie edukacji medialnej, a tej z kolei został poświęcony cały piąty rozdział książki.

Pogłębiający się kryzys zaufania do mediów, związany z powszechnością Internetu oraz zjawiskami konwergencji i globalizacji, wymaga podjęcia starań o transparentność i jakość informacji. Zdaniem badaczki szczególnie istotna w tym zakresie jest recepcyjna umiejętność odróżniania faktów od opinii, co bywa możliwe jedynie dzięki sprawności nadawców. Jeśli chodzi o media społecznościowe, za najbardziej negatywne zjawisko autorka uznała brak transparentności działania algorytmów oraz zamykanie przez nie użytkowników w tzw. filtrujących bańkach informacyjnych.

Aby wpłynąć na podniesienie poziomu przekazów medialnych, badaczka zaproponowała: 1) położenie większego nacisku na kształcenie w zakresie dziennikarstwa branżowego oraz 2) „koncept krytyka medialnego” (s. 210), oceniającego warsztat dziennikarski. Jest to interesujący pomysł, ale dość utopijny, choćby ze względu na brak jednoznacznej klasyfikacji i definicji dziennikarza i mediaworkera, brak regulacji prawnych dotyczących tych zawodów w Polsce i nie tylko czy brak niezależności i wolności dziennikarskiej. Klaudia Rosińska wyartykułowała kilka postulatów wobec korporacji dziennikarskich, prawodawstwa i polityki finansowej, co warte jest poparcia, jednak realnie, przynajmniej w obecnych warunkach społeczno-politycznych, zupełnie niemożliwe do zrealizowania. Generalnie chwali się to, że badaczka pokusiła się o zwerbalizowanie własnej propozycji, aczkolwiek bliższa spełnieniu byłaby zachęta skierowana do nadawców medialnych, aby zwiększyli zatrudnienie redaktorów wydawniczych: adiustatorów i korektorów, którzy, jak dawniej, weryfikowaliby doniesienia dziennikarskie.

Pisząc o inicjatywach z zakresu edukacji medialnej, autorka dołączyła do setek badaczy z całego świata od lat bezskutecznie apelujących o umieszczenie w programie nauczania edukacji medialnej jako osobnego przedmiotu, jak to ma miejsce w Szwecji czy Wielkiej Brytanii, a także jako obowiązkowego elementu programu na różnych kierunkach studiów, nie tylko medialnych.

Należy zauważyć, że pisząc o krytycznym myśleniu, będącym podstawą edukacji medialnej, Klaudia Rosińska wskazała jako jego prekursora Johna Deweya oraz wymieniła nazwiska jeszcze kilku badaczy, co jednak nie odzwierciedliło pełnego obrazu licznie zaangażowanych w uporanie się z tym problemem, bardzo zasłużonych osób. W tym miejscu publikacji widać szczególnie wyraźnie, że badaczka starała się, zresztą z pozytywnym skutkiem, maksymalnie kompleksowo podejść do ogromnie szerokich zagadnień, dając niejako przyczynek do ewentualnego rozwinięcia tematu w następnej, szerszej publikacji.

Książka o fake newsie jest zatem w istocie publikacją o dezinformacji i próbach jej przeciwdziałania. Ze względu na ten niezwykle szeroki zakres tematyczny autorka podjęła próbę systemowego omówienia poszczególnych zagadnień, pamiętając o logiczności wyводу i spójności poszczególnych części. Dzięki zgrabnemu przechodzeniu od jednej kwestii do następnej udało się jej zapanować nad ogromnym i, wbrew pozorom, chaotycznym materiałem badawczym, a następnie ułożyć go w uporządkowaną, skondensowaną, bardzo przejrzystą i skonkretyzowaną całość.

Czytając tę bardzo elegancko, bez większych usterek technicznych i redakcyjnych opublikowaną przez PWN książkę, odnosi się wrażenie nasycenia jej wszelkimi treściami dotyczącymi zjawiska fake newsa. Można zatem stwierdzić, że Klaudii Rosińskiej udało się osiągnąć cel, czyli całościowo ukazać zjawisko „fake newsów jako elementu szerszych procesów związanych z przekazywaniem i odbiorem informacji” (s. 11), a także rozwiązać główny problem, za który uznała zdefiniowanie fake newsa i dokonanie oceny narzędzi stosowanych do rozwiązywania problemów przez niego wywoływanych.

Przy systematycznym podejściu do udzielania odpowiedzi na pięć pytań badawczych autorka wywiązała się z postawionych przed sobą zadań. Jedyny mankament, skądinąd jasnego wyводу prowadzonego piękną polszczyzną i z dużą precyzją merytoryczną, stanowi natłok informacyjny. Momentami czytelnik może mieć problem z percepcją treści z powodu ogromnych dawek wiedzy na poszczególne tematy. Na usprawiedliwienie autorki trzeba zauważyć, że starała się ona opisać możliwie najdokładniej stan badań, których, jak sama zauważyła we wstępie, nieustannie przybywa. Można zaryzykować twierdzenie, że tematy związane z dezinformacją, w tym z fake newsami, są obecnie tak aktualne i tak bardzo eksplorowane, że każdy z rozdziałów (a nawet niektóre podrozdziały) mógłby stać się tytułem osobnego, pogłębionego studium naukowego. Badaczka tymczasem, dążąc do nakreślenia możliwie najszerszego kontekstu i zaprezentowania maksimum treści, nie mogła uniknąć „nadinformacyjności”.

Konkluzją wobec powyższego jest zatem zachęta dla autorki, aby kontynuowała swoje dzieło. Biorąc pod uwagę charakter tejże pracy, warto ją uznać za rodzaj podręcznika, wprowadzenia do tematu dezinformacji, który, z wcześniej wskazanych powodów, koniecznie trzeba kontynuować: na bieżąco śledzić, opisywać i proponować własne rozwiązania, a Klaudia Rosińska udowodniła, że znakomicie sobie z tym radzi. A może autorka zaprosi do współpracy innych badaczy, którzy prowadzą od wielu lat pogłębione eksploracje węższych zagadnień wyeksponowanych w książce *Fake news. Geneza, istota, przeciwdziałanie?* Powstać powinna seria wydawnicza lub czasopismo, gdyż problem szeroko rozumianej dezinformacji narasta, pogłębia się i rozwija. Tymczasem ochrona przed dezinformacją użytkowników mediów, zwłaszcza w dobie rewolucyjnego rozwoju sztucznej inteligencji, stała się sprawą priorytetową i absolutną koniecznością.

BIBLIOGRAFIA

- Aldwairi, M., Alwahedi, A. (2018). Detecting fake news in social media networks. *Procedia Computer Science*, 141, 215–222.
- Cialdini, R. (2000). *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Didyk, T. (2022). Funkcja propagandowa stron okładowych, czasopism satyrycznych „КРОКОДИЛ” i „ПЕПЕЦЬ” w czasach ZSRR. W: A. Granat (Red.), *Recepcja mediów*, t. 8. *Wnioski z badań — lata 2020–2021* (ss. 141–293). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Ingarden, R. (1937). Sprawa formy i treści w dziele literackim. *Życie Literackie*, 5, 153–167.
- James, W. (2000). *Znaczenie prawdy. Ciąg dalszy „Pragmatyzmu”*. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Maćkiewicz, J. (2017). Badanie mediów multimodalnych — multimodalne badanie mediów. *Studia Medioznawcze*, 2(69), 33–42.
- Szulczewski, M. (1975). *Propaganda polityczna*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Wasiuta, O., Wasiuta, S. (2015). Rosyjska mass-medialna manipulacja informacją w wojnie hybrydowej przeciwko Ukrainie. *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka — Praktyka — Refleksje*, 20, 332–357.
- Wojtak, M. (2019). *Wprowadzenie do genologii*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zhang, X., Ghorbani, A. (2018). An overview of online fake news: Characterization, detection, and Discussion. *Information Processing and Management*, 57(2), 1–26.

Anna Granat

ORCID: 0000-0002-9388-4831

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Andrew Pettegree, Arthur der Weduwen, *Biblioteki. Krucha historia*, przełożyła [translated into Polish by] Agnieszka Nowak-Młynikowska, Sopot: Smak Słowa, 2022, 554 pp. (Andrew Pettegree, Arthur der Weduwen, *The Library. A Fragile History*, London: Profile Books, 2021, 518 pp.)

<https://doi.org/10.19195/0080-3626.67.17>

It is easy for the reader to see that this book on libraries is not a library history. It addresses the phenomenon of the fragility of libraries: their inevitability, emergence, metamorphoses, occasional disappearance, overall sustainability and resilience. And the cult which has always surrounded impressive libraries. In the Prologue, ‘Opiekunowie ruin’ (‘Curating the Ruins’) we get multiple instances of either. Then the narration is divided into six parts, organized around basic groups of developments. Thus library history is back anyway — on the wings of chronology.

Part one, titled ‘Narodziny i przetrwanie’ (‘Inception and Survival’), starts with the Library of Alexandria — or actually two libraries, modern and ancient — and reflects on the growth of written records, the need for copying them, and the emergence of library collections. We remain in the Mediterranean circle of civilisations, with two basic types of libraries: scholarly ones and the ones which later were named public. Then, we have monastic libraries, the emergence of the codex format, and the developments in production, adornment, and usage of the manuscripts.

Part two is, of course, 'Kryzys drukarski' ('The Crisis of Print'), and the narrative includes the altered book production and the contributions of great collectors, like Ferdinand Columbus (Hernando Colón) and Erasmus Roterodamus, as well as the Reformation and the beginnings of (religious) censorship.

Part three, 'Nowi kolekcjonerzy' ('The New Collectors'), is initially aimed at new markets, then again at outstanding private collections, and then — generously — at university libraries, which in some cases laid the foundation for the school's enduring existence. Then we have missions and the expansion of publishing and libraries beyond Europe. From now on the story is very much on Americas, but also on peripheries of Europe, like Sweden and Poland. Asia and Africa are mentioned mostly by stressing the Islamic resistance to printing as well as the technological contribution by China. A general reader will be intrigued by the image of bookish Timbuktu (now in Mali), the capital of the world in the 14th, 15th and 16th centuries, and let us admit that they would benefit from the continuation of the story, but it does not follow in the text. It would probably cover the manuscripts of Timbuktu, over 300,000 of them, which not only made their historic way to the modern conservation and digitisation centre, but also were rescued from Al-Qaeda in the year 2012 (Hammer, 2017).

Part four, 'Między biblioteką publiczną i prywatną' ('Between Public and Private Library'), depicts the growth of municipal libraries, with the essential religious agents, and several large-scale projects, including networks of parochial libraries in England and Scotland, the emergence of professional librarians, like Gabriel Naudé, and the complex political background in 17th-century France. Aristocratic collections received their first buildings designed as libraries, which reinforced their social role. With the inclusion of new monastic libraries, an epoch of what is celebrated today as *schöne alte Bibliotheken* started; the royal library provided ground for the state library; antiquarian trade supported great libraries, but also there were increasing numbers of libraries destroyed, wasted, or simply forgotten.

Then, as the theme of part five, 'Beletrystyka' ('Fictions'), *belles-lettres* arrives to consume the minds. New forms of institutions were established, new social groups took roots, new patterns of circulation became available, also in the British colonies. The empire deserved a new type of museum, with a library as its part. Antonio Panizzi created a national library out of it, and national libraries blossomed in several countries, or at least attempts were made. Also a public library became a necessity, and this is thanks to Andrew Carnegie that they could grow as independent and prosperous institutions.

Part six, 'Wojna o książki' ('The War on Books'), is dealing with both world wars, and Jewish collections serve here as an example of the books searched for, destroyed, and then recollected, showing extremities of the 20th century. Also the fate of displaced books is discussed, with Germany and Russia as the most important actors, but also with a few well-deserved mentions of Poland.

'Postscriptum: czytelnictwo bez książek' ('Postscript: Reading Without Books') appears to be a sceptical evaluation of Google Books and (perhaps) similar projects, and then exposes dangers for physical collections and the lack of common ground in the scholarly world as to how we perceive the essential features of the past, which we want to research and remake. The authors — one born in 1957, the other one in 1993 — seem uncertain as

to whether the impressive new libraries that are being built around will be book libraries, or whether they will marginalize their collections and fill their perennial mission with alternative forms of cultural dissemination.

This is a worthwhile read, and the authors made a successful effort to combine threads and motifs on a scale apparently not yet practiced. Throughout their story, libraries remain related directly to the issue of the demand for written texts. Erudition is shown to illustrate how books were produced, acquired, and organized in access institutions of diversified and fluid formats. These formats are characterized by society and culture, by wealth and power, and by technology on the top of that, but they are products of the book industry and communication customs, and only marginally — of a scientific enterprise. The authors hardly show us how libraries operated as knowledge institutions and how they filtered and qualified the contents of the textual world as they made it circulate. The only major exception is made for the vast realm of censorship.

Of course, this is primarily a social history of libraries, so we receive fascinating passages on how libraries operated by imposing on their users images of the very institutions' nature and status. And the authors do give examples of dilemmas faced by a social researcher attempting to understand this impact of libraries. What do we know, for instance, of the 'salon' style of women's reading rooms in the middle of the 19th century in public libraries of England? Were they arranged like this because middle-class women came to them and received what they were used to, or, on the contrary, because ladies from such social strata were underrepresented in libraries (p. 427), which would mean that the design deployed for the interiors was compensatory, creating a new, desired world for library users in a very similar way to the contents of the books they read? Or perhaps — might we add — such an arrangement suited the creators of the libraries and made their own dreams come true, and the female readers using the reading rooms paid attention to where they were — or not at all?

All in all, the book is rich with anecdote, but not with theory. It does not tell us of libraries as knowledge mills — perhaps the authors do not perceive them as such, or consider it a different research problem, or just do not think it of interest to the supposed readers. It is a book about leaders and their institutions, and institutions come and go, blossom or have problems, but are hardly considered as organizations, and the ways they are managed. We see it clearly when we notice how little attention was paid to library classifications and all the textual resources of the library which are derived from books, but are not directly parts of books; they surround texts contained in collections, forming an essential, readable, perhaps adorable interface by which the very items are discovered, retrieved, and appreciated. This element is not any less fragile than libraries as institutions and their property. As a result of this bias, the library spaces are mentioned when people enter, but to much lesser an extent they are looked at as places which hold collections.

Thus, several omitted issues could be listed here, to start with the growth of knowledge and the changing perception of knowledge, then the spatial layout of libraries, library architecture and great library buildings still erected well into the 21st century as if there were no digitisation... There are hardly any users seen at the libraries as their evolution in the 20th century is described; they do not enjoy freedom introduced by open stacks or, say, omnipresent copiers, do not deal with subject headings and thesauri, do not streamline

their searches with the aid of authority control, and are never disappointed when an item needed appears to be located in a remote storage. (Unfortunately, the Index is confusing *magazyn* as a storage area with a format of a serial publication, as this is the same word in Polish.) There is no doubt that such issues are met with little interest of the general public, but probably they were just for too long labelled unattractive? The general public eagerly agrees to depend on standards, coding, and linguistic tools — why not see how they emerged and grew before the computers took over?

It is great to have the authors remind you that mature libraries of the 18th century lacked working desks by the piled up bookcases, and focused on impressing the visitor with architecture and adornment, but where is then the 19th century library with well equipped reading room(s) and the closed storage area from which the books are just fetched on demand? Of course we do not link the lack of Leopoldo della Santa in this book with the fact that he is, believe it or not, not covered by Wikipedia, but the author of ‘Della costruzione e del regolamento di una pubblica universale biblioteca’ (Firenze 1816), as he is treated with due respect by most of the library science authors (Cf. Gogiel-Kuźmicka, Sidorczuk, 2014), could be more visible throughout the text. Like in the passage devoted to the British Museum on p. 320 — but it only takes turning to the illustrations insert after p. 448 to see the ‘metal shelves’ outside of the walls of the large oval reading room (picture 5), and understand the importance of this solution for library operations. By the way, we are granted no access to information on the British Museum via the index, neither is there an entry for ‘Muzeum Brytyjskie’, while there is, on p. 537, one for the British Broadcasting Corporation (BBC). And this is the same with quite a number of names of places and regions, including Belarus (mentioned on p. 445 to inform, that this country — actually, a Soviet Union republic — saw all of its libraries destroyed during the Second World War; we must have dreamt, visiting Belarusian libraries several times and finding lots of antiquarian materials held).

The book is a little more meticulous when it comes to library catalogues, but it does not make a good balance to deservedly stress the contribution of Antonio Panizzi and completely ignore the Online Computer Library Center with its WorldCat, still keen to locate ‘the library near you’ which holds the item you have searched for. (Working in Warsaw, in many cases of scholarly books we are redirected to Berlin, ‘518 kilometres away’.) And while the authors take a careful and erudite look on acts of library destruction, and complain, that manually created finding tools have been marginalised by online tools, still not covering the whole of the collections (p. 470–471), they forget to mention, how many card catalogues were just gotten rid of as scrap paper with the progress of library automation. As if they were not once impressed with a passionate *j'accuse* by Nicholson Baker and the discussion it provoked, including the book eventually written by that author (Baker, 1994; Baker, 2001).

Also, it is sort of unfair to focus on scientific motivation of so many library users and creators, like in the Netherlands of the 17th century, and to end the story short before the current decay of the scientific library — not as an institution, but as a physical place and space. This is because almost all scholarly journals are now online, those archival issues, which are not, are used by few people, and almost all of the contents are immediately available in the full text format, either as a part of open access movement or as covered

by institutional subscription — the user experience being identical in both cases. The awareness that the university, the consortium, or the state does pay for your reading, is rather low, is it not?

But this book makes altogether an exceptional undertaking, almost impossible. Most of literature on library history is histories of libraries; if not of individual ones, then perhaps of types of libraries, libraries in some region, some aspects of library activities, etc. There are also many research projects aimed at broader perspectives, permitting exchange of evidence between library historians (Kimball, Wisser, 2017). Nothing, however, seems to compare to this book in its ambition to show the library as a single phenomenon, but in its multiple variants, undergoing major and minor developments.

Having admitted that, we can only ask: is it scholarly enough? If it were a paper in natural science, we would probably call it a review work (as opposed to original articles, case reports, opinion papers, etc.). In addition, the authors have their own research findings to include. It is obvious that they could not contribute with their original research to every topic covered, although they also visited many places and talked to librarians, which endows the book with a personal feeling — a value in humanities, absent in natural or applied sciences. Therefore the way they tell us the story of libraries in Europe during and after the Second World War is impressive, especially when it comes to Germany, Russia and Poland. It had to be told and it is. But they could not quote all the experts, so there is a little expertise bias visible in what they have to say about Britain, France, and the Netherlands as opposed to some inadequacies which we find in their story of Eastern Europe. Plus chaos in narration every now and then.

For instance, Poland. First, the authors do not make the difference between the state of General Gouvernement and the ‘occupied territories’ outside of it. Then, they try to be brief and this we understand, but some passages in that restricted format are just superfluous or even misleading, like that on *Intelligenzaktion*, apparently influenced by Wikipedia (p. 381). Due to the compactness of the text, the otherwise distant facts are tied up too tightly. Also Załuski Library requires a solid treatment or none; it should not be suggested, as it is, that in 1944 it still held 400,000 items, of which only 10 per cent survived (p. 382). With the locations of the Warsaw collections and their names, the authors fail completely; no wonder why. But they might have mentioned the Nazi-established (or rather converted) Staatsbibliotheken in Warsaw and Cracow. By the way, the important Staatsbibliothek zu Berlin is only once (p. 388) called this name, otherwise it is just a ‘state library,’ in the both editions, English and Polish.

It looks like the actual war losses in libraries of Poland were somewhat below the data circulating for decades as common knowledge. The German rule of the libraries in General Gouvernement was more complex than we used to think before Andrzej Mężyński stood up with his evidence-based knowledge. And it is not so that his works are all available in Polish only (Cf. Mężyński, 2000; Mężyński, Łaskarzewska, 2003; Mężyński, 2010).¹ Moreover, while the World War II was indeed an unprecedented catastrophe in all the fields and aspects, it will not turn into idyll if we dare going into detail in our search for facts. To be sure, the authors have done that with dedication, but they confined

¹ Please note that Kommando Paulson is a typo — it ought to read Paulsen (pp. 386, 549).

themselves to a few well-established but not the most recent sources (Cf. Mężyński, 1994; Bieńkowska, 2001). Plus, of course, in this area there seem to be no raw data published which could go without a comment or a qualifier.

The authors correctly pay attention to the fate of Jewish books and tell us a fascinating story how an appropriate place for ‘orphaned’ books from Jewish libraries could not be agreed upon after the war. Again, however, this topic would require a separate monograph with fresh data. Much of the information on burnt Jewish books came to us from Nazi sources, in which the picture of the German destruction of the Jewish legacy was exaggerated. Professors Pettegree and der Weduwen otherwise know and demonstrate that libraries are neither vanishing easily, nor vanishing for good — this is a central issue of their work — but they are avoiding to take that lesson from the case of Yeshiva Chachmei Lublin (pp. 383–384). Yes, the absence of the collection does not imply that the ultimate loss happened. This theme would perfectly fit the book and augment its theses, especially its modern part, and we are sorry that it is almost completely missing just here, as we have now a paper with pictures of stamps from that Yeshiva, taken recently, and citations from the earlier literature, which did encourage the search! It also brings information of establishment of Yeshiva Digital Library (Nazaruk, 2022).

And the narrative devoted to this area lacks something even bigger. The stress is put on the post-Second World War search for a ‘world Jewish library,’ which would receive collections of the destroyed libraries and from places in which there were no more Jewish communities. The authors mention Copenhagen and Amsterdam as the cities competing to accommodate the library, the efforts from UNESCO to arrive at some conclusion, and rejection of those schemes in countries like Czechoslovakia, where it immediately became clear that the real audience for those books may emerge only in Palestine. But they fail to tell us how many books the Hebrew University in Jerusalem (1925) eventually received, and how its library grew until the National Library emerged from it in 2008, and reopened in a new building in 2023. Neither do they consider it important that Jews collected books not only for their own libraries in Europe, and never mention Józef Chazanowicz (Joseph Chazanovitz), a physician from Grodna, who worked in Białystok, collected books by Jewish authors, regardless of the language, and in the year 1896 started sending them to the B’nai Brith library of Jerusalem, which became the nucleus of the university, and then the national library. In a similar manner, they ignore initiatives beyond Europe, including the Yiddish Book Center in Amherst (Massachusetts), where almost one million abandoned, orphaned, unused, or just discarded books from many countries were collected, digitised etc. by Aaron Lansky (Lansky, 2020).

To sum up, we are delighted by this book, but — opposite to at least one enthusiast in Poland (Szary-Matuszkowiak, 2022) — have mixed feelings about it. But we also try to understand that a global history of the library, which would cross all the geographic and cultural barriers and borders, and provide an adequate balance between library as teams, structures, ‘contents’ and tools, has not long been attempted, and now it is. It is good that we have it in Polish — the only language other than English in which it seems to have been published (as for August 2023). Perhaps some Polish author will join the future efforts in research and writing.

Let us conclude then with a look at the quality of the translation. Yes, Polish is the version that we have actually read and liked. It has to be observed, that both the translator and the editor managed to avoid terminological errors, frequent in translations of books on books made by non-‘bibliologists.’ The only exception is *duplikat* (Eng. duplicate) where it should read *dublet* (p. 238). Also, we cannot accept non-Polish names of places, like Göttingen instead of *Getynga* (p. 182), Münster instead of *Monastyr* (p. 245),² Regensburg instead of *Ratyzbona* (p. 271, 550), and Ghent or Gent instead of *Gandawa* (p. 463, 561). Also, there is a funny mistake on p. 392: ‘utworzenie radzieckiej strefy okupacyjnej na terenie komunistycznych Niemiec Wschodnich (Niemieckiej Republiki Demokratycznej — NRD),’ while in the English edition, p. 344, we read without a surprise about ‘[t]he creation of a Soviet zone of occupation in what became Communist East Germany (the DDR).’

BIBLIOGRAPHY

- Baker, N. (1994). Discards. *The New Yorker* 70.7 (April 4, 1994), 64–86.
- Baker, N. (2001). *Double Fold Libraries and the Assault on Paper*. London, Random House-Vintage.
- Bieńkowska, B. (2001). Potyczki ze źródłami bibliologicznymi (na przykładzie urzędowej dokumentacji strat bibliotek w Polsce podczas II wojny światowej). *Roczniki Biblioteczne* 45, 3–28.
- Gogiel-Kuźmicka, A., Sidorczuk, A. (2014). Architektura bibliotek akademickich — od czasów starożytnych po czasy współczesne. *Biuletyn EBIB* [online], no. 5 (150), <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/233> (accessed: June 21st, 2023).
- Hammer, J. (2017). *Hardkorowi bibliotekarze z Timbaktu: historia ludzi, którzy przechytrzyli terrorystów z Al-Kaidy*. Przeł. D. Żukowski, Warszawa: Agora (J. Hammer. *The Bad-Ass Librarians of Timbuktu: And Their Race to Save the World's Most Precious Manuscripts*, New York: Simon and Schuster, 2017).
- Kimball, M.A., Wissner, K.M., (2017). *Libraries — Traditions and Innovations: Papers from the Library History Seminar XIII*. Berlin: De Gruyter Saur, DOI: 10.1515/9783110450842 (accessed: June 21st, 2023).
- Lansky, A. (2020). *Przechytrzyć historię: niezwykle przygody człowieka, który ocalił milion książek w jidysz*. Sopot: Smak Słowa (A. Lansky, *Outwitting History: The Amazing Adventures of a Man Who Rescued a Million Yiddish Books*. Algonquin Books of Chapel Hill, Chapel Hill, N.C., 2004).
- Mężyński, A. (Ed.). (1994). *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 roku: wstępny raport o stanie wiedzy, cz. 1–3* (Library Losses During the Second World War Within 1945 Borders of Poland: Introductory Report, parts 1–3). Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki. Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą.
- Mężyński, A. (2000). *Kommando Paulsen: organisierter Kunstraub in Polen 1942–45*. Aus dem Polnischen übersetzt von Armin Hetzer. Köln: Dittrich.
- Mężyński, A. (2010). *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945* (Warsaw Libraries in the Years 1939–1945). Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Departament Dziedzictwa Kulturowego.

² This name, like many other names of places, including Lublin, is missing in the index. All of the chapter between pp. 240 through 247 is poorly indexed in the English edition as well, probably because the text here is dense and unprecedentedly abounds in proper names.

- Mężyński A., Łaskarzewska H. (2003). *Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945: wybór dokumentów źródłowych = Wissenschaftliche Bibliotheken im Generalgouvernement in den Jahren 1939–1945: Ausgewählte Quellendokumente*. Warszawa: Wydawnictwo LTW; online: <https://polona.pl/item/biblioteki-naukowe-w-generalnym-gubernatorstwie-w-latach-1939-1945-wybor-dokumentow,NTI2MDc1Mw/6/#info:metadata> (accessed: June 21st, 2023).
- Nazaruk, P. (2022). Biblioteka lubelskiej Jesziwy (The Library of Lublin Yeshiva). In: *Teatr NN: Wystawy*; online: <https://teatrnn.pl/wystawy/biblioteka-lubelskiej-jesziwy/> (accessed: June 21st, 2023).
- Szary-Matuszkowiak, D. (2022). Andrew Pettegree, Arthur der Weduwen, *The Library. A Fragile History*, London: Profile Books 2021 [review]. *Biblioteka* [yearly] 22, no. 26 (35), 381–388, DOI: 10.14746/b.2022.26.14 (accessed: June 21st, 2023).

Henryk Hollender
ORCID: 0000-0002-1152-0752
Warszawa

Jerzy Jarowiecki, *Prasa we Lwowie w latach 1918–1945*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne SBP; Zielona Góra: Pro Libris — Wydawnictwo WiMBP im. Cypriana Norwida 2022 (Seria Historyczna II), 337 ss., 10 nlb.

<https://doi.org/10.19195/0080-3626.67.18>

W 2022 roku nakładem Wydawnictwa Naukowego i Edukacyjnego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich oraz Pro Libris — Wydawnictwa WiMBP im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze ukazała się kolejna książka prasoznawcy Jerzego Jarowieckiego¹, zatytułowana *Prasa we Lwowie w latach 1918–1945*. Jest ona kontynuacją problematyki podjętej w monografii *Prasa we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej (1867–1918)*. Przedstawiona publikacja składa się z dwóch części: „Ośrodek wydawniczo-prasowy we Lwowie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)” i „Działalność wydawniczo-prasowa we Lwowie w latach 1939–1945”.

Podstawą do ustalenia tytułów prasy polskiej we Lwowie były materiały zgromadzone przez samego autora oraz opracowane przez wcześniejszych badaczy (m.in. Zenona Kmiecika, Stanisława Antoniewskiego, Irenę Turowską-Barową, Aleksandrę Garlicką), zasoby katalogów (Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Polskiej Akademii Umiejętności,

¹ J. Jarowiecki jest autorem wielu opracowań dotyczących prasy Lwowa, m.in.: *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków-Wrocław 2008; *Prasa lwowska w latach 1864–1918: bibliografia*, Kraków 2002; *Prasa we Lwowie w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1993, nr 4, s. 41–56; *Polska i ukraińska prasa pedagogiczna w Galicji w okresie autonomii w latach 1867–1918*, [w:] *Krakiw — Lwiw: knihy, czasopysy, biblioteky XIX–XX st.*, Lwiw 2011, t. X, s. 206–225; *Czasopisma pedagogiczne we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] *Spoleczeństwo, kultura, inteligencja: studia historyczne ofiarowane prof. Irenie Homoli-Skapskiej*, red. E. Osman, G. Nieć, Kraków 2009, s. 385–406.

bibliotek poznańskich), spisy bibliograficzne ogólne (*Pierwszy polski spis gazet i czasopism Rzeczypospolitej Polskiej* oraz *Spis gazet i czasopism Rzeczypospolitej Polskiej, Katalog Prasy Polskiej Agencji Reklamowej (PAR-a), Katalog prasy polskiej i obcej Polskiej Agencji Telegraficznej, Urzędowy Wykaz Druków i Urzędowy Wykaz Czasopism Nowych, Wznowionych i Zawieszonych*), a także bibliografie dziedzinowe (czasopism katolickich i pedagogicznych).

Całość czasopiśmiennictwa z lat 1918–1939 autor podzielił na 13 grup: prasa ugrupowań politycznych, czasopisma naukowe i techniczne, czasopisma fachowe, prasa gospodarcza, czasopisma literackie i społeczno-kulturalne, prasa pedagogiczna, prasa wyznaniowa, prasa dla dzieci i młodzieży, czasopisma kobiece, prasa związków zawodowych, prasa sportowa i turystyczna, prasa hobbystyczna, prasa mniejszości narodowych.

W rozdziale wstępnym do tej części autor przypomniał pierwsze dni niepodległości Lwowa, miasta wielonarodowego (zamieszkiwali go Polacy, Żydzi, Ukraińcy, Ormianie, Austriacy, Czesi, Węgrzy), oraz wydarzenia, które miały miejsce w nocy z 31 października na 1 listopada 1918 roku, gdy Ukraińcy zajęli wszystkie ważne obiekty Lwowa, z wyjątkiem lotniska na Lewandówce, a rankiem z gmachów publicznych zwiślały żółtoniebieskie flagi, ulice patrolowali uzbrojeni ukraińscy żołnierze. Polsko-ukraiński konflikt opisywały ówczesne gazety, których tytuły autor wymienia, przytaczając obszernie fragmenty dotyczące relacjonowanych na ich łamach zajęć ulicznych. W podrozdziale drugim, zatytułowanym „Warunki rozwoju prasy we Lwowie” (1.1), autor zwraca uwagę na trudne warunki bytowania w zniszczonym wojną mieście, które utraciło pozycję miasta stołecznego dawnej Galicji, ale — z drugiej strony — podkreśla jego rosnącą rolę ośrodka czerpiącego z bogatej tradycji kulturalnej, naukowej i gospodarczej. Korzystając ze spisów powszechnych przeprowadzanych w latach 1921 i 1931 oraz danych Głównego Urzędu Statystycznego, autor omawia strukturę wyznaniową, poziom wykształcenia, strukturę zawodową z podziałem na płeć i wiek mieszkańców, szkolnictwo oraz sytuację Lwowa jako ośrodka naukowego (uniwersytet, politechnika). Zwraca uwagę na stan poligrafii w mieście oraz uwarunkowania prawne, którym podlegała cała prasa polska, warunki społeczno-kulturowe, polityczne (np. przewrót majowy 1926 roku i towarzyszące mu działania represyjne wobec prasy), ekonomiczne i techniczne.

W rozdziale drugim „Prasa ugrupowań politycznych” szczególnie miejsce zajęła prasa obozu narodowego (2.1), której rozwój nastąpił w drugiej połowie XIX wieku. Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne prowadziło ożywioną działalność wydawniczą przez całe dwudziestolecie międzywojenne. Czytelnik poznaje kolejne tytuły prasowe, ich redaktorów, tematykę najważniejszych artykułów, w tym dotyczących m.in. kwestii mniejszości narodowych. Omówione zostały drukowane na ich łamach teksty literackie, felietony i recenzje pióra wybitnych ówczesnych pisarzy i poetów, artykuły dotyczące malarstwa i rzeźby oraz publicystyka. Autor wspomina o dodatkach prasowych, podaje dane statystyczne. W kolejnych podrozdziałach zaprezentowana została prasa partyjna chadecka, demokratyczna, liberalna, ludowa, socjalistyczna i komunistyczna: „Prasa Chrześcijańskiej Demokracji” (2.2), która sympatyzowała z obozem narodowej demokracji, a wspierana była przez hierarchę Kościoła rzymskokatolickiego; „Prasa demokratyczna i liberalna” (2.3); „Prasa ludowa” (2.4) wraz ze zjawiskami społecznymi, które sprzyjały jej rozwojowi, takimi jak wzrost liczby czytelników, jak również rozwój ruchu ludowego.

Ugrupowania ludowe rywalizowały o wpływy w środowisku chłopów, co było wyraźnie widać na łamach prasy Polskiego Stronnictwa Ludowego czy Stronnictwa Chłopskiego. Tę część pracy zamykają podrozdziały „Prasa socjalistyczna” (2.5) oraz „Prasa komunistyczna i jednolitifrontowa” (2.6).

W kolejnym, obszernym rozdziale trzecim — „Czasopiśmiennictwo naukowe i techniczne” — autor, kierując się kryterium zawartości treściowej, dzieli omawiane tytuły na: ogólnohumanistyczne, filologiczne, historię i nauki pomocnicze, archeologię i muzealnictwo, bibliologię, prawo, teologię, ekonomię, filozofię, etnografię, pedagogikę. Przyjmuje, że wszystkie wymienione czasopisma miały charakter ogólnopolski, o czym świadczy fakt udziału w pracach redakcyjnych przedstawicieli środowisk naukowych z całego kraju. Autor prezentuje je kolejno, ale swoją uwagę koncentruje na czasopismach historycznych, omawiając skład redakcji, tematykę, dodatki, podając dane statystyczne na temat zamieszczanych artykułów i rozpraw, miscellaneów, recenzji i sprawozdań. Na zakończenie tego rozdziału przedstawione zostały czasopisma techniczne (3.2).

Liczna jest grupa czasopism fachowych (rozdział czwarty), w obrębie której autor wyróżnia 10 typów: czasopisma bibliotekarskie i księgarskie, rolniczo-hodowlane, spółdzielcze, dla leśników, prawnicze i sądownicze, dla rzemieślników, urzędników, pożarnicze, wojskowe i kombatanckie oraz prasa (dlaczego nie czasopisma?) medyczna i farmaceutyczna. Zastanawia fakt umieszczenia tu ponownie czasopism prawniczych i sądowniczych oraz omówienie „Przeglądu Sądowego i Administracyjnego”, choć został on wcześniej (rozdział trzeci) wymieniony w grupie czasopism prawniczych i sądowniczych (s. 73).

W rozdziale piątym — „Prasa gospodarcza” — autor wydziela: czasopisma bankowe i giełdowe, gospodarcze, handlowe (kupieckie) i mieszkaniowe. Te ostatnie są szczególnie interesujące, poza charakterem gospodarczym pełniły bowiem funkcje informacyjno-reklamowe, ale bywały także organami lokatorów i sublokatorów. Autor przytacza tytuły prasowe wydawane przez Towarzystwo Ochrony Lokatorów Wschodniej i Zachodniej Małopolski, Towarzystwa Ochrony Lokatorów Województwa Lwowskiego, Towarzystwa Właścicieli Realności i inne.

Stosunkowo obszerny rozdział szósty — „Czasopisma literackie i społeczno-kulturalne” — Jerzy Jarowiecki rozpoczyna charakterystyką środowiska literacko-artystycznego i kulturalnego Lwowa, jego publiczności czytelniczej i rozbudowanego środowiska prasowego. Przytacza wspomnienia Tymona Terleckiego, Mariana Tyrowicza, Mieczysława Piszczkowskiego. Podaje dane statystyczne, pisząc (s. 106), iż „Wśród 1090 tytułów periodyki literackie i społeczno-kulturalne stanowiły 7,8%, tj. 85 tytułów. W tej grupie znajdowały się pisma społeczno-kulturalne (30), kulturalno-artystyczne (4), literackie (20), teatralne (11), muzyczne (4), filmowe (11)”. Czasopisma humorystyczne i satyryczne to 22 tytuły, a czasopisma naukowe — aż 86 tytułów. Były również czasopisma dla młodzieży gimnazjalnej i akademickiej lub przez nią wydawane. Ukazywały się także literackie dodatki do pism codziennych.

W rozdziale siódmym poznajemy czasopisma pedagogiczne. Warto zwrócić uwagę na refleksję końcową autora, który podkreśla, że czasopisma pedagogiczne nie tylko we Lwowie, ale i w całym kraju umiejętnie łączyły środowiska nauczycielskie z organizacjami nauczycielskimi oraz ze środowiskiem naukowym. Efektem tej współpracy było popularyzowanie na łamach czasopism m.in. nowych teorii wychowania, psychologii

i pedagogiki, informowanie o reformach oświatowych, nowych koncepcjach wychowawczych, zachęcanie do współpracy.

„Prasa wyznaniowa” (rozdział ósmy), reprezentowana przez 59 tytułów, obejmowała pisma Kościoła rzymskokatolickiego (34), greckokatolickiego (22 tytuły drukowane alfabetem cyrylickim lub łacińskim, w tym jedno po polsku), ormiańskiego (3). Główne tematy dotyczyły Stolicy Apostolskiej (dekrety, listy pasterskie), problemów moralnych, spraw rodziny i katechezy. Drukowano teksty z różnych dziedzin teologii, historii kościoła, materiały homiletyczne, informacje o misjach prowadzonych przez zakony i o ruchu wydawniczym. Pojawiały się też tematy związane z polityką i kwestiami społecznymi.

„Prasa dla dzieci i młodzieży oraz młodzieżowa” (rozdział dziewiąty) reprezentowana była przez 134 tytuły, co — według obliczeń autora — stanowiło 12,2% wszystkich wydawanych pism. W tej interesującej części poznajemy rynek prasowy Lwowa związany ze szkołą, programami nauczania, metodyką nauczania. Zamieszczane artykuły dotyczyły kształtowania poczucia tożsamości narodowej i świadomości historycznej, uczestnictwa w kulturze i komunikacji społecznej poprzez prezentowanie określonego wzoru osobowego. Pisma szkolne wydawali także sami uczniowie, rozwijając przy tym swoją działalność twórczą oraz cechy człowieka aktywnego i uspołecznionego.

Równie bogaty w tytuły prasowe jest rozdział dziesiąty pt. „Czasopisma kobiece”. Trzeba tu pamiętać, że po odzyskaniu niepodległości kobiety uzyskały prawa wyborcze i inne prawa obywatelskie, zaczęły powstawać organizacje kobiece. Wydawane dla kobiet czasopisma odpowiadały zróżnicowanym potrzebom społecznym, kulturalnym, a także modowym. Autor przytacza tytuły tych czasopism, w tym m.in.: „Ziemiankę Polską”, „Legunkę” (żeński odpowiednik legionisty), „Świat Kobiety. Czasopismo poświęcone modzie i sprawom kobiecym”.

We Lwowie ukazywało się ok. 60 tytułów prasy związkowej państwowej i samorządowej, którym autor poświęca niewiele miejsca (rozdział jedenasty pt. „Prasa związków zawodowych”).

Rozdział następny (dwunasty) — „Prasa sportowa i turystyczna” — zawiera podrozdziały dotyczące czasopism sportowych, których ukazywało się 43. Były wydawane przez kluby sportowe, związki i stowarzyszenia, spółki akcyjne czy osoby prywatne. Zawierały sprawozdania z imprez sportowych, publicystykę z zakresu kultury fizycznej, etyki, literatury. Z kolei czasopisma poświęcone turystyce, krajoznawstwu i uzdrowiskom ukazywały się we Lwowie za sprawą różnych instytucji, jak: Wydział Turystyki przy Ministerstwie Komunikacji, Oddział Polskiego Biura Podroży Orbis, Inwalidzka Spółka Wydawnicza, Związek Popierania Turystyki Królewskiego Stołecznego miasta Lwowa, Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Polskie Towarzystwo Tatrzańskie czy Polski Związek Zdrojowisk, Uzdrowisk i Kąpielii Morskich we Lwowie. Zabrakło informacji o ich liczbie.

Niewiele jest informacji na temat prasy hobbystycznej (rozdział trzynasty), dotyczącej zagadnień filatelistyki, fotografii, numizmatyki, krótkofalarstwa.

Rozdział czternasty „Prasa mniejszości narodowych w dwudziestoleciu międzywojennym” dotyczy mniejszości ukraińskiej (68 tytułów poddanych przez autora analizie), żydowskiej i niemieckiej. Autor zwraca uwagę na warunki ekonomiczne, polityczne i społeczne, możliwości utrzymania ciągłości kultury, tradycji oraz obyczajów grup et-

nicznych we Lwowie. Wymienia liczne tytuły, podkreśla ich różnorodność tematyczną i przeznaczenie czytelnicze.

Druga część monografii dotyczy okresu wojennego 1939–1945 i składa się z czterech rozdziałów. Są to: „Lwów i jego prasa w 1939 r.”, „Prasa w okresie okupacji sowieckiej (1939–1941)”, „Organizowanie się polskiego ruchu oporu i jego prasa konspiracyjna”, „Prasa w okresie okupacji niemieckiej”. Autor przypomina, że dopiero od niedawna możliwe zaczęły być badania nad okupacją sowiecką na Kresach Wschodnich i działalnością konspiracyjną na tym terenie. Podkreśla rolę wspomnień i pamiętników jako źródeł do badań nad ruchem oporu na tych ziemiach. W 1939 roku mieszkańcy Lwowa mieli do dyspozycji 10 dzienników, wiele czasopism reprezentujących różne ugrupowania polityczne, adresowanych do różnych grup odbiorców. Była także dostępna prasa ukraińska, żydowska i mniejszości niemieckiej. Autor szeroko opisuje pierwsze dni po wkroczeniu do Lwowa Armii Czerwonej, w wyniku czego charakter i tematyka tytułów prasowych musiały ulec znacznej zmianie. Omawia funkcjonowanie prasy ukraińskiej oraz początek ruchu podziemnego. W zamieszczonej tu tabeli 5, zatytułowanej „Wydawcy prasy konspiracyjnej we Lwowie”, zestawiona została prasa ugrupowań i instytucji związanych z emigracyjnym rządem polskim w Londynie (22 tytuły), prasa innych organizacji podziemnych (14) oraz prasa Polskiej Partii Robotniczej i organizacji z nią związanych (8). Osobno omówiona została prasa: Delegatury Rządu na Kraj, Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej, Szarych Szeregów, Stronnictwa Narodowego, prasa socjalistyczna, ruchu ludowego, ugrupowań sanacyjnych, Stronnictwa Pracy, prasa konspiracyjna Polskiej Partii Robotniczej i Gwardii Ludowej oraz innych ugrupowań. Osobne miejsce zajęła polityka prasowa na terenie dystryktu Galicja i całego Generalnego Gubernatorstwa.

Z uznaniem należy przyjąć tę interdyscyplinarną pozycję, której autor wykonał ogromną pracę na etapie gromadzenia źródeł archiwalnych, drukowanych, bibliografii, spisów i katalogów, wspomnień oraz opracowań. Dzięki tak obszernej bazie powstała monografia, która jest opowieścią o Lwowie, jego mieszkańcach oraz wydawanych w mieście tytułach prasowych. Jak napisał autor we wstępie, dokładniej omówił on zaledwie kilkadziesiąt tytułów; w „Indeksie tytułów prasowych wydawanych we Lwowie wymienionych w książce” uwzględniono 713 tytułów.

Książka jest też historią miasta zamieszkiwanego przez różne narodowości, z ich własną kulturą i obyczajami. Ale to też pozycja trudna w odbiorze, bogata w tytuły prasowe, a pozbawiona — wzbogacających treść i ułatwiających odbiór — tematycznych tabel (jest ich tylko 6), wykresów i zestawień statystycznych dotyczących wydawców, nakładców, częstotliwości, miejsc wydania itp.; na końcu książki zamieszczono 10 stron z białoczarowymi ilustracjami. Chcę też zwrócić uwagę na pewną kwestię terminologiczną, która nie jest tu jasna. Chodzi o terminy „czasopisma” i „prasa” używane w pracy zamiennie lub obok siebie. Np. w tytule rozdziału widnieje termin „prasa”, ale w omówieniu mówi się o „czasopismach” lub wśród dziesięciu grup „czasopism fachowych” jedna funkcjonuje jako „prasa”. Odwołując się do definicji zaczerpniętej z *Encyklopedii książki* (t. 2, Wrocław 2017, s. 426), „prasa [...] jest zbiorowym określeniem drukowanych gazet i czasopism [...]”, czyli jest terminem szerszym od terminu „czasopisma”. Wydaje mi się, że to niepotrzebne „zamieszanie” może sprawić kłopot mniej wyrobionemu czytelnikowi czy początkującemu badaczowi. Szkoda, że autor nigdzie nie wyjaśnił spraw terminologii

i nie zaprezentował zastosowanych w pracy metod badawczych. Publikację uzupełniają: wstęp, zakończenie, bibliografia, indeks tytułów prasowych wydawanych we Lwowie wymienionych w książce — bywa, że niektórych tam brakuje, np. „Głosu Polskiego Związku Niższych Funkcjonariuszy Służby Państwowej” (s. 145) — indeks osób oraz wspomniane wyżej ilustracje tytułów prasowych.

Na zakończenie dodajmy, że książka została uhonorowana Nagrodą Naukową Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich im. Adama Łysakowskiego za rok 2022.

Małgorzata Korczyńska-Derkacz

ORCID: 0000-0002-1470-2252

Uniwersytet Wrocławski

III. NEKROLOGI

Halina Rusińska-Giertych (13 marca 1965–10 grudnia 2022 roku)

<https://doi.org/10.19195/0080-3626.67.19>

Halina Rusińska-Giertych

W połowie grudnia 2022 roku na stronie Uniwersytetu Wrocławskiego ukazał się nekrolog zawiadamiający o śmierci dr hab. Haliny Rusińskiej-Giertych — znanej i cenionej w kraju oraz środowisku międzynarodowym badaczki kultury książki, przez wiele lat związanej zawodowo z Instytutem Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa wrocławskiej uczelni, wybitnej uczoney, cenionej i lubianej przez studentów wykładowczyni akademickiej. W pamięci najbliższych współpracowników, z których wielu żegnało ją 19 grudnia na cmentarzu Osobowickim we Wrocławiu, zmarła pozostanie jednak przede wszystkim pogodną, serdeczną koleżanką, na którą zawsze można było liczyć.

Halina Rusińska-Giertych pracowała na Uniwersytecie Wrocławskim od października 2003 roku, przez rok jako asystent, następnie

na stanowisku adiunkta w Zakładzie Bibliotekoznawstwa Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa, a po jego reorganizacji w 2022 roku i zmianie nazwy na Instytut Nauk o Informacji i Mediach — w Zakładzie Interdyscyplinarnych Badań nad Książką i Komunikacją. Z samym Instytutem związana była od czasu studiów, które ukończyła w roku 1991, uzyskując stopień magistra bibliotekoznawstwa i informacji naukowej na podstawie pozytywnie zdanego egzaminu i pracy dyplomowej o tytule *Księgarnia Karola Bogusława Pfaffa we Lwowie w latach 1780–1830*. Jej promotorem był wymagający znawca historii książki dawnej, specjalizujący się w okresie oświecenia, doc. dr hab. Józef Szczepaniec. Studia bibliotekoznawcze ze specjalnością nauczycielską stanowiły dla młodej absolwentki kontynuację wcześniejszej nauki nastawionej początkowo przede wszystkim na cele praktyczne. Urodzona 13 marca 1965 roku w Kurowicach, wychowana w Łądku-Zdroju, gdzie uczyła się zarówno w szkole podstawowej, jak i liceum, w latach 1984–1986 Halina Rusińska była słuchaczką Policealnego Studium Zawodowego w Centrum Kształcenia Ustawicznego w Wałbrzychu, które ukończyła z dyplomem technika ekonomisty ze specjalnością zaopatrzenie i gospodarka materiałowa. Po studiach bibliotekoznawczych, w latach 1992–1998, odbyła natomiast co najmniej siedem różnych kursów kształcących w metodyce pracy w zawodzie nauczyciela bibliotekarza, od września 1991 roku

pracowała bowiem w bibliotece Szkoły Podstawowej nr 65 we Wrocławiu, przeorganizowanej po reformie szkolnictwa w zespół szkół obejmujący również gimnazjum. W 2003 roku, już jako doktor nauk humanistycznych, Halina Rusińska-Giertych osiągnęła najwyższy stopień awansu zawodowego — została nauczycielem dyplomowanym.

Wykonując zawód bibliotekarza szkolnego, mgr Rusińska-Giertych nie zerwała kontaktów z Instytutem Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego — prowadziła dla studentów lekcje pokazowe, organizowała imprezy czytelnicze i praktyki studenckie. Za namową prof. dr. hab. Szczepańca powróciła na Uniwersytet Wrocławski, aby w ramach studiów doktoranckich na Wydziale Filologicznym w latach 1997–2001 przygotować pod jego opieką rozprawę *Drukarnia Pillerów w polskiej kulturze literackiej Lwowa 1773–1800*. Na jej podstawie uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie bibliologii, nadany uchwałą Rady Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego z dnia 11 czerwca 2002 roku.

Dr hab. Rusińska-Giertych do końca pozostała wierna badaniom kultury książki w osiemnasto- i dziewiętnastowiecznym Lwowie. Osiągnięcie naukowe będące podstawą jej habilitacji stanowiła monografia *Kultura książki polskiej we Lwowie w okresie oświecenia*, wydana nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego w 2018 roku. Poprzedzona szeroko zakrojoną kwerendą w bibliotekach i archiwach polskich i ukraińskich, oparta na materiałach archiwalno-źródłowych i bogatej literaturze przedmiotu, monografia ta jest zwieńczeniem jej wieloletnich badań prowadzonych nad ruchem wydawniczo-księgarskim we Lwowie. Poświęcona jest kształtowaniu się kultury książki polskiej w tym ośrodku w latach 1772–1830, takie bowiem cezury czasowe określiła autorka, stwierdziwszy, że „proces oświeceniowy” dotarł do Lwowa z dużym opóźnieniem w stosunku do Warszawy czy Wiednia i trwał w tym mieście nieco dłużej. Uwzględniając w swojej pracy różnorodne zjawiska epoki, takie jak wydarzenia polityczne, warunki prawno-ekonomiczne, prądy umysłowe oraz ówczesny poziom oświaty i kultury, Rusińska-Giertych przedstawiła w niej książkę polską we Lwowie jako wytwór określonych procesów historycznych i społecznych, a także duchowych i praktycznych potrzeb tamtejszego środowiska umysłowego. Tak szeroko zakrojona monografia ma wymiar uniwersalny dla badań nad kulturą Kresów Wschodnich i dziejami książki polskiej w okresie porozbiorowym oraz stanowi przydatną lekturę dla wszystkich badaczy zajmujących się kulturą Lwowa z przełomu osiemnastego i dziewiętnastego wieku. Jest ona także dopełnieniem badań innych autorów nad kulturą książki w tym mieście w wiekach wcześniejszych, to jest w czasach odrodzenia i baroku.

Na dorobek naukowy Haliny Rusińskiej-Giertych składa się w sumie sześćdziesiąt publikacji — wspomniana monografia, opracowanie zbiorowe *Książka i biblioteka w procesie komunikacji społecznej*, wydane pod jej współredakcją w 2015 roku nakładem Oficyny Wydawniczej ATUT, około czterdziestu rozdziałów w monografiach i artykułach problemowych, w tym jedenaście w języku ukraińskim, a także hasła encyklopedyczne, recenzje oraz inne opracowania. W dorobku tym można wyróżnić prace koncentrujące się wokół kilku obszarów badawczych, którymi są: 1) kultura książki polskiej we Lwowie, 2) drukarstwo zakonne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej, 3) bibliotekarstwo współczesne oraz 4) kształcenie akademickie bibliotekarzy wobec potrzeb i wyzwań współczesnego rynku pracy.

Zaangażowanie Haliny Rusińskiej-Giertych na polu nauki przejawiało się w jej przynależności do towarzystw naukowych. Od 2005 roku była członkiem wrocławskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Bibliologicznego — od 2019 roku zastępcą prezesa, a od roku 2021 do kwietnia 2022 pełniącą obowiązki prezesa tego oddziału. Od 2012 roku należała do Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym.

Istotny przejaw aktywności naukowej Haliny Rusińskiej-Giertych stanowiły wyjazdy studyjne, zwłaszcza do Lwowa, oraz aktywność w realizacji grantów, z których jeden był przedsięwzięciem samodzielnym — w latach 2011–2014 kierowała własnym projektem badawczym pt. *Kultura książki polskiej we Lwowie w okresie Oświecenia*, realizowanym w ramach Programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Jego efektem stał się cykl publikacji oraz rozprawa będąca dla niej podstawą do ubiegania się o stopień doktora habilitowanego nauk humanistycznych. W latach 2012–2016, kiedy doceniono wyniki badań prowadzonych przez nią nad typografią zakonną na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej, Rusińska-Giertych wzięła udział w innym ważnym projekcie ministerialnym realizowanym w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, a kierowanym przez prof. dr. hab. Marka Derwicha — *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląsku w XVIII i XIX wieku: losy, znaczenie, inwentaryzacja*.

Upubliczniając wyniki badań, Halina Rusińska-Giertych brała udział w konferencjach naukowych o różnym zasięgu — zagranicznych, międzynarodowych w Polsce i krajowych. W roku 2013 w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa współorganizowała konferencję ogólnopolską z udziałem gości zagranicznych, której była pomysłodawczynią — „Książka i biblioteka w procesie komunikacji społecznej. W setną rocznicę urodzin prof. Karola Głombiowskiego”.

W związku ze swoimi zainteresowaniami kulturą książki we Lwowie Halina Rusińska-Giertych współpracowała z naukowcami z Katedry Bibliotekoznawstwa i Bibliografii Uniwersytetu Lwowskiego, co zaowocowało wspólnym udziałem w konferencjach, radach naukowych konferencji, publikacjami w periodykach obu instytucji, opiniowaniem programów nauczania i wymianą bilateralną. W zakresie współpracy krajowej utrzymywała kontakty z wrocławskimi i krajowymi bibliotekami naukowymi, publicznymi, pedagogicznymi i szkolnymi oraz z wydawnictwami w zakresie organizacji zawodowych praktyk wakacyjnych, praktyk przedmiotowych (pedagogicznych) i praktyk śródrocznych w szkołach. W tej działalności szczególnie istotna była jej wcześniejsza praca zawodowa w bibliotece szkolnej. Związane z nią doświadczenie sprawiło, że prowadziła zajęcia głównie w ramach specjalizacji biblioteki szkolne i pedagogiczne oraz biblioteki szkolne i publiczne. Zajęcia te obejmowały metodykę bibliotek szkolnych i pedagogicznych, czytelnictwo, opracowanie rzeczowe, technologię innowacyjną oraz historię kultury książki. W ramach pracy dydaktycznej Rusińska-Giertych prowadziła również seminaria licencjackie — pod jej kierunkiem powstało dwadzieścia pięć prac. Od 2012 roku pełniła też przez kilka lat funkcję kierownika Podyplomowych Studiów Kwalifikacyjnych Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa.

Aktywność dydaktyczno-organizacyjna Haliny Rusińskiej-Giertych została dwukrotnie doceniona. W roku 2009 otrzymała ona nagrodę Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego za osiągnięcia dydaktyczne, a w roku 2013 za osiągnięcia organizacyjne. W 2019 roku

została natomiast uhonorowana nagrodą Rektora za osiągnięcie naukowe w roku 2018, którym była monografia na temat książki polskiej we Lwowie.

Dr hab. Halina Rusińska-Giertych odeszła 10 grudnia 2022 roku po ciężkiej chorobie, zdecydowanie zbyt wcześnie, mając plany rozwoju zawodowego i wciąż wielką ciekawość świata. Lubiła zwiedzać różne zakątki Polski i Europy, pracować w ogrodzie, wypoczywać nad morzem. Dla mnie była zarówno pierwszą, jak i najbliższą koleżanką z Instytutu, do którego trafiłam w roku 2007. Od samego początku Halina okazywała mi wiele życzliwości, jak również motywowała mnie do działania, w tym złożenia wniosku o grant, który realizowałam w tym samym czasie, co ona. Równocześnie z nią zamknęłam też pracę nad książką habilitacyjną i tego samego dnia wysłałyśmy dokumenty do Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów, a stopień doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie bibliologii i informatologii nadano nam w odstępie jednego miesiąca — jej 19 marca 2019 roku, a mnie w kwietniu. Choć nasze zainteresowania badawcze bardzo się od siebie różniły, zawsze wiedziałam, nad czym aktualnie pracuje Halina. Miałyśmy też różne upodobania nienaukowe — wiedziałam na przykład, że ona bardzo nie lubi romantycznej muzyki fortepianowej, w której ja gustuję — co nie przeszkadzało nam zajmować jednego pokoju w Instytucie. Podziwiałam ją za asertywność, determinację i odwagę w wyrażaniu własnego zdania, a lubiłam między innymi za poczucie humoru. Halinę Rusińską-Giertych wspominąć będziemy nie tylko jako wybitną znawczynię osiemnastowiecznej kultury książki polskiej we Lwowie i rzetelnego pracownika wrocławskiego Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa. Odeszła osoba prawa, uczynna i koleżeńska.

Anna Cisko
ORCID: 0000-0002-7134-7269
Uniwersytet Wrocławski

SPIS TREŚCI

I. ARTYKUŁY

1. Anna DZIAŁAK-SZUBIŃSKA, Rama literacko-wydawnicza w portugalskiej książce dawnej — studium czterech pierwszych tomów <i>Monarquia Lusitana</i>	5
2. Edward RÓŻYCKI, Z dziejów produkcji książki we Lwowie XVIII wieku. Drukarnia Bractwa Świętej Trójcy	31
3. Anna GRUCA, Treści patriotyczne w drukowanych dedykacjach w książce dziewiętnastowiecznej	49
4. Bogumiła STANIÓW, W służbie ideologii. Centralny zakup czasopism i zalecenia dotyczące prenumeraty dla szkół w Polsce w latach pięćdziesiątych XX wieku	67
5. Marta ŚLEZIAK, Sztrafjfy — afisze o wyjątkowym formacie i propagandowej użyteczności	83
6. Stanisława KUREK-KOKOCIŃSKA, Ideologia ekologizmu i idea chronienia człowieka w środowisku informacyjnym ekosystemu życia	99
7. Bożena KOREDCZUK, Library science versus bibliology: A contribution to the study of the impact of politics and ideology on the creation of names for book institutions in post-war Poland — the case of Wrocław	119
8. Jadwiga KONIECZNA, Academic library science and its contribution to the development of bibliography and information science in Poland, 1945–2015	131
9. Irena SOCHA, Book studies in Poland between 1945 and 2015: The sources of theoretical inspiration	163
10. Jacek PUCHALSKI, Research on the history of libraries and librarianship in Poland: A survey, 1945–2015	193
11. Maria JUDA, Polish research on publishing in Poland between 1945 and 2015: Themes, legacy and implications for further research	219
12. Anna GRUCA, Book studies in Poland after the Second World War	239
13. Anna TOKARSKA, Post-war Polish scholarship on the history and theory of library science	257

II. RECENZJE

1. Trzy monografie (i dwie mniejsze). O najnowszych pracach poświęconych dziejom polskich bibliotek (Andrzej Mężyński)	285
2. <i>Z wyrazem czci najgłębszej w holdzie</i> . Uwag kilka o książce Anny Grucy o dedykacjach w książce polskiej okresu zaborów (Grażyna Wrona)	301
3. Klaudia Rosińska, <i>Fake news. Geneza, istota, przeciwdziałanie</i> , Warszawa 2021 (Anna Granat)	306

4. Andrew Pettegree, Arthur der Weduwen, <i>Biblioteki. Krucha historia</i> , Sopot 2022 (Henryk Hollender)	312
5. Jerzy Jarowiecki, <i>Prasa we Lwowie w latach 1918–1945</i> , Warszawa 2022 (Małgorzata Korczyńska-Derkacz)	319

III. NEKROLOGI

1. Halina Rusińska-Giertych (13 marca 1965–10 grudnia 2022 roku) (Anna Cisło)	327
---	-----

CONTENTS

I. ARTICLES

1. Anna DZIAŁAK-SZUBIŃSKA, Paratexts in Portuguese early printed books: A study of four volumes of <i>Monarchia Lusitana</i>	5
2. Edward RÓŻYCKI, From the history of book production in eighteenth-century Lviv: the printing house of the Fraternity of the Holy Trinity	31
3. Anna GRUCA, Patriotic content in printed dedications in nineteenth-century books . . .	49
4. Bogumiła STANIÓW, In the service of ideology: the centralised purchasing of magazines and subscription recommendations for schools in Poland in the 1950s	67
5. Marta ŚLEZIAK, Stripes — posters of a unique format and propaganda usefulness . . .	83
6. Stanisława KUREK-KOKOCIŃSKA, The ideology of ecologism and the idea of protecting human beings in the information environment of the life ecosystem	99
7. Bożena KOREDZUK, Library science versus bibliology: A contribution to the study of the impact of politics and ideology on the creation of names for book institutions in post-war Poland — the case of Wrocław	119
8. Jadwiga KONIECZNA, Academic library science and its contribution to the development of bibliology and information science in Poland, 1945–2015	131
9. Irena SOCHA, Book studies in Poland between 1945 and 2015: The sources of theoretical inspiration	163
10. Jacek PUCHALSKI, Research on the history of libraries and librarianship in Poland: A survey, 1945–2015	193
11. Maria JUDA, Polish research on publishing in Poland between 1945 and 2015: Themes, legacy and implications for further research	219
12. Anna GRUCA, Book studies in Poland after the Second World War	239
13. Anna TOKARSKA, Post-war Polish scholarship on the history and theory of library science	257

II. REVIEWS	285
-----------------------	-----

III. OBITUARIES	327
---------------------------	-----

LISTA RECENZENTÓW WEWNĘTRZNYCH OPINIUJĄCYCH ARTYKUŁY NADSYŁANE DO REDAKCJI „ROCZNIKÓW BIBLIOTECZNYCH” W LATACH 2022-2023 (T. 66–67)

Renata Aleksandrowicz (Uniwersytet Wrocławski)
Paweł Bernacki (Uniwersytet Wrocławski)
Urszula Bonter (Uniwersytet Wrocławski)
Andriy Felonyuk (Instytut ukrajins'koyi arkhеоhrafyi ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrainy)
Aneta Firlej-Buzon (Uniwersytet Wrocławski)
Janina Frasz (Uniwersytet Wrocławski)
Aleksandra Golik-Prus (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Małgorzata Góralska (Uniwersytet Wrocławski)
Jolanta Gwioździk (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Mar'jana Hdakovyh (L'vivs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav)
Mariola Jarczyk (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Iryna Kachur (L'vivs'ka natsional'na naukova biblioteka Ukrainy imeni Vasylya Stefanyka)
Joanna Kamińska (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Krzysztof Kossarzecki (Biblioteka Narodowa w Warszawie)
Janusz Kostecki (Warszawa)
Katarzyna Krzak-Weiss (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Hanna Langer (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Oleksandr Lysenko (Instytut istoriyi Ukrainy Natsional'noi akademiyi nauk Ukrainy)
Wojciech Mrozowicz (Uniwersytet Wrocławski)
Marek Nahotko (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie)
Krzysztof Nierzwicki (Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu)
Ryszard Nowicki (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy)
Iwona Pietrzakiewicz (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie)
Roland Prejs (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)
Michał Rogoż (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie)
Jadwiga Sadowska (Białystok)
Katarzyna Setkowicz-Szymanowicz (Uniwersytet Wrocławski)
Michaela Sibylóvá (Univerzitná knižnica v Bratislave)
Dorota Sidorowicz (Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu)
Irena Socha (Katowice)
Marta Špániová (Univerzita Komenského v Bratislave)
Klaudia Socha (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie)
Włodzimierz Suleja (Wrocław)

Krzysztof Walczak (Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego)
Maja Wojciechowska (Uniwersytet Gdański)
Rafał Wójcik (Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu)
Anna Żbikowska-Migoń (Wrocław)

INSTRUKCJA WYDAWNICZA

Obowiązuje od t. 65 za rok 2021

I. Uwagi ogólne

1. Teksty i dołączone materiały ilustracyjne należy składać w systemie Open Journal Systems po założeniu konta na stronie internetowej czasopisma.

2. Redakcja „Roczników Bibliotecznych” przyjmuje wyłącznie teksty wcześniej niepublikowane.

3. Czasopismo publikuje teksty w języku polskim i angielskim; teksty w innych językach przyjmowane są po wcześniejszym uzgodnieniu z redakcją.

4. Wszystkie teksty przeznaczone do działów „Artykuły” i „Materiały” są recenzowane przez specjalistów.

5. Tekst przesyłany redakcji w dziale „Artykuły i Materiały” powinien zostać zanonimizowany, tj. nie może zawierać informacji mogących ujawnić recenzentom tożsamość autora (zwłaszcza imiona i nazwiska autorów oraz ich dane kontaktowe). Ewentualne informacje mogące ujawnić tożsamość autora (np. podziękowania, informacje o grantach) powinny zostać dopisane po uzgodnieniu z redakcją po pozytywnym przejściu przez artykuł procesu recenzyjnego.

6. **Artykuły, materiały i artykuły recenzyjne** nie powinny przekraczać 1,5 arkusza wydawniczego (60 tys. znaków ze spacjami), a **recenzje i sprawozdania** 0,5 arkusza (20 tys. znaków ze spacjami).

7. Tekst artykułu powinien mieć jasno skonstruowaną strukturę zgodną z zasadami właściwymi publikacjom naukowym, z uwzględnieniem informacji wprowadzających w prezentowaną problematykę, celu artykułu i metody badań oraz wniosków końcowych.

8. Poszczególne części artykułu powinny być wyodrębnione śródtytułami.

9. **Artykuły i materiały** należy zaopatrzyć w:

— spis treści,

— streszczenie autorskie (o objętości do 300 słów),

— słowa kluczowe,

— bibliografię załącznikową (zawierającą wyłącznie pozycje cytowane w tekście) — szczególnie wskazówki zob. Sposób cytowania według APA Style.

10. W streszczeniu należy wyszczególnić przedmiot, cel, zastosowaną metodę badawczą oraz główne wnioski opracowania.

11. **Recenzje** powinny (poza szczególnie uzasadnionymi przypadkami) dotyczyć publikacji wydanych nie dawniej niż w ciągu ostatnich dwóch lat; tytuł recenzji stanowi opis bibliograficzny recenzowanego dzieła, np.:

Walter Crane, *O zdobnictwie książek dawnych i nowych*, pod redakcją naukową i ze wstępem Katarzyny Krzak-Weiss, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, 2018, 340 s., il.

12. **Artykuły recenzyjne** (o objętości minimum 20 tys. znaków, opatrzone licznymi przypisami i rozbudowaną bibliografią) należy zaopatrzyć we własny tytuł, np.:

Kilka uwag o *Katalogu druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum*

13. Redakcja zastrzega sobie prawo skracania tekstów oraz wprowadzania zmian po ich uzgodnieniu z autorem.

14. Autor jest zobowiązany do wykonania korekty autorskiej w ciągu 7 dni od daty jej otrzymania. Niewykonanie korekty w tym terminie oznacza zgodę autora na wydanie tekstu w postaci przesłanej do korekty.

15. W przypadku artykułów napisanych przez więcej niż jednego autora prosimy o wymienienie wszystkich współautorów oraz ich afiliacji, a także określenie wkładu (w odsetkach) poszczególnych osób w powstanie artykułu (zapora *ghostwriting* oraz *guest authorship*).

16. Odpowiedzialność wynikająca z praw autorskich i praw wydawniczych ponosi autor. Przesłanie przez autora tekstu do Redakcji jest równoznaczne z jego oświadczeniem, że przysługują mu autorskie prawa majątkowe do tego tekstu, że tekst jest wolny od wad prawnych oraz że nie był wcześniej publikowany w całości lub w części ani nie został złożony w redakcji innego czasopisma, a także z udzieleniem nieodpłatnej zgody na wydanie tekstu w czasopiśmie „Roczniki Biblioteczne” oraz jego nieograniczone co do czasu i terytorium rozpowszechnienie, w tym wprowadzenie do obrotu egzemplarzy czasopisma oraz odpłatne i nieodpłatne udostępnienie jego egzemplarzy w internecie.

17. Redakcja i wydawnictwo nie pobierają żadnych opłat za publikację tekstów.

18. Redakcja i wydawnictwo nie płacą honorariów autorskich

II. Wymagane informacje i dokumenty

1. Skierowany do redakcji artykuł musi być uzupełniony o następujące informacje o autorze (autorach): imię i nazwisko, afiliacja, nr ORCID, adres do korespondencji, adres e-mail. Wymagane są również informacje o ewentualnych źródłach finansowania publikacji (np. podanie numeru grantu i nazwy instytucji go przyznającej).

2. Autor jest ponadto zobowiązany do podpisania i odesłania w postaci skanu oświadczenia o autorstwie i oryginalności zgłaszanej do publikacji pracy, a w przypadku tekstu wieloautorskiego — o wkładzie poszczególnych autorów w jego powstanie.

III. Formatowanie tekstu

1. Teksty nadsyłane do redakcji powinny być zapisane w formacie doc lub docx.

2. Sposób formatowania: Times New Roman, 12 pkt, interlinia 1,5 wiersza, tekst wyjustowany, marginesy 2,5 cm.

3. Tekst powinien być podany standardowo, tj. bez automatycznego formatowania.

4. Nie należy stosować podkreśleń i pogrubień.

5. Zwroty obcojęzyczne (np. *non-fiction*) oraz tytuły wydawnictw zwartych prosimy wyróżniać kursywą.

6. Tytuły wydawnictw ciągłych (czasopism i serii wydawniczych), wystaw, konferencji, sesji naukowych, programów telewizyjnych itp. należy podawać tekstem prostym w cudzysłowie.

7. Cytaty należy podawać pismem prostym w cudzysłowach; cytaty w cytacie należy zaznaczać cudzysłowem ostrokątnym skierowanym ostrzem do wewnątrz »...«.

8. Cytaty dłuższe niż jedno zdanie powinny być graficznie wyróżnione w tekście za pomocą jednowierszowego odstępu przed i po cytacie oraz mniejszej o 2 stopnie wielkości pisma.

IV. Materiały ilustracyjne

1. Materiały ilustracyjne (tabele, wykresy, rysunki, zdjęcia) powinny być przesłane w osobnych plikach. Dodatkowo należy dołączyć ich spis, a w tekście zaznaczyć miejsca, w których mają być umieszczone.

2. Materiały powinny być opatrzone tytułami rozpoczynającymi się od określenia ich rodzaju (np. Tabela, Wykres, Fot., Rys.), numeracją oraz wskazaniem źródła pochodzenia, np. Opracowanie własne, Pobrane z...

3. W odnośnikach do materiału ilustracyjnego (tabeli, wykresu itp.) w tekście należy podać nazwę materiału i jego numer, np. (zob. tabela 1).

4. Należy podać informację o źródle pochodzenia ilustracji. Jeżeli ilustracje chronione są prawami autorskimi, należy dostarczyć zgodę autora lub właściciela na ich reprodukcję.

5. Należy dochować jak największej staranności przy doborze materiału ilustracyjnego, który powinien być dobrej jakości, tj. mieć wyraźne barwy i dobrą rozdzielczość (czytelność). Szczegółowe wskazówki techniczne zob. <https://wuwr.eu/wskazowki-dla-autorow>.

V. Sposób cytowania według APA Style — zasady ogólne

1. W APA Style nie stosuje się dolnych przypisów bibliograficznych odsyłających do wykorzystanej literatury przedmiotu. Przypisy dolne można stosować wyłącznie w celu wprowadzenia do tekstu dodatkowych objaśnień o charakterze informacyjnym, rzeczowym lub słownikowym, w tym wskazania dodatkowej literatury przedmiotu oraz wykorzystanych źródeł.

2. Odnośniki bibliograficzne należy umieszczać w tekście głównym. Na końcu tekstu należy umieścić bibliografię załącznikową uszeregowaną w układzie alfabetycznym, zawierającą opisy cytowanych w tekście publikacji (zob. Wzór opisu w bibliografii załącznikowej).

3. Odnośniki umieszcza się w nawiasie okrągłym, wpisując nazwisko autora oraz rok ukazania się publikacji, np. (Głowacka, 2015). W przypadku odwoływania się do konkretnego fragmentu tekstu lub cytowania w nawiasie należy również umieścić numery stron, np. (Głowacka, 2015, s. 25). Nazwisko, rok publikacji oraz numery stron należy rozdzielić przecinkami.

4. W przypadku odwoływania się do kilku pozycji bibliograficznych należy umieścić odniesienia w jednym nawiasie, oddzielając poszczególne cytowania średnikami. Pozycje w nawiasie powinny być uszeregowane w porządku chronologicznym, np. (Korczyńska-Derkacz, 2010; Chop-tiany, 2014).

5. W przypadku cytowania więcej niż jednej publikacji tego samego autora po nazwisku należy podawać rok publikacji, np. (Migoń, 1984, 2004). Jeżeli obie publikacje autora zostały wydane w tym samym roku, do daty należy dodać litery alfabetu.

6. Jeżeli w tekście publikacji wymieniamy nazwisko autora, w nawiasie podajemy jedynie rok publikacji (oraz ewentualnie strony), np. Głowacka (2015) stwierdziła...

7. Jeżeli publikacja ma dwóch autorów, za każdym razem należy podawać nazwiska obydwu, rozdzielając je przecinkiem, np. (Bieńkowska, Chamerska, 1987).

8. Jeżeli publikacja ma od trzech do pięciu autorów, w przypadku pierwszego cytowania w tekście należy podawać nazwiska wszystkich autorów, rozdzielając je przecinkami, np. (Biernacka-Licznar, Jamróz-Stolarska, Paprocka, 2018). W kolejnych cytowaniach przypis jest skracany do nazwiska pierwszego autora i skrótu „i in.”, np. (Biernacka-Licznar i in., 2014).

9. Jeżeli publikacja ma powyżej sześciu autorów, w przypadku pierwszego cytowania i kolejnych przypis jest skracany do nazwiska pierwszego autora i skrótu „i in.”.

10. Jeśli w pracy cytuje się publikacje różnych autorów noszących to samo nazwisko, należy w nawiasie wpisać inicjał imienia, nawet w przypadku różnych dat publikacji.

11. W przypadku publikacji anonimowych w odnośniku umieszcza się kilka pierwszych słów tytułu oraz rok publikacji.

12. Nazwy baz danych i katalogów online podajemy bezpośrednio w tekście i nie włączamy do bibliografii (w uzasadnionych przypadkach można je umieścić w spisie pn. Źródła).

VI. Wzór opisu w bibliografii załącznikowej — przykłady

1. Podawane w bibliografii skróty powinny być stosowane w języku publikacji, która jest cytowana, np. red., ed., dir., W, In., Dans.

2. Opis publikacji opracowanej alfabetem nielacińskim należy podać według systemu transliteracji BGN/PCGN.

3. W opisie dokumentów z domeny internetowej należy podać identyfikator DOI, a w przypadku jego braku — adres URL.

Książki (autorskie i pod redakcją)

Głowacka, E. (2015). *Kultura oceny w bibliotekach. Obszary, modele i metody badań jakości zasobów oraz usług biblioteczno-informacyjnych*. Toruń: Wydawnictwo UMK.

Repucho, E., Bierkowski, T. (2018). *Typografia dla humanistów. O złożonych problemach projektowania edycji naukowych*. Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich.

Zybert, E. B., Grabowska, D. (Red.). (2008). *Książka, biblioteka, informacja w kręgu kultury i edukacji*. Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich.

Rozdziały w pracach zbiorowych

Korczyńska-Derkacz, M. (2010). Książki szkodliwe politycznie, czyli akcja „oczyszczania” księgozbiorów bibliotek szkolnych, pedagogicznych i publicznych w latach 1947–1956. W: D. Degen, J. Gzella (Red.), *Niewygodne dla władzy. Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku* (ss. 333–356). Toruń: Wydawnictwo UMK.

Debray, R. (1996). The book as symbolic object. In: G. Nunberg (Ed.), *The Future of the Book* (pp. 139–152). Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Perrot, J. (1998). L'édition pour la jeunesse de l'écrit aux écrans. Dans: P. Fouché, (Dir.), *Histoire de l'édition française*, Vol. 4, *L'Édition française depuis 1945* (pp. 227–249). Paris: Cerclle de la Librairie.

Artykuły w czasopismach

Choptiany, M. (2014). „Orator futurus”. Fabiana Birkowskiego lektura Ciceronianusa Pierre’a de la Ramée. *Roczniki Biblioteczne*, 58, 3–26.

Rane-Szostak, D., Herth, K. A. (1995). Pleasure reading, other activities, and loneliness in later life. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 30(2), 100–108.

Sordyłowa, B., (1989). Wzajemne relacje pomiędzy dyscyplinami: informacja naukowa, bibliologia, bibliotekoznawstwo. *Przegląd Biblioteczny*, 57(4), 309–315.

Dokumenty elektroniczne o dostępie lokalnym

Senatorski, P. (Red.). (1996). *Encyklopedia multimedialna PWN* [CD-ROM], edycja 1996, wersja 1.01. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Kopaliński, W. (1998). *Słownik wyrazów obcych i obcojęzycznych* [CD-ROM], Wersja 1.3. Warszawa: PRO-media CD.

Dokumenty z domeny internetowej — książki i artykuły

Żółkiewska, S. (2016). *Appetyt na aplikacje. Praktyczny przewodnik*. Warszawa: Fundacja Orange. <https://e.org.pl/appetyt-na-aplikacje/>.

Jemielniak, D. (2020). *Thick Big Data: Doing Digital Social Sciences*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198839705.001.0001>.

Nahotko, M. (2015). Czytanie z perspektywy teorii gatunków tekstu, *Biuletyn EBIB*, (159). <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/263>.

Matysek, A., Tomaszczyk, J. (2020). Digital Wisdom in Research Work. *Zagadnienia Informatyki Naukowej*, 58(2), 98–113. <https://doi.org/10.36702/zin.705>.

Tahkokallio, J. (2019). Counting Scribes: Quantifying the Secularization of Medieval Book Production. *Book History*, 22, 1–42. <https://doi.org/10.1353/bh.2019.0000>.

Dokumenty z domeny internetowej — notatki na blogach, portalach, w mediach społecznościowych, na stronach internetowych itp.

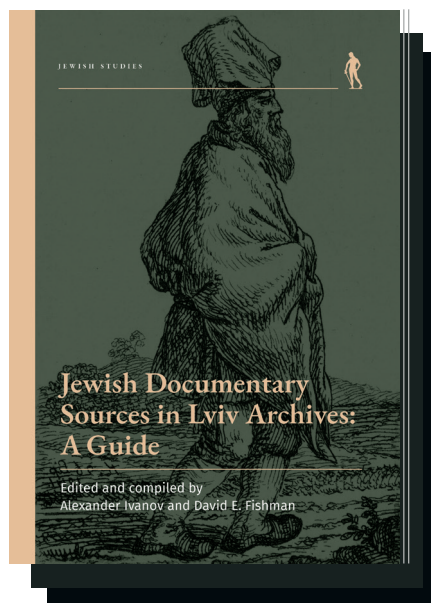
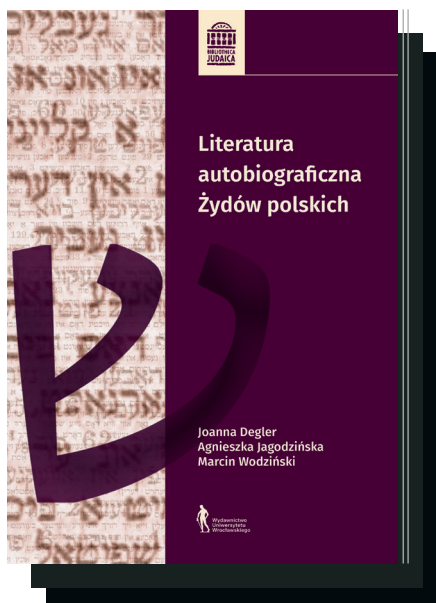
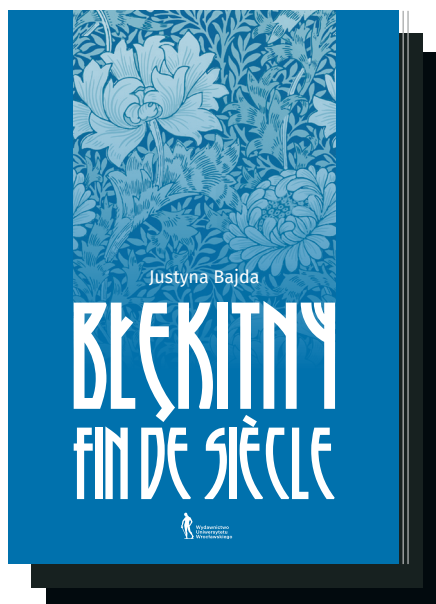
Kulczycki, E. (2015). *Ranking czasopism, redakcje, które odegrały kluczową rolę w kategoryzacji jednostek*, Warsztat Badacza. http://ekulczycki.pl/warsztat_badacza/ranking-czasopism-redakcje-ktore-odegraly-kluczowa-role-w-kategoryzacji-jednostek/.

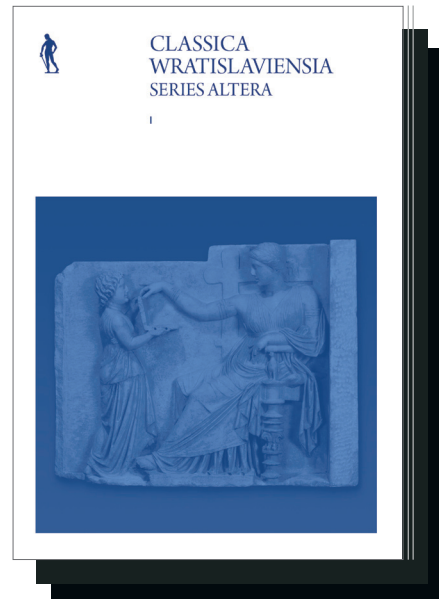
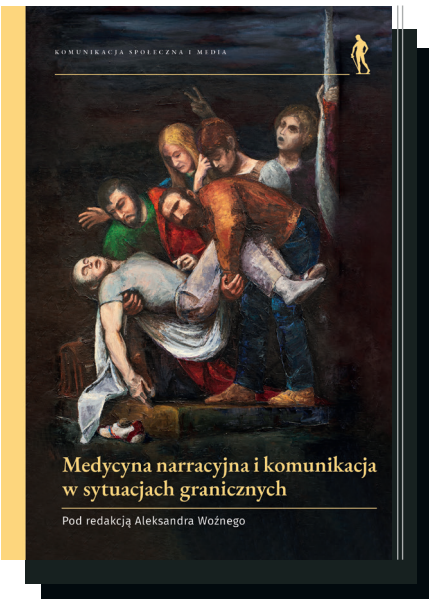
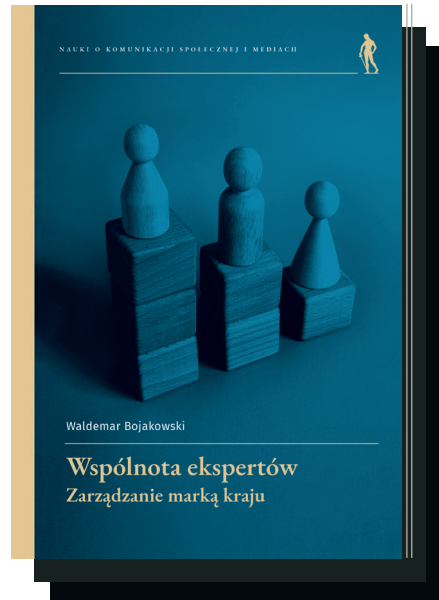
Zieliński, M. (2013, 29 grudnia). *Digitalizacja a cyfryzacja*, Archiwistyka. http://www.archiwistyka.pl/artykuly/artykuly_i_felietony/528.

Brantley, P. (2015). *E-books: Product or Service? Digital Spotlight 2015*, Publishers Weekly. <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/international/london-book-fair/article/66115-e-books-product-or-service-digital-spotlight-2015.html>.

Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. (2020, 23 września). *Język migowy umożliwia ludziom wyrażanie siebie, porozumiewanie się z innymi osobami oraz uczestniczenie we wszystkich aspektach życia ekonomicznego, społecznego, kulturalnego*. Facebook. <https://www.facebook.com/StowarzyszenieBibliotekarzyPolskich/posts/10157453229717681>.

Polecamy nasze nowe serie i publikacje

Wydawnictwo
Uniwersytetu
Wrocławskiego

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

pl. Uniwersytecki 15
50-137 Wrocław
sekretariat@uwur.com.pl

wuur.eu
Facebook/wydawnictwouwr